

**В. Верстюк
Т. Осташко**

**Діячі
Української
Центральної
Ради**

Біографічний довідник

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**УКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОМІТЕТ
З ПИТАНЬ НАУКИ І КУЛЬТУРИ**

ІНІЦІАТИВНИЙ КОМІТЕТ «УНІВЕРСАЛ»

*Ця книжка виходить у світ заходами громадського
Ініціативного комітету для відзначення проголошення
Українською Центральною Радою
Української Народної Республіки,
заснованого у листопаді 1994 року в складі:
Я. Яцків (голова), М. Жулинський, С. Ільницький (Канада),
Я. Ісаєвич, Л. Мельник, В. Павленко, В. Смолій.
У доробку комітету за програмою розробленого ним проекту
«Універсал» — відкриття на будинку Української Центральної
Ради (Київський будинок учителя) та в його вестибулі
меморіальної дошки й пам'ятного триптиха
на честь діяльності Української Центральної Ради
та проголошення Української Народної Республіки, а також
двотомне видання документів УЦР, низка наукових конференцій,
виставок та ювілейних зібрань.*

*Ініціативний комітет складає щиру подяку державним
і громадським діячам, державним і представницьким органам,
творчим об'єднанням, численним своїм прихильникам за допомогу,
підтримку та діяльну участь у ювілейних заходах з нагоди
80-річчя з дня проголошення незалежної Української Держави.*

В. Верстюк
Т. Осташко

Діячі Української Центральної Ради

Бібліографічний довідник

КИЇВ
1998

У довіднику подаються стисла характеристика діяльності Української Центральної Ради та біографії її діячів. Уміщено також списки членів Ради, її органів і структур, хронологію найважливіших подій 1917—1918 рр. та бібліографію.

Для науковців, викладачів, студентів та всіх зацікавлених історією України.

Видання здійснено за сприяння
Фундації Світового Конгресу Українців
на виконання заповіту світлої пам'яті
Михайла Кусневича

Редактор *В. Плачинда*

Історія діяльності Української Центральної Ради — одна з найяскравіших сторінок українського минулого. З моменту свого виникнення (3—7.III.1917*) Центральна Рада виступала організатором і лідером українського національно-визвольного руху, який охопив широкі верстви українського народу. Першою акцією Центральної Ради стала українська маніфестація у Києві 19.III.1917 р., що мала виразний національно-політичний характер та в якій взяло участь близько 100 тис. чоловік. Її учасники на заклик голови УЦР М. Грушевського «одноставно і однодушно всім стати на велике діло і не спочити, і рук не спустити, доки не збудуємо тої автономії вільної України», дружно заприсяглися йти до проголошеної мети.

Всеукраїнський національний конгрес, організований та проведений Центральною Радою 6—8.IV.1917 р., зібрав у Києві не лише представників різних територій України, а й окремих українських громад-колоній Росії (Кубань, Москва, Петроград, Ростов-на-Дону, Саратов та ін.). Ще ширшою була географія привітань, які надійшли на адресу конгресу. За різними джерелами, в роботі конгресу брали участь від 700 до 1500 делегатів з вирішальним та дорадчим голосами. Навіть російська преса змушена була визнати його «своєрідним українським національним паломництвом». Чи не найактивнішим на конгресі було селянство, якому традиційно закидали брак національної свідомості. Саме селяни першими на конгресі виступили з вимогою зняти в сквері напроти Київського університету монумент Миколи I, а на тому місці встановити пам'ятник Т. Шевченкові.

За ініціативи Центральної Ради проводились губернські та повітові національні з'їзди, а також всеукраїнські з'їзди — селянські, військові, робітничі, професійні, громадських організацій. Активний діяч української революції, член УЦР М. Шаповал згодом писав: «Ми розгойдали всю Україну з'їздами, зборами, універсалами, маніфестаціями! Організації росли, як гриби після дощу, люд метушився, агітував, організовувався. І так росла наша сила».

Від заснування Центральної Рада була інституцією надстановою. На відміну від окремих політичних партій, вона захищала інтереси не якогось одного стану, а перша публічно й відверто почала говорити від імені нації та про потреби нації. Саме в тому її видатна історична заслуга і саме так бачилося її головне завдання М. Грушевському. «Центральна Рада повинна бути центром українського політичного життя, — відзначив він на Всеукраїнському національному конгресі 8.IV.1917 р., — вона повинна довершити організацію краю, повинна освідлювати найширші маси України в політичних завданнях, що тим самим являється і освідленням національним». Центральна Рада не нехувала можливостями широко та постійно звертатись до народу. І хоча в такій політиці був елемент популізму, вона сприяла мобілізації мас, піднесенню їх національної свідомості, робила їх активним чинником суспільного життя. «Однині самі будемо творити наше життя», — закликала українців Центральна Рада І Універсалом. Ця проста,

* Усі дати до 15.II.1918 р. подано за юліанським календарем, з 1.III.1918 р. — за григоріанським.

доступна свідомості будь-якого громадянина думка, проголошена у формі історичного документа, спричинила високе піднесення духу нації, ще міцніше об'єднала її. Центральна Рада була завалена вітальними телеграмами, резолюціями на її підтримку. На вірність Раді, а відтак Україні, українській справі, складали присягу сільські зібрання, з'їзди, військові частини. «Народ бачив, що йому вірять і сам повірив у себе, — так оцінював реакцію мас на I Універсал відомий діяч УЦР П. Христюк. — Вітаючи Центральну Раду, народ вітав себе, свою відроджену до життя творчу волю. Постановляючи коритись Центральній Раді, народ постановляв коритись самому собі, своїй в найкращій формі виявленій організованій волі. Присягаючи Центральній Раді, народ присягав сам собі — своїй силі, своєму творчому колективному розумові, своїм робочим рукам, своїм трудовим ідеалам».

Зростання національної свідомості та активності українських мас, їх консолідація навколо Центральної Ради — її величезний історичний здобуток. Водночас та суспільна піднесеність засвідчила життєздатність української нації як політичної спільноти. Від 1917 р. українська нація стає і політичною, і культурною реалією, яку вже ніхто не наважувався заперечити. Безумовною ознакою нації є її державність як наслідок історичної зрілості народу. І в галузі державотворення ми повинні віддати належне Центральній Раді. Її зусиллями вперше в новітній історії постала нова українська держава — Українська Народна Республіка. Центральній Раді знадобилося лише 8 місяців для проголошення УНР у складі федеративної Росії та ще два місяці, аби задекларувати її цілковиту незалежність. Це історичне сходження було позначене чотирма Універсалами Центральної Ради, кожен з яких ознаменував окремий етап державотворення. В історичній літературі можна натрапити на закиди УЦР про те, що вона надто багато часу згаяла на автономістські ілюзії, а III і IV Універсали проголосила під тиском зовнішніх обставин — збройного повстання у Петрограді та більшовицької інтервенції в Україну. У таких закидах хоч і є частка правди, однак виразно проглядає бажання принизити значення здійсненого Центральною Радою.

Справді, УЦР протягом 1917 р. обстоювала автономію України, але то була ідея, що дісталася їй у спадок від попередніх етапів національно-визвольного руху. Проте така ідея 1917 р. широко підтримувалася масами. Було б історично некоректним звинувачувати УЦР в тому, що гасло автономії гальмувало розвиток українського національно-визвольного руху. Реалії 1917 р. були такими, що більшість української інтелігенції перебувала під впливом подвійної лояльності, а населення здебільшого мало невисокий рівень політичної культури та національної свідомості, що лише формувалися. За таких умов успіх справи залежав не від радикальності поставлених завдань — самостійна Україна, — а від того, чи вдасться в масовій свідомості сформувати розуміння доконечності української державності, та при тому не наразитися на смертельний удар російської влади.

Наголосимо також, що автономізм не був запереченням української державності, а тільки шляхом до неї. Ось як інтерпретував його М. Грушевський у брошурі «Якої ми хочемо автономії і федералізації»: «Українці хочуть, щоб з українських земель російської держави... була утворена одна область, одна національна територія... Ся українська територія має бути зорганізована на основах широкого демократичного (не цензованого) громадського самопорядкування, від самого споду («дрібної земської одиниці») аж до верху — до українського союму. Вона має вершити в себе вдома всякі свої справи — економічні, культурні, політичні, удержувати своє військо, розпоряджати[ся] своїми дорогами, доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміні-

страцію і суд. Тільки в деяких справах, спільних для всієї російської держави, вона має приймати постанови її загального представництва (Федеративної влади. — В. В.), в котрім братимуть участь представники України».

Отже, модель автономного статусу України, що її дотримувалась УЦР та яку пропагував М. Грушевський, мала практично всі елементи, ознаки й атрибути держави: народ, територію, вищий законодавчий орган — сойм, виконавчу та судову владу, законодавство, військо, контроль над ресурсами, економікою, політикою і культурою.

Звичайно, великою була проблема реального здійснення автономії. Аналіз ситуації 1917 р. впевнює, що і російська влада, і російська суспільно-політична думка цупко трималися принципу «единой и неделимой России». Навіть тоді, коли УЦР вдалась до компромісу з Тимчасовим урядом (II Універсал, 3.VII.1917 р.), російська сторона чинила всілякі перепони становленню автономії України. Але треба визнати, що ще менш реалістичною за тієї ситуації була б спроба запровадження статусу самостійної України. Зрештою, в українському русі була самостійницька течія, проте помітних успіхів та відчутного впливу не мала, тим часом як Центральна Рада, послугуючись поміркованішим гаслом автономії, спромоглася прищепити українським масам ідею державності. У тому переконує широка народна підтримка III Універсалу (7.XI.1917). Навіть неукраїнські маси та політичні сили не виявили до факту проголошення Української Народної Республіки відвертого ворожого ставлення.

Вершиною державотворчої діяльності Центральної Ради став IV Універсал (11.I.1918). Помиляються ті історики, які вважають, що він був наслідком тільки зовнішньополітичної кон'юнктури. Внутрішні потреби державного життя змушували Центральну Раду та Генеральний Секретаріат наприкінці 1917 р. дбати про власну зовнішню політику, фінанси, судову систему, армію, адміністративний апарат, зрештою Конституцію. Саме такі потреби спричинилися до проголошення IV Універсалу. Його суть становила така формула: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». І в цьому сенсі історичне значення зазначеного документа цілком зрозуміле, але цим не вичерпується. Проголошення незалежності означало водночас і «кінець московської орієнтації». М. Грушевський надавав цьому аспекту надзвичайної ваги. «Роздумуючи над сим моментом, — писав він, — я думаю, що не даремно пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіжи, коли вона принесла чи закріпила духове визволення нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення. Я скажу різко, але справжніми словами: се духове холопство, холуйство раба, котрого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом». Отож IV Універсал став морально-публічною перемогою українців над Російською імперією, в складі якої Україна перебувала понад два з половиною століття, втратила за той час атрибути своєї державності, перетворилася на одну з провінцій, а український народ був зведений до стану «іногородців». Революція показала, що зміна форми влади в Росії з самодержавної на демократичну, а потім і советську*, не

* На відміну від термінів *рада* та *радянський*, вироблених давніми демократичними традиціями в Україні, для означення більшовицьких структур періоду Української революції та пізнішої советсько-російської окупації використовуються слова *совети*, *советський*, уживані ще діячами УЦР, а згодом — в українській діаспорі

розв'язала української проблеми. Розв'язати її змогло лише створення власної національної держави. Проголошенням IV Універсалу Центральна Рада довела, що українці є державним народом, який має політичну волю і спроможний її реалізувати.

Важливою була і перемога, одержана українським народом над власне собою. Від кирило-мефодіївців через Драгоманова і до Грушевського український визвольний рух розвивався під гаслами федералізму й автономії. В основу тих гасел покладалася ідея досягнення паритету між російськими та українськими інтересами. Історія засвідчила, що російська сторона ніколи й не думала над реальним збалансуванням тих інтересів, а українська ніяк не осмілювалася вийти за межі окресленої парадигми. Догматичне прагнення спільного революційного фронту, посилення на обопільні інтереси революційної демократії здебільшого спрямовувалися не на користь, а на шкоду українській справі. Можна пригадати, як наприкінці 1904 р. розкололася Революційна українська партія. Та її частина, що пристала до російських меншовиків, не відіграла будь-якої самостійної ролі в історії. Навіть 1917 р. позначений багатьма прикладами, коли українські політичні сили відмовлялися блокуватись між собою і вдавалися до спілки з російськими. Внаслідок такого блокування українці практично провалили вибори до міських дум. Зрештою, логіка розвитку революції, боротьба за державність привели діячів УЦР до відмови від федералізму та автономізму.

Після проголошення IV Універсалу автономізм став лиш історією української суспільно-політичної думки, назавжди звільнивши місце в реальному політичному житті ідеї суверенної української держави. Ідея самостійності стала магістральним напрямом українського визвольного руху, її підхопили всі українські політичні течії, навіть націонал-комуністична.

Тим часом IV Універсал не просто відхилив чужу державність, але й принципи, на яких багато століть бudoувалась влада в Росії, — насилля, терор, диктатуру, що їх одразу ж взяли на озброєння більшовики. УЦР орієнтувалась на демократичні засади врядування. В тому була принципова відмінність двох режимів, що унеможливила їхнє мирне співіснування. Не дарма більшовики одного із перших своїх ворогів побачили саме в Центральній Раді та розгорнули проти неї військову інтервенцію.

Демократичні засади були органічно притаманні українському визвольному рухові, вони впливали з його народницької ідеології. Демократичні представницькі принципи було зреалізовано вже за формування нового складу УЦР на Всеукраїнському національному конгресі з урахуванням інтересів окремих територій, міст, громад, політичних партій, спілок, установ, соціальних верств. Із дотриманням тих самих принципів здійснювалася робота Центральної Ради, що відбулося у її найважливіших документах, насамперед у Статуті про державний устрій, права і вільності УНР (Конституції УНР), ухваленому Центральною Радою 29 квітня 1918 р. Передусім джерелом влади УНР Конституція визнала народ. Своє суверенне право на владу він мав здійснювати через обрані загальним, рівним, безпосереднім таємним і пропорційним голосуванням усіх громадян Всенародні Збори України — вищу законодавчу владу в державі. За формою державного устрою УНР визнавалася парламентською республікою. Найвища посадова особа УНР — голова Всенародних Зборів — за Конституцією мав виконувати «всі чинності, зв'язані з представництвом Республіки».

Влада в УНР за класичним демократичним принципом розподілялась на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Велика увага надавалась захисту прав людини. Конституція забезпечувала для всіх громадян УНР рівні громадянські та

політичні права, національні меншини — євреї, росіяни, поляки — отримали національно-персональну автономію. В УНР скасовувалась смертна кара.

Демократичні засади не були спричинені кон'юктурою моменту, вони, на думку М. Грушевського, мали скласти підстави Нової України. «Ті демократичні гасла, які проголошувались нами, не були демагогічними приманами, які тепер мають бути зняті разом з червоними прапорами, — відзначав він. — Ідеї національної згоди й гармонії, які знайшли свій вислів в нашвидку, щоправда, зложенім і не дуже досконалим національним законі, — звичайно як в такім новім, ще не бувалім ділі, — вони теж не були тільки тактичним маневром провідних українських кругів! Вони повинні ввійти в життя, глибоко залягти в нім як фундамент, на яким будуватиметься нове життя — і тільки на нім повинно будуватись».

Цікаве зізнання щодо демократизму Центральної Ради, її провідних діячів зробив у «Відродженні нації» В. Винниченко: «Ми, всі українські керуючі партії, були не соціалістами, а тільки демократами, республіканцями й національними революціонерами». З погляду В. Винниченка, який на час написання зазначеної праці перейшов на позиції націонал-комунізму, це було великою хибою. З погляду сьогодення, коли суперечку між комунізмом і демократією завершено, зроблене В. Винниченком застереження набуло зовсім іншого сенсу. Демократія робить Центральну Раду співзвучною теперішній добі, сучасному моментові.

Аналізуючи місце і роль Центральної Ради в модерній історії України, історик не має права оминати її численні помилки, прорахунки, невдачі. Заманіфестувавши домагання українського народу на самостійність України, діячі Центральної Ради виявились не готовими до реального державного будівництва. Українська еліта, яка складалася здебільшого з письменників, журналістів, вчених, студентів, не мала достатнього досвіду та навичок державної роботи. Більшість її сповідувала народницьку, а не державницьку ідеологію. Для діячів УЦР влада, держава були швидше засобами, ніж самодостатньою метою. Як і ідея автономії, народництво домінувало в українській суспільно-політичній думці XIX — початку XX ст., а державницька ідея перебувала в зародковому стані внаслідок незрілості української нації. Однак то не була якась українська унікальна риса, ті самі вади були властиві іншим «селянським» народам Центральної та Східної Європи. Центральна Рада виявилася не готовою до боротьби за власну державу будь-якою ціною і проти такої сили, як більшовики, що тривалий час перед 1917 р. готувалися до захоплення влади. Їхні лідери розробили відповідну теорію та ідеологію, і в практичній діяльності виявились добрими організаторами: підготували і провели повстання у Петрограді, а захопивши владу, в найближчі дні і тижні завдали серію превентивних ударів по вірогідних супротивниках, ліквідували опозиційну їм пресу, розігнали Установчі збори, провадили активну пропаганду громадянської війни зі своїми політичними опонентами, яких оголосили контрреволюційними та буржуазними.

Центральна Рада не здобулася на ефективні контрбільшовицькі заходи, за винятком запрошення німців в Україну. Прихід чужинецьких військ, хоч і звільнив Україну від більшовиків, проте підірвав довір'я до УЦР серед незаможних верств. Серед заможних довіра була підірвана утопічним соціально-економічним законодавством Центральної Ради, насамперед спробами розв'язати аграрну проблему соціалізацією землі та ліквідацією приватної власності на неї. Загалом діяльність УЦР засвідчила, яким складним, болючим і суперечливим є процес становлення нової держави, яка при тому діє величезна кількість чинників та як неточна оцінка котрогось із них може мати непоправні наслідки. Станов-

лення держави не відбувається за такий нетривалий час, який був відведений історією для діяльності Центральної Ради. І все-таки вона стала вельми повчальним феноменом у справі українського державотворення.

Сьогодні на історичну спадщину УЦР претендують різні політичні сили, проте вона не належить якійсь одній політичній течії або двом-трьом партіям соціалістичного гатунку. То велике надбання української історії, з яким насамперед пов'язуються такі глобальні процеси, як консолідація нації, відродження у свідомості народу свого державницького покликання, зрештою, відновлення української державності, надання національній державі гуманних, демократичних принципів. Саме Центральна Рада ініціювала закріплення за українською мовою статусу державної, утвердила національний гімн, прапор, герб, грошову одиницю, обітницю державного службовця.

Історія Української Народної Республіки, як і її Центральної Ради, виявилася не такою успішною, як би належало. Але відзначимо: поставши в щонайскладнішій ситуації перед проблемою вибору між політичними принципами і подальшим існуванням, УЦР обрала принципи і зійшла з політичної арени. Велике бачиться з відстані. Можливо, сьогодні ми нарешті наближаємося до об'єктивного розуміння ролі та місця Української Центральної Ради в нашій сучасній історії. «Ми жили марно, наш час не проходив безслідно», — так лаконічно і дуже скромно визначив історичну місію Центральної Ради її лідер М. Грушевський.

Із погляду сьогодення роль і значення Центральної Ради бачаться набагато вагоміше і масштабніше. Саме внаслідок її діяльності світові, європейські новітні суспільно-політичні цінності були пересажені до національного ґрунту, поєднані з українськими реаліями. Це поєднання не дало швидких і бажаних плодів, проте не могло не позначитись на подальшому розвитку історії України ХХ ст. Створення УСРР було вимушеною поступкою більшовиків українцям. Її було зроблено не толерантно та добровільно, а під тиском політичних сил, які боронили українську державність, покликані до дії Центральною Радою. Ідея Української Народної Республіки активно підтримувалася українською політичною еміграцією та діаспорою. Вона завжди виступала як одна з альтернатив тоталітарному радянському режимові. Отож закономірно, що протягом шести років існування незалежної Української держави до досвіду УНР та Центральної Ради звертаються не лише історики, а й політики.

Советська історіографія зображала Центральну Раду як контрреволюційну, буржуазно-націоналістичну інституцію. Майже нічого не говорилося про склад Центральної Ради. Останніми роками сучасна українська історична наука зробила чимало важливого, щоб спростувати зловісні радянські міфи та проголосити історичну правду. Видано два томи документів Центральної Ради, з'явилися окремі книги, чимало статей, присвячених історії Української революції, широко вивчається наукова і суспільно-політична спадщина М. Грушевського. Однак й до сьогодні бракує інформації про кількісний та персональний склад Центральної Ради. А саме в такій інформації, на нашу думку, належить шукати ключ до розуміння політики УЦР.

Від моменту створення й до останнього дня існування Центральної Ради в її середовищі тривали гострі суперечки, відбулися сотні засідань Великої і Малої

Рад, Генерального Секретаріату, численних комісій, на яких виявлялися різні, часто протилежні політичні погляди, ухвалювалися найважливіші рішення. За всім тим багатоголоссям стояли окремі люди. Внесок їх у загальну діяльність був неоднаковий, одні відігравали провідну роль в українській справі, інші її підтримували, ще якась частина належала до опонентів, гальмівників національно-визвольного руху. Без вивчення національного, соціального і партійного складу УЦР практично неможливо збагнути логіку рішень. Важливо також вивчити та окреслити характер стосунків між окремими провідниками українського руху, описати їхній світогляд, який формувався протягом попередніх десятиліть, звернути увагу на вік, соціальне походження, освіту тих діячів, які становили політичне ядро УЦР та великою мірою визначали її політичний курс. Цій меті і підпорядковане видання біографічного довідника. Під час його підготовки автори керувалися двома настановами: подати біографії найпомітніших і найактивніших діячів УЦР, передусім членів Малої Ради, Генерального Секретаріату; відтворити якомога повніше весь склад УЦР, згадати всіх селян, солдат, робітників, які, можливо, і не здійснили важливих політичних внесків, але фактом свого обрання та участі в роботі загальних зборів УЦР надавали їй статусу загальнонародної інституції. З огляду на це постає потреба стисло спинитися на історії формування складу Української Центральної Ради та її головних структур.

Отже, ідея створення українського керівного центру виникла на початку березня 1917 р. в середовищі київської української інтелігенції. Протягом 3—7.III.1917 р. на зібранні представників Товариства українських поступовців (С. Єфремов, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська) та українських соціал-демократів (Д. Антонович) після тривалих консультацій і дискусій було винесено ухвалу про створення Української Центральної Ради як представницького органу, що об'єднував би «українські організації на спільних домаганнях: територіальної автономії України з державною українською мовою».

А вже 7.III.1917 р. було обрано керівництво УЦР, її Президію, до складу якої увійшли: голова — М. Грушевський, заступники голови — Ф. Крижанівський, Д. Дорошенко, товариш голови — Д. Антонович, писар — С. Веселовський, скарбник — В. Коваль. Перед поверненням до Києва М. Грушевського (14.III.1917) на більшості засідань головував Ф. Крижанівський, тоді як Д. Дорошенко 9.III.1917 р. вдався до відставки. На його місце 15.III.1917 р. було запрошено В. Науменка, котрий, проте, помітного сліду в діяльності УЦР не залишив.

У повідомленні газети «Вісти з Української Центральної Ради» від 19.III.1917 р. про створення УЦР говорилося, що до її тимчасового складу увійшли представники Українського наукового товариства, Українського технічно-агрономічного товариства, Українського педагогічного товариства, Національного українського союзу, кооперативів, студентських організацій м. Києва, Всеросійського союзу міст, робітничих, військових організацій та соціал-демократичних груп.

Отож у березні 1917 р. Центральна Рада була швидше київською міською, ніж загальноукраїнською організацією. Її поповнення відбувалося доволі спонтанно, без чітко розробленого модусу представництва шляхом делегування представників окремих організацій та кооптування їх на засіданні УЦР. Як правило, кооптували всіх делегованих, правда, були випадки, коли окремі кандидатури відхилялися.

Так, на засіданні 20.III.1917 р. більшістю голосів присутніх було відхилено кооптацію В. Винниченка, В. Леонтовича та Є. Чикаленка. Вони стали членами УЦР пізніше, на Всеукраїнському національному конгресі. Вже протягом березня в УЦР з'являються представники з-поза меж Києва — з Лубен, Одеси.

Початкового списку членів Ради виявити не вдалося, можливо, що його зовсім не існувало. Свого часу спеціально створена комісія Української вільної академії наук у Нью-Йорку складала такий список, згодом опублікований у додатках книги «Велика українська революція».

Ми взяли за основу зазначений список, внесли окремі доповнення та виправлення. Загалом він охоплює 94 особи, здебільшого представників київської української інтелігенції.

Перший склад УЦР діяв близько місяця. Повернувшись із Москви до Києва, М. Грушевський розпочав реорганізацію складу УЦР з метою перетворення її на загальноукраїнський представницький громадсько-політичний орган. Першим заходом стало переобрання УЦР на Всеукраїнському національному конгресі (8.IV.1917). До її нового складу було обрано 118 осіб, які репрезентували окремі українські губернії, українські громади Москви, Кубані, Ростова-на-Дону, політичні партії, громадські та культурно-освітні організації. На Перших Загальних зборах УЦР того-таки 8.IV.1917 р. було «перевірено та занотовано повний список членів Центральної Ради, що були вибрані на з'їзді». Цей список, до якого увійшла чимала кількість членів УЦР, обраних ще у березні, подається в додатках до нашого довідника.

Всеукраїнський національний конгрес надав Центральній Раді право кооптувати до свого складу 15 % нових членів. Це право буде розширено в Наказі Українській Центральній Раді, затверджененому Другими Загальними зборами 23 квітня. Рада широко ним послуговувалася. З її ініціативи та за безпосередньою участю протягом травня—липня 1917 р. у Києві відбулися всеукраїнські з'їзди: селянський, два військові та робітничий. Усі вони ухвалили повну підтримку політиці УЦР, обрали всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Центральна Рада своєю чергою кооптувала ті ради, як і Український генеральний військовий комітет, до числа своїх членів. За ухвалою П'ятих Загальних зборів було реорганізовано склад УЦР, а відтак кількість її членів визначалася 588 мандатами.

Улітку 1917 р. в Україні не було сили, яка б могла скласти серйозну політичну альтернативу Центральній Раді. Це змушені були визнати і Тимчасовий уряд, і неукраїнська революційна демократія України. Остання відмовилася від тактики гострого протистояння українському національно-визвольному руху і погодилася увійти до складу Центральної Ради. Їй було надано право обрати 202 дійсних членів Ради та 51 кандидата. То було останнє масове поповнення УЦР. Але низка документів свідчить, що вона й надалі передбачала розширення свого складу. Саме з цим був пов'язаний поділ представників національних меншин на дійсних членів та кандидатів. Останні входили до складу УЦР із дорадчим голосом та створили той резерв, з якого мало поповнюватися представництво національних меншин залежно від зростання реальної кількості українців у Центральній Раді. Так, Сьомі Загальні збори ввели до складу УЦР по одному представникові від білорусів та чехів. Тоді-таки було одноголосно затверджено Статут Морської генеральної ради. В повному складі — 20 осіб — Морську раду введено до Великої Ради та надано одне місце в Малій Раді. 12 грудня, відкриваючи Восьмі Загальні збори, М. Грушевський запропонував поповнити УЦР на правах членів з дорадчим голосом депутатами Всеросійських Установчих

зборів від України. Учасники зборів підтримали таку пропозицію*. Проте документи, що є в нашому розпорядженні, поки що не дають змоги встановити точно, наскільки така ухвала змінила кількісний склад УЦР, адже чимало делегатів, обраних до Всеросійських Установчих зборів, уже до того були її членами.

В історичній літературі кількісний склад УЦР остаточно не встановлений. Різні автори оцінюють його неодинаково. Зокрема, П. Христюк у додатках до першого тому «Заміток і матеріалів до історії Української революції» визначає повне число мандатів УЦР цифрою 822. Ще більшим (848 мандатів) його подає І. Нагаєвський у праці «Історія української держави двадцятого століття».

За даними мандатної комісії Шостих Загальних зборів склад УЦР становив 798 мандатів. Найбільша їх кількість (212) належала Всеукраїнській раді селянських депутатів, Всеукраїнська рада військових депутатів мала 158 мандатів**, Всеукраїнська рада робітничих депутатів — 100, територіальному представництву належав лише 81 мандат, решта розподілялась між численними політичними партіями та громадськими організаціями, як українськими, так і російськими, польськими, єврейськими. Зовсім не всі ті мандати було використано, а тому список реальних членів УЦР набагато менший. Мандатна комісія Шостих Загальних зборів зафіксувала 639 дійсних членів УЦР та 4 кандидати з вирішальним голосом***.

Незаперечний інтерес становить національний, соціальний та партійний склад Центральної Ради. Щоправда, теперішній стан вивчення джерел не дає змоги одержати вичерпні відомості. Одначе українцям належало 75 % мандатів, решта — національним меншинам. Як же оту чверть (202) мандатів було розподілено між окремими національностями? Молдавани отримали 4 місця, німці і татари по 3, білоруси, чехи і греки по одному. Складніше визначити розподіл мандатів між росіянами, поляками та євреями, оскільки представництво в УЦР надавалося їм не за суто національною ознакою, а через квоти партійним і громадським організаціям. Тут і постає проблема, куди віднести 30 мандатів Київської ради робітничих депутатів, 20 — Київської ради солдатських депутатів та 10 — Ради об'єднаних громадських організацій. Як відомо, вони мали загальноросійський характер, поряд із росіянами там були представлені й інші національності. І все-таки, беручи до уваги це застереження, віднесемо їх усіх до росіян. Тоді матимемо такі співвідношення: росіяни — понад 14 % усіх місць, євреї — близько 6, поляки — 2.5 %.

Наприкінці червня 1917 р. П'яті Загальні збори на підставі принципу національно-пропорційного представництва сформували Комісію з підготовки Статуту автономії України. Із 100 місць у ній відводилися: 71 — українцям, 11 — росіянам, 8 — євреям, по 2 — німцям і полякам, по одному — білорусам, татарам,

* Див. список членів Всеросійських Установчих зборів, обраних від українських губерній, Південно-Західного та Румунського фронтів і Чорноморського флоту в додатках до цього довідника.

** Власне, рада військових депутатів мала 132 мандати і 26 — Український генеральний військовий комітет, який цією радою керував.

*** Протягом діяльності УЦР відбувалася ротація її членів, дуже змінився порівняно з першим складом Всеукраїнської ради селянських депутатів, сталися зміни в окремих територіальних та громадсько-політичних представництвах, тому через членство в УЦР пройшла набагато більша кількість осіб, ніж зафіксовано в списку мандатної комісії Шостих Загальних зборів.

молдаванам, чехам, грекам і болгарам. Отож маємо незначні відмінності від поданих нами вище орієнтовних чисел, що може розглядатися за додатковий аргумент їх об'єктивності.

Як зазначалося, ініціатива створення Центральної Ради належала українській інтелігенції. Зі 118 членів її складу, обраного Всеукраїнським національним конгресом, не менше 100 були інтелігентами*. І лише декілька членів мали інше соціальне походження. Як же змінився соціальний склад Ради після того, як вона завершила своє формування. Із 798 мандатів 471-м володіли всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Але й тут дуже складно зорієнтуватися, які реальні люди стояли за тими мандатами. Першою до складу УЦР влилася Всеукраїнська рада селянських депутатів. Їй відводилося 212 мандатів, проте на Всеукраїнському селянському з'їзді обрано лише 134 депутати від повітів (решта мала бути дообрана на місцях). Із доволі високим ступенем ймовірності можна більшість їх вважати біднішим селянством, яке становило соціальну базу Української Селянської спілки. Персонально про них знаємо дуже мало, помітної ролі в діяльності УЦР вони не відігравали. Керівництво Всеукраїнською радою селянських депутатів здійснював Центральний комітет Селянської спілки, обраний тим самим Всеукраїнським селянським з'їздом. Проте серед членів комітету лише один був безпартійний — селянин Макар Гаркуша, решта — відомі діячі УСДРП та УПСР: В. Винниченко, Б. Мартос, А. Лівіцький, А. Заливчий, М. Ковалевський, П. Христюк, А. Степаненко, М. Стасюк. Чимала кількість мандатів Всеукраїнською радою селянських депутатів так і не була використана. До селян можна віднести й певну частину делегатів Всеукраїнської військової ради, принаймні солдатів, матросів, унтер-офіцерів, прапорщиків (з 132 обраних членів ради 60 % становили солдати, 40 % — офіцери). Що ж до УГВК, то серед його членів маємо лише двох солдатів і одного матроса, решта — або військові спеціалісти (офіцери), або партійна інтелігенція (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Полозів, М. Міхновський). Реально в роботі УЦР брали участь лише 100 членів Всеукраїнської ради військових депутатів, решта повернулася до своїх частин і втратила зв'язок із Києвом.

Унаслідок зародкового стану вивчення діяльності Всеукраїнського робітничого з'їзду можна лише фрагментарно охарактеризувати його представників у Центральній Раді. Відомо, що 300 делегатів з'їзду репрезентували близько 40 тис. робітників, здебільшого сільськогосподарський пролетаріат. Звичайно, то була зовсім незначна частина від 3.5 млн робітників України. Чому так сталося — окрема розмова. З'їзд відбувався під абсолютним керівництвом українських соціал-демократів, хоча, як відзначає Д. Дорошенко, «чулися сильні більшовицькі нотки в промовах». Під час виборів Всеукраїнської ради робітничих депутатів спалахнула гостра полеміка між українськими соціал-демократами та есерами, які домагалися пропорційного представництва у Раді. Внаслідок досягнутого компромісу було ухвалено, що зі 100 членів Всеукраїнської ради робітничих депутатів 75 буде обрано за територіальним принципом, а 25 — персонально, при тому

* Серед української інтелігенції, яка входила до складу Центральної Ради, був чималий відсоток вихідців із духовних родин (близько 20 членів).

70 місць надавалося членам УСДРП, а 30 — УПСР. До виконавчого комітету Ради увійшли провідні діячі УСДРП та УПСР. «До Президії виконкому Всеукраїнської ради робітничих депутатів, члени якої мали увійти до складу Малої Ради, обрали І. О. Маєвського, М. В. Порша, В. Д. Довженка. Отже, якщо в самій раді робітничих депутатів було кілька робітників, то в Малій Раді їхні інтереси представляли відповідно лікар, видавець, кооператор та інженер-технолог», — так оцінює соціальний склад Всеукраїнської ради робітничих депутатів А. П. Гриценко. Пом'якшуючи деяку категоричність зацитованого висновку, відзначимо, що згадані з'їзди цілком були використані українською партійною демократією для зміцнення своїх позицій у Центральній Раді*.

Формально партії мали порівняно скромне представництво в УЦР. Під час формування її складу Всеукраїнським національним конгресом Союз українських автономістів-федералістів (пізніше УПСФ) отримав 5 мандатів, УСДРП — 4, УРДП — 3, самостійники — один мандат. Відповідно до постанови П'ятих Загальних зборів від 23 червня про реорганізацію Центральної Ради партійні квоти майже не змінилися: УСДРП — 5 мандатів, УПСР — 5, УПСФ — 5, трудовики — 5 місць. Однак насправді перші три партії мали незмірно більшу кількість мандатів за рахунок своїх членів, проведених до Ради через селянський, військовий, робітничий з'їзди й територіальне представництво. Загалом саме політичні партії визначали характер діяльності УЦР, її фракції утворювалися не за якимось іншим, а за партійним принципом.

У звіті про роботу Третіх Загальних зборів подається таке визначення УЦР: «коаліційний орган різних партій, кожна з котрих має свою економічну платформу». З розвитком революції, загостренням політичної та економічної ситуації, після входження до Центральної Ради неукраїнських політичних партій, про коаліцію годі було говорити. Київські більшовики не приховували, що вони вступили до Ради лише з метою її підриву зсередини. У січні 1918 р. таку саму акцію намагалася здійснити група лівих українських есерів.

Советська історіографія розглядала Центральну Раду як однорідну контрреволюційну буржуазну інституцію, тоді як документи свідчать, що до її складу за різних періодів входило 19 політичних партій — українських, російських, єврейських, польських, з них 17 називали себе соціалістичними (у телеграфних переговорах з Й. Сталіним 17 листопада 1917 р. М. Порш, відкидаючи більшовицькі звинувачення у недемократичності Центральної Ради, заявив, що у її складі «є всі соціалістичні партії країни і зовсім «немає цензових елементів»).

Із протоколів Загальних зборів та звітів про їх роботу можна легко переконатися, в якій гострій міжпартійній боротьбі вони відбувалися. Які ж партії відігравали в УЦР головну роль? Сьогодні ми не маємо вичерпних довідок щодо партійного складу Великої Ради, однак можемо скласти про нього уявлення на підставі окремих документів та спогадів.

Для найбільш загальної характеристики партій в УЦР використаємо спогади А. Гольденвейзера. Він пише: «Депутати-українці поділялися на три значні

* В. Винниченко писав, що С. Петлюру до УГВК «було вибрано не за його належність до війська, а через те, що він себе заявив членом соціал-демократичної партії» (Відродження нації. — Київ; Відень, 1920. — Ч. 2. — С. 218).

фракції: українські есери, українські есеки та соціалісти-федералісти. Українські есери були найсильнішою партією у Раді; до них під кінець приєднався і М. Грушевський, який довго залишався безпартійним. Але водночас ця фракція була найбіднішою на людей; навіть на прем'єра вона не могла висунути нікого видатнішого, ніж Голубович. Українські соціал-демократи, до яких належали Винниченко, Петлюра, Ткаченко, Порш та інші, були малочисельні.., але незрівнянно значніший персональний склад цієї фракції дещо згладжував чисельну перевагу есерів. Нарешті, соціалісти-федералісти репрезентували найбільш поміркований і культурний елемент української громадськості. Лідером цієї партії був шанований всіма літератор С. Єфремов, її газету «Нова рада» редагував А. Ніковський. Як найбільш поміркована націоналістична група, соціалісти-федералісти жили порівняно у ладу з представниками «меншин». Ці останні продовжували фігурувати в Раді приблизно в тому ж складі, який я навів у першому розділі. Приєднався ще тільки представник народних соціалістів, а кадети (в особі С. Крупнова) ще до III Універсалу демонстративно вийшли з Ради. Найбільш ворожою до українців, хронічно опозиційною партією були російські есери, яких репрезентував у Раді енергійний і здібний О. Зарубін. Меншовики, з М. Балабановим на чолі, також трималися незалежно, а іноді й мужньо. Рафес, який представляв Бунд, говорив і орудував більше всіх; як я вже згадав, він був у цей час у стані опозиції до українців, які доволі побоювалися його гострого язика... Інші єврейські партії були представлені дуже слабо».

Отже, найбільш представницькими в УЦР були фракції партій українських есерів та еседеків. Протягом усієї діяльності Центральної Ради вони в ній задавали тон, контролювали всі її структури — Президію, Малу Раду, Генеральний Секретаріат та комісії. Взаємини українських еседеків та есерів у Центральній Раді не можна однозначно оцінити. Як слушно зазначив А. Гольденвейзер, політичний досвід лідерів українських соціал-демократів давав їм змогу протягом 1917 р. відігравати провідну роль в есєро-еседеківському тандемі. М. Порш на згаданих переговорах з Й. Сталіним у листопаді 1917 р. назвав себе представником «партії, яка займає в Раді керівниче становище». Маючи більш-менш узгоджені позиції у питаннях боротьби з Тимчасовим урядом, зазначені партії дуже серйозно розходилися в поглядах на соціально-економічну політику. Врешті-решт українські есери, скориставшись своєю більшістю в УЦР, перебрали на себе в січні 1918 р. керівництво урядом УНР, домоглися реорганізації Малої Ради, де здобули більшість. Із цього приводу В. Винниченко згадував: «Моє бажання вийти з уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей же час есєрівська фракція Центральної Ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала раз у раз, бо кількістю своїх голосів покривала всі інші складені до купи фракції».

Розбіжності інтересів між фракціями українських партій ще більше увиразнюються прикладом Української партії соціалістів-федералістів. Діячі ТУП (майбутньої УПСФ) у березні 1917 р. виступили ініціаторами створення Центральної Ради, але з часом відійшли на узбіччя політичного життя. Д. Дорошенко писав, що «вони не грали в Ц. Раді керуючої ролі», розчинившись у масі нових членів. Як і ліберально-демократична партія, есефи не могли погодитися з радикалізмом, який дедалі дужче переважав у Центральній Раді. Якщо українські есеки та есери уособлювали, за оцінкою О. Лотоцького, «настрої безоглядного максималізму», то есефи підходили «до справи з погляду реальних можливостей її переведення». Між цими двома напрямками, свідчив О. Лотоцький, у Києві 1917 р. пролягла справжня прірва. На його думку, та й про це вже йшлося раніше,

чимала провина в тому була М. Грушевського як лідера Центральної Ради: «Ролі арбітра, яку готовили йому обставини, він не прийняв... Найперше визначився він як соціаліст та с.-р. Поза певною гумористичною стороною такого поступування була ще й друга сторона — значно сумніша. Коли став він на чолі Центральної Ради та й цілої політичної акції, досить людей із старим громадським стажем українським або одійшли од активної участі в дальших подіях — і се було безперечною втратою для нашого життя, взагалі бідного на кваліфіковані сили, — або зайняли позицію, невідповідно негативну до всього, що виходило од сторони противної. З другого боку, політично недосвідчені кадри молоді, яких висунула на політичний кін революція та які, під авторитетним впливом, у процесі взаємної співпраці з іншими елементами, могли б вирівнятися в лінії розміркованої акції, дістали, за авторитету Грушевського, атут до непримиренно різкої тактики і все більше котилися до тієї прірви, большевизуючи настрої селянства, в яку справжнім большевикам вже не трудно було скинути усю, проваджену ними, справу». Залишається лише додати, що консервативна частина українського суспільства, партії, які її репрезентували (Союз землеробів-власників, Українська демократична хліборобська партія) взагалі не отримали в УЦР представництва. Чи не є це ще одним вагомим аргументом на користь оцінки Центральної Ради як органу революційної демократії?

Формування організаційних структур УЦР почалося практично з перших днів її існування. В повідомленні газети «Вісти з Української Центральної Ради» за 19 березня, де йшлося про створення Ради 7.III.1917 р., окреслено її перші структури: Президію та дев'ять комісій. У березневих протоколах згадується управа Ради, але не зазначено ні її чисельного складу, ні прав, ні функцій.

Після Всеукраїнського національного конгресу відбулося ускладнення структур. Згідно з демократичними організаційними принципами вищим органом Центральної Ради визнавалися її Загальні збори. У Наказі Українській Центральній Раді від 23.IV.1917 р. говорилося, що вони «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР». Повний склад Ради збирався лише на Загальні збори (сесії), які за регламентом мали скликатися раз на місяць, проте за весь час діяльності Ради їх відбулося лише дев'ять. Незважаючи на всі високі повноваження, Загальні збори виявились найменш ефективною структурою УЦР. Органічними вадами їх роботи були мітинговий характер, панування політичних емоцій, демагогії та популізму над конструктивною політикою.

Як правило, всі найважливіші ініціативи формулювалися та відпрацьовувалися у тіснішому політичному ядрі УЦР. Спочатку воно називалося Комітетом Центральної Ради, створеним ухвалою Перших Загальних зборів 8.IV.1917 р. Входили до нього Президія УЦР (голова та два його заступники) і 17 членів. Обов'язки та права Комітету були визначені згаданим вище Наказом Українській Центральній Раді від 23.IV.1917 р. Комітету доручалося виконувати поточну роботу «в конкретній, постійно змінюючійся обстановці моменту». Однак від самого початку Комітет мав набагато ширшу як організаційну, так і політичну свободу. Його повний склад після ухвалення Наказу розширювався до 33 членів, з яких лише 20 (беручи голову Ради та двох заступників) обиралися Загальними зборами, решта поповнювалася ухвалами самого Комітету. Він-таки обирав голів комісій, які діяли при УЦР, її секретарів та скарбника. Доволі швидко Комітет

став керівним осередком Ради, формував порядок денний Загальних зборів, готував проекти найважливіших політичних документів та навіть, як це сталося, скажімо, з I Універсалом, ухвалював і проголошував їх іменем Центральної Ради. В руках Комітету зосереджувалися фінанси Ради, контролювалася і спрямовувалася вся поточна робота, здійснювався зв'язок із місцевими установами та організаціями.

Наприкінці червня, після утворення Генерального Секретаріату, до повноважень якого відійшли виконавські функції, сталися принципи зміни в статусі Комітету. 23 червня, інформуючи П'яті Загальні збори про створення Генерального Секретаріату, М. Грушевський зазначив, що поява нового виконавчого органу Центральної Ради «не усуває Комітету Центральної Ради, котрий має бути «Малою Центральною Радою», несучи законодавчі функції в проміжках між двома сесіями». На одному з подальших засідань з ініціативою надати Комітетові в період між Загальними зборами «всі функції, що належать Центральній Раді» виступив М. Шраг. Ініціативу було підтримано, і 29 червня постановою П'ятих Загальних зборів Комітет отримав право «вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центральної Ради». Тією самою постановою його склад розширювався до 40 осіб. На початку липня реорганізація тривала далі, Комітет збільшився на 30 % (18 осіб) за рахунок політичних діячів, що репрезентували національні меншини. Під час реформування Комітет остаточно змінив свою назву. Від липня 1917 р. і надалі він іменувався Малою Радою.

1 серпня Мала Рада затвердила власний регламент. Щотижня вона мала збиратися на чергові збори, а крім того, за потреби, голова Ради міг скликати й надзвичайні. Під час винесення важливих законодавчих ухвал кворум встановлювався у дві третини загального числа членів, а в разі винесення менш відповідальних ухвал — в 50 відсотків. Ухвали виносилися простою більшістю відкритим, таємним або поіменним голосуванням. Регламент надавав широкі можливості для діяльності голови Ради, який скликав та вів збори, пропонував порядок денний, керував обговоренням, підбивав його підсумки, встановлював процедуру голосування пропозицій (резолуцій), що надходили від фракцій. Незмінним головою Ради залишався М. Грушевський. Документи свідчать, що йому вдавалося без особливих зусиль тримати Раду під своїм контролем та вести її обраним курсом. Грушевський був дійовим головою, тонким політиком, який за потреби вмів надати засіданням Центральної Ради «деякі парламентські апаранси», — згадував А. Гольденвейзер.

Мала Рада формувалася на основі пропорційного представництва фракцій, які складали Велику Раду. Позапартійний голова мав чотири заступники від чотирьох українських партій, двоє відповідальних секретарів Президії належали до УПСР, а двоє — до УСДРП. У серпні з 65 членів Малої Ради до українських партій належало 35, єврейських — 15, російських — 10, польських — 4. Найбільше місць у Малій Раді (14) мали УСДРП та УПСР (остання — без урахування М. Грушевського). Кількісний паритет у Малій Раді між цими партіями зберігався до початку 1918 р. Зокрема, 12 січня 1918 р. М. Шраг від імені фракції українських соціалістів-революціонерів виступив з вимогою «на найближчій засіданні пленуму переобрати Малу Раду пропорційно складу Ц. Ради».

Така реорганізація відбулася на Дев'ятих Загальних зборах. Коментуючи цю подію, «Народна воля» 24 січня 1918 р. повідомляла: «В реорганізованій Малій Раді дається по одному місцю фракціям соціалістів-самостійників, народних соціалістів та молдаванів (румунів). Решта добавочних місць дається в Малій Раді фракції соціалістів-революціонерів. Всього в Малій Раді має бути 82 члени

відповідно фракційному складу Великої Ради». Усталеного, затвердженого списку членів Малої Ради не існувало, до того ж практикувалася заміна членів Малої Ради їхніми заступниками. Тому, очевидно, варто говорити не про членів Малої Ради, а про коло членів Центральної Ради, які брали участь у роботі Малої Ради. Таких налічується понад 150.

Із розбудовою Центральної Ради, зростанням її авторитету серед широких кіл української громадськості стало помітним, що Комітету Центральної Ради дедалі важче дається зростаючий потік виконавської роботи. Визріла потреба створення спеціального виконавчого органу Ради. Першими з подібною пропозицією виступили українські есери. На одному із засідань Президії УЦР на початку червня П. Христюк від імені есерівської фракції запропонував створити уряд України. Однак така пропозиція тоді видалася надто радикальною.

Та вже через декілька днів ситуація принципово змінилася. Задекларувавши 10.VI.1917 р. I Універсалом, що «однині самі будемо творити своє життя», та, головне, бажаючи довести за тієї складної ситуації, яка створилася після проголошення Універсалу, що вимоги автономії не тільки слова, а послідовна політика, Комітет Центральної Ради 15.VI.1917 р. «ухвалив організувати Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються». Тоді-таки було обрано вісім перших членів Генерального Секретаріату.

Після досягнення компромісу з Тимчасовим урядом (II Універсал) Генеральний Секретаріат став вищим органом виконавчої влади України. Після проголошення III Універсалом Української Народної Республіки Генеральний Секретаріат виконував обов'язки уряду України, а після проголошення IV Універсалом цілковитого суверенітету був реорганізований у Раду Народних Міністрів.

Важливою складовою структур УЦР були її численні постійні та тимчасові комісії. Склад найважливіших із них подається в пропонованому виданні.

Довідник було підготовлено в стислий термін. Автори свідомі того, що їм не вдалося вичерпно висвітлити життя та діяльність членів Української Центральної Ради. Очевидно, автори не уникли й окремих помилок, а тому наперед вдячні за конструктивну критику, можливі зауваження й уточнення.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (29.IX.1866, Холм — 26.XI.1934, Кисловодськ) — видатний український історик, громадсько-політичний і державний діяч; голова Української Центральної та Малої Рад, Президії УЦР.

Михайло Грушевський народився в родині вчителя російської словесності греко-уніатської гімназії Сергія Федоровича Грушевського. Родовід свій Грушевські вели від давньої, знаної ще у XVII ст. духовної родини Грушів, яка мешкала в с. Худоліївці на Чигиринщині. Дід Михайла Федір Грушевський був священиком в с. Лісниках неподалік Києва. В тому селі минуло дитинство Сергія Грушевського, який, за згадками сина, сформувався «стихийним українцем» і все життя ним залишався. Мати Михайла, Глафіра Захарівна, теж походила з духовної родини. Її батько, Захар Іванович Опоков (достовірніше — Опоцкевич), був священиком в с. Сестринівці Бердичівського повіту.

Свідомо, осмислено і цілеспрямовано українська культура в сім'ї Грушевських не плекалася. До того ж в силу обставин Сергій Грушевський 1870 р. змушений був переїхати на Північний Кавказ, де спочатку працював інспектором, а згодом директором народних шкіл у Ставрополі та Владикавказі. Родина жила доволі замкнено. Батько і мати визначально впливали на виховання сина за раннього віку. Загалом багато їхніх рис передалося Михайлові і переплелось в його вдачі. Розповіді батька про Україну стали першим збуджувальним чинником зацікавлення батьківщиною. Ті зацікавлення надзвичайно посилилися внаслідок трьох поїздок в Україну за дитячого віку (батьки мали можливість раз на три роки відбувати літню відпустку в Сестринівці). «Українське село, ліси, води, український народ, українська мова, — все це ввірвалося в мою душу як якийсь інший, кращий світ, до котрого я міг тільки душею і мрією тягнутися, відраховуючи місяць за місяцем ті три роки, коли батьки мої могли повторити сю подорож», — згадував М. Грушевський. Любов до Сестринівки як малої батьківщини Грушевський проніс через усе своє життя та зізнавався пізніше, що «страшенно мріяв про неї й линув душею до неї цілими десятиліттями», бо то був «властиво одинокий пункт, де я міг зв'язуватися з українською стихією, дотикався до української землі, до її природи, до її культури».

Після успішних вступних іспитів М. Грушевський 1880 р. був зарахований до третього класу Тифліської гімназії. Відтоді й почалося його свідоме захоплення українською історією та літературою. Діставати українські книжки за умов дії Емського указу, та ще й у Тифлісі, було справою нелегкою. І все-таки гімназист Грушевський спромігся прочитати твори В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, О. Марковича, І. Нечуя-Левицького, А. Скальковського. На прохання Михайла 1882 р. батько виписав для нього київський щомісячний історично-етнографічний часопис «Киевская старина», який

щойно почав видаватися. Те видання мало особливий вплив на гімназиста Грушевського, сприяло формуванню громадянського світогляду та національно-політичної програми, за його-таки визнанням, «в поміркованим ліберальнім напрямі з народницькими ухилами з культурно-національною закраскою».

Українська тема дедалі потужніше, ширше і наполегливіше звучала в душі юнака. Та він не ідеалізував предмет свого уподобання, як то часто буває в молодому віці. Грушевському відкривалася реальна, об'єктивна картина суспільно-політичної ситуації в Україні. Під впливом українських настроїв гімназист Грушевський береться за перо, пише перші спроби в поезії та прозі, надсилає їх І. Нечуєві-Левицькому і дістає від нього підтримку та моральне заохочення до літературної праці. Львівська газета «Діло» 1885 р. опублікувала оповідання Грушевського «Бех-аль-Джугур». Та подія остаточно визначила його подальший шлях. «Моею мрією в тих часах стає зробитися з часом українським літератором, видавцем і — ученим. Українознавство являється для мене будучою спеціальністю, лише вагався — з котрого боку підійти до нього: чи від словистики, чи від історії», — напише він 1906 р. в «Автобіографії».

Блискуче склавши випускні іспити у червні 1886 р., М. Грушевський отримав атестат зрілості, а вже в липні написав на ім'я ректора Київського університету св. Володимира заяву, де зазначив, що воліє продовжити освіту на історично-філологічному факультеті. Подальші дев'ять років життя М. Грушевського були пов'язані з Києвом та його університетом. Уже на перших курсах Грушевського помітив відомий історик України В. Антонович, який рекомендував йому теми перших студентських досліджень, дипломної праці, а згодом і магістерської дисертації. Грушевський став улюбленим учнем професора Антоновича, одним із найближчих його співробітників. У 1889 р. відбулося знайомство Грушевського з О. Кониським, котрий був його вчителем у громадській діяльності. О. Кониський та В. Антонович ввели М. Грушевського до складу Київської української громади. На початку 90-х років молодий випускник Київського університету визнавався за одного з найактивніших членів українського руху.

Року 1891-го, коли постала ідея створення кафедри історії України у Львівському університеті, М. Грушевського, тоді професорського стипендіата Київського університету, В. Антонович рекомендував кандидатом на посаду професора майбутньої кафедри. Молодий учений 1894 р. захистив магістерську дисертацію «Барське староство. Історичні нариси» і був офіційно затверджений на посаді ординарного професора кафедри «всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи» Львівського університету.

Мотиви, які спонукали Грушевського на переїзд до Східної Галичини, були ідеалістичними, пов'язаними з розумінням національного обов'язку. Він змушений був відірватись від Києва, кола друзів, київських архівів, усталеного способу життя. Водночас той крок виводив його на авансцену українського суспільного життя, адже він став першим професором української історії. Із приводу від'їзду до Львова українські діячі з Чернігова писали Грушевському: «Ви їдете на кафедру української історії. Відколи українська нація почула себе після довгого занепаду нацією, — се вперше український професор оповідатиме вкраїнцям по-українському рідну історію. Ви перший матимете змогу будити українську національну свідомість вільним словом. Ваша праця буде стільки ж працею науковою, скільки і працею на користь національній свідомості нації».

Грушевський усвідомлював, що їде до Львова повноважним представником Наддніпрянської України, яка покладає на нього місію: скористатись конституційними свободами Австро-Угорщини та на повен голос сказати світові про

Україну, а власному народові — про його тисячолітнє історичне минуле. 30 вересня 1894 р., на першій вступній університетській лекції, М. Грушевський наголосив на органічній єдності всіх періодів історії України, а головною її рушійною силою, головним героєм назвав народ.

Так почалася золота двадцятилітня доба М. Грушевського у Львові. Свої наукові зусилля він зосередив на двох головних ділянках: читанні лекцій в університеті та праці в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (НТШ).

Сім семестрів підряд (1894—1897) М. Грушевський читав загальний курс історії України (повторив його 1898—1901 рр.). У такий спосіб, готуючи лекції, він, за власним визнанням, написав «скелет історії України». За той час навколо нього згуртувалося коло студентів, з якого згодом вийшли відомі історики, вчені школи Грушевського: І. Джиджора, М. Кордуба, І. Кревецький, І. Крип'якевич, О. Терлецький, С. Томашівський.

Надзвичайно плідною для його діяльності та зросту як ученого була праця в НТШ (засноване 1873 р. як літературне, а 1892 р. реорганізоване в наукове). У 1893 р., перебуваючи ще в Києві, М. Грушевський був обраний його членом, опублікував у «Записках НТШ» кілька своїх розвідок. Із переїздом до Львова він з головою поринув у діяльність товариства спочатку як директор Історико-філософської секції, потім як головний редактор «Записок НТШ». Він доклав багато зусиль для перебудови товариства за взірцем західних академій наук, а з 1897 по 1913 р. його очолював. То була найплідніша пора в історії НТШ. Під проводом М. Грушевського товариство видало понад 400 томів наукових публікацій, вагому частку яких становили власні твори вченого. З-поміж них вирізнялася фундаментальністю багатотомна «Історія України-Руси», написання якої вчений розпочав 1897 р. Новаторською та праця була не лише внаслідок написання українською мовою. Її наскрізь пронизувала українська ідея. М. Грушевський запропонував новий, особливий погляд на історію України, відкинувши принцип українського фрагменту загальноросійської історії, нав'язаний істориками Росії.

За основу історичної схеми М. Грушевський обрав самостійний розвиток українського народу. Він заперечив наявність «общерусской» історії, як і «общерусской» чи давньоруської народності, засвідчивши, що Київська держава — справа генія українського етносу, появу якого учений позначив IV ст. н. е. Так само він відкинув будь-які претензії російської історіографії на давньоруську історію, вказавши, що російська історія має шукати власне коріння у Володимирському та Московському князівствах. Іншою прикметою історичної концепції М. Грушевського було те, що в основу своєї розповіді він поклав не історію держави, як то робила російська офіційна історіографія, а історію народу. Саме народ — предмет його досліджень. Грушевський визнавав, що «був вихований в строгих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і власті вина лежить на стороні власті, бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народові недобре, се його право порахуватися з нею».

Значення «Історії України-Руси» вийшло далеко за межі оригінальної інтелектуальної історіографічної концепції. Праця стала монументальним політичним маніфестом українського визвольного руху, вказавши народові через його велике минуле на потребу історичного самопізнання, єднання та боротьби за національні права.

Досвід, набутий за періоду створення фундаментальної історії, дав можливість М. Грушевському написати чимало популярних праць з історії України, які багато разів перевидавалися масовими накладами та сприяли поширенню історичних знань серед українців. З-поміж популярних книг треба назвати передовсім «Очерки истории украинского народа» (СПб., 1904), «Про давні часи на Україні. Популярна історія України з малюнками» (К., 1907), «Коротка історія України» (К., 1910), «Ілюстрована історія України» (К.; Львів, 1911).

Своєю науковою діяльністю М. Грушевський, як справедливо визначив Є. Онацький, «поклав міцні підмурки під українське національне відродження, спричинився в великій мірі до того, що українська нація себе віднайшла, щоб ніколи більше себе не втрачати».

Незважаючи на чималий обсяг викладацької та дослідницької роботи, М. Грушевський не міг стати осторонь громадської й політичної діяльності. Політика і наука органічно перепліталися та поєднувалися в ньому, він одночасно вивчав і творив українську історію, грав найактивнішу роль у формуванні модерного українського ідеалу, новітньої національної ідеї, які правила за основу подальшого національно-визвольного руху.

У 1898 р. разом з І. Франком М. Грушевський заснував, а потім редагував літературно-публіцистичний журнал «Літературно-науковий вісник» (ЛНВ), в якому виступав з публіцистичними статтями на актуальні теми українського життя. Учений був одним із ініціаторів реформування народовецького руху у Галичині. 26 грудня 1899 р. товариство «Народна рада» було реорганізоване в Українську національно-демократичну партію. М. Грушевський увійшов до керівного органу партії — Тіснішого народного комітету, виконував обов'язки заступника голови партії. УНДП проголосила, що її ідеалом є «незалежна Русь-Україна, в якій всі частини нашої нації з'єдналися в одну новочасну культурну державу». Тим визначалася стратегічна перспектива, а тактичне завдання полягало у створенні з українських земель Галичини та Буковини «національної провінції з окремою адміністрацією і окремим національним соймом».

Протягом 1901—1903 рр. М. Грушевський провадив активну громадсько-політичну кампанію за створення у Львові українського університету, що обернулося нападками на нього з боку як польських націоналістів, так і російських слов'янофілів. Вони вбачали в Грушевському лідера українського сепаратизму. Насправді ж учений був далекий від сепаратизму, в його науковій і політичній діяльності переважали ідеї народництва та федералізму.

Уперше найповнішим чином М. Грушевський оприлюднив власне політичне кредо під час російської революції 1905—1907 рр. на сторінках журналу «Украинский вестник», що видавався у Петербурзі думською українською фракцією. Редактором журналу був М. Славинський, а головним ідеологом, автором найвагоміших статей — М. Грушевський. Ті його статті були видані 1907 р. окремим збірником під назвою «Освобождение России и украинский вопрос». М. Грушевський познайомив російський загал із українською програмою та водночас виклав власне розуміння російської і української перспектив, сформулював теоретичні й політичні положення, з якими пізніше став до керма Української Центральної Ради, зокрема виступив прихильником національно-територіальної автономії України. Запровадження її він обґрунтовував потребою розв'язання національного питання як органічної складової частини демократизації державного ладу Росії. М. Грушевський вважав, що Російська імперія є країною-конгломератом, в якій механічно, силою примусу поєднано різні за розвитком і культурою народи, між котрими немає внутрішнього тісного зв'язку. Росія — країна, в якій державна

машина не забезпечує гармонійного розвитку суспільства, а лише пригноблює його, — писав М. Грушевський.

Як діяч ліберально-демократичного спрямування, він прагнув знайти конструктивний вихід із наявної ситуації, яку сам окреслив. На думку вченого, зберегти Росію можна лише шляхом її демократизації та федералізації.

Від революції 1905—1907 рр., коли Росія пішла шляхом перетворення на конституційну монархію, а в Україні перестали діяти заборони Емського указу 1876 р., М. Грушевський намагався перенести свою діяльність до Києва. Тут 1906 р. почала виходити українська газета «Рада», одним із засновників якої він був, за його загальною редакцією 1907 р. почав друкуватися часопис «Україна» — спадкоємець «Киевской старины», а також було перенесено до Києва редакцію ЛНВ. У квітні того самого року відбулися перші установчі збори Українського наукового товариства в Києві, творцем і головою якого став М. Грушевський. У вересні 1908 р., коли в Росії запанувала столипінська реакція, а українські політичні партії фактично припинили свою діяльність, у Києві було створено нелегальне позапартійне українське громадське об'єднання — Товариство українських поступовців (ТУП). Воно згуртувало найкращі сили української інтелігенції та до Лютневої революції 1917 р. залишалося поодиноким діючим українською організацією в Росії. М. Грушевський брав активну участь у роботі ТУП, входив до його керівного осередку.

Отже, на кінець першого десятиліття ХХ ст. М. Грушевський став найпомітнішим діячем українського руху, тією постаттю, навколо якої гуртувалися національні сили і на східних, і на західних українських землях. Унікальність особистості М. Грушевського, масштаб його праці відзначали діячі НТШ у «Науковому збірникові, присвяченому проф. М. Грушевському», виданому з нагоди десятиріччя його праці в Галичині. Про Грушевського як «духовного провідця сучасного українства» писав в «Історії українського письменства» С. Єфремов. Залежно від того, як міцнів авторитет М. Грушевського серед українців, він ставав дедалі небезпечнішою і небажанішою особою в Росії та Австро-Угорщині водночас.

Улітку 1914 р., напередодні Першої світової війни, М. Грушевський опублікував у ЛНВ статтю «Сараєвська трагедія», де дуже критично охарактеризував політику вбитого у Сараєві ерцгерцога Франца-Фердинанда. Стаття спричинилася до конфіскації журналу на території Галичини, проти її автора було розпочато адміністративне розслідування.

Із початком війни перебування громадянина Росії, яким був Грушевський, на території Австро-Угорщини стало небезпечним. Через територію нейтральної Румунії Грушевський повернувся в листопаді 1914 р. до Києва, де через декілька днів був заарештований. Його ув'язнення було передбачене ще наприкінці серпня 1914 р., коли начальник Київського губернського жандармського управління доповів крайовому генерал-губернатору, що М. Грушевський «є лідером і єдиним інтелектуальним натхненником Української національно-демократичної партії, що працює як в Галичині з Буковиною, так і в Росії ... Робота його, крім наукової, з українізації інтелігенції, а через неї і мас, провадиться доволі успішно». На думку жандарма, політичні погляди Грушевського «різко спрямовані проти Росії» і мають на меті «утворення суверенної української держави», тому з появою Грушевського в Росії його належить арештувати й відправити до адміністративного заслання.

Так і сталося. Після кількох місяців допитів та перебування в Лук'янівській в'язниці в березні 1915 р. Грушевського було вислано до Симбірська. Восени йому дозволили переїхати до Казані, а ще через рік — до Москви.

Після двох років вимушеного відриву від українського громадського життя М. Грушевський в Москві поринає в активну громадсько-політичну діяльність. Він відновлює роботу московської організації ТУП, бере участь у виданні журналу «Украинская жизнь» та новоствореного «Променя», продовжує роботу над восьмим томом «Історії України-Руси». Учений стає центральною фігурою українського життя Москви, підтримує зв'язки з В. Винниченком, С. Петлюрою, О. Саліковським, зустрічається з Д. Дорошенком, Л. Старицькою-Черняхівською, Є. Чикаленком іншими українськими діячами — як із ліберально-демократичними тупівцями, так і радикальнішими соціал-демократами.

У 1916 р. М. Грушевському виповнилося 50 років. Він був у розквіті таланту і сил. Заслання лише додало йому авторитету та ореолу національного провідника в очах української інтелігенції. Тож закономірно в березні 1917 р., після падіння царизму в Росії, М. Грушевський був заочно обраний головою щойно створеної Української Центральної Ради. Перед його поверненням з Москви до Києва (13 березня) УЦР не мала чіткої програми політичної діяльності та не поширювала своєї компетенції за межі Києва. Приїзд М. Грушевського одразу ж змінив характер її діяльності. Кипуча енергія голови позначилась на всіх ділянках роботи УЦР, підготовці національної маніфестації, створенні української преси, залученні нових членів до УЦР, проведенні Всеукраїнського національного конгресу, а особливо на формулюванні стратегічних гасел українського руху (національно-територіальна автономія України в складі демократичної федеративної Росії) та на послідовному й умілому втіленні їх у життя.

Всеукраїнський національний конгрес таємним голосуванням переобрав М. Грушевського на посаду голови УЦР. На цій посаді він залишався від першого до останнього дня діяльності Центральної Ради, тут йому не було альтернатив.

Обсяг організаційної роботи, здійсненої М. Грушевським в Центральній Раді, не може не вражати. Рада творилася його руками майже на порожньому місці. Він мав дбати про її кадри, приміщення, фінанси, головувати на Загальних зборах УЦР, провадити засідання Президії та Малої Ради. Завдання голови Центральної Ради полягало не лише в тому, щоб забезпечити більш-менш толерантну взаємодію найрізноманітніших політичних сил, що входили до складу Ради, але й у тому, щоб рухати українську національну справу у визначеному напрямі. Загалом М. Грушевському це вдалося. Він був головним конструктором політики УЦР, мав великий вплив на її рішення, був ініціатором або співавтором найголовніших документів.

Водночас із організаційною роботою М. Грушевський виконував обов'язки головного ідеолога УЦР. Протягом 1917 — на початку 1918 р. він не випускав пера із рук, а керуючи засіданнями Ради, часто правив гранки власних статей. Визнаючи народні маси головним чинником історичного процесу, М. Грушевський так само розумів, як важко сконсолідувати в націю етнос, який упродовж життя багатьох поколінь не мав національної школи, преси, розвинених політичних інституцій. Отож публіцистика Грушевського мала просвітницький характер. Упродовж 1917 р. він друкувався в «Новій раді», «Народній волі», опублікував брошури «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Україна і Росія», «Переяслівська умова України із Москвою 1654 р.», «Проект української конституції», «Українська Центральна Рада та її Універсали», «Вільна Україна: статті із останніх днів (березень–квітень 1917 р.)», «Якої ми хочемо автономії та федерації». Використовуючи історичний матеріал чи звертаючись до ідей сьогодення, М. Грушевський ненастанно наголошував на думці, покладеній в основу його історіографічної концепції: українці — особний народ зі своєю культурою, історією і

мовою, який має право на незалежне життя. Рік 1917-й був роком тріумфу Грушевського-політика. Той час підніс його на височінь визнаного й неформального лідера нації. Тоді, здається, не було жодного більш-менш помітного українського з'їзду, який би не обирав М. Грушевського почесним головою або не надсилав йому вітальної телеграми. З іншого боку, широке визнання, його ерудиція, а також природна амбітність, авторитарний склад характеру надзвичайно сприяли організації УЦР та зростанню її політичної ваги.

Навесні 1917 р. М. Грушевський непомилково відчув масштаб революції, її глибинний соціальний характер. Голова УЦР вважав, що на той час найбільшим нещастям для політичного проводу було «не поспіти за скорим розгортанням домагань моменту». На тій підставі він розійшовся зі своїми колишніми поміркованими ліберально-демократичними товаришами по ТУП і пристав до радикальніших та молодих українських есерів, хоча й не оформляв членство в їхній партії. М. Грушевський залишався реалістичним і конструктивним політиком, незважаючи на те що послуговувався соціалістичною політичною фразеологією. Зваженість і конструктивність Грушевського виявилася під час переговорів у Києві з делегацією Тимчасового уряду. Голова УЦР був центральною фігурою переговорів із українського боку і від нього насамперед залежало приймати чи відхилити запропонований Тимчасовим урядом компроміс. Він добре зрозумів, що на той момент не було жодних шансів до реального здійснення самостійності України, тому вдався до проголошення II Універсалу.

В історичній літературі часто можна натрапити на думки про те, що II Універсал був кроком назад порівняно з I Універсалом, а також, що М. Грушевський наполегливо обстоював ідеї автономії та федералізму, в такий спосіб гальмуючи проголошення української державності. Такі твердження не є коректними та об'єктивними. Справді, протягом 1917 р. М. Грушевський сповідував національно-територіальну автономію України у складі федеративної Росії. Але то не була догматична позиція, такий дискурс не заперечував ідею української державності, а був одним із шляхів до її реалізації. Федерація розглядалася М. Грушевським як «об'єднання в одній державі кількох держав», тобто автономні одиниці не були формальними об'єктами державної політики Росії, а повноправними «учасниками її державності». Автономна Україна, на думку М. Грушевського, мусила мати всі державні атрибути. «Вона має вершити у себе вдома всякі свої справи — економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати[ся] своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд», — писав голова УЦР.

Компроміс із Тимчасовим урядом у тому вигляді, якого він набрав під час переговорів у Києві та був зафіксований II Універсалом, унеможлилював запровадження автономії в найстисліший термін. Саме така можливість і спонукала М. Грушевського до порозуміння із Тимчасовим урядом. Після того, як офіційний Петроград переглянув умови угоди, М. Грушевський втратив всякий інтерес до Тимчасового уряду. У вересні 1917 р. він брав активну участь у проведенні в Києві З'їзду поневолених народів Росії, наголошував у своїх промовах на доконечності децентралізації Росії, очолив обрану з'їздом Раду народів Росії, яка мала підготувати матеріали для конституції федеративної Росії. В жовтні М. Грушевський — прихильник ідеї проведення Всеукраїнських Установчих зборів. Виступаючи на III Всеукраїнському військовому з'їзді, він висловив упевненість, що українські військовики разом із УЦР підуть «до нашої мети — Української демократичної республіки у федерації із Російською республікою». Водночас він говорив про перепони, які нагромаджував на тому шляху Тимчасовий уряд. Як

державник поведився М. Грушевський і під час більшовицького повстання у Петрограді. Під його керівництвом УЦР перебрала владу в Україні до своїх рук. На Сьомих Загальних зборах Центральної Ради (30 жовтня) М. Грушевський виголосив доповідь про роботу конституційної комісії України, відзначивши, що найвищою суверенною владою Української республіки мають бути Українські Всенародні збори.

7 листопада М. Грушевський відкрив засідання Малої Ради промовою, в якій наголосив, що обставини моменту вимагають від українських політиків зміцнення влади, перетворення України на бастион революції. «Для того щоби крайова власть стала справжньою фактичною властю, — виснував він, — під нею повинна бути міцна підвалина, і такою підвалиною може бути тільки проголошення Української Народної Республіки».

Проголошення III Універсалом Української Народної Республіки в найстисліші терміни було підсилене ухваленими УЦР законами про вибори до Установчих зборів УНР, про виняткове право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР, про створення Генерального суду УНР. Такі заходи свідчили про інтенсивну державотворчу діяльність Центральної Ради та її голови.

Особливо показовою в цьому зв'язку була публікація в грудні 1917 р. проекту Конституції УНР. Незважаючи на те що УНР вважалася складовою частиною Російської Федеративної Республіки, сувереном влади в ній оголошувався народ, який здійснював своє право на владу через Всенародні Українські збори. Всенародні збори визначали вищу виконавчу (Кабінет Міністрів) та судову (Генеральний суд) владу в Україні. Лише частка владних повноважень, застережених конституцією, передавалася федеральній владі. Територія України оголошувалась неподільною. Ніяка частина її не могла бути прилучена до іншої республіки або вилучена в окрему республіку без волі Української держави. Запроваджувалося громадянство України.

Вивчаючи політичну ситуацію, яка склалася в Росії та в Україні наприкінці 1917 р., можна із великим ступенем певності твердити, що Українські Установчі збори, якби зібралися 9 січня 1918 р., проголосили б Україну суверенною державою. Історія воліла, щоб цей акт схвалила Українська Центральна Рада.

Усього два місяці — в історичному масштабі блискавична мить — потрібно було Центральній Раді, щоб подолати відстань від III до IV Універсалу, відмовитись від утопійної ідеї порятунку силами України федеративної небільшовицької Росії та стати на шлях побудови незалежної Української держави. М. Грушевський був одним із творців IV Універсалу, був глибоко переконаний у потребі його схвалення негайно, не очікуючи установчих зборів. Проголошення незалежності України він тісно пов'язував із форсуванням укладення мирного договору з країнами Четверного союзу та обороною України від більшовицького наступу.

Українсько-більшовицька війна початку 1918 р. спричинилася до суттєвої корекції політичного світогляду М. Грушевського, що засвідчило видання у березні того самого року брошури «На порозі Нової України». Її автор випробовував себе у футурології та прагнув окреслити портрет майбутньої України. Він оголосив завершеною еру орієнтації на Москву, пропонував відродити притаманну Україні від часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства орієнтацію на захід. Водночас М. Грушевський закликав українців не забувати, що вони є «одним із найбільш орієнталізованих... західних народів», а тому «повинні не забувати, а розвивати і використовувати те корисне і цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія».

Україна бачилася Грушевському високорозвиненою промисловою і сільсько-господарською країною із високим рівнем культури, освіти і науки. Він вважав нормальним прагнення «комfortу, порядку, достатності, забезпеченості свого життя», однак застерігав від того, щоб народ занадто оmaterialізувався, обміщався. «Щоб дати з України світові ще одну міщанську республіку, хоч би й демократичну, по правді, не варто було стільки труда й заходів, — писав голова УЦР. — Для того тільки, щоб підняти добробут нашого народу й дати йому кращу матеріальну культуру, шкода тої крові й жертв, котрі зроблено для визволення України».

Чого ж прагнув М. Грушевський? Він бачив Україну саме народною республікою і наполегливо захищав соціально-моральні цінності, задекларовані Центральною Радою, зокрема в III Універсалі. «Ті підстави соціального ладу, які досі поклато законодавство Центральної Ради, диктувалися не страхом перед більшовизмом, не бажанням додержати його кроку, не дати себе перегнати, як толкували різні поклонники старого буржуазного ладу, — вони клялись на те, щоб справді дати підстави Нової України», — писав М. Грушевський.

Читання «На порозі Нової України» не може не спричинити змішаної реакції симпатії та подивування. Симпатій заслуговують мрії і гадки Грушевського, побудовані на винятковому революційному романтизмі, зверненні до позитивних і конструктивних суспільних цінностей, високих моральних якостей, на закликах до «патріотизму і пієтизму для своєї трудової держави». Подивування виникає тому, що Грушевський-політик, який 1917 р. точно передбачив розвиток революції, у 1918 р. не міг збагнути, що романтичний етап революції вичерпався. Прихід більшовиків до влади в Росії, а згодом українсько-більшовицька війна свідчили, що революція вичерпала свої конструктивні можливості і вступила у фазу тотальної суспільної руйнації. Соціальні низи, за М. Грушевським, народ, який він так довго й послідовно вважав головним героєм історичного розвитку, виявився антигероєм і відмовився сповідувати будь-які суспільні, державні, моральні цінності. Він вороже зустрів прихід в Україну закликаних Центральною Радою німецьких та австро-угорських військ. Ті військові потуги згасили б хвилю охлократії та могли б відіграти роль стабілізаційного фактора, якби Центральна Рада перейшла від революційного романтизму до державного будівництва. Для цього їй відповідно до нових політичних реалій варто було змінити курс, вдатися до розширення своєї соціальної бази. Окремі спорадичні спроби перед тим поставали на засіданнях Малої Ради, але більшість її, в тому числі й сам М. Грушевський, не виявила бажання будь-що змінювати. Показовим із цього приводу був виступ М. Грушевського в день першої річниці створення Центральної Ради. Він заявив: «У своїй діяльності Центральна Рада завжди мала єдиний критерій, єдиний компас, це — інтереси трудящих мас, і які б не були помилки і невдачі наші, співробітники Центральної Ради можуть зо вдовolenням оглянутися на пройдену путь і сказати словом поета:

Ми не лукавили з тобою,
Ми чесно йшли: у нас нема
Зерна неправди за собою...»

Віддавши перевагу власним принципам, чесності із собою перед політикою як мистецтвом реального, М. Грушевський змушений був наприкінці квітня 1918 р. звільнити місце біля державного керма. Зробив він це цілком гідно. Спроби повернутися до великої політики на початку 1919 р. виявилися невдалими.

Характер революції остаточно змінився і потребував уже не лідерів-інтелектуалів, а харизматичних вождів, із якими Україні від часів Б. Хмельницького катастрофічно не таланило.

На Всеукраїнському трудовому конгресі, скликаному Директорією УНР у січні 1919 р., навколо М. Грушевського залишалася лише невелика група — 13 чоловік — українських есерів центральної течії, яка обстоювала ідею трудових рад. М. Грушевський навіть не був обраний до президії конгресу. В лютому 1919 р. він разом з родиною залишив Київ, деякий час перебував у Кам'янці-Подільському, а наприкінці березня виїхав за межі України, взявши на себе обов'язки представника Закордонної делегації УПСР. Протягом квітня—червня перебував у Празі, тричі зустрічався із президентом Чехословаччини Т. Масариком, у червні виїхав до Парижа, де брав участь у Міжнародному кооперативному з'їзді, у серпні — в роботі конгресу Соцінтерну в Люцерні (Швейцарія). Він довго не затримувався на одному місці, побував у Відні, Берліні, Женеві. То не були туристські поїздки багатого професора. М. Грушевський використовував найменші публічні можливості для того, щоб привернути увагу світової громадськості до ситуації в Україні. У Парижі 26 липня 1919 р. оголосив про намір створити Комітет незалежної України — міжпартійну громадську організацію, яка б мала інформувати світовий загал про мету і перебіг боротьби українського народу за національні інтереси.

Реалізувати той задум не вдалося, а політична Європа практично не сприймала української ідеї. Водночас і в унерівському таборі загалом, і в УПСР не було єдності. У жовтні 1919 р. М. Грушевський звернувся з листом до ЦК УПСР, в якому зазначав, що входження українських есерів до урядів Б. Мартоса та І. Мазепа за останні півроку робить партію відповідальною за те, що діється в Україні. А становище там не було прийнятним для М. Грушевського. «Навіть люди дуже помірковані починають жохатись перед наслідками утворенної ситуації, що Україна — се Петлюра, і Петлюра — се Україна, — писав він. — Ніхто не знає соціалістичного вашого кабінету, навіть Директорії, тільки Петлюру, і для світу те, що діється, є єдиноборством двох генералів — Петлюри і Денікіна, в ґрунті речі реакційних, не демократичних». М. Грушевський пропонував ЦК партії покласти край такій диктатурі, зробити уряд і Директорію відповідальними перед Конгресом трудових рад. У разі неможливості того домогтися він наполягав на виході членів партії з уряду. М. Грушевський рішуче засудив Варшавський договір С. Петлюри із Ю. Пілсудським. Тож не дивно, що на цьому тлі протягом 1919—1921 рр. у М. Грушевського міцніли советські підвалини. Він схилився до «диктатури селянства і робітництва, репрезентованого в селянсько-робітничих трудових радах». То не була більшовицька диктатура пролетаріату, проте в журналі «Борітеся — поборете», який він заснував і редагував, 1920 р. писав: «Які б не були хиби більшовицької політики в українській справі, ми не повинні спускати із ока того, що все-таки скоріше із ними, аніж із яким-небудь іншим російським урядом чи партією можемо сподіватися порозуміння».

У липні 1920 р. М. Грушевський та О. Жуковський від президії Закордонної делегації УПСР надіслали листа С. Косіору, який тоді очолював ЦК КП(б)У. В листі визнавалася советська влада в Україні, заслуги більшовиків у боротьбі з капіталізмом, говорилося про перехід УПСР на позиції III Інтернаціоналу, а далі викладалася пропозиція про співпрацю КП(б)У та УПСР. У листопаді 1921 р. М. Грушевський написав відкритого листа голові РНК УСССР Х. Раковському, де виклав власні політичні погляди. Він вважав курс більшовиків на створення однопартійної системи фатально помилковим, що «полишає правлячу партію в її

ізолюванні, відірваній позиції, в ролі російської експозитури, яка не рішенням відокремитись і стати на власні ноги». Грушевський вважав, що більшовики повинні поділитися з українськими соціалістичними партіями, такими як УКП та УПСР «владю, працюю і відповідальністю, щоб піднести кредит Радянської Соціалістичної України». Наприкінці листа він ще раз наголошував, що «треба спільними силами всіх, зрікшись цієї партійної виключеності, скріпити радянську будову і наповнити її живим змістом і живими силами, котрі убезпечили б її від небезпеки катаклізмів і потрясінь із боку всіх темних сил — внутрішніх і зовнішніх».

Лист залишився без відповіді, більшовики не допускали найменших спроб на поділ влади. Водночас вони були зацікавлені в налагодженні контактів із М. Грушевським, принаймні для того, щоб роз'єднати і розкласти українську еміграцію, яка не відзначалася монолітністю своїх лав. Просоветські настрої М. Грушевського поділялися лише вузьким колом його прибічників (О. Жуковський, В. Мазуренко, П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг), більша частина Закордонної делегації УПСР на чолі із М. Шаповалом та Н. Григор'євим перебувала на антисоветських позиціях. Конфлікт зайшов так далеко, що М. Грушевський публічним листом у листопаді 1922 р. оголосив про свій вихід із Закордонної делегації, а фактично — про розрив із партією есерів. «Директорія, петлюрівщина, емігрантські пакості скомпрометували українство в очах Європи, зробили її не тільки байдужою, але й упередженою до українства, — писав він. — Нас ставлять нижче татар, горців і т. д. щодо культури, політичного виховання і т. д. А ті помії, які течуть із різних с-рівських груп — від «настоящих», від шаповалівців, мартосців — глибоко підірвали авторитет партії УПСР. Із жалем бачу, що, віддавши всього себе на відбудування партії в сих останніх роках, я майже нічого не встиг, тільки пережив масу прикростей, викликав ворожнечу до себе із усіх сторін».

М. Грушевський опинився у складному становищі, його ізоляція ставала дедалі відчутнішою. Усе те породжувало бажання остаточно залишити політику й повернутися цілком до наукової праці, якої він не полишав і за кордоном. Ще наприкінці 1919 р. він розробив проект створення Українського соціологічного інституту, до якого запросив відомих українських істориків, політологів, юристів. Інститут розгорнув жваву роботу. Під його егідою завдяки старанням М. Грушевського у 1921—1922 рр. вийшло 13 книг українських учених, зокрема такі праці як «Теорія нації» В. Старосольського та «Україна на переломі» В. Липинського, а також монографія М. Грушевського «Початки громадянства (генетична соціологія)» та збірник «З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток».

Однак М. Грушевський зник до масштабної праці. Він постійно мріяв завершити «Історію України-Руси», а це можна було зробити лише за допомогою українських архівів. Отже, не випадало стати до праці в якомусь із університетів Європи або США, від яких він мав пропозиції, але ставився до них упереджено. У квітні 1923 р. у відповідь на запрошення В. Кузіва переїхати на працю до США М. Грушевський писав: «З морального і національного погляду подорож в нинішній ситуації однаково буде фіаско». Натомість він раз по раз думав про повернення в Україну, хоч і побоювався, щоб більшовики не зробили з того «недобрий вжиток».

Розпочата советською владою політика українізації спонукала його до повернення. Наприкінці 1923 р. було полагоджено формальні моменти для переїзду М. Грушевського в Україну. 10 листопада 1923 р. Політбюро ЦК РКП(б)

ухвалило не заперечувати «проти допущення проф. Грушевського в СРСР». 28 листопада президія ВУЦВК затвердила охоронного листа вченому, де зазначалося, що ніяких переслідувань і звинувачень за його попередню політичну діяльність влада не допустить. Нарешті 31 грудня М. Грушевського було обрано академіком ВУАН. Шлях на Батьківщину був відкритий.

Він скористався зовнішньо сприятливими обставинами і в березні 1924 р. повернувся до Києва. У літературі можна натрапити на різні, аж до протилежних, думки про повернення М. Грушевського. Одні автори вважають, що він визнав советську владу і пішов на співробітництво із нею, інші говорять про таємні мрії й плани вченого розпочати боротьбу із більшовиками. Сам же М. Грушевський в автобіографії 1926 р. своє повернення пояснював так: «У березні 1924 р. вернувся на Радянську Україну, до Києва, сподіваючись повести інтенсивну наукову роботу в нових умовах на безпосередню користь українських робітничо-селянських мас та соціалістичного будівництва України. Дворічне перебування на радянській Україні вповні доказало можливість продуктивної наукової праці в сих умовах».

М. Грушевський взявся до наукової праці одразу ж по приїзді. Він очолив спеціально створену для його роботи Кафедру історії українського народу в Історичній секції Історично-філологічного відділу ВУАН. Доволі швидко на кафедрі зібралися талановиті вчені — О. Гермайзе, Ф. Савченко, М. Ткаченко, С. Глушко, П. Гладківський та ін. Грушевський також очолив археографічну, культурно-історичну, історичної пісенності та порайонного розроблення історії України комісії Історичної секції, домігся відновлення журналу «Україна», керував підготовкою щорічника та «Записок Історично-філологічного відділу». Водночас із науково-організаційною працею продовжував дослідницьку, зосередивши увагу головним чином на багатотомній «Історії України-Руси» та «Історії української літератури».

Проте на науковій діяльності великого вченого не міг не позначитися конфлікт між ним та керівниками ВУАН С. Єфремовим й А. Кримським. Природа цього конфлікту в літературі до решти не з'ясована. На ній позначилися особисті якості видатних українських вчених, конфлікт М. Грушевського і С. Єфремова часів Центральної Ради, коли есефи не могли вибачити М. Грушевському його несподіваного переходу на есерівські позиції. Вони оцінювали той вчинок як політиканство, а самого М. Грушевського вважали одним із найголовніших провинників поразки УЦР.

Характер М. Грушевського, стиль його поведінки не сприяли згладжуванню суперечностей, а часом роздмухували вогонь. Советська влада прагнула реорганізувати ВУАН та встановити над нею комуністичний контроль. Конфлікт був їй на руку, вона його всіляко підтримувала і певний час робила ставку на М. Грушевського як майбутнього президента ВУАН. Це посилювало конфлікт та зрештою допомогло владі досягнути бажаного, а згодом розправитись і з С. Єфремовим, і з М. Грушевським.

У 1929 р. М. Грушевського обрали академіком АН СРСР. То був останній акт демонстрації системною лояльного ставлення до вченого. Після судового процесу над «Спілкою визволення України», головною особою якої зробили С. Єфремова, влада взялася за М. Грушевського. Тим часом ще від 1926 р. його праці піддавалися демагогічній критиці. Ще раніше, з 20 березня 1924 р., М. Грушевський перебував під наглядом ДПУ як неблагонадійний, віднесений «до групи української контрреволюції лівого зафарбування». Органи ДПУ ретельно збирали «компромат» на вченого, плели навколо нього інтриги, логічним завершенням яких став арешт у березні 1931 р. За задумом слідчих ДПУ, М. Грушевський мав

стати керівником вигаданої контрреволюційної організації «Український національний центр». Тверда позиція вченого на завершальному етапі слідства, коли він рішуче відмежувався від попередніх вимушених свідчень та спростував версію існування «УНЦ», змусила керівництво ОДПУ відмовитися від проведення відкритого судового процесу на зразок справи «СВУ». М. Грушевський був звільнений і залишений у московському вигнанні. Його колишні політичні соратники, співробітники та учні були репресовані позасудово. Дослідницькі установи, створені М. Грушевським в системі ВУАН, були ліквідовані.

М. Грушевський раптово помер після хірургічної операції з видалення карбункулу. Обставини його смерті й досі залишаються недостатньо з'ясованими. Поховано вченого у Києві, на Байковому кладовищі.

ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (16.VII.1880, Єлисаветград — 6.III.1951, Мужен, Франція) — видатний український письменник, політичний і державний діяч; заступник голови Центральної Ради, член Малої Ради, голова Генерального Секретаріату, голова Директорії УНР.

Народився в бідній селянській родині Кирила Васильовича та Явдохи Онуфріївни Винниченків у день святого рівноапостольного великого князя київського Володимира і був наречений на його честь. Певно, під час хрещення ніхто і не гадав, що новонародженому, як і його великому патрону, судилося стати одним із персоніфікованих символів української державності.

Рід Винниченків походив із Полтавщини, звідки пан Шишчанський виміняв сім'ю діда майбутнього письменника Василя Винниченка та ще дві сім'ї кріпаків за п'ять мисливських собак. Жили Винниченки в селі Григорівці (Веселий Кут) Бешбайрацької волості Єлисаветградського повіту. Кирило Винниченко був п'ятим сином у батьків, які мали сімох дітей. У метричному записі про народження Володимира батька названо селянином-власником, проте джерела не говорять, чим конкретно він володів. Відомо, що замолоду Кирило Винниченко був панським чабаном, згодом удвох з братом чумакував, але великих статків не нажив. Змушений був піти в прийми до вдови Явдохи Павленко, яка вже мала трьох дітей.

Дитинство Володимира Винниченка минуло в українській стихії, що увійшла в його ество як одне із найяскравіших вражень. У 1911 р., доволі намандрувавшись світами, вже цілком світоглядно сформований, В. Винниченко повернувся в Україну і захоплено записав у щоденникові: «Я в тому чудесному краї, повнім для мене загадок, страшно, болюче, солодко поетичнім, сповитім вінком пісень. Я з боєм пригадую села над Дніпром, старовинні, затишні, де вулички, як коридорчики, а в коридорчиках пахне гноєм, коровами, кропом з городів, квітками від хат. У тих вуличках, у тих селах живуть поетичні люди, які співають, носять старовинну одіж і, патріархально-чисті, добродушні, чесні, всі говорять чистою українською мовою. У цей вечір я згадую вечір давній-давній, ах, який давній, наче доісторичний, наче з казки. Так само була тоді свіжість, вогкість, пахло сіном, шпоришем. Потім стало темно, гавкали собаки, хрумкали десь коні, з одчинених дверей хати пахло свіжоспеченим житнім хлібом і галушками... Потім я спав поруч із батьком під возом, на сіні, яке кололо часом шпичками в бік крізь ряденце. Гарно, затишно, любо до того під теплим сильним боком тата, що хотілося тоненько-тоненько, з захватом і щастям запищати».

Водночас із поетичним захопленням красою української природи та культури в душі малого хлопчика надзвичайно рано зародилося почуття протесту проти соціальної несправедливості. У тому самому щоденнику він зізнається, що це трапилось «з дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависті до соціального визиску, до бодісок усякого гатунку: потім усе своє життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального, політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це; мріючи про той час, коли можна буде схопити бодісок за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених».

Любов до України та ненависть до соціальної нерівності стають провідними почуттями, на яких формується характер і світогляд В. Винниченка. На них ґрунтуватиметься його літературна творчість і політична діяльність. Як непросто в Російській імперії жити синові українського селянина, він відчув, ще навчаючись у елісаветградській гімназії, куди вступив 1890 р. завдяки своєму старшому братові Андрію Павленку, робітникові друкарні, який зміг оплатити навчання Володимира. У гімназії йому постійно доводилося давати відсіч клинам та глузуванню гімназистів і вчителів над його мужичим походженням. «Він навмисне підкреслював те, що походить із селянського роду і свідомо говорив своєю українською мовою як із товаришами-гімназистами, так і з учителями, — писав один із його добре поінформованих біографів. — Уже тоді в його думках зародилося питання: чому се так, що мова, якою говорять його батьки і більшість людей, забороняється та висміюється? Уже тоді склалася і та думка, що се несправедливо, що забороняють говорити йому безправно, що глузляться над мужичькою мовою вороги народу. Сю думку більше стверджували гімназійні учителі, що просто-таки переслідували його за мужицтво».

Гімназійні роки позначені першим серйозним протистоянням В. Винниченка ворожому йому національно і соціально середовищу. Як часто буває за юнацького віку, з окремого епізоду виросла майбутня доля. Юний гімназист збагнув, що поки ще не має сил подолати вороже оточення, але й поступатися йому не міг.

Конфлікт із гімназійним керівництвом то спалахував, то тлів, то знову набував нової гостроти. У 1899 р., закінчивши сім класів, В. Винниченко змушений був залишити елісаветградську гімназію.

У пошуках заробітків він рік мандрував півднем України, працював у поміщицьких маєтках, багатих селян, мов губка вбираючи в себе розмаїте життя, його соціальні контрасти та конфлікти. Біографи зазначають, що та подорож дала йому великий і вдячний матеріал для майбутньої письменницької праці. Напевно, водночас із враженнями вона стимулювала в юнакові бажання вибратися із соціального дна.

У 1900 р. В. Винниченко екстерном склав іспити на атестат зрілості в гімназії міста Златополя, а вже наступного року вступив на юридичний факультет Київського університету. Але стати правником йому не судилось. Вивчення римського права було принесено в жертву соціалістичним ідеям, надзвичайно модним і популярним тоді серед студентської молоді. В. Винниченко став членом Револьюційної української партії, за що його й було виключено 1902 р. із першого курсу університету та заборонено жити в Києві.

Після нетривалого знайомства із Лук'янівською в'язницею В. Винниченко влітку 1902 р. переїхав на Полтавщину, де знайшов роботу домашнього вчителя в одному із поміщицьких маєтків. Водночас із учителюванням він провадив

революційну агітацію серед селянства. У грудні 1902 р. В. Винниченко був учасником I з'їзду РУП у Києві, на якому його обрали до керівних структур партії.

Того самого 1902 р. В. Винниченка призвано до російської армії, декілька місяців він служив у 5-му саперному батальйоні в Києві, але 1 лютого 1903 р., через загрозу чергового арешту, вирішив самочинно залишити службу й нелегально перебрався за кордон. У Львові активно займався політичною діяльністю, увійшов до складу Закордонного комітету РУП, разом із Д. Антоновичем редагував партійний орган — газету «Гасло». Закордонний комітет був важливою зв'язковою ланкою РУП із європейською соціал-демократією. В. Винниченко перекладав українською мовою праці Ф. Лассаля, К. Каутського, П. Лафарга, друкував власноруч підготовлені матеріали й таємно переправляв їх в підросійську Україну. У липні 1903 р. із вантажем такої літератури Д. Антонович та В. Винниченко були заарештовані під час спроби нелегально перейти російський кордон. В. Винниченко тривалий час перебував під слідством. Йому загрожував військовий суд за дезертирство. Щоб його уникнути, В. Винниченко намагався вчинити самогубство через повішання, але вчасно був звільнений із зашморгу. Взимку 1904 р. його відправили до дисциплінарного батальйону, де він перебував до серпня 1904 р. Зрештою В. Винниченко отримав амністію за царським маніфестом 11.VIII.1904 р. з нагоди народження спадкоємця престолу — царевича Олексія.

Від 1905 р. в житті В. Винниченка почався тривалий дванадцятирічний період, коли він не мав постійного місця проживання, на Батьківщині перебував напівлегально чи нелегально, часто змушений був виїжджати за кордон, жити в Росії, Австрії, Франції, Італії, Швейцарії. Незважаючи на невлаштованість побуту, то був час злету його літературного таланту. У 1906 р. вийшла друком перша збірка його оповідань «Краса і сила», того самого року він дебютував п'єсою «Дизгармонія» як драматург, за нею з'явилися п'єси «Щаблі життя» (1907), «Великий Молох» (1907), «Мemento» й «Чужі люди» (1909), «Базар» (1910). Їх ставили не лише на українській, але й російській сцені. Не менш відомими стають і романи В. Винниченка «Чесність з собою», «Заповіти батьків» та «Записки Кирпатого Мефістофеля» (1913).

Творчість В. Винниченка по-різному сприймалася в тогочасному суспільстві, від беззастережного схвалення до рішучого заперечення. Стрімкий злет В. Винниченка як письменника свідчив про прихід до українського національно-визвольного руху нового покоління діячів, яких цікавила не стільки поверхня національного життя (фольклор, етнографія), скільки його соціальні та морально-психологічні глибини. Один із тогочасних українських літературних критиків І. Кончів писав, що творчість В. Винниченка — свідчення невпинного розвитку національної душі. «В творах його сконцентрувалась вся сучасна Україна, — говорив критик, — але думка письменника виходить далеко за обрії офіційального українства, він найбільше від усіх письменників ввів українську ідею в русло загальнолюдських стремлінь, на довгі роки поповнивши ідеали нашого суспільства; від нього першого серед українських письменників ми почули річі, які звикли чути від чужих, — цим він одразу поставив нашу літературу на один щабель із іншими і показав, що одіж, в яку одягають з милості українство (література та життя) різні псевдоприятелі, не годиться також і для українців, правда, маючи на увазі меншу їх частину, а не тих, що й досі вважають розмальовані горшки та гопак за найгострішу національну зброю».

Показовим у згаданому сенсі було те, що В. Винниченко, піднявшись до рівня європейського письменника, продовжував політичну діяльність. Із 1905 р. він

входив до керівного ядра УСДРП, яка постала замість реформованої РУП. 1908 р. приєднався до щойно створеного ТУП. Саме революційна політична діяльність змушувала В. Винниченка до нелегального чи напівлегального життя. Пізніше він згадував: «Будучи головою Центрального Комітету Соц.-Демократичної партії, я мав честь і радість тим голосом (голосом УСДРП. — *Авт.*) диригувати. Царський уряд це знав і його жандармерія ганялася за мною по всій Україні, і я мусив майже щотижня міняти фальшиві паспорти й місце проживання».

У травні 1914 р. В. Винниченко під чужим ім'ям в черговий раз повернувся із-за кордону в Україну. Він передбачав взяти участь у черговому з'їзді УСДРП, що планувався на осінь 1914 р. та полагодити справи із виданням українською мовою власних творів. Цим планам не судилося здійснитися. Їх обірвала Перша світова війна. Вона застала В. Винниченка у Катеринославі. Епізодично він мешкав у маєтку Є. Чикаленка, але здебільшого воєнне лихоліття переживав у Москві. Там активно співпрацював у журналі «Украинская жизнь» (всі українськомовні видання на початку війни було заборонено), надрукував у ньому низку публіцистичних статей: «Открытое письмо к русским писателям», «В чем наша сила», «Непотухший огонь», «Лупайте сю скалу», «Птеродактили», «Несколько слов о нашей молодежи». Належав також до співзасновників тижневика «Промінь», дозвіл на видання якого був отриманий 1916 р.

Ось що В. Винниченко занотував до свого записника 28.II.1917 р.: «З 24-го із Петербургу доходять найфантастичніші чутки. Фантастичність їх в тому, що це діється в Росії... Як завсіди, почалося із елементарного, приступного найширшому колові: із хліба, звичайного, чорного чи білого, хліба. Вийшли на вулицю жінки й почали вимагати засобів не померти з голоду».

Як свідчать щоденникові записи, падіння самодержавства і Лютнева революція були для В. Винниченка приємними несподіванками. Як тільки революційна ситуація з'ясувалася в загальних рисах, він поспішив в Україну. В. Винниченко залишив Москву 16 березня в переповненому вагоні київського потягу. 21 березня він був уже в Києві і одразу ж поринув у політичну діяльність: наступного дня виступив на зборах міської організації УСДРП, а далі заходився навколо проекту видання щоденного друкованого органу партії — «Робітничої газети». Перше її число за редакцією В. Винниченка вийшло 30.III.1917 р. На початку квітня він організував відновлювальну конференцію УСДРП, яка обрала його керівником ЦК партії.

Натомість 20 березня його кандидатура із причин, які не вдалося з'ясувати, була провалена на кооптації до Центральної Ради. Проте вже на Всеукраїнському національному конгресі В. Винниченко — одна із ключових фігур, його обирають заступником голови УЦР, він входить до складу Комітету Центральної Ради. У другій половині травня В. Винниченко на чолі української делегації провадив переговори в Петрограді із представниками Тимчасового уряду та російської революційної громадськості про попередні умови надання Україні автономії.

Повернувшись до Києва, В. Винниченко інформував Четверті Загальні збори УЦР та Всеукраїнський селянський з'їзд про негативне ставлення Петрограда до автономії. З огляду на те Центральна Рада вирішила звернутися до українського народу із закликом «приступити до негайного заложення фундаменту автономного ладу на Україні» і видати з такого приводу спеціальний універсал. Його автором став В. Винниченко. Як відбувалась підготовка тексту І Універсалу, згадував М. Грушевський: «Винниченко взявся зробити перший начерк, звичайно, дуже поміркований в національних домаганнях, сим разом унісся настроями хвилі і написав свій начерк в таких різких тонах, що присутній Ефремов рішуче

запротестував, вважаючи такий напрям чистим авантюризмом... Винниченко заявив повну готовність «вигладити»... Дійсно, деяка загальність і невиразність в стилізації з'явилася як наслідок сеї операції, але, як показало все даліше, — загальний енергійний тон при деякій невиразності, неконкретності формулювання програми акції саме пригодився і зробив таке враження, як треба».

Улітку 1917 р. В. Винниченко належав до найпопулярніших лідерів Української революції. Свідченням того стали чотири мандати до Центральної Ради, які він отримав від різних політичних та соціальних сил, громадських організацій, а також обрання його 15 червня 1917 р. головою Генерального Секретаріату, ключова позиція на переговорах із делегацією Тимчасового уряду в Києві (29—30.VI.1917) та із представниками уряду у Петрограді (16.VII—4.VIII.1917).

Що ж становив собою В. Винниченко як політик і державець? Написавши «Відродження нації», він створив про себе враження крайнього радикала, націонал-комуністичного діяча. Якщо така характеристика й відповідала дійсності, то стосувалася пізнішого часу, коли Винниченко під впливом революційних подій, поразок українського державотворення пережив певну світоглядну еволюцію. У 1917 р. він був поміркованим демократичним діячем, далеким від комуністичних ідеалів, з позитивною конструктивною програмою, за яку йому правила ідея автономії України.

Вибух українського визвольного руху навесні 1917 р. справив на В. Винниченка сильне враження, здався йому магістральною лінією розвитку революції в Україні. Він активно підтримував проголошений УЦР курс на здобуття автономії України, але тривожився можливістю його радикалізації. Обстоюючи думку про спільні дії із російською революційною демократією та створення єдиного революційного фронту, він різко негативно ставився до українських самостійників і не виказував симпатій українським есерам, на його думку, — занадто лівим. Улітку 1917 р., після компромісу із Тимчасовим урядом, в досягненні якого В. Винниченко відіграв провідну роль, а також виступу полуботківців, що стався майже одночасно зі спробою більшовиків збройно захопити владу в Петрограді, голова Генерального Секретаріату пише Є. Чикаленку: «Справи у нас, як Вам відомо із газет, стоять добре. І добре, й погано. Добре, що вистачило сил, уміння, такту й іншого досягти того, що досягнено. Але погано, що, здається, не вдержимо. А не вдержимо через те, що наша чорна сотня, міхновщина, вибиває нам із рук досягнене. Ви, мабуть, уже читали про виступ юрби, що зве себе «полком ім. гет. Полуботка». Це твір Міхновського і К⁰. Виступ не удався. Але вони забрали з арсеналу зброю, обкопались у лагері й наводять терор на город. Але терор той іде під прапором «справедливих, національних» вимог, в ім'я рятування України, Центральної Ради і тому подібного. Та не так, розуміється, ця юрба (з нею справитись легко було б), як ота зрада, інтриганство, підкопування. Не знаєш, на кого можна опертись, хто той, кому можна довіритись, не знаєш, в ім'я чого вони йдуть. Усі поголовно вживають такі вирази, як «революційна демократія», не виключаючи М. Грушевського, який прийняв слово «товариш» в свій лексикон без всяких лапок і нітішки не конфузиться, коли його зачисляють до «революційної демократії». А тим часом у більшості надзвичайна політична невихованість, неосвіченість, дикість... і страшна націоналістичність».

У другій половині липня В. Винниченко очолив другу українську делегацію до Петрограда, яка мала конкретизувати умови досягнутого з Тимчасовим урядом компромісу, везла на урядове затвердження список розширеного складу Генерального Секретаріату та його статут. Реорганізований на той час Тимчасовий уряд, в якому знову перед вели кадети, відмовився від узятих на себе щодо України

зобов'язань, обмежив повноваження Генерального Секретаріату й територію, на яку поширювалася його дія. Незважаючи на те що Винниченко під час цієї місії зазнав нечуваних принижень, він і на засіданні Малої Ради, і на Шостих Загальних зборах стояв на тому, щоб не розривати відносин із Тимчасовим урядом, погодитись на його умови. 29 вересня 1917 р. він виступив на засіданні Малої Ради із декларацією Генерального Секретаріату. У тому документі, було зафіксовано думку про те, що Генеральний Секретаріат, утворений волею демократії України, водночас є найвищим органом виконавчої влади в Україні, затвердженим Тимчасовим урядом, а відтак він «стає в тісні державно-правові відносини до найвищих органів влади Всеросійської республіки». Наступного дня, відкриваючи IV з'їзд УСДРП промовою про поточний момент, В. Винниченко зазначав, що українська соціал-демократія мусить стояти на реальному ґрунті та вказувати пролетаріату, що і із його боку мають бути жертви, бо «темнота, анархія, невміння користуватися свободою — все це робить неможливим закріплення здобутків революції». На думку В. Винниченка, створення на той момент у Росії соціалістичного урядування було б згубним, воно лише б дискредитувало соціалізм. Щоправда, голова Генерального Секретаріату не захищав уряду Керенського, вважаючи, що для України найголовніше завдання — організація місцевої влади*.

Лише в жовтні 1917 р., коли Тимчасовий уряд цілком вичерпав себе, В. Винниченко зрозумів усю безперспективність подальшої орієнтації на Петроград. У його щоденнику 16 жовтня з'явився запис: «А із Півночі цупко вп'ялися за ту владу і ні на сантиметр не хочуть упустити. Розбитий, безсилий, нікчемний паралітик люто вчепився задубілими централістичними пальцями за «єдиную, неделимую» владу і із тупою злістю не пускає».

Важко спрогнозувати, як би розвивалися стосунки В. Винниченка з Тимчасовим урядом, якби не більшовицьке повстання у Петрограді. На якийсь час падіння Тимчасового уряду розв'язало руки Генеральному Секретаріатові, і він під керівництвом В. Винниченка здійснив низку енергійних заходів щодо підпорядкування органів влади в Україні. Генеральний Секретаріат 3 листопада звернувся до всіх громадян, установ, політичних і громадських організацій України із відозвою, в якій повідомив, що поширив свою компетенцію на всі губернії, де більшість складають українці, а також розширив свій склад, закликав громадян «стати на допомогу всім інституціям в важкій і спільній справі утворення порядку на Україні і охорони всіх великих здобутків Всеросійської революції». А вже 6 листопада Генеральний Секретаріат обговорив проект III Універсалу, одним із авторів якого був В. Винниченко.

Проголошення Української Народної Республіки зробило Генеральний Секретаріат повноправним урядом України. Протоколи його засідань за листопад 1917 — початок січня 1918 р. свідчать, що на них розглядалися десятки найрізноманітніших проблем внутрішньої і зовнішньої політики України, серед яких найважливішими були створення органів влади, проблеми війни і миру, розв'язання аграрної проблеми та конфлікт із більшовиками. Більшість засідань Генерального Секретаріату за того часу відбувалась за головування В. Винниченка. Його підписами скріплено найважливіші постанови і відозви Генерального Секретаріату. Документи УЦР свідчать, що В. Винниченко прагнув зберегти вірність

* Принагідно відзначимо, що права позиція В. Винниченка не здобула підтримки більшості з'їзду. Запропонований ним проект резолюції був відхилений, а сам В. Винниченко не потрапив до складу ЦК УСДРП.

демократичним принципам, надати розвиткові революційних подій конструктивного характеру. Це підтверджує і його виступ 5 грудня на Всеукраїнському з'їзді представників робітництва, вояцтва і селянства України, на якому він гостро критикував ленінський ультиматум Центральній Раді та більшовицьку політику: «Ми твердо взялися до будування відродженої Української держави. А це й не подобається більшовикам, от вони й розводяться про «буржуазність» Ради, бо не можуть одверто і чесно признатися, що борються як великороси... Більшовики, захоплені ідеєю завести соціалізм, хоч Росія ще не дозріла до сього, хоч усі соціалісти добре знають, що соціалізм мусить прийти внаслідок розвитку капіталізму як плід розвитку продуктивних сил... Ми, українські соціал-демократи, гадаємо, що заводити в себе такий лад — то значить тільки руйнувати край. Логічний і нормальний хід громадського розвитку мусить бути забезпечений надалі, а умови того — свободи!»

Забезпечення Україні вільного розвитку за конкретних умов кінця 1917 — початку 1918 р. В. Винниченко вбачав у проголошенні цілковитої суверенності УНР, що б порятувало Україну від велетенської хвилі руйнації й анархізму, яку в Росії після захоплення влади більшовиками вже більше ніщо не стримувало. В. Винниченко був одним із авторів IV Універсалу, 11 січня 1918 р. він голосував у Малій Раді за його схвалення. Того самого дня фракція українських есерів висловила недовіру урядові В. Винниченка. За декілька днів він склав повноваження голови Ради Народних Міністрів, передавши справи В. Голубовичу, а сам із дружиною виїхав з Києва.

Під час окупації України більшовиками В. Винниченко під чужим прізвиськом перебував у Бердянську. І як митець, і як політик він пильно стежив за життям, намагався зрозуміти, що ховається за зовнішніми проявами революційної вакханалії, що творилася після окупації більшовиками України.

Ось що занотував В. Винниченко 10.II.1918 р.: «Що величезна більшість большевиків «не відають, що творять», про це ніякого сумніву не може бути... Але керівники цих мас знають же, до чого вони прямують, вони свідомі своєї мети. Тисячі людських жертв, пролита кров, зруйноване життя десятків тисяч, факти самогубств, божевілля, руйнація господарської, політичної, звичайної машин, — це все серйозні факти, це не жарти, це такі вчинки, які роблять свідомо і ради певної мети, за яку вони дозволили собі все це допустити... Невже вони так глибоко і твердо переконані, що в Росії цілком можлива соціальна революція й соціалістичний лад?» Не маючи твердої відповіді на поставлене запитання, В. Винниченко намагався спростити ситуацію до боротьби бідних і багатих: «Основний факт той, що маси бідноти цілком вірять народним комісарам, що вони охоче йдуть за ними, що вся біднота є большевики, що народні комісари з ними, з біднотою, проти багатих, проти буржуазії. Чи вийде що, чи ні, чи виграє сама біднота від своєї влади й панування — це питання інше».

Водночас із прагненням збагнути глобальну суть подій, які відбувалися, В. Винниченко почав дошукуватися відповіді на питання: а що, власне, за такої ситуації мусить робити він, людина, яка «ніколи не стояла за інтереси багатих, яка все життя поклала на ідею революції і соціалізму, але яка не вірила, що більшовицьким шляхом можна допомогти тим ідеям реалізуватися». Пошуки остаточної відповіді розтяглися на довгі роки, десятиліття. Ми й сьогодні не можемо з упевненістю сказати, чи знайшов її В. Винниченко, але правдоподібно, що із тих щоденникових сумнівів починається його полівіння і наступне навернення до націонал-комунізму.

Він повернувся до Києва у квітні, на засіданні Центральної Ради побував лише один раз (28 квітня виголосив велику промову). До гетьманського перевороту поставився негативно, у складі делегації представників українських партій 2—3 травня провадив переговори із німецьким генералом В. Гренером про умови, за яких була б можливою участь представників цих партій у роботі українського уряду. Переговори не мали успіху. В. Винниченко залишив Київ і поселився на хуторі Княжа Гора, неподалік Канева. На якийсь час основним його заняттям стала праця над п'єсою «Між двох сил», в якій він прагнув по-мистецькому осмислити зовсім недавнє протистояння в Україні національно-визвольних і більшовицьких сил.

Минуло лише два-три місяці і ситуація докорінно змінилася. Цього не міг не розуміти В. Винниченко. У щоденнику 18 травня він записав: «Купка недобитків кацапських офіцерів, професійних убивць, паразитів і грабіжників зібралася й інсценізувала державний переворот. За ними стояла важка, озброєна до маківки, постать прусського солдата, і купці кацапської офіцерні вдалося скинути Раду, встановити монархію, вернути царських приставів, цензорів, шпиків. За який-небудь місяць ми маємо перед очима стару картину до 1917 року».

Для В. Винниченка гетьманський режим ворожий і соціально, й національно. Тож не випадково влітку 1918 р. він вдався до контакту з Х. Раковським, більшовицьким керівником російської делегації на мирних переговорах з Українською Державою. Вони обговорювали можливості підривної діяльності проти гетьманського режиму. Із 18.IX.1918 р. В. Винниченко очолив опозиційний до влади Український національний союз, до якого увійшли всі українські соціалістичні партії. Офіційно УНС восени вів переговори із гетьманом про входження своїх представників до уряду. 18 жовтня такий уряд було сформовано. Проте В. Винниченко разом із М. Шаповалом таємно готували повстання. Спочатку вузьке коло втаємничених у цю справу поступово розросталося. «Ще значно раніше перед повстанням Винниченко і я вели переговори із різними групами про їх участь у повстанні, — згадував М. Шаповал. — Розуміється, соціалісти-революціонери були за повстання... Соціал-демократи, на пропозицію Винниченка, за першим разом були відхилили свою участь у повстанні, але за другим наворотом Винниченкові вдалось їх переконати». Окрім політичних сил до участі в повстанні вдалося залучити ряд військових, зокрема генерала Осецького, полковників Коновальця, Болбочана, Пелешука.

В. Винниченко і М. Шаповал розробили головні гасла, під якими мало здійснюватися повстання: повалення гетьманського режиму, відновлення УНР, видалення із її території німецьких військ, проведення Українських Установчих зборів.

На таємному засіданні президії УНС 13 листопада для керівництва повстанням було створено Директорію на чолі із В. Винниченком. 15 листопада Директорія виїхала до Білої Церкви, у розташування Січових Стрільців, очолюваних Є. Коновальцем. Звідси почався наступ на Київ, який закінчився падінням гетьманського режиму.

Як голова Директорії В. Винниченко стає першою посадовою особою відновленої УНР. Та його перебування на чолі держави тривало недовго. Україна опинилася у надзвичайно складній ситуації. Із усіх боків її оточували ворожі сили. Більшовики, білогвардійці, поляки і Антанта вели наступ на українську територію, намагались взяти її під свій контроль. УНР не могла протистояти їм. За таких обставин Директорія, провідні політичні сили мусили зробити вибір, принаймні між більшовиками і Антантою. Це завдання виявилось непосильним

для української політичної демократії. Намагаючись його реалізувати, вона розкололася на два табори: правих і лівих. Непослідовну позицію зайняв сам В. Винниченко. У грудні 1918 р. на державній нараді у Вінниці він виступав прихильником советської системи влади, а в січні 1919 р. в Києві на VI з'їзді УСДРП відхилив її. На державній нараді 16.1.1919 р., — згадував її учасник І. Мазепа — «Винниченко, як завжди, імпровізував і не мав ясного погляду на справу».

За тих умов В. Винниченкові забракло політичного досвіду, та й психологічно він виявився не готовим зіграти роль провідника нації, бо був зовсім позбавлений харизматичних рис, сильної державної волі, а політичні амбіції, якими він, безумовно, переймався, породжували лише тотальну підозрілість до оточення. Йому здавалося, що всі, хто стоїть у державній і політичній пірамідах нижче, заздрять йому лише через те, що він опинився зверху. У щоденнику він постійно закидає інтриганство то С. Петлюрі, то М. Грушевському. Час від часу з'являються претензії до народу: «Нема у нас нації. Є темний, осоловілий від усяких історичних дурманів народ. Ми хочемо зробити його нацією, а він скося дивиться на наші маніпуляції й сердито бурчить». Водночас його постійно роз'їдає рефлексія, безкінечні копання у власному «Я». Ситуація ускладнилася ще й тим, що в очах представників Антанти, із якими уряд УНР намагався вступити у переговори, В. Винниченко виглядав надто лівим, майже більшовиком. Антанта вимагала його усунення від державної діяльності.

ЦК УСДРП 9.ІІ.1919 р. ухвалив відкликати з Директорії та уряду УНР своїх представників. Скориставшись цим рішенням, В. Винниченко вдався до відставки.

У березні 1919 р. він виїхав за кордон з мандатом ЦК УСДРП для участі в конференції Соцінтерну в Берні. Наприкінці того самого місяця до Винниченка звернувся уряд советської Угорщини із пропозицією посприяти становленню советської влади в Україні з тим, щоб утворити єдиний фронт трьох советських республік — Росії, України, Угорщини. Зі свого боку угорські комуністи обіцяли допомогу у залагодженні конфлікту із Росією.

І знову В. Винниченко перебуває в обіймах політичних амбіцій і рефлексій. 28.ІІІ.1919 р. він занотовує до щоденника: «Що рішити? Що боронити? Як віддати себе на те, в успіх чого не віриш? Провадити справу більшовизму? Одягти його в українську одягу? Згармонізувати, нарешті, ці дві великі сили в одну? О, коли б це вдалося і коли б я хоч вірив у те, що вдасться, що нас не роздушуть, не знищать і за цю гармонізацію не віддадуть націю на розтерзання, на глум, на визиск милих сусідів». Запитання, запитання. Очевидне не переконувало, хробак сумнівів точив душу: що буде, коли більшовизм переможе, а він, Винниченко лишиться осторонь і доведеться йти на готове? Зрештою, він самого себе умовив: не так важливо, яка за формою влада, «хай усяка форма влади, аби наша, національна».

В. Винниченко їде до Будапешта, де веде переговори із Белою Куном, згоджується на його пропозиції, висунувши низку власних вимог. Головною серед них було визнання незалежної Української «Радянської» Республіки.

Унаслідок різних причин план не було реалізовано, та поїздка до советської Угорщини стала для В. Винниченка важливим кроком у напрямі націонал-комунізму. У червні 1919 р. він розпочав роботу над «Відродженням нації», що тривала безперервно протягом семи місяців. Вона планувалася невеликою книжкою в 10 авторських аркушів, а вилилася в три томи загальним обсягом 70 аркушів. Однак історією Української революції, як автор визначив у підзаголовку темі своєї праці, «Відродження нації» не стало. Надто мало часу минуло від

описуваних подій, надто помітну роль відігравав у них автор, надто відвертим, неприхованим було його бажання в одних випадках ретушувати події, в інших — завдати їм нищівної критики, щоб «Відродження нації» мало об'єктивний характер. Чим далі просувався В. Винниченко в розробленні обраної теми, тим беззастережнішою ставала його критика, в її потоках Українська революція виглядає відверто тенденційно зрєдагованою.

Праця над «Відродженням нації» зробила В. Винниченка націонал-комуністом. Він пориває з УСДРП, а на пропозицію І. Мазепи увійти до складу уряду УНР не без пафосу відповідає, «що може взяти участь тільки в тїм урядї, який стоїть на ґрунті чистої совєтської влади й рішучої соціалістичної революції».

На початку 1920 р. у Відні В. Винниченко створив Закордонну групу українських комуністів, в лютому почав видавати її друкований орган — газету «Нова доба». У своїх політичних листах, які друкувалися на сторінках газети, а згодом вийшли окремою брошурою, В. Винниченко обґрунтував свій перехід на національно-комуністичні позиції, заявив про бажання взяти участь у соціалістичному будівництві.

За умов зміни більшовицької політики щодо України, визначеної рішеннями VIII конференції РКП(б), поява В. Винниченка в більшовицькому таборі видавалася для комуністичної Москви дуже привабливою. Особливо гостро її потреба відчувалася на першому, невдалому для більшовиків, етапі війни із Польщею.

Винниченко, як завжди, переймався сумнівами, але логіка його загальної поведінки спонукала до повернення. Наприкінці травня він з'явився в Москві. На той час IV Всеукраїнський з'їзд советів обрав його членом ВУЦВК. Після тривалих розмов з представниками вищого більшовицького керівництва В. Винниченко пише «Доповідну записку ЦК РКП(б)», в якій обґрунтовує умови своєї праці в Україні. Він вдається до певних поступок, не ставить неодмінною умовою визнання самостійності України, погоджується на федеративний варіант стосунків Росії та України, але вимагає їх рівноправності та демократизму.

Протягом літа 1920 р. обидві сторони провадили переговори, під час яких з'ясовували стосунки й наміри. В. Винниченко двічі (у липні й серпні) їздив до Харкова та повертався знову до Москви. Зрештою стало зрозумілим, що прагматичні більшовики не мають нічого проти того, аби постать В. Винниченка з'явилася в їхніх лавах, навіть на першому плані (йому пропонувалися посади заступника голови РНК УСРР та наркома закордонних справ, місце в ЦК КП(б)У), але при тому вони не бажали робити жодних змін у своїй державно-партійній системі. Отож повноваження В. Винниченка не могли спричинитися до трансформування системи. Йому відмовили в кооптуванні до складу Політбюро ЦК КП(б)У. Такі умови не влаштували В. Винниченка. Він зрозумів, що не отримавши реальних важелів влади, швидко перетвориться на маріонетку або на один із гвинтиків системи. До того ж, вивчаючи протягом кількох місяців більшовицькі реалії, він доходить висновку, що переоцінив можливості системи, яка, прикриваючись комуністичними й соціалістичними гаслами, є всього-на-всього різновидом російського централістичного бюрократичного імперіалізму. І вже 20.VII.1920 р. В. Винниченко зазначає в щоденнику: «Совєтської влади, влади советів по суті нема. Є влада бюрократів, комісарів, окремих одиниць, які спираються переважно на фізичну силу військових і адміністративних апаратів... Партією керує невеличка група — Політбюро ЦК РКП і Оргбюро. Вона призначає уряд, урядовців, командуючих, комісарів, вона дає директиви, декрети, накази; вона видає закони, постанови, розпорядження; вона, словом, порядкує всім

економічним, політичним, міжнародним, державним і всяким іншим життям величезної Росії».

У вересні 1920 р. В. Винниченко остаточно відмовився від співпраці з більшовиками і виїхав до Австрії, не здогадуючись, що вже ніколи не побачить рідної землі.

Хоча він і думав, що їде на Захід, геть обтрушуючи з себе порох політики, із єдиною метою — взятись за свою справжню єдину справу — літературу, політика ніяк не відпускала його та, очевидно, і він ще не вичерпав власних можливостей політика.

У «Новій добі», яку й далі редагував, В. Винниченко розгорнув кампанію боротьби із більшовизмом. У статтях «Лист до українських робітників і селян», «Не в усьому чесні із собою», «Справоздання з подорожі на Україну», «Революція в небезпеці» він нещадно розвінчував диктаторську сутність «робітничо-селянського» ладу. Публіцистичні виступи В. Винниченка мали гучний розголос серед української еміграції і європейської громадськості та боляче дошкуляли більшовикам. А відтак V Всеукраїнський з'їзд советів (25.II.—3.III.1921) спеціальною резолюцією визнав В. Винниченка «ворогом народу» та поставив його «поза законом».

Здавалося, що повернення В. Винниченка мало б консолідувати українську еміграцію у її боротьбі з більшовизмом, проте дуже швидко з'ясувалося, що навколо В. Винниченка утворюється політичний вакуум. Ясна річ, що він не міг співпрацювати із прихильниками С. Петлюри та П. Скоропадського, але не вдалося досягти порозуміння і із М. Грушевським та очолюваною ним Закордонною делегацією УПСР.

На початку 1921 р. В. Винниченко самочинно оголосив про приєднання Закордонної групи українських комуністів до УКП, спричинивши невдоволення і членів групи, і укапістів. ЦК УКП відмовився визнати Закордонну групу частиною своєї партії. Ізоляція, якої зазнав В. Винниченко, у жовтні 1921 р. зумовила саморозпуск Закордонної групи українських комуністів та ліквідацію газети «Нова доба».

На якийсь час В. Винниченко усунувся від політичного життя й віддався літературній праці, пишучи драми «Гріх», «Закон», «Пісня Ізраїля». Його п'єси, особливо «Брехня», із великим успіхом ставилися в європейських театрах.

Спробами В. Винниченка повернутися до громадського життя стали видання разом із М. Шаповалом 1923—1925 рр. журналу «Нова Україна», та утворення 1925 р. Українського революційно-демократичного національного союзу. В основу цієї організації була покладена ідея об'єднання сил української демократичної еміграції. Однак В. Винниченко дуже швидко розчарувався в можливості ефективної діяльності УРДНС. 11.III.1925 р. він занотував: «Все більше й більше бере сумнів, чи можлива якась робота РДС?.. Нездатність стати вище понад свої амбіції, невинуватана, роздута і хороблива честолюбність; дріб'язковість і егоїстичність; відірваність від мас і черпання із свого болота мотивів для діяльності — все це не дає можливості розвинути роботу».

Знову В. Винниченко переймається апатією і відразом до політичної діяльності, за тим настає розрив стосунків із М. Шаповалом, причиною якого був швидше особистий, ніж ідеологічний конфлікт.

У лютому 1925 р. подружжя Винниченків переїхало до Франції. Спочатку вони мешкали в Парижі, а із 1933 р. — на півдні Франції, де неподалік від Мужена в окрузі Канн придбали скромну садибу. Ці обставини ще більше розвели В. Винниченка із українською політичною еміграцією, яка отаборилася у Празі.

У другій половині 20-х років державно-партійне керівництво УРСР за умов непу та політики українізації шукало можливостей до замирення із В. Винниченком. 1926 р. видавництво «Рух» розпочало видання його зібрання творів у 28 томах, тривали переговори про видання нового роману «Соняшна машина». В. Винниченко за того часу листувався із послом УРСР у Чехословаччині А. Приходьком. На нетривалий час його знову охопили сумніви, чи не сталося суттєвих змін у природі більшовизму. Однак доволі швидко доходить висновку, що вже вкотре хочуть послуговуватися з корисливою метою, не думаючи ні про які поступки. Очевидно, швидше як митець, ніж політик, він наділений був даром передбачення. Отож 17.IV.1926 р. записав до щоденника: «З більшовицького червоного яйця на очах вилуплюється фашизм». Протестуючи проти голодомору, вчиненого більшовиками, В. Винниченко 1933 р. звернувся з гострополемічним відкритим листом до Політбюро ЦК КП(б)У, в якому відверто назвав призвідцями голоду Й. Сталіна і П. Постишева.

Публічної відповіді В. Винниченко не дістав, але відтоді його художні твори в СРСР було заборонено, їх перестали друкувати та вилучили з масових бібліотек. Це дошкульно позначилося на матеріальному становищі Винниченка, змусило, за його власним визнанням, «звернутися до праці фізичної», проте, як не дивно, не спричинилося до цілковитого розриву з комунізмом. У 1934 р. він написав працю «За яку Україну», де, відзначивши тривожні факти самогубства М. Скрипника та М. Хвильового, говорив про свою відданість комуністичній ідеї, доводив, що для українського народу УРСР корисніша, ніж могла бути буржуазна самостійна Україна. У другій половині 30-х років В. Винниченко відійшов від націонал-комунізму, хоча ніколи не зізнався у тому публічно.

Протягом останніх 15 років майже безвиїзного життя в Закутку (так В. Винниченко назвав свій хутір біля Мужена) він займався здебільшого творчою працею, малював, писав.

І. Лисяк-Рудницький відзначив, що В. Винниченко належав до людей, які не могли жити без утопій. Під час завершального періоду життя Винниченко створив власну утопічну теорію, яку виклав у великому філософсько-соціологічному трактаті «Конкордизм». За його задумом то мав бути побудований новий, безконфліктний гармонійний суспільний лад, сонцеїзм. Шляхом до конкордизму, як вважав автор, мали стати, із одного боку, запровадження системи виробничих кооперативів, в якій всі робітники водночас були б і співвласниками кооперативу, а із іншого, — моральне вдосконалення людини, відмова від тютюну, алкоголю, м'яса, повернення до природи.

Друга світова війна дуже ускладнила і без того доволі скромні умови життя українського письменника і політика. Протягом останніх років він хворів, але до останнього дня намагався працювати. У 1949 р. написав «Заповіт борцям за визволення». Останній щоденниковий запис зробив 1 березня 1951 р., за п'ять днів до смерті.

ЄФРЕМОВ Сергій Олександрович (псевд.: С. Александрович, Волосожар, Киянин, Тр. Лановий, Липовчанин, С. Охріменко, Сергій Палець, Spectator, Nemo, Scriba та ін.; 6.X.1876, с. Пальчик Звенигородського пов. Київської губ. — 31.III.1939, Ярославль) — політичний, громадський і державний діяч, письменник, журналіст, літературознавець, дійсний член ВУАН, віце-президент ВУАН; член Центральної та Малої Рад, заступник голови УЦР, генеральний секретар міжнародних справ.

Народився в багатодітній сім'ї сільського священика. Батько і мати походили із давніх священицьких родин. По батьковій лінії то був рід Охріменків. Дід С. Єфремова вже в XIX ст. русифікував своє прізвище.

Дитинство С. Єфремова минуло в с. Пальчику над річкою Тикичем в українському селянському середовищі. Малий Сергій дуже любив слухати українські казки, доволі рано (в 5 років) вивчився читати, перечитав за дошкільного віку чимало літератури з батьківської бібліотеки, найбільше йому подобались історичні твори, передусім «Тарас Бульба» М. Гоголя.

У 1886 р. батько віддав сина до Уманського духовного училища, де минуло п'ять років життя С. Єфремова. Навчання давалося йому легко, допомагала добра пам'ять та домашня підготовка. Училище мало гарну бібліотеку, яку С. Єфремов перечитав ледь не всю. В Умані ознайомився із зарубіжною та українською літературою, останню діставав у знайомих. «Українські письменники надихали тим, що давали рідний, до дрібниць знайомий, споминами овіяний побут, покріплюючи стихійні впливи околишніх обставин та осередку, — писав в одному з перших життєписів С. Єфремова А. Кримський. — Питання про мову вирішалося, таким чином, само собою, і книга «мужицькою» мовою здавалась річчю цілком натуральною».

Після закінчення духовного училища С. Єфремов продовжив освіту в Київській духовній семінарії, до якої вступив 1891 р. Життя у великому місті, значному культурно-освітньому центрі помітно відрізнялось від звичного сільського та повітового. Київ був осередком українського визвольного руху, там активно діяли революційні організації, зароджувались марксистські гуртки, тривала полеміка між марксистами і народниками. Суспільно-політична атмосфера київського життя 90-х років XIX ст. позначилась на формуванні світогляду та політичного кредо С. Єфремова. Він перебував під впливом творчості М. Салтикова-Щедріна, М. Добролюбова, особливо М. Михайловського. З часом став прихильником соціалістичної системи М. Михайловського, де вершиною визнавалась людська особистість. Захоплення М. Михайловським допомогло С. Єфремову «не захворіти» на модний тоді марксизм.

Йому також вдалося щасливо оминати долю великого числа української молоді, яка розчинилася в загальноросійському революційному русі. С. Єфремов вступив до української семінарської громади, яка виникла ще 1888 р. з ініціативи семінариста Л. Скочковського. На час вступу до громади С. Єфремова Л. Скочковський уже закінчив семінарію і був дяком Йорданської церкви у Києві. Мешкав молодий дяк на Кирилівській вулиці і не поривав стосунків з семінарською громадою. Знайомство із ним великою мірою визначило подальший життєвий шлях С. Єфремова. «Убога, тісна дяківська квартира в маленькому садочку під горою, — згадував С. Єфремов, — притягала нас своєю багатющою бібліотекою, де ми могли знайти все, що виходило по-українському, і кращі твори

із російського письменства та журналістики, тими своєрідними звичаями, які там панували, й принадною особою самого хазяїна, що був найменше хазяїном у власній квартирі. Із ранку до ночі там клекотом клекотіло життя, провадилися розмови й змагання, читалися новинки українського й російського письменства, лунали бадьорі співи, рішалася доля світів, прокладалися шляхи для рідного краю, відбувалися скромні свята, як Шевченкові роковини й ін.». На зібраннях громади в квартирі Л. Скочковського С. Єфремов познайомився із провідними тогочасними українськими діячами О. Кониським, В. Антоновичем, а також молодими М. Грушевським, О. Лотоцьким, Г. Зіньківським. Він зачитується художніми творами І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка, А. Свидницького, політичною публіцистикою М. Драгоманова. Під час навчання у семінарії С. Єфремов пробує власні сили в красному письменстві, 1893 р. написавши перші твори українською мовою. Через два роки у львівському журналі «Дзвінок» з'являються його перші оповідання.

На початку 1896 р. С. Єфремов змушений був залишити семінарію із репутацією «политически неблагонадежного». Лише через рік йому вдалося завершити середню освіту: він екстерном склав випускні іспити в 1-й Київській гімназії. Того самого 1897 року став студентом юридичного факультету Київського університету, де, зокрема, слухав лекції відомого українського історика й громадського діяча В. Б. Антоновича. Водночас із студіюванням наук він поринув в громадсько-політичну діяльність як член Київської старої громади. Улітку 1897 р. був серед найактивніших творців Всеукраїнської загальної організації, у 1901 та 1903 рр. — членом її керівного органу — Ради, на з'їздах ВУЗО виконував обов'язки секретаря. Разом із В. Доманицьким, В. Дурдуківським, О. Лотоцьким, Ф. Матушевським, В. Прокоповичем та В. Страшкевичем С. Єфремов створив гурток молодих літераторів-публіцистів, яким опікувався О. Кониський. Дещо пізніше цей гурток заснував видавництво «Вік» з метою друку та популяризації української літератури. За умов дії Емського указу то була надзвичайно важлива для національного руху справа. З постановом видавництва «Вік», відзначав С. Єфремов, «українська книжка починає топтати стежку і під сільську стріху, і в господу інтелігентних людей». У 1902 р. видавництво випустило антологію української літератури в трьох томах «Вік», укладену С. Єфремовим. До тритомника він написав численні біографічні довідки про українських письменників. Робота над антологією започаткувала його багаторічну роботу над підготовкою фундаментальної «Історії українського письменства», перше та друге видання якої вийшли друком 1911 р.

Після закінчення університету 1901 р. С. Єфремов жив з літературно-публіцистичної праці. Багато друкувався в українських і російських часописах, активно співпрацював з редакціями «Киевской старины», «Літературно-наукового вісника», «Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка», «Русского богатства», «Киевских откликов» та ін. На сторінках періодичної преси він виступав на захист забороненого українського друкованого слова, як літературний критик знайомив читачів зі станом української літератури. Особливий резонанс у суспільстві спричинила опублікована в трьох номерах «Киевской старины» за 1902 р. велика стаття С. Єфремова «В поисках новой красоты». У цій автор виявив себе прихильником реалістично-побутової літератури другої половини XIX ст. і виступив проти модерних літературних течій. Він вважав, що на українському ґрунті символізм і декадентство — шкідливі антинародні запозичення, тим часом як поклик письменника не в інтелігентському снобізмі, а в служінні власному народові. Стаття спричинилася до загострення стосунків С. Єфремова із О. Коби-

лянською, І. Франком, Лесею Українкою, Г. Хоткевичем. Загалом С. Єфремов мав складний характер, був незручною у спілкуванні людиною, важко поступався власними принципами, і це зумовлювало часті конфлікти його із іншими українськими діячами. Нерівними були його стосунки із В. Винниченком, М. Грушевським і навіть Є. Чикаленком.

Ідеї, закладені в статті «В пошуках нової красоти», були більше ніж літературознавчими поглядами, за ними простежувалося світоглядне, політичне кредо С. Єфремова. Він скептично ставився до модерних західних політичних течій, зокрема марксизму, не вірив у бунти й революцію, натомість був переконаний, що суспільний поступ можливий лише внаслідок культурницької діяльності, піднесення рівня національної культури та культурного рівня мас. С. Єфремов стримано сприйняв заснування РУП, яка діяла на соціал-демократичних засадах, але доклав зусиль для перетворення Всеукраїнської загальної організації на політичну партію. Восени 1904 р. на основі ВУЗО було створено Українську демократичну партію. С. Єфремов був обраний до ради УДП. Проте партія виявилась доволі аморфною і недієздатною. Не проіснувавши й року, УДП розкололася. Ліва частина партії, до якої належав С. Єфремов, створила Українську радикальну партію. Зрештою, наприкінці 1905 р. обидві партії об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію, яка ставила собі за мету перетворення Росії на конституційну демократичну децентралізовану країну із забезпеченням кожному народові, що її населяв, автономії із правом місцевого крайового законодавства.

У 1905 р. С. Єфремов написав кілька політичних брошур: «Як визволитись з бідності робочим людям?», «Як люде прав собі добувають», «Як цар людей дурить», був автором першої в Наддніпрянській Україні україномовної газетної публікації в «Киевских откликах» — статті «Чи буде суд?».

Того самого року увійшов до складу редакційної колегії часопису «Громадська думка», наприкінці грудня 1905 р. був арештований і тривалий час відсидів у Лук'янівській в'язниці як політичний в'язень. Згодом постійно працював у газеті «Рада».

Революція 1905—1907 рр. ще більше переконала С. Єфремова у безперспективності революційних методів, він дедалі більше переконується, що «боротьба низів соціальної піраміди за краще майбутнє — у більшості завдає їм шкоди».

Після поразки революції українські політичні партії перебували у стані цілковитої кризи, фактично припинили свою діяльність. С. Єфремов одним із перших почав говорити про уроки революції для українського руху. У 1908 р. на сторінках часопису «Русское богатство» він опублікував огляд «Из общественной жизни на Украине», в якому аналізував суспільне життя на Україні за останні кілька років. Автор констатував, що серед українських партій так і не з'явилося справжнього виразника інтересів більшості українського народу — селянства. Він вважав доконечною потребу створення в майбутньому нової соціалістичної партії, яка б репрезентувала інтереси трудящих, передусім селянства. Він відзначив, що політичне українство мало звертало уваги на економічні інтереси народу, віддаючи перевагу національно-культурній діяльності. Не применшуючи значення останньої, автор звертав увагу політичних соратників на ту обставину, що нехтування економічними проблемами може в майбутньому зіграти із українськими політичними силами злий жарт. «У важку епоху перелому, коли руйнується старий світогляд, а на його уламках створюються основи нового, — український народ залишається без свого найближчого виразника і природного керівника та буде змушений йти за чужими в національному розумінні людьми,

котрі краще й повніше відгукуються на його суттєві інтереси в економічній галузі... За умов, коли б представництво економічних інтересів українського народу і керівництво ним перейшло цілком у чужі руки, довелося б поставити хрест на українському народі як самоусвідомлюючій себе нації». Можна припустити, що названа праця свідчила про світоглядну еволюцію С. Єфремова, як і чималої частини поступової української інтелігенції, в бік соціалізму. Ця еволюція тривала до 1917 р. Одним із її етапів можна вважати співпрацю С. Єфремова під час Першої світової війни із нелегальною газетою українських есерів «Боротьба», його участь у підготовці проекту «Програми партії українських с.-р.». Остаточно вона завершилася створенням Української партії соціалістів-федералістів.

Водночас С. Єфремов залишався на традиційних національно-культурницьких позиціях, виступав за поступовість і поміркованість політичних методів боротьби, їх легальність, уникнення конфліктів із владою. Логічним наслідком такої тактики стало відновлення 1908 р. діяльності Всеукраїнської загальної організації під назвою Товариство українських поступовців. С. Єфремов був одним із керівників ТУП.

Під час Першої світової війни, після того як царська влада заборонила видання «Ради», С. Єфремов потрапив у складне матеріальне становище. Щоб якось зводити кінці з кінцями, йому довелося писати до часописів: петербурзького «Голос минувшого», московського «Украинская жизнь».

До світової війни С. Єфремов, як і більшість його однодумців з Товариства українських поступовців, ставився з осудом і водночас займав нейтральну позицію стосовно воюючих сторін. Однак з розвитком воєнних дій позиція його почала змінюватись, що виявилось у підготовленій ним від імені ТУП декларації «Наша позиція» та оприлюдненій наприкінці 1916 р. У декларації говорилося, що війна для українського народу перетворилась на національну трагедію. Українці були роз'єднані двома ворогуючими сторонами, а їхня територія стала одним із театрів кривавих воєнних дій. Особливе обурення С. Єфремова викликала українофобська політика російської адміністрації в окупованій Галичині. «Війна для українського народу стала сущим упирем, що висав усі життєві соки краю; важення колісниця історії ще раз переїхала живе його тіло..., — говорилося у декларації. — Що ж дістав за це стражденний народ і знедолений край? Знищення всіх культурних вартостей — свідоме знищення; руйнування, знов же цілком свідоме, економічного добробуту, десятки тисяч ув'язнених і засланих у сніги й тайги сибірські, сотні тисяч силоміццю зігнаних із рідних осель «біженців», безмежну низку репресій і заборон, знущання й насильство — ось що дає доволі промовисту відповідь на поставлене питання... Це особовий рахунок українського народу, що він дістав од російського правительства задовго ще до останніх подій, але під час війни надзвичайно збільшений і наново збагачений на факти того ж таки змісту».

С. Єфремов висловився за негайне припинення війни та демократизацію суспільного життя. Його політичне кредо: боротьба «за демократичну автономію України, гарантовану такою ж федерацією рівноправних народів». 22.I.1917 р. Єфремов від імені ТУП звернувся із листом до президента США В. Вільсона, в якому палко підтримав ноту американського президента від 18.XII.1916 р. про принципи завершення війни і, зокрема, про реалізацію права націй на самовизначення. С. Єфремов висловив сподівання, «що грядущий слідом за великою війною час принесе справжній мир, нефальшовану волю й справедливість і мовчазним масам народнім, і всім — великим і малим — націям, і кожній поодинокій особі людській, і цілій загалом людськості».

Лютневу революцію 1917 р. С. Єфремов сприйняв як шанс для українців змінити свою історичну долю. Він був одним із ініціаторів створення Української Центральної Ради, хоча до її складу був обраний лише на Всеукраїнському національному конгресі як заступник голови. На з'їзді Товариства українських поступовців (25—26.III.1917) виступив зі звітною доповіддю, в якій зробив історичний огляд діяльності товариства, та був обраний головою Союзу українських автономістів-федералістів (нова назва ТУП). Дещо пізніше, 6—7.IV.1917 р., нарада Української радикально-демократичної партії ухвалила відновити діяльність партії, тимчасово керуватись старою програмою та створила ЦК УРДП, до якого увійшов С. Єфремов. Згодом, 27.VI.1917 р., партія змінила свою назву на Українську партію соціалістів-федералістів. Головою партії було обрано С. Єфремова. У програмі УПСФ відзначалося, що партія є водночас і українською, і соціалістичною. Вона прагнула якомога тісніше поєднати національний і соціалістичний принципи, будувати свою діяльність на обстоюванні інтересів як окремо взятої особистості, так і нації. Україну програма УПСФ визначала як окремий штат федеративної демократичної Росії. С. Єфремов узяв безпосередню участь у розробленні програми.

На Перших Загальних зборах УЦР 8.IV.1917 р. С. Єфремов був обраний до складу Комітету УЦР — виконавчого органу Ради. Його обрали 1.V.1917 р. до військової комісії УЦР, а 20.V.1917 р. — до складу комісії для підготовки статуту автономії України. У складі делегації Центральної Ради С. Єфремов 13.V.1917 р. виїхав до Петрограда на переговори із Тимчасовим урядом. Його прізвище значилося на доповідній записці української делегації Тимчасовому уряду, в якій були сформульовані вимоги УЦР. С. Єфремов написав серію репортажів «З-над невських берегів» про перебування української делегації в Петрограді та опублікував їх у «Новій раді». Після повернення до Києва брав участь в обговоренні тексту проекту I Універсалу, заперечував проти зайвої гостроти формулювань у ньому, викладених В. Винниченком. Комітет УЦР 15.VI.1917 р. обрав С. Єфремова до першого складу Генерального Секретаріату. Як знавцеві національного питання йому було запропоноване секретарство міжнаціональних справ. Пробув С. Єфремов на цій посаді зовсім недовго. Остання участь його в засіданні Генерального Секретаріату засвідчена протоколом від 29.VI.1917 р. На II Універсалі УЦР, підписаному генеральними секретарями 3.VII.1917 р., підпису С. Єфремова немає. Формально він залишався членом Президії УЦР, входив від неї до Малої Ради, проте активної участі в діяльності УЦР з липня 1917 р. не брав. Причини відходу С. Єфремова від керівництва УЦР недостатньо з'ясовані. Очевидно, їх треба шукати у загальній незгоді поступової української інтелігенції із курсом, який здійснювала УЦР під керівництвом М. Грушевського, а також у складних особистих стосунках С. Єфремова із головою Ради.

С. Єфремов зосередився почасти на партійній роботі, а головним чином — на публіцистичній діяльності, виступаючи на сторінках «Нової ради». Цю газету, яка видавалася 1917—1919 рр., неможливо уявити без С. Єфремова. За підрахунками І. Гирича, С. Єфремовим було опубліковано в «Новій раді» 926 великих і малих матеріалів з найактуальніших проблем часу. Майже до кожного числа газети він готував поточну інформацію, писав одну або дві передовиці, до яких часто додавалися аналітичні й публіцистичні матеріали. Провідною темою його публіцистики 1917 р. було українське життя у всіх його проявах. С. Єфремов послідовно захищав українські інтереси, критикував централізаторську політику Тимчасового уряду, давав відсіч українофобським та чорносотенним виступам російськомовної преси.

Гостро негативно поставився С. Єфремов до більшовицького перевороту, вважав його за авантюру. У більшовиках він убачав головну небезпеку для українського визвольного руху, активно виступав за створення єдиного національного фронту. С. Єфремов одним із перших розгледів соціально-політичну суть більшовизму і мав сміливість публічно говорити про це в пресі за умов більшовицької окупації України на початку 1918 р. Популістські спроби більшовиків розв'язати продовольчу та фінансову проблеми у Києві адміністративними методами С. Єфремов назвав безглуздими заходами «безтямних людей з величезними претензіями, із хлестаковською психікою, із одвагою безнадійних неуків». Він не мав сумніву, «що трохи-небагато мине часу, як ці люди зруйнують усе, що тільки підлягає руйнації, і тоді одійдуть, звідки й виринули, — тобто в належну їм безвість».

С. Єфремов, як і УПСФ, не поділяв політичного курсу уряду В. Голубовича навесні 1918 р. Особливий протест викликала ідея усупільнення землі. Здійснення цієї ідеї, писав С. Єфремов, остаточно підірве сільське господарство. «Соціалізація землі — утопія, якої за наших обставин не сила здійснити, але утопія, за яку люди готові головами покладати, жертвувати і своє, і чуже життя, добро, волю, честь». Він відверто говорив про нежиттєздатність уряду В. Голубовича, однак державний переворот, здійснений П. Скоропадським, засудив. Належав до складу делегації українських соціалістичних партій, яка 2—3.V.1918 р. вела переговори із німецьким генералом В. Гренером про умови, за яких була б можливою участь представників цих партій у роботі українського уряду. Переговори не мали позитивних наслідків.

Восени 1918 р. займав непослідовну позицію щодо підготовки повстання проти гетьманської влади. Наприкінці 1918 р. відійшов від активної політичної діяльності, а 1930 р. на допиті в ДПУ відзначив: «В 1919 р. я жив у Києві, реальних посад я тоді ніяких не займав». Проте після вступу більшовиків до Києва у лютому 1919 р. С. Єфремов був арештований і відпущений із в'язниці лише внаслідок заступництва Української академії наук. У лютому 1919 р. УАН обрала С. Єфремова своїм дійсним членом. Зазнав переслідувань і від денікінського режиму. «Коли запанувала у Києві доброволія, року 1919-го, і ми... стали свою газету звати не «Новою радою», а, як і за царських часів, просто «Радою», то цю саму «Рад» добровольці закрили на восьмому числі як за гнівні статті Єфремова, так і за саркастичні Стебницького», — згадував А. Ніковський.

У червні 1920 р., коли українські і польські війська залишали Київ, Єфремов перейшов на нелегальне становище, жив у Боярці за прізвиськом Ігнатенка. На клопотання УАН советська влада надала йому амністію і він повернувся до легального життя.

За 20-х років всі зусилля С. Єфремова зосереджувалися на науковій діяльності. У 1922 р. він був обраний віце-президентом ВУАН, водночас був головою господарської управи. По суті все повсякденне керівництво роботою академії покладалося на нього. С. Єфремов змирився із фактом існування советської влади, але не міг прийняти її ідейно, не приховував свого негативного ставлення до більшовизму, який поставив людину в повну залежність від системи. У своєму щоденнику, якій вів із 1923 по 1929 рр., він цілком однозначно схарактеризував власне ставлення до пролетарської диктатури: «Не приймаю системи, на брехні й провокації, на світовому дурелюдстві заснованої».

Система теж не могла прийняти С. Єфремова, їй потрібні були не незалежні учені, а слухняні виконавці. Ще 1922 р. він був занесений до списку українських вчених, яких влада передбачала вислати за кордон, але згодом змінила свої плани.

Від другої половини 20-х років почалися систематичні переслідування і цькування С. Єфремова, який протистояв советизації ВУАН. Декілька разів питання про долю академіка заслуховувалося на Політбюро ЦК КП(б)У та ухвалювалися рішення про його вислання за межі України. За вказівкою вищих партійних органів у пресі 1928 р. було розгорнуто кампанію боротьби із «єфремовщиною». Того самого року академіка було звільнено від обов'язків віце-президента ВУАН та всякої організаційної й адміністративної академічної роботи.

У щоденниковому запису від 17.XII.1928 р. С. Єфремов переказав свою зустріч з президентом ВУАН Д. Заболотним. Президент поінформував С. Єфремова про свою розмову із М. Скрипником, який був дуже негативно настроєний проти Єфремова, погрожував поставити його на коліна, коли той не покається. Щоденникова реакція Єфремова на інформацію Заболотного була спокійно-лаконічною: «Навколошки я не стану, каятись не буду, — отже, перспектива виявляється: мандрівочка, і, мабуть, неблизька, пахне...»

Щоденникові записи переконують, що С. Єфремов усвідомлював неминучість розправи системи над собою, і не робив ні найменших застережень, щоб уникнути її, продовжував писати щоденник, в якому фіксував реалії часу. За доби «великого перелому» він занотовує 2.VII.1929 р.: «З сіл страшенні відомості: грабунок, терор. Ніхто не розуміє, кому це й навіщо потрібно. Руйнують «куркуля», а разом руйнують всякий взагалі добробут. Якесь садистичне божевілля».

С. Єфремова заарештували 21.VII.1929 р. На той час у ДПУ вже тривали допити його найближчих соратників. С. Єфремова звинуватили у керівництві «контрреволюційною Спілкою визволення України».

До березня 1930 р. фабрикація справи «СВУ» була закінчена і завершилась судовим процесом. Верховний Суд УССР 19.IV.1930 р. засудив С. Єфремова до смертної кари, яка була замінена 10 роками ув'язнення. Він сім років провів у політизоляторі в Ярославлі, потім був переведений до Володимирського ізолятора, помер в одному з таборів ГУЛАГу. Реабілітований за відсутністю складу злочину пленумом Верховного Суду УССР 11.VIII.1989 р.

ПЕТЛЮРА Симон Васильович (псевд.: В. Марченко, В. Салевський, Рокитний, О. Ряст, О. Тагон, Зілот, Симон, С. Торнтон; 10.V.1879, Полтава — 26.V.1926, Париж) — громадсько-політичний і державний діяч, журналіст; член Центральної та Малої Рад, голова УГВК, генеральний секретар військових справ, Головний Отаман армії УНР, голова Директорії УНР.

Народився у сім'ї Василя та Ольги Петлюр, полтавських міщан. Рід Петлюр мав давнє козацьке коріння, проте особливих даних із його генеалогії не збереглося. Дід Симона — Павло Петлюра — рано помер, його дружина Ганна, овдовівши, постриглася в черниці, згодом була ігуменею Тепловського монастиря поблизу Феодосії. Василь Петлюра ще парубком, у середині XIX ст., з'явився в Полтаві, працював візником, одружився, приставши у прийми до Ольги Марченко, згодом відкрив свій візницький промисел. 1890-го року мав три виїзди та двох найманих візників.

Багатодітна (четверо синів та п'ятеро доньок) сім'я Петлюр жила в старому трикімнатному будинкові на околиці Полтави. Мати Симона, Ольга Олексівна, теж походила зі старого козацького роду. Її батько, овдовівши, постригся у ченці,

був одним із співзасновників Київського Іонівського скиту, помер ієромонахом. Якщо згадати, що з родини Петлюр вийшов майбутній патріарх УАПЦ Мстислав Скрипник (син сестри Симона Петлюри Мар'яни), то неважко збагнути, що в ній тісно переплелися та поріднилися козацька й православна традиції, які становили основу української народної культури. Життя сім'ї було пронизане цією культурою. Українська мова, казка, пісня, одяг, страви, свята, звичаї становили ту духовно-побутову атмосферу, в якій виростали діти. Українська стихія виходила далеко за межі родинного гнізда, панувала в передмісті і в самій Полтаві. На відміну від українських великих промислових центрів, помітно зрусифікованих, Полтава зберігала українське обличчя. Тут, як відзначав відомий історик В. Січинський, «навіть у часи найлютішої російської неволі збереглася народна свідомість, передовсім у зовнішніх виявах та етнографічних ознаках, і коли інші міста Придніпровської України протягом XIX століття швидко обмоскалювалися, — Полтава гідно боронилася проти чужих впливів... Полтавська хата, полтавський одяг, полтавська вишивка, полтавські страви, полтавські мистецькі вироби, все вважалося за найкращі, найчистіші, найбільш українські». Мабуть, не випадково Полтава й Полтавщина дали українській політиці, науці, культурі і літературі стількох видатних діячів.

Діти Василя Петлюри не могли похвалитися сімейними статками, але пишалися своїм козацьким родоводом, були завзятими шанувальниками народної пісні, любов до якої прищепила їм мати.

Із особливою силою співочий талант Петлюри розкрився в Полтавській духовній семінарії, до якої він вступив 1895 р., попередньо отримавши початкову освіту чи то в церковнопарафіяльній школі, чи то в земському училищі.

Незважаючи на русифікаторську політику — основу імперської освітньої системи, Полтавська бурса перебувала під впливом української культури. Пояснювалось це контингентом її учнів, здебільшого вихідців із Полтавщини, а також симпатіями до української культури окремих викладачів. Зокрема, вчитель церковного співу І. Ризенко сприяв поширенню українофільства. Завдяки йому учнівський хор семінарії виконував безліч українських пісень. Петлюра був одним із найактивніших учасників учнівського хору, він не лише співав, але й грав на скрипці, а в старших класах намагався диригувати. Із хором була пов'язана історія його виключення із семінарії. До Полтави 1901 р. приїхав видатний український композитор М. Лисенко. С. Петлюра, навчаючись тоді у випускному класі, запросив його від імені групи семінаристів послухати, як вони співають заборонену Лисенкову кантату «Б'ють пороги». Коли про запрошення довідався ректор І. Пічета, між ним, М. Лисенком та С. Петлюрою стався інцидент, внаслідок якого Петлюра був виключений з семінарії з «вовчим білетом», який перекреслював будь-які можливості продовження освіти в Росії.

Чому ж таким суворим і не відповідним провині було рішення ректора? Думається, то була нагода позбутися учня, який на той час уславився не лише співочою, а й політичною діяльністю. Як згадував П. Капельгородський, у старших класах С. Петлюра «був найактивнішим із семінарських соціальних, «провідником українського руху», і до того ж належав до таємної соціал-демократичної організації. То була полтавська громада РУП. За жандармськими даними, до неї належало понад два десятки семінаристів, серед яких С. Петлюра був помітною постаттю. Саме політична діяльність і була головною причиною виключення з семінарії, та ще й із «вовчим білетом». До такого висновку спонукають і спогади В. Короліва-Старого. Він згадував, що перед виключенням із С. Петлюрою мав розмову ректор семінарії — архієрей Іларіон, який вихваляв учневі

здібності, просив пожаліти старого батька, покаятись, кинути свої «заблудження». На ті напучування учень відповів, що «певен свого шляху» і що йому «ідеї дорожчі за родинні відносини».

То був характерний для того часу тип поведінки. Тих, які наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. увійшли до революційного кола, важко було із нього вирвати простими умовляннями.

Улітку 1901 р. уже виключений із семінарії С. Петлюра брав участь у Всеукраїнському студентському з'їзді, що відбувся у Полтаві. Навесні 1902 р. він був одним із організаторів виступу учнів семінарії, які вимагали скасувати систему шпигунства, звільнити наглядачів, змінити програму, ввести до неї українознавчі предмети. Тієї самої весни, коли під впливом агітації РУП Полтавщину охопив могутній селянський рух, що супроводжувався захопленням поміщицької землі, худоби, реманенту, розгромом маєтків, полтавська жандармерія зафіксувала виїзди С. Петлюри та його друзів до сіл губернії з метою агітації та порушила кримінальну справу. Рятуючись від неминучого арешту, С. Петлюра разом із приятелем та ідейним однодумцем П. Понятенком восени 1902 р. виїхав на Кубань. Зовсім недовго він жив із приватних уроків, які давав у Катеринодарі, а потім знайшов працю в експедиції члена-кореспондента Російської АН Ф. Щербини, який займався впорядкуванням архівів Кубанського козацтва. За свідченнями Ф. Щербини, дуже швидко з'ясувалося, що наймолодший серед членів експедиції С. Петлюра виявився найкваліфікованішим співробітником, який найліпше знав історію запорозького козацтва та України. Особливо його захопили архівні справи, пов'язані із персидським бунтом чорноморських козаків та їх керівником Ф. Дикуном. У спогадах про С. Петлюру Ф. Щербина висловлював здогад, що та історична постать закинула патріотичну іскру в палку душу полтавського юнака та правила йому за приклад, духовно підтримуючи в боротьбі за народ. У приватних розмовах із Щербиною С. Петлюра не приховував власних політичних поглядів, говорив про неминучість революції, вважав, що треба спрямувати всі зусилля на те, щоб її наблизити. І на Кубані С. Петлюра не полишав революційної діяльності. Разом із П. Понятенком, М. Ткаченком, С. Ерастовим, К. Безкровним він заснував там осередок РУП — Чорноморську вільну громаду, яка розгорнула практичну діяльність. У грудні 1903 р. С. Петлюру разом із П. Понятенком арештували. До березня 1904 р. він був ув'язнений, а потім випущений під грошову заставу, яку вніс батько, продавши останню десятину лісу.

С. Петлюра повернувся в Україну, недовго перебував у Києві, де близько зіштовпався з М. Поршем, а восени 1904 р. з паспортом на ім'я С. Тагона виїхав до Львова, де тоді містився Закордонний комітет РУП та видавався партійний часопис «Праця». У грудні 1904 р. С. Петлюра взяв участь у конференції РУП, яку спочатку планувалося провести як з'їзд партії та схвалити на ньому партійну програму. Під час конференції частина делегатів заявила про своє бажання об'єднатися із РСДРП, інша, більша, обстоювала потребу збереження самостійної партії. До останньої належав С. Петлюра, який неодноразово брав слово у гострих дискусіях. Проте розбіжності виявилися настільки великими, що подолати дискусіями їх не вдалося. Партія розкололась, меншість, що її залишила, створила Українську соціал-демократичну спілку, яка увійшла до РСДРП. Проте одним розколом розбіжності в РУП не були подолані. Протягом 1905 р. в ній точилася дискусія навколо національного питання. Основоположник РУП Д. Антонович оголосив національне питання неіснуючим, йому опонував М. Порш, який доводив потребу для РУП власної національної платформи. Послідовним прибіч-

ником М. Порша був С. Петлюра. У травні 1905 р. дискусія, що до того точилась на сторінках преси, стала предметом конференції РУП. С. Петлюра нелегально прибув до Києва, де відбувалася конференція, і, за словами М. Порша, виявив «сміливість у вирішенні складних справ та непохитну віру в українську національну справу». Після конференції С. Петлюра став провідним діячем партії, повернувся до Львова, де впродовж 1905 р. редагував партійний часопис «Селянин». Під час перебування у Львові він познайомився і тісніше зблизився з багатьма українськими галицькими діячами, особливо М. Грушевським, І. Франком, В. Гнатюком, співробітничав у «Літературно-науковому віснику», «Записках НТШ», «Волі», відвідував лекції підпільного українського університету.

Втративши із поля зору С. Петлюру, російська поліція ще в жовтні 1904 р. розіслала по Росії циркуляр із його характерними прикметами. Завдяки тому документові зберігся точний антропометричний опис Петлюри: «зріст 166 см, будова тіла середня, зовнішність інтелігентна, серйозна, має звичку відставляти ліву ногу вперед і тримає руки попереду, волосся на голові русяве, довге, пряме, проділ із правого боку, на бровах і вусах також русяве, борідка рідка, рудувата, очі сірі великі, короткозорий; за вечірнього освітлення читає за допомогою окулярів; череп правильний, круглий,... лоб плоский, високий, ніс прямий,... обличчя видовжене».

До жовтня 1905 р. С. Петлюра не мав легальних можливостей повернутися на Наддніпрянську Україну, де кипіла революція, але після амністії, пов'язаної із царським маніфестом, він поспішив додому. У грудні 1905 р. в Києві і Полтаві відбувся II з'їзд РУП, який спричинився до зміни назви партії — УСДРП — та ухвали її програми. С. Петлюру було обрано до ЦК УСДРП. У січні 1906 р. він разом із М. Поршем та П. Понятенком виїхав до Петербурга, де мав редагувати центральний теоретичний орган партії — місячник «Вільна Україна». Вийшло всього шість чисел «Вільної України», після чого видання припинилося. Улітку 1906 р. С. Петлюра повернувся до Києва, де Є. Чикаленко готував видання щоденної української газети «Рада», яка мала заступити заборонену «Громадську думку». Перше число «Ради» вийшло 15.IX.1906 р. За рекомендацією М. Грушевського на посаду секретаря редакції Є. Чикаленко запросив С. Петлюру, який тоді вже був доволі вправним журналістом, маючи досвід чотирьох років активного співробітництва з багатьма демократичними українськими й російськими виданнями. У «Раді» зібрався сильний журналістський колектив: Б. Грінченко, М. Павловський, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Л. Старицька-Черняхівська, С. Єфремов. Здавалося, що С. Петлюра, який у середовищі соціал-демократів завжди обстоював національні позиції, знайде в них близьких по духу людей. Проте цього не сталося. Є. Чикаленко згадував: «Секретар С. Петлюра, есдек, якимось не пасував до нашої компанії, все держався осторонь, наче «на службі у капіталу». Соціал-демократична, марксистська догматика з її класовою теорією боротьби мали надто міцний вплив на С. Петлюру, щоб він міг на той час національне поставити вище класового. Завжди перше в нього підпорядковувалося останньому. Це впало в очі С. Єфремову, який записав до свого щоденника: «Петлюру я знав либонь із 1905 року. Ближче до нього придивився року 1907, коли він був за секретаря «Ради». І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечівського духу — хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в «Раді».

«Есдечівський дух» С. Петлюри повною мірою реалізувався в новому партійному виданні — щотижневій газеті «Слово», яку після свого III з'їзду УСДРП

вирішила видавати в Києві. Перше число газети побачило світ у травні 1907 р. С. Петлюра значився у складі її редколегії, а із вересня — офіційним редактором. З другого числа на сторінках газети з'являється безліч великих і малих матеріалів, підготовлених С. Петлюрою. Соціал-демократичний світогляд автора цих матеріалів не викликає сумнівів. М. Садовський, чи спересердя, чи із притаманною українському гумору іронією, охрестив С. Петлюру за часів редагування «Слова» «новим українським Марксом». Ймовірно причиною колочої іронії могла бути передмова С. Петлюри до видання українського перекладу п'єси Чирикова «Євреї». У передмові під назвою «Уваги про завдання українського театру» її автор дорікав тогочасній українській драматургії за те, що вона пронизана буржуазним народолюбством і зовсім байдужа до класової боротьби та соціальних конфліктів. На думку С. Петлюри, справжній драматург «мусить бути арфою, на якій виграє ураган тієї боротьби, ...що теж є нічим іншим як поетичною інтерпретацією основної тези Комуністичного Маніфесту Маркса і Енгельса». С. Петлюра мріє, «щоб українська драма стала драмою боротьби, соціальних катастроф, революційних конфліктів». Звернемо увагу й на статтю «Українські катедри і український пролетаріат», опубліковану у вересні 1907 р. та написану із приводу того, що в деяких вищих навчальних закладах України під впливом революції почали читатися окремі українознавчі предмети. Автор наголошував на тому, як мусить ставитись до подібного явища український пролетаріат. Петлюра відповів на поставлене запитання так: «Не будемо піддаватися особливим ілюзіям і радощам із приводу того, що той чи інший професор почав викладати науку, хоч би і заборонену досі, по предметах українознавства. Адже діти українського робітника або бідного селянина не почують її, адже ж їм всім заказані всі втіхи до неї! Нове слово про Україну будуть слухати тільки діти заможних людей, діти буржуазії. Та й те ще треба згадати, що ця наука, хоч би й українська, все ж буде буржуазна і не стане вона ні навчати, ні освітлювати всіх явищ життя із того погляду, яким дивиться на нього свідомий пролетаріат, себто з погляду наукового соціалізму!»

Але й національне живе в Петлюрі та потребує сатисфакції. Тож далі автор говорить про те, що висловлена ним сентенція правильна лише на перший погляд: «Не маючи своєї власної школи, своїх національних інституцій, геній пригнобленої нації нидіє, йому насильно підрізують крила, а сама нація йде до де-націоналізації». Який же вихід із такої ситуації? На думку Петлюри, пролетаріат пригнобленої нації «не обмежує цієї боротьби, як націоналісти, однією тільки боротьбою за національні права, а повстає проти капіталістичного ладу, який між іншими формами гніту для свого добробуту вимагає і гніту над недержавними націями».

Такий дуалізм політичних орієнтирів був надзвичайно характерний для більшості тогочасних українських революційних діячів. Симон Петлюра — переконливий взірєць еволюції соціал-демократичного діяча революційного напрямку до діяча національно-державного. Саме внаслідок такої еволюції й стала можливою його історична роль, яку він зіграв як Головний Отаман війська УНР та голова Директорії.

Після поразки революції 1905—1907 рр., за подальшого десятиліття, С. Петлюра пережив період глибокого внутрішнього осмислення суспільних процесів, що зумовило вагомі світоглядні зміни, розширило його освітній, культурний і політичний кругозір, змінило його масштаби громадсько-політичної діяльності. Зрушення ті стали помітними вже напередодні Першої світової війни, коли С. Петлюра разом із О. Саліковським заходилися видавати в Москві журнал «Украин-

ская жизнь» (1912—1917). Трансформації, що відбулися з С. Петлюрою, вразили С. Єфремова: «Коли я вступив із ним уже 1912 року в редакції «Украинской жизни», я не пізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, розвинувся, занехав свої колишні витівки». Якісно змінився не лише сам С. Петлюра, а й його журналістський доробок. У публіцистичних статтях Петлюри, надрукованих в «Украинской жизни», національне переважає класове. Така обставина була пов'язана не лише із характером журналу. У статті «І. Франко — поет національної честі» до великого українського поета, мислителя, який сам еволюціонував від радикального до національного діяча, С. Петлюра підійшов з мірками тільки національними. Він писав, що творчість І. Франка його цікавить з «громадсько-національного погляду», «національної честі і національної гідності». Для С. Петлюри Франко насамперед народний співець, і автор солідаризується із думкою поета про те, що «ніколи не слід зневірюватись в народі».

Визначаючи позицію І. Франка в українському соціально-політичному житті, С. Петлюра дійшов важливого висновку: «Все поверхове, формальне, нечесне і деморалізуюче в національному патріотизмі, все далеке від непідкупної любови до рідного народу, що заважає цій ширій любові розлитися по національному організмові, запліднивши його сили, — все це знаходить в особі І. Франка ворога, борця й протестанта. Франків протест має подвійний характер. У громадсько-поетичній проповіді поет має на увазі: 1) реального ворога, частково історичного, частково сучасного, що його насильство сковувало й сковує розвиток українського народу, і 2) ворога, що затаївся в колективній душі українській в здавлен понівеченому історією національному «я», який ще небезпечніший, ніж перший». Автор не просто констатує певну істину, а глибоко переймається із позицією І. Франка, робить її власним політичним кредо.

Для С. Петлюри Франко — борець і пророк, інтелектуальний лідер народу, віра якого в невичерпні сили української нації переконує, що «невільничі риси в рідному народі, хоч і довго живуть і виявляються протягом сторіч, але все-таки колись мусять поступитися перед своїм антиподом». Франко, на думку Петлюри, не спускається до потурання національній стихії, часто рабській, а має особливу здатність звертатись до почуття національної гідності і честі. Слово поета «б'є як батіг і очищає як каяття».

Отже, відбувається сублімація життєвих установок журналіста та його великого героя, яка допомагає С. Петлюрі скоригувати своє місце в суспільному житті, співвіднести і поєднати особисте «я» не із окремою політичною партією чи навіть класом, а із долею рідного народу. І, виявляється, що то набагато вагоміша позиція. Окрім того настає розуміння, що потрібним народові можна стати, лише піднявшись над загалом і скерувавши його в потрібному напрямі. Отож автор статті замислюється над питанням про внутрішній зв'язок особистості із народом, доходить висновку, що особистість мусить бути виразником інтересів народу і водночас іманентним носієм його колективного «я».

Із пересічного бухгалтера* і журналіста С. Петлюра на час Першої світової війни, за свідченням М. Грушевського, перетворився на визначного провідника московської української громади. Ще яскравішу, можна сказати — пророчу, характеристику за того часу дала йому людина прихильна, але стороння для українського руху. «Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони

* Восени 1908 р. скрутні матеріальні обставини змусили С. Петлюру переїхати до Петербурга, де він знайшов пристойно оплачувану роботу бухгалтера в транспортному товаристві, бухгалтером деякий час він працював і в Москві, до якої перебрався, за одними свідченнями, 1909, за іншими — 1911 р.

гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда. Петлюра — безмірно вищий за те, що про нього думають. Він — з породи вождів, людина із того тіста, що колись, у старовину, закладали династії, а за нашого демократичного часу стають національними героями... Буде він вождем народу українського. Така його доля», — так характеризував С. Петлюру академік Ф. Корш.

Отже, на час Першої світової війни в світогляді С. Петлюри сталися великі зрушення в бік національного. Національно-визвольна боротьба стає його політичним кредо, а в характері виявляються ознаки сильної особистості. Належало тільки чекати сприятливих обставин, за яких нагромаджений потенціал міг бути повністю використаний.

Редагований С. Петлюрою та О. Саліковським журнал «Украинская жизнь» під час Першої світової війни був чи не єдиним, щоправда російськомовним, українським виданням. На початку війни С. Петлюра опублікував у ньому власноруч написану декларацію «Война и украинцы», в якій відкинув думку про австрійську орієнтацію українців, висловив упевненість, що українці «виконають обов'язок громадян Росії в цей важкий час до кінця», водночас закликавши військових і державних чиновників Росії толерантно поставитись до українського населення Австро-Угорщини. Як згадував Д. Дорошенко, «Петлюра аргументував потребу такої декларації про лояльність тим, що в цей історичний момент, коли відбувається немов «примирення» російського громадянства із своїм урядом і робиться немов перегляд усіх народностей імперії, мовчанка українців може служити скріпленням того погляду, наче вони або не існують зовсім, або що для них в межах російської державності не може бути місця. А такий останній висновок мав би, між іншим, дуже лихі практичні наслідки для українського життя під теперішню хвилю».

Зовсім інші міркування із приводу декларації мала Рада ТУП. Вона дійшла висновку, що українці повинні зайняти стосовно воюючих сторін нейтральну позицію, а отже, засудила лояльний виступ Петлюри.

У 1916 р. С. Петлюра був мобілізований, перебував на Західному фронті, де обіймав посаду заступника уповноваженого Союзу земств.

Для такого типу людей, як С. Петлюра, не могло бути благодатнішого часу за революційний. Падіння самодержавства, революційно-демократичні зміни в країні застали С. Петлюру на фронті. У квітні 1917 р. він виступив ініціатором та організатором проведення в Мінську українського з'їзду Західного фронту. З'їзд створив Українську фронтову раду, а її головою обрав С. Петлюру.

Важливою подією у політичній кар'єрі С. Петлюри став I Всеукраїнський військовий з'їзд (5—8.V.1917) у Києві. С. Петлюра був однією із провідних постатей з'їзду, входив до його президії, головував на декількох засіданнях, виголосив низку промов, запропонував найважливіші резолюції. Українські соціал-демократи вміло використали С. Петлюру в боротьбі із самостійником М. Міхновським за вплив на солдатські маси. Українські соціал-демократи намагалися втримати учасників з'їзду в межах лояльності до Тимчасового уряду та водночас спрямувати з'їзд на підтримку гасла автономії України. Найкраще із цим завданням упорався С. Петлюра. «У своїх талановитих промовах Петлюра відкинув демагогію про шкідливість творення українських військових частин, але разом із тим заспокоїв і палких на той час прихильників негайного творення свого війська без жодного порозуміння із росіянами», — засвідчив В. Прохода.

Якщо до весни 1917 р. С. Петлюра був відомий у вузькому колі партійної, революційної інтелігенції, то від часу I Всеукраїнського військового з'їзду став

публічним політиком, а його ім'я — одним із символів українського національно-визвольного руху. «Перший раз я почув Симона Петлюру як промовця до військових мас на Першому військовому з'їзді, — згадував В. Кедровський. — Враження від промови Петлюри лишилося колосальне. У кожному його слові чулася щирість, якась захоплююча задушевність та глибока віра в перемогу тих ідей, які він проголошував. Тоді ж, в тому захопленні, із яким з'їзд слухав промовця, а потім в тому зриві овацій та окликах «Слава», якими було вкрито промову його, відразу було видно, що самотнім вождем українського вояцтва є Симон Петлюра».

На військовому з'їзді С. Петлюра був обраний до складу Українського генерального військового комітету, став його головою. А вже 9 травня 1917 р. С. Петлюра вперше брав участь у роботі Центральної Ради, обговорював на Третіх Загальних зборах питання відрядження до Тимчасового уряду української делегації. Політична воля С. Петлюри, його організаційні здібності, відданість українській справі виразно виявилися в процесі підготовки і проведення II Всеукраїнського військового з'їзду (5—10.VI). З'їзд відбувся всупереч забороні військового міністра Росії О. Керенського. На з'їзді С. Петлюра виступив з доповіддю про структуру і завдання УГВК. Трохи згодом, 15.VI.1917 р., він був обраний Комітетом Центральної Ради до складу Генерального Секретаріату, в якому посів місце генерального секретаря військових справ. Як і в УГВК, так і в Генеральному секретарстві військових справ головним завданням С. Петлюри була українізація військових частин. Вона здійснювалася надзвичайно повільно, натрапляючи повсякчас на перепони в російському міністерстві. На початку вересня 1917 р. С. Петлюра на чолі української делегації прибув до ставки верховного головнокомандуючого російської армії. Внаслідок переговорів з О. Керенським було досягнуто домовленості про українізацію 15 піхотних дивізій. Проте здійснити українізацію в повному обсязі не вдалось.

Військова діяльність С. Петлюри активізувалась у листопаді 1917 р. Після падіння Тимчасового уряду він знову обійняв посаду генерального секретаря військових справ*. С. Петлюра прагнув не допустити остаточного розвалу армії, анархії в її лавах, вживав заходів для забезпечення фронту військовим спорядженням, продовольством, налагоджував контакти з командувачами Південно-Західного та Румунського фронтів, організував штаб при Генеральному секретарстві військових справ. Уповноважений урядом УНР, С. Петлюра 11.XI.1917 р. звернувся до всіх українців на фронті «з проханням і приказом твердо стояти в цей небезпечний час на сторожі фронту і порядку,... не допускати братання і перемир'я». С. Петлюра виступив ініціатором об'єднання Румунського та Південно-Західного фронтів у єдиний Український фронт і водночас підготував план роззброєння пробільшовицьких частин в Києві та на решті території України. Водночас із турботами про збереження боєздатності старої армії та її реорганізацію він багато зусиль докладав до оборони України від більшовицької агресії, неодноразово інформував Генеральний Секретаріат про зростання більшовицької небезпеки. На засіданні 15.XII.1917 р. С. Петлюра звернувся до українського уряду із вимогою остаточно визначитись, «чи воюємо ми, чи ні» з більшовиками. Генеральні секретарі В. Єщенко і М. Шаповал підтримали С. Петлюру, тоді як В. Винниченко вважав, що «раніше треба запитати Совіта народних

* «Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду», ухваленою 4.VIII.1917 р., посада генерального секретаря із військових справ скасовувалася, як і ряд інших секретарств. Центральна Рада поновила ці секретарства 1.XI.1917 р.

комісарів, чи воює він, чи ні, тільки тоді можна зважитись на такі рішучі засоби боротьби». На тому самому засіданні Генерального Секретаріату було ухвалено негайно послати ультиматум РНК із вимогою припинити війну, а разом із тим обрано особливий Комітет оборони України, до складу якого увійшли С. Петлюра, М. Порш та В. Єщенко.

Генеральний Секретаріат 18.XII.1917 р. був поінформований головою щодо заяви С. Петлюри про відставку із посади генерального секретаря. Відставку було прийнято. Причини її в джерелах та літературі залишилися недостатньо з'ясованими. Правдоподібно, що С. Петлюра вдався до відставки тому, що не мав достатньої підтримки із боку голови Генерального Секретаріату.

Після відставки С. Петлюра виїхав на Лівобережжя, де створив Український гайдамацький кіш Слобідської України, до складу якого входила українська молодь. Кіш, який поділявся на чорних та червоних гайдамаків, став однією з найбоездатніших українських частин. Він разом з Січовими Стрільцями відіграв головну роль у придушенні січового більшовицького виступу на заводі «Арсенал».

С. Петлюра негативно поставився до запрошення Центральною Радою німецьких та австрійських військ в Україну, тому участі в роботі УЦР навесні 1918 р. не брав. Проте він розумів, що незважаючи на те, чи було б зроблено запрошення, чи ні, німці все одно взяли б під свій контроль Україну.

У квітні 1918 р. С. Петлюра дав згоду балотуватися на голову Київського губернського земства та був обраний не лише головою губернського земства, а й Всеукраїнського союзу земств. На чолі українських земців він послідовно перебував в опозиції стосовно режиму П. Скоропадського. Отож 27.VII.1918 р. С. Петлюра був заарештований і звинувачений у підготовці антиурядового замаху. З-під арешту звільнився 13.XI.1918 р. Того самого дня діячами Українського національного союзу, що об'єднав опозиційні режимові гетьмана П. Скоропадського політичні партії та громадські організації, була таємно створена Директорія — орган для підготовки і керівництва антигетьманським повстанням в Україні. За традиціями 1917 р. в основу її створення був покладений принцип міжпартійного представництва. Очолив Директорію В. Винниченко, а до складу її увійшли С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський, А. Макаренко.

На платформі антигетьманського повстання як єдиного об'єднавчого гасла створилася широка політична коаліція, яка й прийшла до влади у грудні 1918 р. Але швидко виявилось, що така коаліція не має не лише спільного плану, а й принципового бачення державотворчого процесу в УНР.

Не додавала ясності справі і державна нарада, скликана Директорією 16 січня 1919 р. в Києві. Цікаву характеристику їй дав І. Мазепа: «З членів Директорії різко проти більшовиків висловився Петлюра. Швець говорив невиразно. Винниченко, як завжди, імпровізував і не мав ясного погляду на справу». Той самий І. Мазепа свідчив, що в січні 1919 р. ніхто не знав, якою є політика Директорії. Саме тому на київській державній нараді представники корпусу Січових Стрільців запропонували встановити замість Директорії військову диктатуру у складі тріумвірату — С. Петлюри, Є. Коновальця та А. Мельника. Підтримки така пропозиція не мала.

Тим часом ситуація в Україні ускладнювалась зовнішньополітичними обставинами, висадкою в південних портах військових контингентів Антанти та наступом із півночі військ більшовицької Росії. Внаслідок таких обставин на початку лютого настала цілковита криза української політичної системи. Широка коаліція виявилася нежиттєздатною. Уряд В. Чехівського пішов у відставку. За ним із політичної арени зійшли чільні політичні діячі УНР М. Грушевський, В.

Винниченко, М. Шаповал. ЦК УСДРП 9 лютого відкликав із уряду і Директорії своїх представників*. Скориставшись цією директивою, В. Винниченко залишив Директорію і виїхав за кордон.

Принципово іншим було рішення С. Петлюри. Він 11 лютого звернувся до ЦК УСДРП з листом, в якому писав: «Виходячи із того, що сучасна ситуація для України надзвичайно складна і тяжка, я вважаю, що в даний момент всі сили творчі нашого краю повинні взяти участь у державній праці, не вважаю для себе можливим ухилитися од виконання своїх обов'язків яко сина свого народу перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати при державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу зі складу членів Укр. С.-Д. партії».

Вихід С. Петлюри із УСДРП засвідчив завершення еволюції його світогляду в бік національно-державної ідеї. До партії він більше не повертався. Українська соціал-демократія втратила одного зі своїх лідерів, зате Україна знайшла послідовного борця за її державну незалежність.

Здавалося, що відставка В. Винниченка із посади голови Директорії та коаліційного уряду В. Чехівського дадуть змогу українській демократії перегрупувати політичні сили, хай і за рахунок звуження соціальної опори. Ставка була зроблена на боротьбу із більшовиками та на спробу досягти порозуміння з країнами Антанти. 6 лютого в Бирзулі, неподалік Одеси, розпочалися переговори представників командування військ Антанти та уряду УНР. 10 лютого ухвалою Директорії були припинені переговори із РНК РСФСР. 13 лютого Директорія призначила новий уряд УНР на чолі із безпартійним С. Остапенком. До його складу увійшли представники трьох партій: соціалістів-федералістів, соціалістів-самостійників та народних республіканців, тобто тих політичних сил, що орієнтувалися на демократичні засади та країни Антанти.

Однак очікуваного поліпшення політичного становища ні в Україні, ні навіть в Директорії такі зміни не спричинили. Серед суспільного загалу ширилися більшовицькі настрої, то був час найбільшого полівіння мас. Уряд Остапенка, орієнтуючись на Антанту, не спромігся навіть задекларувати свою програму, а в Директорії С. Петлюрі, який і далі сприймався як лівий політик, і, певно, таким і був, протистояв тандем П. Андрієвського та Є. Петрушевича, який був уведений до складу Директорії як представник ЗУНР. Протидія С. Петлюрі виявилася в тому, що в лютому він не був обраний головою Директорії. Натомість було винесено ухвалу про черговість головування всіх членів Директорії. До того ж, щоб ослабити вплив Петлюри на армію, Директорія 24 лютого запровадила спеціальною постановою посаду наказного отамана, який здійснював безпосереднє керівництво армією УНР, тоді як за Головним Отаманом залишалось загальне керівництво. Соціалісти-самостійники, як свідчить І. Мазепа, «проводили агітацію за передачу Петрушевичеві головування в Директорії, а отам. Оскілкові, своєму однодумцеві, що командував Північною групою, обов'язків головнокомандуючого українською армією. Як на мотиви цього, указувалось на те, що, мовляв, Петлюра, як людина некомпетентна в військових справах, головним чином завинив невдачі на українському фронті».

Соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники та народні республіканці і далі стояли за орієнтацію на Антанту та за збереження старого курсу уряду, тоді як С. Петлюра переконався в тому, що така політика веде Україну в глухий кут, відриває Директорію від народних мас. Скликана 6 квітня в Рівному чергова

* Аналогічну заяву про відкликання членів партії із Директорії та уряду зробив ЦК УПСР.

державна нарада не спричинилася до порозуміння правих і лівих. За ініціативи С. Петлюри й А. Макаренка уряд С. Остапенка 9 квітня був відправлений у відставку, а натомість сформовано уряд Б. Мартоса.

Ця обставина посилила суперечності всередині Директорії. Петлюра, Макаренко і Швець перебували у Рівному та Здолбуніві. Андрієвський і Петрушевич — у Станіславі. Командувач Північної групи військ УНР В. Оскілко 29 квітня вчинив заколот, але він не вдавсь. І. Мазепа смисл цього заколоту визначив дуже лаконічно: «Це був бунт проти Петлюри як провідної особи в українській боротьбі». Виступ Оскілка підірвав і без того критичний стан фронту. Директорія і уряд УНР змушені були 5 травня залишити Здолбунів і Рівне та евакуюватися до Радивилова. Тільки 9 травня С. Петлюра був обраний головою Директорії, а ще через чотири дні П. Андрієвський виведений із її складу. Відтоді ситуація в Директорії поліпшилась, але суперечності між С. Петлюрою та Є. Петрушевичем, який, щоправда, втратив інтерес до Директорії, а 9 червня був проголошений диктатором ЗО УНР, залишилися.

Тим часом у Проскуріві праві українські сили руками отамана Болбочана 9 червня вчинили спробу оволодіти командуванням Запорізьким корпусом і виступити проти Петлюри. Але й та спроба провалилася.

Улітку—восени 1919 р. особливих розбіжностей між Петлюрою, Макаренком і Швецем не було. Голова Директорії мав підтримку її членів. На засіданні Директорії 15 листопада було ухвалено, що Швець і Макаренко виїдуть за кордон із представницькою метою. В ухвалі також зазначалося, що із цього часу «верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії, Головного Отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони і постанови».

Загалом Директорія як колективний демократичний орган вищої влади не виправдала свого призначення та підтвердила істину про те, що демократія миттєво не народжується в полум'ї революції. Набагато вагомішою за колективний орган влади виявилася постать одного його члена, голови Директорії, Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри. 1919 рік зробив його незаперечним лідером українського національно-визвольного руху, об'єднавчим символом нації.

Варто пошукати відповіді на запитання, чому саме Петлюрі випала роль національного провідника. Частково ми вже відповіли на це, коли говорили про еволюцію його світогляду. Стаючи на шлях беззастережного служіння нації, він свідомо чи підсвідомо готував себе до ролі національного вождя.

Рік 1917-й не був роком Симона Петлюри. Він його високо підняв, зробив членом Центральної Ради, головою Українського генерального військового комітету, членом Генерального Секретаріату. Але 1917 рік, коли найважливіші політичні рішення Української революції ухвалювалися в стінах Центральної Ради, на переговорах із Тимчасовим урядом, коли мільйонні українські маси лише розпочинали рух, на українському політичному олімпі домінували М. Грушевський та В. Винниченко. Високий інтелект, іміджі вченого і письменника дистанціювали їх від мас, творили міф про їхню особливу втаємниченість у закони суспільного розвитку. Другий період діяльності УЦР після проголошення III і IV Універсалів розвіяв той міф. Року 1918-го та особливо 1919-го революція вийшла далеко з берегів мітингової політичної діяльності, її поступ визначався не стільки деклараціями й резолюціями, скільки збройною силою, безпосередньою участю в революційних подіях широких народних мас. Для керівництва такими масами потрібен був не так інтелектуал, як людина виповнена силою національної

ідеї, глибокою вірою, переконанням в остаточну перемогу ідеї української державності, тобто харизматичний лідер. Саме таким і був Симон Петлюра.

Питання про харизматичність С. Петлюри залишається нерозробленим українською історіографією. Маємо цілу низку фактів, які свідчать про сильну особистість Головного Отамана. Скажімо, в грудні 1917 р., не одержавши підтримки голови Центральної Ради та голови Генерального Секретаріату у формуванні сердюцьких дивізій як ядра майбутньої української армії, С. Петлюра подав у відставку з посади генерального секретаря, відійшов від діяльності уряду УНР, отже, не мав моральної відповідальності за поразку воєнної кампанії взимку 1918 р. До того ж створений ним Гайдамацький кіш Слобідської України показав себе однією із найбоекзатніших частин. У січні 1918 р. соціал-демократ С. Петлюра бере на себе керівництво придушенням більшовицького повстання в Києві. У травні 1918 р. як голова Київського губернського земства та Всеукраїнського союзу земств С. Петлюра мав мужність публічно висловити німецькому послові в Україні барону Мумму протест із приводу масових арештів та переслідувань, які здійснювались гетьманською й окупаційною владами проти громадського активу. Політична активність спричинилася влітку 1918 р. до арешту й тюремного ув'язнення С. Петлюри, але, щойно залишивши камеру, він взявся до підготовки повстання, проголосив себе Головним Отаманом.

✓ Про оптимізм і віру С. Петлюри говорено не один раз, та майже завжди мемуаристи, мов змовившись, одразу ж наголошують на вмінні Петлюри передати свою віру та оптимізм навколишнім, не тільки легко спілкуватися з малознайомими людьми, насамперед солдатами і старшинами, на передовій, але й надихнути їх до переможного бою. Це цілком очевидна риса харизматика, як і вміння простотою мови, одягу і такого іншого дати навколишнім можливість впізнати себе в лідері, а відтак ще більше довіритися йому. С. Петлюра досконало володів цим мистецтвом. Точніше буде сказати, що таке вміння було його іманентною особливістю. «Він майже весь час проводив на фронті і дуже часто сам, без жодної охорони, їздив на позицію, де підбадьорював вояків своїми простими, повними глибокої віри в перемогу розмовами із ними, — згадував В. Прохода. — Незважаючи на дуже несприятливу ситуацію на фронті, Петлюра на всіх робив враження якоїсь веселой бадьорості. Побачивши батька Петлюру, той вояк, що може перед хвилиною тяжко нарікав на свої страждання, зразу ж про них забував. Здавалося, що вони вже минули і що знесилений організм набрався свіжих сил для нових переживань... Петлюра був вождь, зв'язаний з духом нації, з її землею. Він відчував те, чого не могли передбачити інші політики. Характерною рисою його вдачі був творчий оптимізм. Він бачив лише майбутню Україну, боротись за яку закликав до останньої краплі крові».

У спогадах сучасників та соратників можна знайти немало згадок і про те, що Петлюра був надзвичайно лагідною, людяною і толерантною людиною. Ці загалом чудові людські якості негативно позначались на його харизмі. Найвдалішу синтетичну характеристику С. Петлюри подибуємо в М. Ковалевського, який добре знав Головного Отамана. «Симон Петлюра мав усі дані, щоб стати провідником нації, — писав М. Ковалевський. — Однак йому бракувало того великого масштабу, який відзначав революційну вдачу великого гетьмана Богдана. Йому бракувало того широкого степового розмаху і безоглядності, з якою наші великі гетьмани не раз ішли на кров і руїну для досягнення вищої мети. Він занадто був перейнятий новочасним гуманізмом, щоб піти слідами гетьманів. І в цьому, може, полягала трагедія Симона Петлюри. Цю безоглядність, яка завжди в'яжеться з жорстокістю, виявили наші історичні вороги і їх ватажки».

Причини поразок армії УНР наприкінці 1919 р. аж ніяк не залежали від особливостей характеру С. Петлюри, а від загальної внутрішньої й зовнішньополітичної ситуації. Це змусило Головного Отамана активно шукати союзників у боротьбі з більшовиками. Його погляди звертаються до Польщі. Отож 5.XII.1919 р. уряд УНР визнав за доцільне від'їзд С. Петлюри до Варшави. 21—24.IV.1920 р. між урядами УНР і Польщі були підписані політична та воєнна конвенції. За Польщею визнавалося право на західноукраїнські землі. У обмін на це визнання українська сторона отримала військову підтримку у боротьбі із більшовиками. Варшавський договір спричинив зливу звинувачень на адресу С. Петлюри із боку українських політичних сил. Військовий похід українських і польських сил видався невдалим. У листопаді 1920 р. уряд УНР та вцілілі військові частини остаточно залишили власну землю і перейшли на територію Польщі.

С. Петлюра перебував у Польщі напівлегально. У зв'язку з настійливими вимогами більшовицьких органів до польської влади видати Петлюру він наприкінці 1923 р. виїхав до Угорщини, згодом перебрався до Австрії, а з кінця 1924 р. жив у Парижі. На початку 1925 р. С. Петлюра започаткував видання тижневика «Тризуб».

25.V.1926 р. на паризькій вулиці був убитий найманцем НКВС С. Шварцбартом. Похований на кладовищі Монпарнас.

АВДІЄНКО Михайло Овер'янович (1892—?) — громадсько-політичний діяч, один із лідерів українського націонал-комунізму; член Центральної та Малої Рад, Всеукраїнської ради військових депутатів.

Мобілізований до російської армії, М. Авдієнко служив писарем управління Петроградського розвантажувального батальйону. Як діяч українського соціал-демократичного центру в Петрограді, був одним з організаторів національного руху в столичному гарнізоні. Очолив військовий виступ Волинського полку, який був сформований здебільшого з українців. Його приклад наслідував Семенівський полк. Ці події й започаткували Лютневу революцію. М. Авдієнко належав до організаторів української маніфестації в Петрограді (12.III.1917), в якій взяло участь близько 20 тис. чоловік. Українською громадою Петрограда він разом із О. Шульгиним був делегований до Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів.

М. Авдієнко брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу і був обраний до його президії. М. Грушевський у своїх спогадах згадував про «визначний виступ» М. Авдієнка на конгресі. Був членом Центральної Ради і Всеукраїнської ради військових депутатів, до якої обраний на I Всеукраїнському військовому з'їзді. Від фракції УСДРП 28.IV.1917 р. був делегований до Малої Ради. На виборах до органів міського самоврядування в липні 1917 р. М. Авдієнка обрано гласним Київської міської думи.

Як член ЦК УСДРП М. Авдієнко готував антигетьманський виступ і входив до ревкому, який керував повстанням у Києві. Разом із М. Галаганом був членом військово-оперативного штабу. М. Галаган характеризував М. Авдієнка як людину «експансивну», яка «метеором літала усюди» та була в центрі політичних подій у Києві.

На VI з'їзді УСДРП (10—12.I.1919) М. Авдієнко був одним із найактивніших членів лівого крила партії. Унаслідок розколу, який стався на з'їзді, разом із

Д. Драгомирецьким, А. Річицьким, М. Ткаченком, М. Мазуренком створив УСДРП (незалежних), а 22—25.I.1920 р. у Вінниці на установчому з'їзді — Українську комуністичну партію. Програма УКП поєднувала комуністичні ідеї із гаслом самостійної України, відмежовувалась від більшовиків і проголошувала, що новостворена партія цілеспрямовано рухатиметься в бік західноєвропейського робітничого руху. М. Авдієнко був обраний секретарем ЦК УКП.

Після саморозпуску партії IV з'їздом УКП (I—4.III.1925) М. Авдієнко був прийнятий до КП(б)У. Працював керівником ЦСУ УССР. У 30-х роках був репресований.

Подальша доля невідома.

АНТОНОВИЧ Дмитро Володимирович (псевд.: Муха, Войналович, Шельменко; 2.XI.1877, Київ — 12.X.1945, Прага) — громадсько-політичний діяч, історик мистецтва; один із засновників Центральної Ради, товариш голови УЦР, генеральний секретар (міністр) морських справ УНР.

Народився в сім'ї видатного українського історика, археолога і етнографа, керівника Київської старої громади В. Антоновича. Навчався на історично-філологічних факультетах Київського і Харківського університетів. Вивчав історію італійського мистецтва та його впливи в Україні. За студентських років захопився революційним рухом, був одним із організаторів студентських революційних громад. Разом із М. Русовим, Д. Познанським, Л. Мацієвичем, Ю. Коллардом, П. Андрієвським, О. Коваленком заснував у Харкові 29.I.1900 р. Революційну українську партію, лідером якої був обраний. Зі спогадів члена харківської громади Б. Мартоса Д. Антонович того часу постає людиною великих здібностей, із надзвичайною пам'яттю й величезною енергією. Окрім організаційних функцій виконував обов'язки одного із ідеологів РУП. Йому належить авторство однієї із перших пропагандистських брошур партії «Дядько Дмитро», доволі популярної серед українських селян. То був авторизований переклад брошури Польської партії соціалістичної «Отець Симон», в якій йшлося про російську грабіжницьку податкову систему. Д. Антонович був організатором та головним редактором друкованого органу РУП — часопису «Гасло», який видавався 1902—1903 рр. у Чернівцях на його кошти та нелегально завозився до підросійської України. Згодом редагував також рупівські видання «Селянин» та «Воля».

Д. Антоновичу належала ініціатива ухвалення РУП програмного гасла «Рух — усе, мета — ніщо». В передовій статті першого числа «Гасла» говорилося: «Ми дуже непевно розуміємося і замало цікавимося тим, що звичайно розуміється як «мета соціалізму». Ся мета, щоб вона не виявляла, є для нас нічим, рух усім. Під словом «рух» ми розуміємо і загальний розвій суспільства, себто соціалістичний поступ, і політичну та економічну агітацію, й організацію задля здійснення того поступу».

З кінця 1902 р. — член Закордонного комітету РУП. Улітку 1903 р., під час спроби провезти нелегальну партійну пропагандистську літературу, був разом із В. Винниченком заарештований на російсько-австрійському кордоні. Після сплати грошового штрафу випущений із ув'язнення. У грудні 1904 р. брав участь у другому з'їзді РУП, який закінчився організаційним розколом партії. Причиною розколу стала суперечка: чи бути РУП самостійною українською партією, чи

приєднатися до РСДРП. Д. Антонович належав до більшості, яка обстоювала партійну самостійність та наприкінці 1905 р. створила Українську соціал-демократичну робітничу партію. Д. Антонович був одним із лідерів УСДРП. Проте за того періоду він недооцінював національне питання. У січні 1905 р. в часописі «Праця», який заступив із 1904 р. «Гасло», Д. Антонович виступив зі статтю «Неіснуюче питання», якою розпочав дискусію із М. Поршем про національне питання. Для соціал-демократії, як вважав Д. Антонович, це питання схоластично надумане буржуазією із метою «затемнити класову свідомість пролетаріату». Автор пропонував пролетаріатові боротися із цим «неіснуючим питанням». Цікаво, що погляди Д. Антоновича на національну проблему не позбавлені парадоксальності. Повернувшись в наступному числі журналу до зазначеної теми статтю «Ще про неіснуюче питання», Д. Антонович говорить: визнавши реальність існування національного питання, треба «радикально його розв'язати поставленням в своїй програмі виразної точки — самостійної демократичної Української республіки від гір Карпатських до Кавказьких. Ніякі півміри автономії України або вступлення України до федеративної спілки неприличні для програми пролетаріату, бо крім трусості нічого не виявляють». Дискусія із М. Поршем, який обстоював важливість національного питання, практично привела Д. Антоновича до виходу із партії.

У 1906 р. він облишив революційну діяльність, виїхав за кордон, вивчав історію мистецтва у Франції, Німеччині, Італії. З 1912 р. викладав історію українського мистецтва в Київській мистецькій школі, приватних драматичних студіях. Від 1913 р. редагував орган УСДРП «Дзвін» (був одним із його засновників) і співпрацював з мистецьким часописом «Сяйво».

Під час Першої світової війни його обрали уповноваженим Всеросійського земського союзу. Працював також у Київському відділенні Червоного Хреста, займався евакуацією поранених із Південно-Західного фронту.

Після падіння російського самодержавства, на початку березня 1917 р. Д. Антонович став одним із співзасновників Центральної Ради. Саме він та керовані ним українські соціал-демократи спротивилися ідеї ліберальної української інтелігенції перетворити Товариство українських поступовців на загальноукраїнський київський об'єднавчий центр. Д. Антонович запропонував створити такий центр на паритетних засадах. «Щоб формально обґрунтувати сей постулат, Антонович вишукав аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва с.-децької закраски — до церковних хорів включно, і домагався для них представництва аналогічного із ТУПом, — писав у своїх спогадах М. Грушевський. — У зв'язку із цим в тім же гуртку Антоновича, очевидно, виникла й гадка кликати мене якнайскорше до Києва — стати на чолі того проектованого центру, щоб знейтралізувати претензії тупівців». У новоутвореній Центральній Раді Д. Антоновича було обрано товаришем голови, він також очолював маніфестаційну комісію. 19.III.1917 р. був обраний головою Українського віче у Києві. За перших березневих днів увійшов до складу Київського губернського виконавчого комітету, а 15.III.1917 р. делегований від Центральної Ради до Київської губернської Ради об'єднаних громадських організацій.

Від створення Центральної Ради до Всеукраїнського національного конгресу Д. Антонович був одним із її найактивніших діячів, М. Грушевський зараховував його за того періоду до свого найближчого оточення. 4 квітня 1917 р. Д. Антонович разом із М. Грушевським та В. Винниченком представляв Центральну Раду на спільному засіданні президій міських громадсько-політичних організацій, на якому загальноросійська революційна демократія висунула звинувачення Цент-

ральній Раді у сепаратистському політичному курсі. Д. Антонович разом із М. Грушевським рішуче відкинув ті звинувачення.

Він був одним із організаторів Всеукраїнського національного конгресу, але після його завершення не потрапив до новообраного складу Центральної Ради. М. Грушевський у своїх спогадах витлумачив це так: «Через недогляд чи умисно не пройшов до нової Ц. Ради Д. Антонович: повинні були його поставити соціал-демократичні організації, і чи забули, чи справді поминули (Винниченко не любив його і підозрівали, що умисно так його обминув), і від просвітніх організацій його також не поставлено. Се по попередній своїй роботі Антонович відчув як образу і відсунувся, і вже не схотів, коли я його пробував пізніше провести. Се була шкода».

Дещо дистанціювавшись від діяльності Центральної Ради, Д. Антонович продовжував роботу в соціал-демократичних організаціях. Улітку 1917 р. від блоку українських партій він був обраний гласним Київської міської думи, в жовтні 1917 р. став товаришем голови Київської міської думи. За дорученням Центральної Ради в жовтні 1917 р. вів переговори із командуванням Чорноморського флоту про його українізацію. Був співголовою Комітету Українського національного театру і входив до складу організаційного комітету для заснування Української академії мистецтв. 21 грудня 1917 р. призначений генеральним секретарем морських справ УНР, в січні 1918 р. — міністром морських справ в уряді В. Голубовича. Мала Рада 18.I.1918 р. затвердила запропонований Д. Антоновичем проект українського морського прапора, який розробила Морська рада. У липні 1918 р. його призначено генеральним консулом Української Держави в Швеції. У листопаді 1918 р. входив до складу делегації Українського національного союзу на переговорах із країнами Антанти (Ясси, 17—23.XI.1918 р.). У 1919 р. — дипломатичний представник УНР у Римі.

У 1921 р. Д. Антонович був одним із засновників, а в 1928—1930, 1937—1938 рр. — ректором Українського вільного університету у Відні і Празі, в 1925—1945 рр. — голова Українського історично-філологічного товариства та директор Музею визвольної боротьби України у Празі. Помер і похований у Празі.

Автор багатьох праць, зокрема «Естетичне виховання Т. Шевченка» (1914), «Українське мистецтво» (1923), «300 років українського театру, 1619—1919» (1925) та ін.

БАБИЧ Борис В'ячеславович — громадсько-політичний діяч; член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки.

Діяч українського соціал-демократичного руху. Брав участь у роботі квітневої (1917) Всеукраїнської конференції УСДРП як делегат новоград-волинської партійної організації. Долучився до створення Селянської спілки, на I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V.—2.VI.1917) був обраний до її ЦК і на тій підставі кооптований до складу Центральної Ради. Від фракції УСДРП був делегований до Малої Ради під час її створення (28.VI.1917). Репрезентував партію в постійних комісіях УЦР: з реорганізації Комітету, з розроблення проекту статуту автономії України. Входив до складу української делегації на З'їзді поневолених народів Росії у Києві (8—15.IX.1917) як представник української соціал-демократії. Мала Рада 9.IX.1917 р. ухвалила його кандидатуру до складу української делегації на

Демократичну нараду в Петрограді. У 1918 р. прізвище Б. Баби́ча в матеріалах Центральної Ради не згадується. Подальша доля невідома.

БАРАНОВСЬКИЙ Христофор Антонович (19.XII.1874, Бердичівський пов. Київської губ. — 1941, Сан-Пауло, Бразилія) — громадський і державний діяч, кооператор і фінансист; член Центральної Ради, Комітету УЦР, генеральний секретар фінансів.

Народився у селянській сім'ї. Не маючи середньої та вищої освіти, завдяки талантові фінансиста посів провідне місце в українському кооперативному русі. У 1907 р. заснував і протягом 10 років очолював Союзбанк — центральну українську установу дрібного кредиту в Києві, 1917 р. — голова управи Українського народного кооперативного банку. Безпартійний.

На Всеукраїнському національному конгресі обраний членом УЦР від кооперативних організацій. На Перших Загальних зборах УЦР (8.IV.1917) обраний членом комітету. Входив до складу Київського губернського виконкому Ради об'єднаних громадських організацій. У створеному 15.VI.1917 р. Комітетом УЦР Генеральному Секретаріаті отримав портфель генерального секретаря фінансів. 29.VI.1917 р., під час зустрічі Генерального Секретаріату із делегацією Тимчасового уряду та обговорення питання про УЦР як крайову владу й проблеми її фінансування, висловився проти паралельного оподаткування й збільшення оподаткування місцевого населення. «Ми повинні отримувати гроші не шляхом надбавки, а шляхом асигнувань по бюджету, затвердженому крайовим органом — Радою», — наголошував Х. Барановський. Був членом української делегації на переговорах із Тимчасовим урядом 16.VII.1917 р. щодо підписання Статуту вищого управління Україною.

Улітку 1918 р. Х. Барановський — член української мирної делегації на переговорах із РСФРР та української комісії для укладання торговельних договорів із Центральними державами. Протягом 1917—1918 рр. за його редакцією в Києві видавалася кооперативна газета «Комашня». У 1919 р. Х. Барановський був директором Українбанку, радником Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу, Всеукраїнського кооперативного страхового союзу. З 1920 р. — на еміграції. Очолював представництво всіх українських кооперативних союзів за кордоном, із 18.IV.1920 р. — Загальноукраїнське товариство економістів. У травні 1920 р. — міністр фінансів УНР в уряді В. Прокоповича. Останні роки життя провів на еміграції в Південній Америці. Автор низки праць, присвячених українській кооперації та фінансовій системі.

БІДНОВ Василь Олексійович (псевд.: В. Степовий, В. Широчанський, В. Поперешній; 2.I.1874, Широке Херсонської губ. — 1.IV.1935, Варшава) — громадський і культурний діяч, учений-історик; член Центральної Ради.

Народився в заможній селянській сім'ї. Дитинство і юність минули в українському селянському середовищі та стали ґрунтом для формування його національної самосвідомості. Дещо пізніше цьому сприяло спілкування із відомими україн-

ськими громадськими діячами М. Комаровим та Є. Чикаленком. Освіту В. Біднов здобував спочатку в Херсонському духовному училищі (1885—1889), Одеській духовній семінарії (закінчив 1896 р.), згодом у Київській духовній академії (закінчив 1902 р.). Нетривалий час працював викладачем Астраханської духовної семінарії, а з літа 1903 р. — викладачем Катеринославської духовної семінарії. Водночас займався науковою працею. Зокрема діяльність у Катеринославській ученій архівній комісії, секретарем якої він був із 1906 р., спричинилася до визнання його за найкращого знавця архівів запорозького козацтва та ґрунтовного історика церкви. Він був обраний членом Церковно-історичного та Археологічного товариств при Київській духовній академії, Українського наукового товариства в Києві, із 1911 р. очолював Катеринославський епархіальний церковно-археологічний комітет.

Замолоду прилучився до українського руху, був членом української громади в Одесі, співпрацював із Науковим товариством ім. Т. Шевченка, із 1905 р. був тісно зв'язаний з катеринославською «Просвітою», виконував обов'язки її писаря, члена ради і голови. У 1910—1912 рр. разом із Д. Дорошенком видавав тижневик «Дніпрові хвилі». Належав до Товариства українських поступовців, на з'їзді ТУП у березні 1917 р. обраний членом Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів — реорганізованого ТУП. 3 червня 1917 р. — член УПСФ.

У квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі обраний членом Центральної Ради від катеринославської «Просвіти». У Катеринославі редагував «Вісник товариства «Просвіта», український відділ газети «Наше життя» (орган Катеринославського губернського земства), очолював місцеву філію Всеукраїнської учительської спілки, був директором Першої української гімназії в Катеринославі, керував українськими педагогічними курсами при місцевому повітовому земстві. В. Біднов був одним із ініціаторів та організаторів у Катеринославі губернського українського національного з'їзду. 21 травня 1917 р. відкрив з'їзд, був обраний його головою, виголосив доповідь про історичне минуле України.

Улітку 1918 р. В. Біднова призначено екстраординарним професором історії української церкви Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, а в січні 1919 р. — деканом богословського факультету. В Кам'янці В. Біднов увійшов до філії Українського національного союзу, був обраний головою Українського педагогічного товариства та головою Кирило-Мефодіївського братства, співробітничав у часописах «Життя Поділля», «Новий шлях», «Наше слово», «Робітнича газета», «Освіта».

У 1920 р. емігрував до Польщі, де в таборах для інтернованих українців не полишав культурно-освітньої роботи, в Ланцуті був ректором Українського народного університету (1921). 3 вересня 1921 р. викладав в Кременецькій духовній семінарії, редагував двотижневик «Православна Волинь». З літа 1922 р. викладав історію України та історію української церкви в Українському вільному університеті в Празі та в Українській господарській академії в Подєбрадах. Працював в українських громадських організаціях у Чехії — Товаристві української культури, Українському історично-філологічному товаристві, був одним із засновників Музею визвольної боротьби України.

Наприкінці 1928 р. повернувся до Польщі, де викладав у Варшавському університеті, в «Студіум теологіє ортодоксе», виконував обов'язки секретаря комісії перекладу українською мовою Святого Письма та богослужбових книг при Українському науковому інституті у Варшаві.

В еміграції відійшов від політичної діяльності. 1930 р. у справі «Спілки визволення України» була засуджена його дружина, яка залишилась в Україні.

У науковому доробку В. Біднова — дослідження із історії церкви та освіти в Україні, Запорізької Січі, історіографічні розвідки, біографічні нариси тощо. Видатніша наукова праця — «Православная церковь в Польше и Литве» (1908).

БІЛЯШІВСЬКИЙ Микола Федотович (12.X.1867, Умань — 21.IV.1926, Київ) — громадський діяч, учений-археолог, мистецтвознавець, дійсний член ВУАН; член Центральної Ради, голова комітету охорони пам'яток старовини Генерального секретарства (міністерства) освіти УНР.

Народився в сім'ї священника. У 1885 р. закінчив 2-у Київську гімназію. Вищу освіту здобув на юридичних факультетах Київського та Новоросійського університетів. Ще за студентських років під керівництвом В. Антоновича брав участь в археологічних експедиціях. Археологія, етнографія, народне мистецтво стали об'єктами його наукових студій. У 1891—1892 рр. М. Біляшівський організував розкопки літописного міста Роденя на Княжій горі біля Канева. Академік О. Новицький зазначав, що «для феодальної Київщини Родня по захованості своїй мала таке ж значення, як Ольвія для торговельних держав класичного світу». Після закінчення юридичного факультету (1891) та піврічної роботи в суді М. Біляшівський назавжди відмовився від судової кар'єри. У 1892 р. він слухав лекції з антропології та первісної культури, остеології та геології на природничому факультеті Московського університету. Деякий час служив у Московському архіві, а згодом працював завідувачем архіву фінансового управління Царства Польського при Варшавській казенній палаті. Повернувшись до Києва, працював бібліотекарем в Політехнічному інституті. 1902 р. став директором Київського міського художньо-промислового і наукового музею, заснованого за його участю. На цій посаді залишався до 1923 р.

М. Біляшівський досліджував археологічні пам'ятки на території України від доби неоліту до раннього середньовіччя. Загальнонаціонального значення набуло його багаторічне обстеження традиційної побутової культури і професійного мистецтва України XV—XX ст. Він зібрав та записав велику кількість народних пісень, загадок, прислів'їв, переказів, легенд, вертепів тощо; уклав українсько-російські діалектні словники волинських говірок; розшукував й збирав рукописи та мистецьку спадщину Т. Шевченка. Учений був одним із найбільших популяризаторів української культури та організатором музейних закладів. Зокрема, в 1890-х рр. в Городку біля Рівного разом із Ф. Штейнгелем створив перший історично-етнографічний музей Волині. Багато сил він віддавав Київському міському художньо-промислому і науковому музею, де під його орудою не припинявся процес збирання, комплектування й вивчення експонатів, а також влаштовувались виставки народних промыслів (1906, 1911, 1912, 1923).

Запрошений 1888 р. редакцією журналу «Киевская старина» до співробітництва, М. Біляшівський редагував збірник-додаток до журналу. Протягом 1899—1905 рр. власними силами видавав і редагував перший в Україні спеціалізований науковий журнал «Археологическая летопись Юга России», був членом багатьох наукових товариств, зокрема Історичного товариства Нестора-літописця, Московського археологічного та нумізматичного, Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві. Його науковий доробок обіймає близько 70 наукових розвідок і 300 повідомлень, рецензій, заміток тощо.

Не менш успішною була й політична кар'єра М. Біляшівського. На виборах до I Державної Думи (1906) він одержав мандат від Київщини і, за словами С. Єфремова, «зайняв у Думі місце серед членів конституційно-демократичної партії, але не був правовірним «кадетом». Газета «Громадська думка» писала: «Наукова і громадська діяльність Миколи Федотовича була присвячена рідному краю. Будучи свідомим і із роду українцем, М. Ф. буде обстоювати в Думі українську школу, суд, автономію України». І так було насправді. Увійшовши до української фракції в I Державній Думі, М. Біляшівський був обраний членом президії фракції разом із І. Шрагом, В. Шеметом, П. Чижевським. Він входив також до фракції автономістів-федералістів. О. Лотоцький у своїх спогадах писав про М. Біляшівського: «Як людина високої інтелігенції, був він дуже корисний у фракції, де переважав контингент селянський, що потребував інтелігентного проводу». Він друкувався в тижневику української фракції «Украинский вестник», що виходив російською мовою, і в газеті «Рідна справа — Думські вісті», яку видавала українська фракція в II Державній Думі.

У 1914 р. М. Біляшівський став членом комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту. Був призначений Російською академією наук до Галичини і Буковини уповноваженим з охорони пам'яток культури. С. Єфремов згадував, що на цій посаді «Біляшівський багато праці положив на те, щоб полегшити долю тим, кого війна позбавила звичних умов праці, та й самого існування». Пам'яткою цієї його роботи лишилося видання «Народне мистецтво Галичини й Буковини» (1919), в якому автор не лише знайомить Наддніпрянську Україну із мистецтвом Західної України, а й розповідає у вступній статті про трагедію, яку пережили українці під час окупації царською армією земель Галичини і Буковини, про допомогу населенню діями Всеросійського союзу міст і, врешті-решт, про збирання пам'яток культури та студії в царині народного мистецтва.

На Всеукраїнському національному конгресі (6—8.IV.1917) М. Біляшівського було обрано членом Центральної Ради від Київської губернії (територіальне представництво). Він був членом УПСР.

1 жовтня 1917 р. М. Біляшівський був призначений головою відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва. На цій посаді у 1917—1918 рр. розробив плани вивчення та розвитку народних промислів, проект закону про охорону історично-культурної спадщини України (Див.: Біляшівський М. Справа українського мистецтва.—Шлях.—1918.—Ч. 1). Уперше в Україні комітет охорони пам'яток запровадив реєстрацію всіх наявних архітектурних пам'яток. Були розроблені заходи для реставрації Андріївської церкви і Софійського собору, що постраждали під час обстрілу Києва військом М. Муравйова в січні 1918 р. М. Біляшівський підготував цикл лекцій «Музеї та їх науково-просвітне значення», а 1918 р. видав брошуру «Наші національні скарби». Був одним із фундаторів Українського національного театру, Українського етнографічного товариства, входив до складу організаційного комітету для створення Української академії мистецтв (з 1918 р. — її почесний член). У 1919 р. М. Біляшівського було обрано дійсним членом (академіком) УАН. Він очолював в академії Кафедру археології та Етнографічну комісію.

Похований у Каневі.

БОЙКО Василь Сидорович (12.IV.1893, с. Малин, тепер місто Житомирської обл. — 1938) — громадсько-політичний діяч, учений-літературознавець; член Центральної і Малої Рад.

Народився в сім'ї учителя. Закінчив 1911 р. Луцьку гімназію. Під час навчання був виключений з гімназії за революційну діяльність та участь у політичних організаціях (1907). Через переслідування поліції В. Бойко був змушений 1911 р. виїхати до Петербурга, де вступив на металургійний відділ Політехнічного інституту, брав участь у студентських революційних організаціях, зокрема в Міжнародному бюро студентських громад Петербурга. Через рік повернувся до Києва і 1912 р. вступив на історично-філологічний факультет Київського університету, який закінчив 1917 р. Був членом київської організації ТУП, одним із організаторів українського студентського руху в Києві. Належав до УРДП, а із 1917 р. — до УПСФ, входив до складу ЦК партії. Як випускник університету був членом Головної студентської ради та Київського губвиконкому Ради об'єднаних громадських організацій.

У квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі В. Бойко обрали членом Центральної Ради від студентства, на Перших Загальних зборах Центральної Ради (8.IV.1917) — до Комітету УЦР та секретарем Ради, згодом — членом Малої Ради від УПСФ. Протягом травня—липня 1917 р. був обраний до створених Центральною Радою комісій: організаційної і військової (V, 1917); з розроблення статуту автономії України та до ревізійної комісії (VI, 1917); з вироблення наказів Генеральному Секретаріатові з військових питань. У серпні 1917 р. В. Бойко був обраний членом української делегації на З'їзді поневолених народів Росії в Києві. Його діяльна вдача проявилась у роботі Головної комісії в справах виборів до Українських Установчих зборів та редагуванні її друкованого органу — «Вістей головної комісії». Він написав і видав декілька брошур про вибори до волосних і повітових народних рад, про земства й народні управи.

Після гетьманського перевороту відійшов від політичної діяльності. З 1918 р. викладав у вузах Києва, був дійсним членом Комісії УАН для видавання пам'яток нового українського письменства, редактором «Книгоспілки». З 1924 р. — завідувач харківського педтехнікуму, викладач харківських вузів.

Висланий із України в 30-х рр., був професором Уральського педагогічного інституту. Репресований.

Наукові праці з історії й теорії літератури, зокрема «Марко Вовчок: Історично-літературний начерк», «Життя і літературна творчість Г. Квітки-Основ'яненка» (1918), «В. Стефаник. Оповідання (Нариси із життя селянської бідноти)» (1919), а також праці з питань методології літературознавства та мистецтвознавства.

ВАСИЛЕНКО Костянтин Прокопович (2.IV.1877, Київ — 1941, Вінниця) — політичний діяч, журналіст, публіцист; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар праці, комісар Києва від Тимчасового уряду.

Народився в сім'ї дрібного службовця. Брат М. Василенка — відомого громадсько-державного і педагогічного діяча, українського історика держави і права. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету, спеціалізувався

із цивільного права. У 1898 р. вступив до РСДРП. Після закінчення університету в 1902 р. був заарештований за революційну діяльність та висланий із Києва. Повернувшись 1905 р. в Україну, співробітничав в газетах «Киевское слово», «Киевские отклики», «Киевский голос», «Киевская мысль». Протягом 1910—1918 рр. К. Василенко був членом редколегії та помічником редактора газети «Киевская мысль». Багато років очолював київський обласний комітет РСДРП (меншовиків), яким був делегований до Центральної Ради та репрезентував його в Малій Раді.

Формуючи новий склад Генерального Секретаріату, 17.VIII.1917 р. Д. Дорошенко запропонував К. Василенкові посаду генерального секретаря без портфеля. Проте меншовики відмовились від участі у формуванні секретаріату. І все-таки 12.IX.1917 р. К. Василенко був запрошений, а 29.IX.1917 р. затверджений Малою Радою на посаді генерального секретаря праці. Працював також у непостійних комісіях, які створював секретаріат для розв'язання нагальних питань, зокрема для усунення продовольчої кризи у зв'язку із загальною політикою. Генеральний Секретаріат у меморандумі Тимчасовому уряду 13.XI.1917 р. висловився проти призначення К. Василенка комісаром Києва без порозуміння із секретаріатом і не визнавав такого призначення. У січні 1918 р. К. Василенко вийшов із РСДРП (меншовиків) і відійшов від політичної діяльності. У 1922—1923 рр. був постійним співробітником Комісії звичаєвого права ВУАН.

У 1923 р. К. Василенка було заарештовано у сфальсифікованій справі «Київського обласного центру дій». В ув'язненні він працював діловодом центральної амбулаторії при лікарні виправних трудових установ м. Києва (1925—1929), на засланні — рахівником колгоспу (1930—1931) та міжрайонної контори «Союзм'ясо» (1931—1932), головним бухгалтером бучанських цегельень (з 1933 р.).

У 1937 р. його заарештовано вдруге і 1938 р. розстріляно. За іншими даними, К. Василенка розстріляно у Вінниці 1941 р.

ВАСИЛЕНКО Микола Прокопович (2.II.1866, с. Есмань Глухівського пов. Чернігівської губ. — 3.X.1935, Київ) — громадсько-державний і педагогічний діяч, історик держави і права, дійсний член і президент ВУАН; член Центральної Ради, голова Ради Міністрів, міністр закордонних справ і народної освіти Української Держави.

Народився в сім'ї дрібного службовця. Після закінчення прогімназії в Глухові та Полтавської гімназії навчався на історично-філологічному факультеті Дерптського університету. 1890 р. захистив наукову працю «Критичний огляд літератури із історії земських соборів» і одержав звання кандидата російської історії. У Києві вдосконалював фахові знання, відвідуючи лекції професорів університету В. Антоновича, В. Іконнікова, О. Лазаревського та ін., друкував наукові статті у журналі «Киевская старина». У 1893—1894 рр. з'явилися перші ґрунтовні наукові праці М. Василенка, зокрема монографія «Сервітуті і сервітутне питання у Південно-Західному краї». З 1890-х рр. працював в Історичному товаристві Нестора-літописця (з 1919 р. — голова товариства), в Архіві давніх актів, був співредактором часопису «Киевская старина». Працював викладачем історії у київських гімназіях, протягом 1903—1905 рр. — в Київському губернському статистичному комітеті. Був членом Київської старої громади, інших громадських

і культурних товариств. У 1905—1907 рр. редагував газету «Киевские отклики», був симпатиком Революції 1905 р.

За нелегальний збір коштів на допомогу робітникам Києва і Петербурга, підтримку повстання саперів 1905 р. в Києві, зв'язки із революційними діячами, публікацію в «Киевских откликах» статей «антидержавного» змісту М. Василенко був засуджений до року тюремного ув'язнення, яке відбув у «Крестах» в Петербурзі. Під час перебування у в'язниці він вивчав право та екстерном склав іспити на юридичному факультеті Одеського університету. І хоча 1909 р. М. Василенка було обрано приват-доцентом Київського університету, а 1910 р. надано науковий ступінь магістра права, через «політичну неблагонадійність» царська адміністрація заборонила йому викладати у вищих навчальних закладах. Він працював товаришем присяжного повіреного Одеської судової палати.

М. Василенко був членом ТУП, а 1910 р. вступив до російської партії кадетів, яка, згоджуючись на українську мову в школах, суді, церкві, виступала проти автономії України, обстоювала збереження єдиної, неподільної Росії. Належність до кадетської партії позначилась на стосунках М. Василенка з діячами українського національно-визвольного руху в 1917 р.

Після Лютневої революції із ініціативи М. Грушевського М. Василенка було запрошено до Центральної Ради на посаду заступника голови. Та діяльної участі в роботі Ради він не брав. 24.III.1917 р. Тимчасовий уряд призначив М. Василенка куратором Київської шкільної округи, а 19.VIII.1917 р. — товаришем міністра освіти Тимчасового уряду. Він був прихильником еволюційного шляху формування української системи народної освіти, що не відповідало політиці українізації освіти, виробленій I і II Всеукраїнськими учительськими з'їздами та здійснюваній Генеральним секретарством освіти. Це спричинилося до непорозумінь та гострої критики його дій на посаді куратора Київської шкільної округи із боку Центральної Ради.

Після більшовицького перевороту М. Василенко повернувся з Петрограда в Україну. Як згадувала Н. Полонська-Василенко, він «цілком віддався науково-педагогічній діяльності, був обраний професором в кількох вищих школах Києва», читав історію України та історію українського права на Вищих жіночих курсах, в Українському народному університеті, брав участь у виданні часопису «Южная копейка». У січні 1918 р. був обраний членом колегії Генерального суду УНР.

3.V.1918 р. М. Василенко був призначений гетьманом П. Скоропадським виконувачем обов'язків голови Ради Міністрів Української Держави. На крайовому з'їзді партії кадетів (8—14.V.1918) увійшов до складу головного комітету партії. У своєму виступі наголосив на потребі створення самостійної партійної організації в Україні. Протягом 3—20.V.1918 р. тимчасово виконував обов'язки міністра закордонних справ Української Держави, а також з 3.V.1918 р. — міністра освіти. 8.VII.1918 р. очолив створений гетьманом П. Скоропадським Державний Сенат, 9.VII.1918 р. увійшов до складу комісії для розроблення проекту Української академії наук. Як міністр освіти М. Василенко доклав багато зусиль до створення УАН, українських університетів у Києві й Кам'янці-Подільському, багатьох середніх шкіл, національних культурно-мистецьких закладів.

Разом із іншими міністрами-кадетами М. Василенко підписав 17.X.1918 р. «Записку в справі зовнішньої політики України», подану гетьманові П. Скоропадському. У ній зазначалось, що Україна повинна тісно пов'язувати свої інтереси із інтересами інших держав, які виникли на терені колишньої Росії.

Після падіння Української Держави М. Василенко працював у вузах Києва, в УАН. У липні 1920 р. його було обрано академіком УАН, головою Соціально-економічного відділу, через рік — президентом академії, але він не був затверджений на цій посаді більшовицьким урядом. Водночас М. Василенко очолював Товариство правознавців УССР, редагував «Записки Соціально-економічного відділу ВУАН».

У квітні 1924 р. М. Василенка було засуджено до 10 років позбавлення волі у сфабрикованій НКВС справі «Київського обласного центру дій». Під тиском наукової громадськості вирок було переглянуто і наприкінці 1924 р. вченого звільнено. Він повернувся до наукової діяльності.

М. Василенко залишив по собі велику наукову спадщину, зокрема фундаментальні дослідження «Нариси із історії Західної Русі і України», «Права, за якими судиться малоросійський народ» як джерело до історії державного права України XVIII ст., «Конституція Пилипа Орлика» та ін.

ВЕСЕЛОВСЬКИЙ Сергій Феофанович (1878—?) — громадсько-політичний діяч, інженер, економіст; один із засновників Центральної Ради, товариш голови, член Малої Ради.

Народився в сім'ї священика на Поділлі. Освіту здобув у Петербурзькому університеті. Був членом української громади, брав участь у студентському русі. Повернувшись в Україну, обійняв посаду доцента Київського політехнічного інституту. Входив до складу української громади, працював у термінологічній комісії інституту, яка активно працювала над розробленням української технічної термінології. Належав до УСДРП, був членом її київського міського комітету.

У Києві 7 березня 1917 р. було засноване Українське технічно-агрономічне товариство «Праця», яке об'єднало українську науково-технічну інтелігенцію, кооперативних діячів. С. Веселовський був серед його фундаторів та керівників. Товариство займалось, зокрема, вивченням та аналізом стану економіки України, розробленням планів її розвитку. Цю галузь діяльності товариства очолював С. Веселовський.

Один із засновників Української Центральної Ради, С. Веселовський входив до складу її Президії як писар та голова агітаційної комісії. Брав участь в організації української маніфестації 19.III.1917 р., Всеукраїнського національного конгресу 6—8.IV.1917 р., на якому його обрали представником УСДРП в УЦР. На Перших Загальних зборах УЦР С. Веселовського було обрано членом Комітету УЦР, а на П'ятих Загальних зборах — товаришем голови. На засіданнях УЦР він виступав із різних питань — економічної політики Тимчасового уряду щодо України, скликання З'їзду поневолених народів Росії у Києві, обстрілу полку ім. Б. Хмельницького, стосовно участі українських делегатів у Демократичній нараді в Петрограді та багатьох інших. У новому складі Генерального Секретаріату, який обговорювався 21.VIII.1917 р., кандидатура С. Веселовського висувалась на посаду генерального секретаря праці, проте внаслідок непогодження цього питання із професійними організаціями та за бажанням кандидата була знята з голосування.

За Української Держави С. Веселовського було призначено генеральним консулом в Петрограді. Улітку 1918 р. він повернувся до Києва, де продовжував викладацьку роботу, зокрема читав лекції на курсах позашкільної освіти, ор-

ганізованих Міністерством освіти. Обійнявши 1.VII.1918 р. посаду екстраординарного професора кафедри статистики Київського державного українського університету, він фактично відійшов від політичної діяльності. У 1920-х рр. С. Веселовський працював професором Київського сільськогосподарського інституту, де очолював кафедру економіки сільського господарства.

У 1930-х рр. був репресований. З часом — на еміграції.

ВИСОЦЬКИЙ Зиновій Тарасович — громадсько-політичний діяч; член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки, Всеукраїнської ради селянських депутатів та Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Біографія З. Висоцького до 1917 р. залишається нез'ясованою. Навесні 1917 р. належав до УСДРП і провадив політичну діяльність на Херсонщині, був членом Херсонської ради селянських депутатів, із її мандатом брав участь у роботі I Всеросійського з'їзду рад селянських депутатів, виступав на з'їзді та був обраний до виконкому Всеросійської ради селянських депутатів.

На I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V.—2.VI.1917) його обирали до ЦК Селянської спілки та Всеукраїнської ради селянських депутатів. Як член цих інституцій З. Висоцький увійшов до складу УЦР. На П'ятих Загальних зборах УЦР брав участь у дискусії про статус і призначення Генерального Секретаріату, критикував помірковану позицію радикал-демократів, вважав, що за доби творення революції треба діяти рішуче й наполегливо. «Генеральний Секретаріат — це дитина революції, — зауважував З. Висоцький, — отже, він не може обмежитись лише покладанням на постанови Тимчасового уряду, а має «творити свої закони». З. Висоцький був прихильником порозуміння з національними меншинами. Улітку 1917 р. входив до складу Малої Ради, кількох комісій УЦР: з реорганізації складу УЦР, розроблення проекту статуту автономії України, для скликання З'їзду поневолених народів Росії. Брав участь у роботі Всеукраїнського робітничого з'їзду 11—14.VII.1917 р., який підтримав УЦР та обрав Всеукраїнську раду робітничих депутатів. З. Висоцький був членом цієї ради, її представником на Шостих Загальних зборах УЦР.

Активний учасник дискусій в УЦР, З. Висоцький чимало уваги у своїх виступах надавав ситуації на рідній Херсонщині, де, за його словами, «учительство денационалізоване, земство не тільки не українізовано, але й не демократизовано». У листопаді 1918 р. входив до складу Українського військового революційного комітету, утвореного Директорією УНР.

На еміграції належав до створеної В. Винниченком Закордонної групи українських комуністів. У 1921 р. вийшов із групи на знак незгоди з підпорядкуванням її УКП. Згодом повернувся в Україну, вступив до КП(б)У. Подальша доля невідома.

ВІКУЛ Сергій Павлович (25.X.1890, Вінниця — 3.XI.1937, Соловки) — громадсько-політичний діяч, журналіст; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї священика. Навчався у реальній школі. Після вступу до місцевої організації УСДРП у 1905 р. був заарештований та виключений зі школи.

Політичні репресії змусили його виїхати до Петербурга, де продовжив навчання на юридичному факультеті університету. Активно співробітничав в українській студентській громаді і петроградському центрі українських соціал-демократів. Наприкінці 1916 р. — на початку 1917 р. редагував газету «Наше життя» — орган Петроградського комітету УСДРП.

У квітні 1917 р. від петроградської української громади делегований до УЦР. Працював в редакції «Робітничої газети» — центральному органі УСДРП. У вересні 1917 р. делегований Центральною Радою на Демократичну нараду в Петрограді.

У 1919 р., розійшовшись із лінією ЦК УСДРП щодо ставлення до більшовицької влади, виїхав до Німеччини, де розпочав створення т. зв. української комуністичної групи, був одним із редакторів газети «Новий мир». У 20-х рр. працював заступником завідувача прес-бюро Наркомату закордонних справ, референтом повпредства УСРС у Польщі, редактором українсько-американського видавництва у Берліні «Космос». С. Вікул підтримував контакти із КПЗУ як член закордонного бюро допомоги та один із редакторів часопису «Наша правда». У 1928 р. повернувся в Україну, працював членом колегії ЦСУ УСРС, заступником директора Інституту марксизму-ленінізму. З 1930 р. перейшов на видавничу роботу.

5.V.1933 р. його було заарештовано й звинувачено в участі «у контрреволюційній націоналістичній організації» та шпигунській діяльності на користь Німеччини, а 25.IX.1933 р. засуджено до 10 років позбавлення волі. Ув'язнення відбував у таборі на Соловках. Без попереднього слідства 9.X.1937 р. органами ДПУ був засуджений до страти.

ВІЛІНСЬКИЙ Олександр Валер'янович (4.IX.1872, м. Сестрорецьк — 10.XII.1928, Подєбради) — громадський діяч, інженер, учений; один із засновників Центральної Ради; директор департаменту професійної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти.

Народився в родині українського шляхтича. Середню освіту здобув у реальній школі (Варшава), вищу — на механічному факультеті Харківського технологічного інституту, який закінчив 1897 р. Належав до української студентської громади, працював у Харківському товаристві письменності. У 1897—1905 рр. служив начальником технічного відділу служби тяги у Харкові. 1905 р. виїхав до Берліна, де протягом року студіював спеціальний курс у Шарлоттенбурзькому політехнічному інституті, працював інженером у швейцарській фірмі. Його інженерні проекти були зреалізовані в житті у Давосі, Цюриху, Берліні, Каїрі та інших містах.

Від 1907 р. мешкав у Києві, де здійснив кілька проектів опалення університету, готелю «Прага», багатьох комерційних банків. У 1908 р. його було обрано доцентом Київського політехнічного інституту. Належав до української громади, був членом Українського наукового товариства, де активно працював над розробленням української технічної термінології в термінологічній комісії.

Разом із дружиною, українською письменницею і громадською діячкою В. О'Коннор-Вілінською, був членом київської громади ТУП, входив до ради товариства. О. Вілінський був одним із організаторів та викладачем Товариства поширення середньої технічної освіти, яке опікувалось незаможною, але талано-

витою молоддю. З цією метою заснував приватну школу, якою керував до революції. У 1913 р. увійшов до складу редколегії часопису «Сяйво» та фактично видавав його власним коштом. Чимало сил і коштів витратило подружжя Вілінських на культурно-освітню діяльність Українського клубу, товариства «Прогрес», товариства «Юг», заснованого під час війни для допомоги біженцям і виселенцям з Галичини, та на інші громадські заходи української інтелігенції. У 1916 р. О. Вілінського призначили інженером, а згодом і директором майстерень Всеросійського союзу міст у Києві.

Разом із групою науково-технічної інтелігенції та діячів кооперації 7.III.1917 р. він заснував Українське технічно-агрономічне товариство «Праця», від якого й був делегований до складу УЦР. Рада ТУП, до якої належав і О. Вілінський, 8.III.1917 р. підписала відозву «До українського громадянства» із закликом творити нове життя, підтримати революційний уряд, організовувати національний фонд, створювати національну пресу, культурно-освітні заклади тощо. Як відпоручник Звенигородського повіту О. Вілінський був рекомендований Центральною Радою 13.III.1917 р. до виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій Київщини.

Належав до тих членів УЦР, які внаслідок свого ліберально-демократичного світогляду скептично ставилися до масового захоплення соціалістичними й радикальними ідеями, а тому відійшли на другий план діяльності УЦР. О. Вілінський — чесний, відданий українській справі інтелігент — самовіддано працював на освітянській ниві, але не був підготовлений до публічної політичної діяльності. Тому він, як і більшість його однодумців, протягом 1917—1918 рр. займався, на перший погляд, мало помітною копіткою буденною працею в державному апараті. Очолив 5.XII.1917 р. департамент професійної освіти Генерального секретарства освіти. Під час більшовицької окупації Києва був заарештований як директор майстерень, якого робітники хоч і поважали, але під впливом більшовицької пропаганди вважали за класового ворога, «пригноблювача робітничого класу». Разом із дружиною був засуджений до розстрілу, якого їм вдалося уникнути. До повернення українських військ у Київ вони були змушені переховуватись.

Під час гетьманування П. Скоропадського О. Вілінський продовжував працю у Міністерстві освіти. Одержав 15.X.1918 р. призначення на посаду генерального консула в Цюриху і виїхав до Швейцарії. Після ліквідації консульства переселився до Відня. Отримавши запрошення викладати в Український господарській академії в Подебрадах, 1923 р. переїхав до Чехії. Був обраний 23.VI.1923 р. доцентом академії та керівником кафедри прикладної механіки, з 1925 р. — професор і проректор названого вузу.

Автор багатьох наукових праць українською, російською і німецькою мовами.

ВОЛОШИН (Волошинов) Олександр Федорович (псевд.: Журба, Олександр Хведорович; 24.XI.1855, Бобринець Херсонської губ. — 12.I.1933, Одеса) — громадський і земський діяч; один із організаторів Центральної Ради.

Народився в селянській сім'ї. Закінчив 1873 р. Херсонську вчительську семінарію, вчителював у сільській школі. У 1884 р. працював товаришем статистика в Єлисаветградському статистичному бюро. За революційну діяльність був заарештований, після звільнення перебував під наглядом поліції. У 1885 р. вступив на

посаду хормейстера до трупи М. Кропивницького, але на вимогу місцевої адміністрації його було усунено з роботи. Змушений виїхати до Одеси, до 1896 р. працював коректором у видавництві Фесенка та товаришем класного вихователя художньої школи. Звільнившись від нагляду поліції, переїхав до м. Ананьїва, де обійняв посаду секретаря місцевої земської управи. Подальша участь О. Волошина в національному русі спричинилася до того, що 1904 р. він був звільнений із роботи «за тенденційний добір книжок для народних шкіл», тобто за намагання залучити до шкільних бібліотек українські книжки. Переїхавши до Вовчанська на Харківщині, О. Волошин з тих самих причин був звільнений з посади секретаря місцевої земської управи.

У 1904—1909 рр. очолював відділи позашкільної та шкільної освіти Харківського, а згодом Київського губернських земств. У 1909—1915 рр. — секретар повітової земської управи в м. Дубно. Повернувшись знову до Києва, протягом 1915—1917 рр. завідував відділом шкільної освіти губернського земства.

У березні 1917 р. був одним із засновників Центральної Ради, до якої делегований від ТУП замість Д. Дорошенка. Обраний 15.III.1917 відпоручником УЦР до Київської губернської ради. Разом із І. Стешенком йому було доручено створення комісії у справах народної освіти, згодом очолював друкарню УЦР. Був головою видавничого комітету київського товариства «Просвіта». Належав до засновників Українського національного фонду, з його ініціативи 20—22.V.1917 р. у Києві відбулися дні Українського національного фонду. За свідченням М. Грушевського, тільки в Києві вдалося зібрати 40 тис. крб., які було використано на українську національну справу.

У 1921 р. переїхав до Одеси, де займався літературною працею, автор низки перекладів українською мовою та «Збірничка українських пісень із нотами» (1895).

ВОРОНИЙ Микола Кіндратович (псевд.: Арлекін, Віщий Олег, Ното, Sirius, Кондратович, Микольчик та ін.; 24.XI.1871, Катеринославщина — 7.VI.1938, Одеса) — громадсько-політичний діяч, поет, театрознавець, перекладач; член Центральної Ради.

Народився в селянській сім'ї. Батько М. Вороного походив із кріпаків, мати — із шляхетського роду Колачинських, відомого своїми духовними традиціями, зокрема Прокопій Колачинський був ректором (1697—1702) Києво-Могилянської академії. Освіту здобував у Харківському реальному училищі, згодом — у Ростовському реальному училищі, із якого був виключений за зв'язки із народниками, читання й поширення нелегальної літератури. Згодом також не раз заарештовувався за революційну діяльність та перебував, під наглядом поліції. Змушений був емігрувати і навчався у Віденському, а потім Львівському університетах на філософському факультеті.

У Галичині М. Вороний близько зійшовся із І. Франком, який справив великий вплив на формування його свідомості. Брав участь у створенні УСДП. Редагував часопис «Зоря», був співробітником журналу «Житє і слово», допомагав І. Франкові у виданні газет «Громадський голос» і «Радикал». Обіймав посаду режисера театру «Руська бесіда», а протягом 1897—1901 рр. був актором труп М. Кропивницького, П. Саксаганського, О. Васильєва та ін.

Від 1901 р. працював в установах Катеринодара, Харкова, Одеси, Чернігова та всюди брав діяльну участь в українському національному і політичному житті. Вступив до РУП, в Одесі приєднався до української студентської громади, був членом Київської старої громади. Разом з І. Липою та С. Шелухиним заснував Одеську літературну спілку. У Чернігові активно працював у місцевому товаристві «Просвіта». У 1910 р. переїхав до Києва, був актором в театрі М. Садовського, викладав дикцію і мелодраму в театральному училищі й Товаристві мистецтва і літератури, працював у Літературно-артистичному товаристві, Релігійно-філософському товаристві.

У березні 1917 р. М. Вороний узяв участь у створенні УЦР, за дорученням якої провадив агітацію серед робітників і урядовців Києва, був одним із організаторів української маніфестації 19.III.1917 р. УЦР обрала М. Вороного своїм представником у Київській губернській раді. 24.IV.1917 р. він став членом Комітету Українського національного театру, що мав на меті відкрити в Києві стаціонарний державний український театр, по створенні якого увійшов до складу дирекції. В автобіографії писав про цей час так: «В революції 1917 р. я брав дуже енергійну участь, особливо на початку (при моїй участі організувалось перше ядро Центральної Ради), влаштовував мітинги, сам виступав і давав справоздання до «Киевской мысли». Його статті друкувались також і в газеті «Нова рада». Восени 1917 р. Український національний театр відкрив свій перший сезон п'єсою В. Винниченка «Пригвожденні» у постановці М. Вороного. Змушений через особисті обставини виїхати із Києва, М. Вороний протягом 1918 р. жив у Ростові й Таганрозі, де працював у місцевих товариствах «Просвіта», викладав українську мову на курсах українознавства.

Повернувшись 1919 р. до Києва, за більшовицької влади працював режисером Державного театру. У 1920 р. разом із урядом УНР виїхав до Варшави як старший аташе з правами радника. Працював секретарем і співредактором «Української трибуни». У Варшаві 1921 р. вийшла його збірка поезій «За Україну». Переїхавши до Львова, одержав посаду директора драматичної школи при Українській консерваторії. У Львові вийшли друком його театрознавчі студії «Режисер» (1925), «Драматична примадонна» (1924), а також праця із мистецтвознавства «Пензлем і пером».

У 1926 р. повернувся в УССР. Викладав на кафедрі художнього читання Харківського музично-драматичного інституту. У 1928 р. оселився в Києві, працював у ВУФКУ, «Укртеатркіновидаві», писав кіносценарії, статті із різних галузей мистецтва, перекладав лібретто, твори світової класики.

Наприкінці березня 1934 р. був заарештований і висланий із України. У 1937 р. повернувся із заслання і мешкав на Кіровоградщині. Працював коректором у районній газеті, перекладав оперні лібретто, писав кіносценарії, зокрема «Захар Беркут» за повістю І. Франка. У квітні 1938 р. заарештований вдруге за «участь у контрреволюційній військово-повстанській організації». За вироком особливої трійки УНКВС Одеської області М. Вороного розстріляно.

ВРОТНОВСЬКИЙ-СИВОШАПКА Кость Германович — громадсько-політичний діяч; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради військових депутатів.

Напередодні Лютневої революції — ветеринарний лікар XI армійського Гренадерського полку, який дислокувався на Західному фронті. На I Всеукраїнському військовому з'їзді (5—8.V.1917) обраний до Всеукраїнської ради військових депутатів і кооптований до УЦР. Належав до Української трудової партії і разом із Ф. Крижанівським репрезентував її в Малій Раді. Від українських трудовиків увійшов до складу постійних комісій УЦР у справах переговорів із національними меншинами та з розроблення проекту статуту автономії України. Брав також участь у роботі непостійних комісій і депутацій, зокрема входив до складу делегації УЦР, яка провадила переговори із полком ім. гетьмана П. Полуботка, був учасником дебатів на П'ятих Загальних зборах УЦР з приводу створення Генерального Секретаріату та його функцій. Виступаючи на засіданні УЦР, обстоював потребу створення секретаріату та запропонував висловити йому повне довір'я. Водночас наголосив на сподіванні, що Генеральний Секретаріат «негайно, твердо і рішуче проводитиме на Україні автономний лад, незважаючи ні на які перешкоди».

У Малій Раді виступав не лише як трудовик, а як представник ради Всеукраїнської ради військових депутатів. За її дорученням провадив слідство у справі обстрілу полку ім. Б. Хмельницького та про наслідки доповідав у Малій Раді. На початку серпня 1917 р. Всеукраїнська рада військових депутатів відрядила К. Вротновського-Сивошапку до ставки верховного головнокомандуючого російської армії для поладження справи з відпустками членам ради, оскільки всі 132 члени її були також членами УЦР і мали брати участь у її засіданнях. Був також членом української делегації на скликаному в Києві З'їзді поневолених народів Росії (8—15.IX.1917).

ГАЛАГАН Микола Михайлович (1882, с. Требухів Чернігівської губ. — ?) — громадсько-політичний діяч, публіцист, дипломат; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради військових депутатів.

Народився в заможній козацькій сім'ї. Навчався в київській гімназії, Колегії П. Галагана, де приєднався до учнівської громади і захопився політичною діяльністю. Після закінчення колегії (1902) вступив на природничий факультет Київського університету, де належав до студентської громади, став членом РУП. У споминах писав, що «перебування в числі членів студентської громади було для нього лише етапом на шляху до праці в партійній організації РУП». На початку 1903 р. із молодших членів громади було організовано гурток пропагандистів, мета якого, за словами М. Галагана, полягала в підготовці до партійної роботи. Своїм партійним «хрещеним батьком» він вважав М. Ткаченка, який керував цим гуртком «виразно-марксистського характеру». Заарештований 4.II.1904 р., М. Галаган півроку відсидів у Лук'янівській в'язниці, а згодом був відправлений на батьківщину під нагляд поліції. Повернувшись до університетських студій наприкінці 1904 р., був кооптований партійними однодумцями до Київського комітету РУП. Восени 1905 р. став членом УСД Спілки. Протягом 1905—1907 рр. займався пропагандистською діяльністю на Чернігівщині та Полтавщині. З 1907 р.

працював у головному комітеті УСД Спілки. Після закінчення університету (1908) через політичні репресії тривалий час не зміг влаштуватись на роботу за фахом, недовго працював урядовцем у Державному банку. Після випускного іспиту 1909 р. М. Галаганові була запропонована посада на кафедрі хімії Київського університету, але його «неблагонадійність» стала на заваді. У 1910—1911 рр. відбував службу до армії. Протягом 1911—1914 рр. — урядовець банку, урядовець із особливих доручень Чернігівської фінансової палати. За років Першої світової війни прапорщик М. Галаган брав участь у військових діях російської армії.

Після Лютневої революції — учасник відновлювальної конференції УСДРП (4—6.VI.1917), що відбувалися в Києві. Всупереч пропозиціям колишніх «спілчан» відновити діяльність УСД Спілки на старих засадах, М. Галаган висловився за співпрацю і злиття з УСДРП, тим більше, як писав він, «питання про автономію України, яке раніше розділяло українських соціал-демократів «спілчан» і членів УСДРП», тепер уже не стояло на перешкоді, бо й «спілчане» цей постулат мали, на його думку, «без застережень прийняти». Він остаточно розірвав зв'язки із колишніми партійними однодумцями і приєднався до УСДРП.

Був делегатом II і III Всеукраїнських військових з'їздів. З 6.VI.1917 р. — прапорщик Українського полку ім. Б. Хмельницького. На III Всеукраїнському військовому з'їзді кооптований до Всеукраїнської ради військових депутатів. Від фракції УСДРП увійшов до складу Малої Ради та до комісії законодавчих внесень. 6.XII.1917 р. М. Галаган і Є. Онацький за дорученням УЦР виїхали на Кубань і Дон, де провадили переговори з регіональними урядами про створення федеративного уряду Росії. 1918 р. був представником УНР при урядах Південно-Східного Союзу, Дону, Закавказзя. У січні 1918 р. очолив комісію законодавчих внесень УЦР. Як дипломатичний представник УНР 5.IV.1918 р. виїхав до Румунії.

За Української Держави очолював департамент у Міністерстві здоров'я. Був одним із членів Українського національного союзу та брав безпосередню участь у підготовці повстання проти гетьмана. За дорученням ЦК УСДРП входив до ревкому, який здійснив антигетьманське повстання у Києві. 14.XII.1918 р. ревком призначив його комісаром Міністерства військових справ. У січні 1919 р. очолив надзвичайну дипломатичну місію УНР в Угорщині.

Після підписання урядом Варшавського договору М. Галаган 26.VIII.1920 р. подав у відставку й емігрував до Відня, згодом — до Праги. У ЧСР він був організатором і головою українських громадських організацій на еміграції, зокрема у 1927—1939 рр. очолював Українську громаду, викладав в Українському вільному університеті.

Залишив чотиритомне видання спогадів, де багато уваги надав історії національно-визвольних змагань в Україні, передовсім зовнішній політиці УЦР.

У травні 1945 р. вивезений советською контррозвідкою з Праги до Києва, де й загинув у Лук'янівській в'язниці.

ГЕРМАЙЗЕ Осип (Самуїл—Йосиф) Юрійович (Георгійович) (5.VIII.1892, Київ — 22.IX.1958) — громадсько-політичний діяч, учений-історик; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради військових депутатів.

Народився в міщанській сім'ї. Освіту здобув у 3-й Київській гімназії, після закінчення якої 1910 р. вступив на історично-філологічний факультет Київського університету. Революційну діяльність розпочав ще в гімназії. У 1906—1910 рр. брав участь у діяльності соціал-демократичних гуртків, 1911 р. став членом УСДРП. У листопаді 1910 р. за активну участь у кількох студентських політичних демонстраціях О. Гермайзе було заборонено відвідувати університет протягом семестру. Як делегата нелегального з'їзду українського студентства та конференції української соціал-демократії його було заарештовано в квітні 1911 р. В автобіографії О. Гермайзе писав, що тоді його приваблювала ідея марксизму, яку він вивчав і пропагував серед київського пролетаріату та студентства. У 1914 р. очолював організаційний комітет для влаштування в Києві демонстрації з нагоди столітніх роковин від дня народження Тараса Шевченка.

Ще в університеті розпочав наукову діяльність, активно співробітничав із Українським науковим товариством, друкував статті в українських наукових виданнях і часописах, зокрема «Літературно-науковому віснику», «Раді» та ін. Після закінчення університету в 1916 р. його було мобілізовано до російської армії, однак на фронт не потрапив. Служив солдатом 2-го запасного саперного батальйону в Києві.

Під час революції 1917 р. поживав партійну діяльність, продовжив пропаганду соціал-демократичних ідей серед військових. Делегат II Всеукраїнського військового з'їзду (5—10.VI.1917), на якому його обрали до Всеукраїнської ради військових депутатів і членом УЦР. Невдовзі Всеукраїнська рада військових депутатів обрала зі свого складу постійну президію, до якої увійшов і О. Гермайзе. Після реорганізації Комітету УЦР став членом Малої Ради, де репрезентував УСДРП. Входив до складу комісії УЦР для розроблення проекту статуту автономії України та наказу Генеральному Секретаріатові, а також у справі обстрілу полку ім. Б. Хмельницького.

З 1918 р. викладав у середніх школах Києва та на вчительських курсах. Був обраний членом Комісії для складання історично-географічного словника української землі при новоствореній УАН, також співпрацював з Комісією дослідів з історії громадських рухів та течій на Україні. Викладав історію України та соціологію в Робітничому університеті, Київському інституті народної освіти, інших вузах Києва. Протягом десяти років (з 1919 р.) викладав в 1-й Київській трудовій школі. Водночас був членом низки комісій УАН, очолював Археографічну комісію і Комісію Лівобережної України. З 1924 р. очолював секцію соціального обґрунтування історії і методології ВУАН.

О. Гермайзе був заарештований 27.VII.1929 р. у справі «СВУ» і засуджений до 5-річного ув'язнення. У 1934 р. був звільнений та засланий до Саратова, де займався викладацькою роботою. У 1937 р. знову був заарештований і засуджений до 10 років таборів. Строк відбував на півночі Комі, працюючи завідувачем табірних бібліотек. У 1944 р. отримав новий вирок — 10-річне ув'язнення. Помер на засланні.

Залишив низку наукових праць, присвячених історії Коліївщини, українському революційному рухові кінця XIX—поч. XX ст., українській історіографії.

ГЛІБОВСЬКИЙ Юрій (Георгій) Євграфович (13.II.1879—?) — військовий і політичний діяч, генерал-поручник Армії УНР; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету.

Народився на Полтавщині. Військову освіту здобув у Петровському Полтавському кадетському корпусі та Єлисаветградському кавалерійському училищі, яке закінчив 1899 р. Служив у 50-му драгунському полку, навчальній команді Ломжинської бригади, в Окремому корпусі кордонної охорони, де командував Лісниківським, Лахським, Хоржальським загонами та був ад'ютантом 2-го полку. З 1909 р. командував Козегловським, Лебківським загонами у складі Заамурського окремого корпусу кордонної охорони. Під час Першої світової війни — штаб-офіцер Івангородської фортеці, начальник пункту формування автомобільних частин у Петрограді. Полковник російської армії.

На II Всеукраїнському військовому з'їзді (5—10.VI.1917) був обраний членом УГВК, де виконував обов'язки начальника канцелярії. Увійшов до складу УЦР. У листопаді 1917 р. Ю. Глібовського було призначено помічником командувача Київського військового округу. Під час більшовицького наступу на Київ у січні 1918 р. — начальник штабу міського гарнізону, керував українськими частинами в обороні Києва та відходом їх до Житомира. У лютому 1918 р. подав у відставку.

У жовтні 1918 р. Ю. Глібовський, згідно з універсалом гетьмана П. Скоропадського про відновлення козацтва, був призначений отаманом на Київщині. За Директорії — генерал-поручник Армії УНР.

Подальша доля невідома.

ГОЛОСКЕВИЧ Григорій Костянтинович (4.XI.1884, с. Супрунівка Кам'янець-Подільського пов. — 1934, Тобольськ) — громадський діяч, вчений-мовознавець; член Центральної Ради, голова видавничого відділу Міністерства народної освіти УНР.

Освіту здобув на історично-філологічному факультеті Петербурзького університету. Учень академіка О. Шахматова, належав до керованої ним лінгвістичної секції гуртка українознавства при університеті. Виявив себе здібним лінгвістом, його дослідження говірок Поділля публікувались у виданнях Російської академії наук. З науковими студіями поєднував енергійну громадську роботу в українській петербурзькій громаді, осередкові ТУП. Читав лекції із української мови на таємних університетських курсах Українського клубу у Петрограді. Входив до видавничої колегії українського дитячого видавництва, керував видавництвом «Слово» (Петроград). У 1914 р. вийшов друком «Правописний словник», укладений Г. Голоскевичем, який справедливо вважається першим найкращим і найповнішим орфографічним словником української мови.

Після Лютневої революції був одним із організаторів українських громадських акцій у Петрограді, зокрема української маніфестації 12.III.1917 р. Увійшов 19.III.1917 р. до Української національної ради, утвореної українськими громадсько-політичними організаціями міста, та був обраний скарбником її виконкому. На Всеукраїнському національному конгресі став членом УЦР від української громади Петрограда. Належав до УРДП, із 27.VI.1917 р. — УПСФ. За періоду функціонування у Петрограді Української національної ради репрезентував її в УЦР. У вересні—жовтні 1917 р. очолював відділ середньої школи Генерального

секретарства освіти, у 1918 р. — видавничий відділ Міністерства народної освіти УНР.

Зі створенням УАН працював у її Історично-філологічному відділі, був співредактором українських наукових словників 1924—1932 рр. видання. Г. Голоскевичу належать також дослідження про Євсевієве євангеліє 1283 р., праці про подільські говірки та ін.

Заарештований 17.VIII.1929 р. у справі «СВУ» та засуджений до 5-річного ув'язнення. На засланні вкоротив собі віку.

ГОЛУБОВИЧ Всеволод Олександрович (1885, с. Молдавка Балтського пов. Подільської губ. — 16.V.1939, Ярославль) — політичний і державний діяч; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар шляхів сполучення, генеральний секретар торгу і промисловості, голова Ради Народних Міністрів та міністр закордонних справ УНР.

Народився в сім'ї священика. Освіту здобув у духовній семінарії та Київському політехнічному інституті. У 1903 р. став членом РУП, а 1912 р. приєднався до київської групи українських есерів. Закінчивши 1915 р. інститут, працював інженером на Південній залізниці, у 1916 р. — серпні 1917 р. — начальником відділення водних, шосейних та ґрунтових шляхів Румунського фронту.

У березні 1917 р. В. Голубовича було обрано головою Одеського комітету УПСР. Належав також до Одеської української громади, від імені якої в квітні 1917 р. звернувся до Тимчасового уряду із вимогою територіальної автономії України. На II Всеукраїнському з'їзді УПСР був обраний до складу ЦК партії та кооптований до Центральної і Малої Рад. На засіданні Малої Ради 15.VII.1917 р. його було затверджено на посаді генерального секретаря шляхів. 30.X.1917 р. очолив Генеральне секретарство торгу і промисловості. Від Херсонської губернії став депутатом Всеросійських і Українських Установчих зборів. УЦР призначила його головою делегації на мирних переговорах в Бересті (3—20.I.1918). Під час переговорів В. Голубович передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини ноту Генерального Секретаріату УНР із заявою про незалежність України в міжнародних справах.

Після виходу у відставку уряду В. Винниченка (30.I.1918) В. Голубович очолив Раду Народних Міністрів УНР, до якої входили здебільшого представники УПСР, а також керував Міністерством закордонних справ. Напередодні окупації Києва більшовицькими військами, в ніч із 8 на 9 лютого 1918 р., разом із урядом виїхав до Житомира.

Після запрошення Центральною Радою в Україну німецьких військ підписав відозву до народу України із поясненням такого заходу. «Вони будуть тільки допомагати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства, Совіта народних комісарів, — говорилося у відозві. — Ці війська не мають ніяких ворожих намірів, бо Німеччина і Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця».

Політика уряду В. Голубовича значною мірою спричинилась до втрати впливу УЦР у селянському середовищі, до різкого звуження її соціальної опори, загострення відносин із німецьким командуванням. Німецький посол в УНР А. Мумм 2.IV.1918 р. заявив В. Голубовичу протест із приводу «тактики гальмування в

справі збору продуктів і браку всякої практичної роботи правительства», а 13.IV.1918 р. він-таки в листі до В. Голубовича наголошував, що в країні склався неможливий стан, бракує адміністративного апарату, вказував на «самовільне й недопустиме поводження комітетів». А. Мумм загрожував вжити власних заходів, якщо уряд надалі нічого «не робитиме для заспокоєння краю». Під час гетьманського перевороту 29.IV.1918 р. уряд В. Голубовича припинив своє існування, прем'єр і декілька міністрів уряду УНР були заарештовані військовою владою.

До 16.XII.1918 р. В. Голубович відбував тюремне ув'язнення в Лук'янівській в'язниці. Проте ланцюг арештів і судових процесів для нього на тому не закінчився. Лише протягом 1919 р. він двічі заарештовувався більшовицькою владою, а 24.III.1919 р. був засуджений судовою владою Директорії УНР. У серпні 1920 р. В. Голубовича заарештувало ЧК у Кам'янці-Подільському і в травні 1921 р. надзвичайний трибунал УССР, що провадив «справу ЦК УПСР», засудив В. Голубовича до 5 років примусової праці в концтаборах. Після амністії ВУЦВК наприкінці 1921 р. В. Голубович деякий час працював інженером-будівельником в Українській раді народного господарства, згодом очолював відділ капітального будівництва.

У 1931 р. був засуджений у справі «Українського національного центру». Загинув у Ярославській тюрмі.

ГРИГОРІЙВ Никифор Якович (псевд. Григоріїв Наш, Г. Наш; 9.II.1883, м. Бурти Черкаського пов. Київської губ. — 5.VIII.1953, Нью-Йорк) — громадсько-політичний діяч, письменник, журналіст, публіцист; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради військових депутатів.

Народився в сім'ї сільського вчителя. У 1900 р. закінчив сільськогосподарську школу в м. Бродищі на Київщині. Деякий час працював бібліотекарем Київського товариства письменності, в статистичному відділі Південно-Західної залізниці. Склавши 1904 р. іспит на право викладання російської мови в повітових школах, розпочав педагогічну практику в Бердичеві. У 1905 р. разом із іншими вчителями організував повітовий учительський союз, на першому нелегальному з'їзді якого було ухвалено резолюцію з вимогами до уряду запровадити в школах українську мову. За «революційний дух» його було переведено до Літина на Поділлі. Тут він займався організацією українських книгозбірень та поширенням національної літератури серед місцевої молоді, створив нелегальні курси вивчення історії України та українського суспільно-політичного руху.

Таємний учительський гурток, організатором якого був Н. Григоріїв, невдовзі об'єднав національно-свідому та політично зорієнтовану інтелігенцію. За наказом адміністрації Н. Григорієва перевели до Кам'янця-Подільського під нагляд поліції. Викладав вітчизняну та всесвітню історію, російську мову, методику викладання рідної мови в середніх школах, на педагогічних курсах. У Кам'янці також активно співробітничав в товаристві «Просвіта», де організував і вів літературно-музичні вечори, на які збиралась молодь з духовної семінарії, педагогічних курсів, середніх шкіл. Був головою місцевої філії ТУП, співробітничав в газеті «Рада». Його публіцистика, статті із української історії друкувались також в українських періодичних виданнях «Світло», «Маяк», «Подольские известия» та ін. У 1915 р. Н. Григорієва було мобілізовано до російської армії як військового урядовця.

На Всеукраїнському національному конгресі (6—8.IV.1917) обраний до Центральної Ради від Поділля (територіальне представництво). З 25.VII.1917 р. — член Малої Ради від фракції УПСР. На об'єднаному засіданні Київської ради робітничих депутатів і ради солдатських депутатів, скликаному в зв'язку із жовтневим переворотом у Петрограді, виступив із різкою критикою дій більшовиків. Як писав Н. Григорієв в автобіографії, «голосами вояків українців та російських соціал-революціонерів» його було делеговано до ради солдатських депутатів Київської округи, що поширювала свій вплив на Київську, Чернігівську, Полтавську, Подільську і Волинську губернії. Згодом українська фракція ради разом із російськими соціал-революціонерами обрала його на голову ради. «На цьому становищі, — писав Н. Григорієв, — й перебував аж до большевицької навали». Як голова Київської ради солдатських депутатів Н. Григорієв безпосередньо впливав на процес формування українських військових частин. Належав до УПСР, був одним із провідних її діячів, входив до складу ЦК. У партійних дискусіях виступав проти дій лівого крила партії.

У січні 1918 р. його призначено міністром народної освіти в кабінеті В. Голубовича, однак цю посаду Н. Григорієв обіймав недовго. З виїздом уряду та УЦР з Києва народним міністром освіти фактично став П. Христюк.

Після гетьманського перевороту Н. Григорієв очолював культурно-освітній відділ Київського губернського земства. Активний діяч Українського національного союзу, учасник підготовки антигетьманського перевороту. У 1919 р. — член Українського трудового конгресу, завідуючий пресовою справою Армії УНР. У кабінеті Б. Мартоса з квітня 1919 р. виконував обов'язки міністра освіти.

Від 1920 р. перебував на еміграції в ЧСР. Заступник голови Українського громадського комітету, один із організаторів та викладач Української господарської академії в Подебрадах, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Один із засновників Українського видавничого фонду. Працював професором Робітничого університету та директором Соціологічного інституту в Празі.

З 1938 р. на еміграції в США, із 1949 — керівник українського відділення радіостанції «Голос Америки».

Добре знаний як журналіст, публіцист, автор соціологічних досліджень. Головніші його праці — «Основи націознання», «Українська національна вдача», «Державознавство», «Соціалізм і національна справа». Написав спогади, присвячені добі національно-визвольних змагань, — «Спогади руїни» (1938), «Весна української революції» (1938).

ГРУШЕВСЬКА Марія Сильвестрівна (8.XI.1868, с. Підгайчики, Галичина — 19.XI.1948, Київ) — громадський діяч, перекладач; член Центральної Ради.

Народилась у сім'ї сільського священика (дівоче прізвище — Вояківська). Після закінчення Львівської учительської семінарії (1887) працювала вчителькою. Одружилася із М. Грушевським, була його надійним помічником у науковій, організаторській, літературно-публіцистичній, громадській і політичній діяльності. Брала участь у роботі Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Досягла помітних успіхів як перекладачка. Її переклади українською мовою творів А. Доде, Ф. Коппе, Г. де Мопассана, Е. Золя, В. Гете, А. Шніцлера, Г. Ібсена, І. Тур-

генева, А. Чехова із 1899 р. друкувалися у «Літературно-науковому віснику», виходили окремими виданнями. М. Грушевській належать також мистецтвознавчі дослідження.

У березні 1915 р. поїхала з М. Грушевським до Симбірська, згодом — до Казані та Москви. Наприкінці 1916 р. повернулася до Києва. На Всеукраїнському національному конгресі була обрана до УЦР від громадських організацій Києва. Належала до Української трудової партії, від якої входила до складу комісії з розроблення проекту статуту автономії України. У квітні 1917 р. була обрана до Комітету Українського національного театру, який займався створенням першого українського державного театру та розробленням для нього репертуару; входила до складу організаційної комісії для заснування Української академії мистецтв.

У 1919 р. брала участь у жіночому з'їзді в Кам'янці-Подільському, була однією із засновниць Національної ради українських жінок, створеної з метою провадження національно-пропагандистської діяльності в міжнародних жіночих колах. Була обрана заступником голови ради.

Разом із чоловіком емігрувала з України, а 1924 р. повернулася до Києва. Відійшла від політичної та громадської діяльності, цілком присвятила себе родині. Важко пережила смерть чоловіка та репресії проти доньки. Зверталась із листами до Й. Сталіна з проханням полегшити її долю.

Похована на Байковому кладовищі в Києві.

ДОВЖЕНКО Василь Данилович (1876, Охтирський пов. Харківської губ. — ?) — громадсько-політичний діяч, інженер-технолог; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Був членом РУП, УСД Спілки, згодом — УСДРП. До 1917 р. мешкав у Москві і був делегований московською українською громадою на Всеукраїнський національний конгрес. Один із організаторів робітничих професійних спілок.

На I Всеукраїнському робітничому з'їзді В. Довженка було обрано членом Всеукраїнської ради робітничих депутатів, яка увійшла до складу Центральної Ради. У Малій Раді репрезентував УСДРП. Член української делегації на З'їзді поневолених народів Росії у Києві. Обраний 9.IX.1917 р. Малою Радою делегатом від України на Демократичну нараду в Петрограді. У Генеральному секретарстві праці очолював департамент ринку праці. У 1917—1919 рр. керував видавництвом УСДРП в Києві.

З 1920 р. на еміграції. Голова Українського Червоного Хреста в Польщі, із 1931 р. жив у Франції.

Дата і обставини смерті невідомі.

ДОРОШЕНКО Дмитро Іванович (8.IV.1882, Вільно — 19.III.1951, Мюнхен) — громадський і державний діяч, вчений-історик, публіцист; один із засновників і товариш голови Центральної Ради, крайовий комісар Тимчасового уряду в Галичині і Буковині, губерніяльний комісар Центральної Ради на Чернігівщині.

Народився в сім'ї військового ветеринара. Походив зі старовинного козацько-гетьманського роду. Освіту здобув у Варшавському, Петербурзькому і Київському університетах (1909). У Києві розпочав активну громадську діяльність спочатку в українській студентській громаді, згодом — в РУП та УСДРП. Набагато пізніше свої політичні уподобання студентської пори коментував так: «Я побачив, що не може бути «свідомого українця» — несоціаліста, чи хоч нерадикала, і що не можна принести добра Україні, не «працюючи» в якійсь соціал-революційній партії». Він наголошував, що «не захоплювався ніколи доктринами» і мав нахил «до живого діла» — в «Раді», «Просвітах», ТУП.

Громадсько-наукову діяльність розпочав 1897 р., друкуючи власні статті спочатку в галицькій, а потім російській та українській пресі. Співпрацював у петербурзькому журналі «Украинский вестник», часописі «Рада», журналі «Україна», а також у Київському товаристві «Просвіта», Українському науковому товаристві. У 1908 р. став одним з найдіяльніших членів ТУП.

Не маючи можливості одержати посаду вчителя в навчальних закладах Києва, Д. Дорошенко 1909 р. переїхав до Катеринослава, де працював у комерційній школі учителем історії. Водночас співробітничав у Катеринославській ученій архівній комісії, редагував «Летопись ученой архивной комиссии», часопис «Дніпрові хвилі» (1910—1913), був заступником голови Катеринославського товариства «Просвіта». Повернувшись 1913 р. до Києва, викладав історію в комерційних школах і одночасно працював бібліотекарем Історичного музею та секретарем Українського наукового товариства.

У 1915 р. його обрали уповноваженим Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті та завідувачем відділу допомоги населенню Галичини й Буковини.

Діяльність в українському громадському русі висунула його на керівні посади під час революції в Україні. Протягом 4—10.III.1917 р. Д. Дорошенка було обрано товаришем голови Центральної Ради і призначено заступником губерніяльного комісара Київщини (віце-губернатором). Не маючи можливості поєднувати обидві посади, Д. Дорошенко попросив Центральну Раду звільнити його від обов'язків товариша голови. На з'їзді ТУП (25—26.III.1917), коли товариство було реорганізовано у Союз українських автономістів-федералістів, його обрали до складу Тимчасового ЦК союзу, який на Всеукраїнському національному конгресі делегував Д. Дорошенка членом Центральної Ради. Тимчасовий уряд призначив його 22.IV.1917 р. крайовим комісаром Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора. Від червня 1917 р. — член УПСФ. На засіданні Центральної Ради 22.VII.1917 р. Д. Дорошенко виступив із ґрунтовною доповіддю про українське населення на окупованій території та нагальні заходи, яких має вжити УЦР, аби поліпшити його становище.

Після відступу 2.VIII.1917 р. російських військ із Галичини він повернувся до Києва, де 13.VIII.1917 р. йому було доручено сформувати новий склад Генерального Секретаріату. Проте принципи й тактичні розходження із головою УЦР М. Грушевським змусили Д. Дорошенка відмовитись від головування в уряді.

Наприкінці серпня його призначили губерніяльним комісаром Чернігівщини. Дещо пізніше, згадуючи про той час, Д. Дорошенко писав: «Революція 1917 року відкрила всю підсвідому, органічну «нереволюційність» моєї вдачі, моєї психіки. Спочатку непомітно для інших я в революції грав уже здержуючу роль, був фактично контрреволюціонером і всі свої високі посади в новій пореволюційній ієрархії використовував не для «углублення революції», а для її загальмування: революцію я стрів без ентузіазму; із самих перших днів мене охопило пророче передчуття чогось страшного, але ніколи було віддаватись почуттям». З переїздом до Чернігова, за словами Д. Дорошенка, «більше на службі в «українській революції» він не був.

Після гетьманського перевороту 29.IV.1918 р. повернувся до Києва. Був єдиним представником УПСФ в уряді Української Держави. На посаді міністра закордонних справ йому вдалося досягти значних успіхів у міжнародному визнанні України як незалежної держави. Виступаючи посередником між П. Скоропадським і Українським національним союзом, до якого входили представники соціалістичних партій, прагнув виробити умови формування українського уряду національної згоди. У жовтні 1918 р. в Швейцарії провадив переговори із представниками країн Антанти про визнання суверенітету України та надання їй допомоги. Після утворення Директорії УНР — професор української історії Кам'янець-Подільського університету.

З 1920 р. перебував на еміграції. Активний діяч українського гетьманського руху. Протягом 1921—1951 рр. — професор Українського вільного університету у Відні, Празі, Мюнхені. Професор Карлового університету в Празі (1926—1936), директор Українського наукового інституту в Берліні (1926—1931), професор Варшавського університету (1936—1939). Президент Української вільної академії наук (1945—1951), професор Колегії св. Андрія у Вінніпезі (1947—1950). Опублікував понад тисячу наукових праць з історії України, історії культури і церкви, зокрема «Нарис історії України» (ч. 1—2, 1932—1933), «Історія України. 1917—1923» (ч. 1, 1930; ч. 2, 1932), «Огляд української історіографії» (1923), «Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу» (1940). Окремі дослідження присвячені М. Костомарову, П. Кулішу, В. Антоновичу то ін. Залишив низку спогадів про діячів українського національно-визвольного руху, а також «Мої спогади про давно минуле. 1901—1914» (1949), «Мої спогади про недавнє-минуле. 1914—1920» (1923—1924).

Помер і похований у Мюнхені.

ДРАГОМИРЕЦЬКИЙ Антін Григорович (1887, Київ — ?) — політичний діяч, робітник; член Центральної Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Народився у робітничій сім'ї. Навчався самостійно. У партійній анкеті 1925 р. писав: «Освіти немає — самоучка». З дитячих років працював у столярних майстернях учнем, із 1898 р. — столяром.

У 1906 р. політичні переконання привели його до УСДРП і профспілкового руху. Був одним із провідників Спілки деревообробників. У 1907—1915 рр. працював столяром на найбільших київських підприємствах — Південно-Руському заводі, в залізничних майстернях. За політичну діяльність 1915 р. був засуджений Київським окружним військовим судом до 5-річного ув'язнення і до

Лютневої революції відбував покарання у київській в'язниці. Після звільнення працював за фахом у Товаристві західних земств. Очолював Український робітничий клуб і Київський комітет УСДРП.

На Всеукраїнському національному конгресі А. Драгомирецького було делеговано до Центральної Ради, а на I Всеукраїнському робітничому з'їзді — до Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Деякий час репрезентував УСДРП у Малій Раді.

Належав до лівого крила партії. Разом із однодумцями (М. Авдієнком, М. Ткаченком, Ю. Мазуренком, А. Річицьким) на VI з'їзді УСДРП заснував окрему партію — УСДРП (незалежних). На установчому з'їзді УКУП 22—25.I.1920 р., що була створена шляхом реорганізації УСДРП (незалежних), А. Драгомирецького було обрано головою ЦК партії. Після постанови Комінтерну 24.XII.1924 р. про розпуск УКУП він, як і більшість його партійних однодумців, приєднався до КП(б)У. З 1925 р. працював членом правління Українського тресту сільськогосподарського будівництва. Протягом 1925—1926 рр. обирався членом ВУЦВК. Автор публікацій у «Вістях українських економістів».

У 1930-х рр. як колишній лідер УКУП був заарештований і безпідставно репресований.

Подальша доля невідома.

ЕРАСТОВ Степан Іванович (19.XII.1856, Катеринодар — ?) — громадсько-політичний діяч, кооператор, меценат українського культурного руху на Кубані; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї священнослужителя. Закінчив Кубанську військову гімназію, навчався на математичному факультеті Київського університету, на юридичному — Петербурзького університету, проте через революційну діяльність був позбавлений можливості завершити освіту. За студентських років став членом організації «Кіш» (1879), згодом — прихильником ідей М. Драгоманова, із яким тривалий час підтримував зв'язки. У 1881 р. займався організацією української громади й таємного гуртка народовольчого напрямку в Петербурзі. За розповсюдження української нелегальної літератури, одержуваної від М. Драгоманова та редакції «Вільного слова», 1882 р. був заарештований і після ув'язнення засланий до Сибіру. Продовжив громадську діяльність в Катеринодарі, куди повернувся 1886 р. Був одним із ініціаторів створення на Кубані легальних українських громадських, кооперативних, просвітніх, доброчинних, економічних товариств, влаштовував мистецькі виставки, розповсюджував українські книжки, організовував шевченківські свята тощо.

Був членом РУП, згодом — УСДРП. Пізніше політичну діяльність продовжив у ТУП. В автобіографії писав, що «задня поширення українства» викликав на Кубань чимало українців, яким «здобував посади» в Катеринодарі. Організував «Просвіту» із філіями в станицях, за що згодом відсидів 6 місяців «кріпості». У в'язниці задумав і розпочав агітацію за організацію Українського народного банку. Його енергійна вдача організатора українського громадянства проявилась і в Новоросійську, куди переїхав 1908 р. Тут створив Українське сільськогосподарське товариство, Музично-драматичний гурток. У 1917 р. був організатором «Громади», товариств «Просвіта» і «Український кооператив», кооперативу «Запо-

мога» та інших, які не лише очолював, але й підтримував матеріально. Став широко знаним на Кубані меценатом українського культурного руху.

На з'їзді ТУП (25—26.III.1917), де товариство було реорганізоване у Союз українських автономістів-федералістів, його обрано до складу Тимчасового ЦК. Виступаючи на засіданні Центральної Ради 30.III.1917 р., С. Ерастов виголосив доповідь про стан української справи на Кубані та звернувся до українських соціал-демократів із закликком поширити партійну роботу на Чорномор'ї.

Як найстаршого за віком українського діяча С. Ерастова було обрано головою Всеукраїнського національного конгресу. То був справедливий вияв пошани українського громадянства до його багаторічної праці на національній ниві.

У 1918 р. Міністерство закордонних справ Української Держави через С. Ерастова, який приїздив до Києва, надавало грошову допомогу українській громаді на Кубані. Кошти використовувалися на підтримку українських видань та на діяльність українських просвітніх товариств.

С. Ерастов відомий як письменник і публіцист. Його статті та оповідання друкувались у «Літературно-науковому віснику», «Раді», «Зорі», «Кубані», «Кубанських ведомостях», «Речи», «Украинской жизни» та ін.

Свідчень про життя та діяльність С. Ерастова після 1918 р. не виявлено.

ЄРЕМІЇВ Михайло Михайлович (7.II.1889, с. Новосілки, тепер Житомирської обл. — 16.IX.1975, Женева) — громадський діяч, журналіст, інженер за фахом; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради робітничих депутатів, секретар Центральної Ради.

Народився в сім'ї шляхтича. Освіту здобув у київській гімназії. За гімназійних років разом із П. Чикаленком і Є. Нероновичем заснував перший національний гімназійний часопис «Відродження». Вступивши до Київського політехнічного інституту, прилучився до студентського руху та очолив українську студентську громаду КПІ. Належав до УСДРП, входив до Київського комітету партії. У лютому 1914 р. як член міжстудентського оргкомітету для влаштування маніфестації в Києві на честь 100-річчя від дня народження Т. Шевченка був заарештований і відбув двомісячне ув'язнення в Лук'янівській тюрмі.

Був учасником багатьох українських культурницьких заходів, зокрема співав в українському хорі, яким керував майбутній член Директорії А. Макаренко. З початком Першої світової війни його було мобілізовано як інженера до військово-технічних частин. Служив помічником директора військово-тракторної майстерні у Фастові. У 1915 р. отримав призначення до інженерного відділу генерального штабу Київської військової округи. Напередодні революції М. Єремєєва було переведено на цивільну посаду заступника керуючого технічним відділом Товариства західних земств. Участь у цій «потужній організації», яка, за словами М. Єремєєва, «ховала від військової служби багатьох українців», надала йому змогу «відновити зв'язки з українськими діячами в Києві» «і з вибухом революції взяти ближчу участь в організації українського політичного життя».

Був одним із організаторів української маніфестації 19.III.1917 р., де виступив із промовою від молоді міста. Засноване у березні 20-ма українськими студентськими громадами Кисва студентське об'єднання делегувало М. Єремєєва на Всеукраїнський національний конгрес та обрало за свого представника в УЦР. Однак обставини змусили М. Єремєєва виїхати на Чернігівщину, куди він

одержав призначення на посаду завідувача тракторних майстерень. У червні 1917 р. знову повернувся до Києва. На I Всеукраїнському робітничому з'їзді його обрали до Всеукраїнської ради робітничих депутатів та її виконкому. Він також увійшов до ЦК УСДРП і став членом Малої Ради від партійної фракції. Одночасно працював головним редактором органу Центральної Ради — газети «Вісти з Української Центральної Ради», був співредактором партійного часопису УСДРП «Робітнича газета», де опублікував низку статей, а також викладав на курсах українознавства для військових, створених за його участю при Українському народному університеті.

6.XI.1917 р. М. Єремійв обійняв посаду секретаря УЦР. У спогадах писав, що його найбільше цікавили організаційні питання у секретаріаті, які «давали повну незалежність». Він опікувався закупівлею технічного обладнання, телефонізацією, організацією роботи друкарок і стенографістів, придбанням для голови УЦР М. Грушевського автомобіля тощо. Чимало зусиль доклав для організації «прийому відвідувачів», які «натовпами», як згадував М. Єремійв, приходили до УЦР з «неймовірними справами», більшість із яких стосувались суто побутових проблем.

Водночас не стояв осторонь політичного життя. Був учасником багатьох дискусій не лише в Малій Раді, але й у ширшому політичному середовищі. Аналізуючи діяльність УЦР, М. Єремійв намагався визначити причини, що призвели до її поразки. Однією з таких він вважав «дуже малий державний досвід більшості її членів». «Найбільша частина їх була або студенти, або молодики, які ледве закінчили освіту, але ще не мали жодного життєвого досвіду, — констатував він. — Крім того, діалося взнаки те, що «від самого дня свого заснування і до останнього дня... Центральна Рада вела завзяту боротьбу, боротьбу часто неясну і непевну, бо в той час, як свої її частенько покидали, їй несподівано приходили на допомогу елементи, які на початку не мали нічого спільного з українцями. Все це, за короткий час існування Центральної Ради, багато разів мінялося, як у калейдоскопі».

Разом із С. Вікулом, В. Садовським і Л. Чикаленком М. Єремійв 23.III.1918 р. подав заяву про вихід з УЦР, яка не зважала на політичну ситуацію, що складалась в Україні. Він згадував про неодноразові звертання до керівництва УЦР і Ради Народних Міністрів з попередженнями про можливість політичного перевороту через незадоволення німецької військової влади соціалістичним курсом їх політики.

Після гетьманського перевороту М. Єремійв продовжував працювати в «Робітничій газеті», а за Директорії УНР отримав призначення на посаду секретаря української місії у Римі. В Італії він також редагував часопис «La Voce del Ucraina», який виходив у Римі протягом 1919—1920 рр. У 1921 р. емігрував до ЧСР, де працював в Українській господарській академії в Подебрадах. З його ініціативи був створений Український центральний спортивний союз, який він очолював упродовж 1923—1927 рр. З 1928 р. мешкав у Швейцарії. У 1928—1944 рр. редагував бюлетень «Оіпог» (Женева), співробітничав у багатьох українських та іншомовних виданнях.

ЄЩЕНКО Володимир (Вадим) Дмитрович (1878—?) — громадсько-політичний діяч, інженер; генеральний секретар (міністр) шляхів сполучення УНР.

Відомості про особисте життя та службову кар'єру В. Єщенка вкрай обмежені. Лютневу революцію зустрів у лавах Української народної партії, був палким прихильником самостійницьких поглядів М. Міхновського, який залучив його до політичної роботи в партії. За фахом інженер-залізничник, В. Єщенко до 1917 р. обіймав посаду начальника служби руху Лівобережної залізниці. На I Всеукраїнському з'їзді залізничників у Харкові (29—30.V.1917) був обраний головою об'єднаної ради залізниць. Його кандидатура була запропонована В. Винниченком 1.XI.1917 р. на Сьомих Загальних зборах УЦР на посаду генерального секретаря шляхів сполучення як одного з найкомпетентніших фахівців у справі залізничного транспорту та людини, широ відданої справі розбудови української держави. В. Єщенко 4.XI.1917 р. виїхав із Харкова до Києва і вже 8.XI.1917 р. взяв участь у засіданні Генерального Секретаріату УНР.

На той час Україна внаслідок страйку залізничників фактично перебувала в умовах блокади. В. Єщенко звернувся до всіх начальників залізниць із телеграмою, в якій палко закликав залізничників підтримати рух на залізницях і тим забезпечити постачання армії й населення харчовими продуктами. Текст телеграми В. Єщенка виважений, хоч і доволі емоційний. Він вважав, що Україна мала прийти на допомогу демократичній Росії: «Насувається жах смерті, голоду і холоду. Остання надія всієї Росії на нас, на нашу Україну. Невже ж ми, залізнодорожна демократія, одмовимо допомогти демократії країни, її жінкам і дітям, котрі благають хліба?» На посаді секретаря шляхів сполучення В. Єщенко за умов страйку залізничників доклав чимало зусиль для його припинення й забезпечення нормального функціонування залізниць. Зокрема, Генеральний Секретаріат на його прохання виніс ухвалу про дозвіл ревізій залізничних вантажів для задоволення найгостріших потреб залізниць, заміну грошової виплати залізничникам натурпродуктом тощо.

Водночас В. Єщенко активно захищав і загальнодержавні інтереси. Його конструктивні пропозиції, на жаль, не були враховані керівництвом Генерального Секретаріату, яке бажало будь-що зберегти добрі стосунки із т. зв. російською революційною демократією, навіть після більшовицького перевороту. Після ультиматуму Раднаркому РСФРР Центральній Раді В. Єщенко запропонував, не чекаючи розгортання військових дій із більшовиками, розібрати частину залізничних колій на півночі України і тим самим попередити проникнення збільшовизованих та червоноармійських військових частин в Україну. Виступаючи 22.XII.1917 р. на засіданні Генерального Секретаріату, В. Єщенко наполягав на потребі випуску власних українських грошей, слушно зауважував, що за умов фактичних військових дій із Росією не варто чекати від ворога «виконання обіцянок». Висловлював думку про те, що «пропозиція Совіта народних комісарів почати переговори (про перемир'я із Центральною Радою. — Авт.) є тільки стратегічний маневр, щоб виграти час для організації свого війська» та пропонував висунути за попередню умову провадження переговорів відкликання більшовиками свого війська з України. На жаль, Генеральний Секретаріат не прислухався до слушних пропозицій В. Єщенка. Декілька разів він намагався подати у відставку через неможливість виконати взяті перед залізничниками зобов'язання щодо задоволення їхніх матеріальних потреб.

Після проголошення IV Універсалу В. Єщенко був затверджений на посаді міністра шляхів сполучення УНР, проте невдовзі вдався до демісії. В. Голубович 13.IV.1918 р. доповідав на Раді Народних Міністрів про згоду В. Єщенка обійняти знову цю посаду, а вже 15.IV.1918 р. його було затверджено міністром шляхів сполучення. За Української Держави очолював департамент Міністерства шляхів. Подальша його доля невідома.

ЖУКОВСЬКИЙ Олександр Тимофійович (1884, с. Йозифівка Подільської губ. — 1925?) — військовий і політичний діяч; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, військовий міністр УНР.

Біографічні дані про життя О. Жуковського обмежені. У 1917 р., напередодні революції, служив на Західному фронті у чині полковника російської армії, був там одним із керівників українського військового руху. Разом із С. Петлюрою був делегований на I Всеукраїнський військовий з'їзд. На II Всеукраїнському військовому з'їзді обраний до УГВК та кооптований до складу УЦР. За політичними переконаннями належав до УПСР (центральна течія) і був одним із провідників партії. Мала Рада 10.VIII.1917 р. відрядила його разом із полковником О. Пилькевичем і прапорщиком М. Полозом до генерального штабу російської армії як представників УЦР для «полагодження справ українського війська».

На пропозицію С. Петлюри О. Жуковський 8.XI.1917 р. був затверджений товаришем генерального секретаря військових справ. З 29.I.1918 р. йому також було доручено виконання обов'язків військового міністра. Одним із перших його розпоряджень можна вважати наказ про створення інституту військових губернських і повітових комендантів, які за умов більшовицького наступу репрезентували владу на місцях і підпорядковувались безпосередньо військовому міністерству, що фактично означало військовий стан в Україні. Разом із В. Голубовичем і П. Христюком О. Жуковський 23.II.1918 р. підписав заклик «До всієї людності УНР», у якому наголошувалось, що німецькі війська прийшли на Україну для допомоги «українським козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю». О. Жуковський командував парадом збройних сил УНР в Києві 2.III.1918 р. і зустрічав німецькі війська, які увійшли до міста. 9.III.1918 р. йому були доручені обов'язки міністра морських справ, а 22.III.1918 р. Рада Народних Міністрів затвердила його на посаді військового міністра УНР. О. Жуковський підписав 17.IV.1918 р. наказ про призначення командирів восьми українських корпусів, який став одним із перших заходів в організації української регулярної армії.

Під час гетьманського перевороту він був заарештований німецькою військовою владою за нібито причетність до справи викрадення банкіра Ю. Доброго. І хоча на суді О. Жуковський зумів довести безпідставність звинувачення, проте був засуджений до дворічного ув'язнення у Лук'янівській тюрмі. За Директорії командував Окремим кордонним корпусом і на початку 1919 р. був призначений начальником залоги у Кам'янці-Подільському. Разом з М. Ткаченком і В. Чехівським вдався до спроби спрямувати політику УНР на шлях співпраці із більшовицькою владою. З цією метою вони створили Комітет порятунку республіки, який підтримував владу рад. Однак ця акція була зліквідована військовими формуваннями УНР.

О. Жуковського 13.IX.1919 р. було призначено ревізором військових місій УНР у Празі, Берліні, Відні. Як військовий агент Директорії укладав угоди про купівлю військового майна для армії. Зокрема провів переговори із представниками фірми «Шкода», яка мала збудувати на території УНР завод вогнепальної і холодної зброї. Водночас як емісар ЦК УПСР за його підтримкою одержав особливе доручення для перевірки партійних осередків за межами УНР. У його посвідченні зазначалось, що він «має право закривати організації і виключати із партії її членів», діяльність яких «не відповідає напрямкові діяльності і політики партії». У лютому 1920 р. репрезентував УПСР на конгресі Соцінтерну в Женеві.

Улітку 1920 р. разом із М. Грушевським написав листа до ЦК КП(б)У, в якому були визнані заслуги більшовиків у «боротьбі проти капіталізму» і підкреслювалось, що УПСР відмовилась від підтримки націоналістів. «Оскільки УПСР розділяє завдання III Інтернаціоналу, — наголошували автори листа, — а ваша партія не полишає гасла вільного самовизначення народів, ми впевнені у досяжності повної угоди і координування дій УПСР із планами КП(б)У, об'єднаними загальними інтересами соціалістичної революції». У серпні 1921 р. О. Жуковський разом із М. Шрагом і М. Чечелем перебував в УССР, де провадив переговори з більшовицьким керівництвом про повернення членів віденської групи в Україну. За деякими даними, у 1922 р. він здійснив цей намір.

Подальша доля невідома.

ЗАЙЦЕВ Павло Іванович (псевд.: Лука Гарбузов, Слободський, Л. Грабузов, Лука Грабузович; 23.IX.1886, Суми — 2.IX.1965, Мюнхен) — громадський і культурний діяч, учений-літературознавець; член Центральної Ради, директор канцелярії Генерального секретарства (Міністерства) освіти УНР.

Освіту здобув у Сумській гімназії, по закінченні якої 1904 р. вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Став членом української громади та місцевого осередку РУП, 1907 р. — активним діячем місцевої громади ТУП. У 1909 р. отримав диплом юриста, однак продовжив навчання на історично-філологічному факультеті, який закінчив 1913 р. Викладав російську, польську, латинську, грецьку, згодом і українську мови в середніх школах Петрограда, українську літературу — на нелегальних українських університетських курсах в Петрограді. Захопився науковою діяльністю, досліджуючи літературну спадщину Т. Шевченка, якій присвятив усе подальше життя. У 1912—1916 рр. розшукав та опублікував велику кількість невідомих Шевченкових автографів.

Петроградський осередок ТУП, до якого належав і П. Зайцев, 9.III.1917 р. виступив із декларацією, в якій були окреслені нагальні потреби українців: національна автономія, українізація народної освіти та звільнення полонених під час війни галичан. Зі створенням у Петрограді Української національної ради П. Зайцева обрали до її виконавчого комітету. У квітні 1917 р. Тимчасовий уряд за рекомендацією Д. Дорошенка призначив П. Зайцева косівським повітовим комісаром на окупованому російськими військами Підкарпатті. Від Петроградської української громади його було обрано членом Центральної Ради.

Після ліквідації російських комісаріатів у Галичині та Буковині повернувся до Києва і з 15.IX.1917 р. очолював канцелярію Генерального секретарства освіти.

Продовжував також і педагогічну діяльність, викладаючи в Українській педагогічній академії, Українському народному університеті, Другій київській українській гімназії. У 1918 р. очолював департамент загальних справ Міністерства освіти УНР і Української Держави. Розпочав видання часопису історії, літератури і культури «Наше минуле», навколо якого об'єдналися великі наукові та мистецькі сили (Г. Нарбут, О. Грушевський, Д. Багалій, Д. Дорошенко, В. Модзалевський, Б. Кістяківський та ін.). Водночас активно працював у видавничому товаристві «Друкар» у Києві, 1919 р. редагував «Записки історично-філологічного відділу УАН». Очолював також культурно-освітній відділ Армії УНР, у 1919—1920 рр. співпрацював в кількох комісіях ВУАН, зокрема в редколегії біографічного словника діячів України, раді Українського наукового товариства в Києві.

У 1920—1921 рр. — головноуправляючий справами мистецтва і національної культури, а також тимчасовий виконувач обов'язків керуючого справами Міністерства преси і пропаганди УНР. Невдовзі виїхав до Варшави як секретар дипломатичної місії УНР, в 1922—1924 рр. був секретарем Українського центрального комітету — української політичної організації, заснованої у Варшаві 1921 р. для опіки над емігрантами УНР. З 1921 р. викладав у Варшавському університеті і «Студію теологіє ортодоксе», став співробітником Українського наукового товариства у Варшаві. У 1941 р. переїхав до Берліна, де співробітничав в часописах «Український вісник», «Українець». З 1958 р. викладав в Українському вільному університеті в Мюнхені.

Видатний учений-шевченкознавець, П. Зайцев опублікував чимало творів і листів Т. Шевченка, документів до його біографії. Здійснив текстологічну підготовку та розробив науковий апарат 16-томного повного видання творів Т. Шевченка. Автор біографічних розвідок «Перше кохання Т. Г. Шевченка» (1914), «Шевченко і поляки» (1934 р., польською мовою), «Життя Тараса Шевченка» (1955 р., англійською мовою). Написав мемуарні твори «Фрагменти спогадів шевченкознавця», «З фільму спогадів» (1950).

ЗАЛИВЧИЙ Андрій Іванович (14.X.1892, с. Млини, нині Гадяцького р-ну Полтавської обл. — 13.XII.1918, Чернігів) — політичний діяч, письменник і публіцист; член Центральної Ради і ЦК Селянської спілки.

Народився в бідній селянській сім'ї. Освіту набув у 1-й Харківській чоловічій гімназії, де навчався на приватний кошт місцевого мецената за інтелектуальну обдарованість. У 1913 р. вступив на юридичний факультет Харківського університету. Захопившись за гімназійних років революційною діяльністю, в університеті став одним із керівників студентського руху Харкова. З ініціативи українських есерів таємні молодіжні гуртки об'єдналися в Соціалістичну юнацьку спілку і А. Заливчого було обрано до її ЦК. Він був одним із лідерів масового студентського виступу, що почався в університеті наприкінці 1915 р. на ознаку протесту проти відправлення на фронт неблагонадійних студентів. За це був засуджений до довічного заслання в Тургайському краї (Казахстан).

У березні 1917 р. повернувся в Україну. Працював у Зінкові на Полтавщині, де створював земельні комітети. Редагував газету «Зінківська народна управа», був обраний членом повітової управи. На початку травня брав участь у роботі Харківського губернського селянського з'їзду. За його доповіддю з національного

питання з'їзд ухвалив резолюцію про «конечне установлення національно-територіальної автономії України».

На I Всеукраїнському селянському з'їзді А. Заливчого обрали членом ЦК Селянської спілки, членом Центральної Ради. Він належав до УПСР, входив до харківського осередку партії, був одним із засновників т. зв. фракції лівобережців. І хоча формально не належав до групи змовників лівоесерівського блоку, що намагались на початку січня 1918 р. зліквідувати владу УЦР та використати союз із більшовіками для проголошення в Україні більшовицької влади, він підтримував політичну орієнтацію лівого крила УПСР. На Полтавському губернському з'їзді Рад 25.II.1918 р. А. Заливчого було обрано головою президії Полтавського губвиконкому.

У травні 1918 р. увійшов до складу Українського революційного комітету, який керував підготовкою повстання проти гетьмана. Як член ЦК УПСР (боротьбистів) інспектував повстанські загони на Житомирщині, Харківщині, Полтавщині.

У листопаді 1918 р. Укрповстанком відрядив його до Чернігова для організації антигетьманського повстання. Керуючи бойовими діями, А. Заливчий загинув 13.XII.1918 р.

Автор циклу новел автобіографічного змісту «3 літ дитинства».

ЗАРУДНИЙ Олександр Сергійович (1891—1918, Київ) — громадський і державний діяч; член Центральної Ради, генеральний секретар (міністр) земельних справ УНР.

Діяч УПСР, належав до її лівого крила. Прапорщик російської армії. Був обраний на Демократичну нараду в Петрограді від УПСР. На III Всеукраїнському з'їзді партії (21—24.XI.1917), який обговорив і схвалив діяльність УЦР, О. Зарудного кооптовано до її складу та ЦК УПСР. На Восьмих Загальних зборах УЦР під час обговорення земельного закону від імені фракції УПСР наголошував на потребі винесення рішучої та остаточної, а не тимчасової ухвали з того питання і «по тому принципу, який зветься соціалізацією». Виступаючи проти закону, підготовленого фракцією УСДРП, українські есери вимагали цілковитого скасування приватної власності на землю, мотивуючи це тим, що норма в 40 дес. — «нетрудова норма», враховуючи родючість української землі. О. Зарудний заперечував також можливість викупу землі, передбачувану в законопроекті українських соціал-демократів. У новому есерівському кабінеті він обійняв посаду генерального секретаря земельних справ (21.XII.1917), чим визнавався фактично есерівський принцип соціалізації землі.

На засіданні Генерального Секретаріату 26.XII.1917 р. О. Зарудний виступив проти проголошення самостійності України, що, на його думку, спричинилося б до «розбиття єдиного революційного фронту». «Мир для нас буде гіршим, ніж для всієї Росії, — говорив він. — Германія все одно не допустить повної незалежності України. Мир України із Германією може ослабити революційні вимогання на Заході».

Після ліквідації спроби групи лівих есерів й есдеків вчинити державний переворот й арешту змовників 16.I.1918 р. в приміщенні УЦР комендантом міста М. Ковенком О. Зарудний, М. Біляшівський і В. Голубович добровільно, на ознаку протесту, приєдналися до арештованих. Незабаром вони були звільнені. Того

самого дня О. Зарудний підписав звернення Міністерства земельних справ до українського селянства, селянських спілок, земельних комітетів, кооперативних і просвітніх товариств, в якому закликав їх не допустити руїни в господарстві та «доказати, що вони свідомо ставляться до сучасних змін у земельній справі». 17.I.1918 р. була розповсюджена відозва Ради Народних Міністрів УНР до селянства, під якою стояв підпис О. Зарудного. Відозва закликала не чинити самоправства на селі, дочекатися нових розпоряджень уряду. Однак селянські розрухи й далі ширилися. Селянство, захочене проголошеним Центральною Радою гаслом розподілу великої земельної власності, самочинно відбирало поміщицьку землю, не чекаючи розпоряджень уряду.

На посаді міністра земельних справ О. Зарудний працював нетривалий час. Під час більшовицької окупації Києва був розстріляний.

ЗОЗУЛЯ Яків Максимович (18.III.1893, с. Лебедин Чигиринського пов. Київської губ. — ?) — політичний діяч, правник, публіцист; член Центральної Ради та Всеукраїнської ради військових депутатів.

Народився у бідній селянській сім'ї. Здобувши у рідному селі початкову освіту, 1907 р. вступив до Київської військово-фельдшерської школи. Після чотирирічного навчання протягом 1911—1913 рр. працював помічником лікаря у Київському військовому госпіталі, 1913—1917 рр. — фельдшером, навчаючись водночас у Полтавському кадетському корпусі. Належав до УПСР.

На II Всеукраїнському військовому з'їзді був обраний до Всеукраїнської ради військових депутатів та кооптований до складу УЦР. На Шостих Загальних зборах УЦР був секретарем мандатної комісії. Від Київської ради солдатських депутатів 25.X.1917 р. його делеговано до Крайового комітету охорони революції в Україні. Коли 26.X.1917 р. комітет вислав своїх комісарів до головних військових установ, Я. Зозуля був відряджений до окружного військово-санітарного інспектора. Сформував телефонно-санітарну колону та перев'язочні пункти, а 27.X.1917 р. за наказом комітету був направлений зв'язковим на залізничний телеграф.

У січні 1918 р. як командир особливого санітарного потяга виїхав разом із Центральною Радою з Києва. У березні одержав посаду у Міністерстві харчових справ, на якій працював до гетьманського перевороту. Надалі був торговим агентом у Дніпросоюзі, водночас навчався у Київському університеті на правничому факультеті. Брав участь в антигетьманському повстанні. 20.XII.1918 р. як головноуповноважений з харчування в Галичині і Буковині виїхав до Станіслава. В автобіографії писав, що уряд Є. Петрушевича вислав його за межі Галичини за пропаганду соціалістичних ідей. У червні 1919 р., виїхавши до Кам'янця-Подільського, виконував обов'язки віце-директора хлібного департаменту, у 1920 р. — завідувач статистичного відділу Укрпродкому.

Емігрувавши разом із урядом УНР до Польщі, працював спочатку фельдшером у Варшаві і навчався в університеті (1921—1922), надалі завідував кооперативом «Дніпро» і мешкав у Львові. Там налагодив тісні зв'язки з галицькими і волинськими комуністами, за що у серпні 1923 р. декретом львівського воеводи був висланий із Галичини і змушений виїхати до ЧСР. Деякий час співпрацював з Микитою Шаповалом, а трохи згодом із групою однодумців (Ф. Сумневич, П. Богацький, Д. Ісаєвич та ін.) заснував Українську селянську спілку. «Партія

УСС, — писав він у своєму життєписі, — мала на меті підготувати селянсько-робітничі верстви на еміграції із вояків до повороту додому, на Україну». Спілка влаштувала низку курсів господарського призначення. За словами Я. Зозулі, через курси пройшло понад 500 чоловік, більшість із яких виїхали в УССР і Галичину. У червні 1925 р. виступив перед членами Закордонного комітету УПСР із доповіддю про ставлення до більшовицької влади. «Для мене порозуміння та співпраця з комуністичними організаціями були лише питанням часу», — підкреслював Я. Зозуля у своєму виступі. 14.VI.1925 р. його виключили з УПСР і він звернувся до ЦВК ССРСР із проханням надати йому можливість повернутись в Україну. У 1926 р. отримав диплом правника Карлового університету в Празі.

На початку 1930-х рр. Я. Зозуля виїхав на Закарпаття, де працював адвокатом. У 1938—1939 рр. був членом правничої комісії уряду Карпатської України. Під час Другої світової війни мешкав у ЧСР і Німеччині, викладав в Українському технічно-господарському інституті в Мюнхені. У 1954 р. оселився в США. До 50-річчя Української революції упорядкував і видав хроніку «Велика українська революція: Календар історичних подій за лютий 1917 — березень 1918 р.»

ІВАНОВ Михайло Іванович (5.XI.1866, Київ — 1926?) — військовий і політичний діяч, генерал-майор російської армії; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, начальник відділу Генерального секретарства (Міністерства) військових справ УНР.

Військову освіту здобув у Київському піхотному юнкерському училищі, яке закінчив 1890 р. У 1902 р., після навчання в Миколаївській академії Генерального штабу, служив командиром роти, батальйону 13-го піхотного Білозерського і 7-го гренадерського Самогітського полків. Брав участь у Російсько-японській війні. Під час Першої світової війни командував 48-м піхотним Сибірським полком, 12-ю піхотною Сибірською дивізією, 7-м Сибірським корпусом. З 1916 р. — генерал-майор.

На I Всеукраїнському військовому з'їзді (5—8.V.1917) був обраний до складу УГВК, керував інспекторським відділом комітету. Член Центральної Ради. Належав до УСДРП. У 1917—1918 рр. очолював відділ головної інспекції в Генеральному секретарстві (згодом — Міністерстві) військових справ УНР. За періоду Української Держави — начальник картографічного відділу головного геодезично-го управління.

У складі інтернованих частин Армії УНР перебував у польських військових таборах.

ІСАЄВИЧ Дмитро Григорович (8.XI.1889, с. Валицьк Ковельського пов. Волинської губ. — 17.I.1973, м. Стрий) — громадсько-політичний діяч; член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки.

Народився у сім'ї священика. Освіту здобув у духовному училищі в Кременці та Житомирській духовній семінарії. У Житомирі належав до українського освітнього гуртка, яким керував філолог Ювеналій Тиховський. Згодом для продовження

освіти вступив на економічний факультет Петербурзького політехнічного інституту, був учнем відомого вченого М. Туган-Барановського. За студентських років розпочав наукову діяльність, опублікував дослідження з питань кредитної кооперації, водного транспорту та інші. У Петербурзі захопився роботою в українській студентській громаді і від 1913 р. очолював один із двох громадських гуртків, що діяли при Політехнічному інституті. Після Лютневої революції 1917 р. був у числі організаторів українських мітингів та маніфестацій у Петрограді.

Повернувшись в Україну влітку 1917 р., став одним із лідерів УПСР, на II з'їзді партії його обрали членом ЦК, кооптували до складу ЦК Селянської спілки і Центральної Ради, де він працював у фракції УПСР. Був обраний членом Малої Ради. Виступаючи на Шостих Загальних зборах УЦР з приводу Українських Установчих зборів, від імені фракції УПСР доводив потребу їх скликання. «Український народ має право на самовизначення на підставі проголошеної формули російського уряду про самовизначення народів, — підкреслив він. — Одним із кращих засобів до такого самовизначення є Установчі збори, і український народ повинен сам виявити своє суверенне право на Українських Установчих зборах. Фракція українських соціал-революціонерів пропонує обрати комісію, яка зайнялась би підготовчою роботою до скликання Українських Установчих зборів».

Активно обстоював цілісність України, висловлюючи свою думку щодо інструкції Тимчасового уряду про УЦР як крайову владу України, Д. Ісаєвич наголосив, що, «прийнявши інструкцію, Рада опиниться в неяснім становищі в відношенні до населення тої частини України, яку інструкція відриває від цілості України».

За дорученням УЦР виїздив до Севастополя як уповноважений у питаннях створення українського флоту. Працював також в комісії УЦР у справах законодавчих внесень. Співробітничав із редакцією партійного органу УПСР «Народна воля». У листопаді 1917 р. був обраний членом Всеросійських Установчих зборів. На Всеукраїнському з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів 4—6.XII.1917 р. від УПСР входив до складу президії з'їзду, де виступив із гострою критикою ультиматуму Раднаркому РСФРР. Рада Народних Міністрів УНР 22.IV.1918 р. призначила Д. Ісаєвича членом української делегації на переговорах з більшовицькою Росією.

Від січня 1919 р. був членом української делегації на Паризькій мирній конференції, зокрема виконував обов'язки економічного радника. У червні 1919 р. брав участь у роботі Міжнародного кооперативного конгресу в Парижі, де виступив із доповіддю «Українська кооперація», був учасником переговорів про вступ Українського кооперативного союзу до Міжнародного кооперативного альянсу. На еміграції мешкав у ЧСР, деякий час працював в Українському соціологічному інституті. Був членом Закордонного представництва УПСР, очолював групу Селянської спілки, делегат від УПСР на Конгресі Соцінтерну.

На запрошення сестер 1930 р. повернувся на Волинь, деякий час працював журналістом у Луцьку. Згодом, не бажаючи співробітництва із польською владою, оселився у рідному селі й займався господарством.

КАПКАН Юрій (Георгій) Євгенович (1875 — ?) — військовий діяч, підполковник російської армії; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету.

До Лютневої революції 1917 р. — викладач Оранієнбаумської офіцерської стрілецької школи, автор «Статуту кулеметної служби». Військову службу відбував у 193-му піхотному Свіязькому полку.

У травні 1917 р. як делегат прибув на I Всеукраїнський військовий з'їзд, на якому був обраний членом УГВК та увійшов до складу УЦР. Критично ставився до її військової політики. Виступаючи на одному із засідань (липень 1917 р.) П'ятих Загальних зборів УЦР зауважував, що влада УЦР «із щербинкою». «Коли Центральна Рада не може розпоряджатися військом, — підкреслював він, — то влада та неповна. Візьмемо хоч би українізацію війська. Ми хочемо її переводити, але не маємо сили цього робити».

Призначений у червні командиром 1-го Українського козачого полку ім. гетьмана Б. Хмельницького, Ю. Капкан був залучений ініціаторами акції до участі у військовому виступі із метою проголошення самостійності України, однак напередодні попередив про нього керівництво УГВК, що зумовило його провал. Командував 5—6.VII.1917 р. військовими підрозділами, які брали участь у ліквідації виступу полуботківців.

У жовтні 1917 р. очолював 1-й Український полк охорони революції, сформований делегатами III Всеукраїнського військового з'їзду. Від кінця листопада 1917 р. — командир 1-ї Сердюцької дивізії, полковник Армії УНР. У грудні 1917 р. командував військами УЦР на протибільшовицькому фронті. З квітня 1918 р. — губернський комендант Таврії. У червні був заарештований разом із С. Петлюрою і М. Поршем, напередодні повстання Директорії звільнений. У 1918—1919 рр. — інспектор піхоти Армії УНР.

Подальша доля невідома.

КАСЯНЕНКО Євген Іванович (псевд.: Ларик, О. Нитка; 1889, с. Іваньків Переяславського пов. Полтавської губ. — 30.XII.1937) — громадсько-політичний діяч, журналіст і видавець; член Центральної Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Народився в селянській сім'ї. Освіту здобув у черкаській гімназії. У 1913 р. вступив до Київського політехнічного інституту. Брати Григорій, Євген і Андрій Касяненки відомі в українській історії як авіаконструктори і водночас як діячі лівого напрямку української соціал-демократії, згодом — КП(б)У.

Під впливом політичної діяльності старшого брата Григорія Євген вступив до УСДРП у 1906 р. ще під час навчання в гімназії. 1917 р. його було обрано до ЦК партії. Репрезентував УСДРП в УЦР. На I Всеукраїнському робітничому з'їзді увійшов до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів. В УЦР працював у комісіях з розроблення статуту автономії України та наказу Центральної Ради.

Як представник лівого крила УСДРП, що прагнуло співробітництва із більшовиками, входив до групи членів УЦР, що підтримували Народний Секретаріат і Раду народних комісарів у Петрограді, готували акцію, спрямовану на розпуск УЦР і передачу влади в Україні Раді робітничих, солдатських і селянсь-

ких депутатів. Пізніше Є. Касяненко згадував, що «животів в українських еседах доти, доки їхня діяльність не йшла проти інтересів пролетаріату... Коли ж вони привели на Україну для оборони самостійності «неньки» від «московських більшовиків» багнети німецького імперіалізму», він відкрито перейшов на бік більшовицької влади. У лютому 1918 р. співробітничав у советському часописі «Вісник УНР», що виходив українською мовою в Києві. У березні 1918 р. вступив до КП(б)У. У 1918—1919 рр. був співредактором більшовицьких періодичних видань «Київський комуніст», «Вісті Київської ради робітничих депутатів», «Сільська комуна» (згодом — газета «Більшовик»).

У лютому 1919 р. у видавництві ЦК КП(б)У «Космос» вийшли переклади Є. Касяненка українською мовою творів Ф. Енгельса, програми РКП(б). У 1922—1925 рр. працював у торгпредставництві СРСР у Берліні, очолював закордонну комісію Наркомосу УСРР у Німеччині. Був редактором українсько-американського видавництва «Космос». Протягом 1925—1931 рр. — заступник редактора, відповідальний редактор газети «Вісті ВУЦВК», редактор журналу «Всесвіт».

З 1931 р. — на партійній роботі, згодом — інженер Харківського авіазаводу, старший конструктор Московського заводу ім. Авіахіму, редактор друкованого органу німецької секції Всеукраїнської спілки радянських селянських письменників «Плуг» — «Швидким кроком».

Заарештований 11.VII.1937 р. За вироком військової комісії Верховного суду СРСР розстріляний.

КЕДРОВСЬКИЙ Володимир Іванович (13.VIII.1890, Херсонщина — 13.III.1970, Нью-Йорк) — військовий і політичний діяч, журналіст; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, товариш генерального секретаря військових справ УНР.

Кадровий військовий, напередодні Лютневої революції 1917 р. — прапорщик російської армії. На II Всеукраїнському військовому з'їзді (5—10.VI.1917) обраний до Українського генерального військового комітету, де обіймав посаду заступника голови, а також очолював відділи мобілізаційний та військової комунікації.

Діяч УПСР, входив до складу ЦК партії (обраний на II партійному з'їзді). У листопаді—грудні 1917 р. виконував обов'язки товариша генерального секретаря військових справ. Полковник Армії УНР.

За Української Держави — член Українського національного союзу. 30.IX.1918 р. увійшов до військово-оперативного штабу, у якому очолював адміністративний відділ. Улітку 1919 р. керував державною інспекцією Армії УНР. З осені 1919 р. до 1921 р. — військовий аташе у дипломатичних представництвах УНР у Латвії, Естонії та Фінляндії.

У 1921 р. оселився у Відні, займався журналістикою, друкувався в українській та іншомовній пресі. Активний співробітник Спілки українських журналістів у Європі. З 1923 р. мешкав у США, де спочатку був співробітником окружної організації «Січ» у Філадельфії. У 1926—1933 рр. редагував український часопис «Свобода», у 1955—1963 рр. — керівник українського відділу радіостанції «Голос Америки».

Автор спогадів і публіцистичних праць, присвячених національно-визвольним змаганням в Україні, зокрема «Ризьке Андрусово» (1936), «Дві військові організації» (1939), «1917 рік» (1967) та ін.

КОВАЛЕВСЬКИЙ Микола Миколайович (3.IX.1892, хут. Іванівка Сосницького пов. — 18.VIII.1957, Інсбрук) — громадсько-політичний і державний діяч, кооператор, публіцист, лідер УПСР, голова ЦК Селянської спілки; член Центральної та Малої Рад, Всеукраїнської ради селянських депутатів, генеральний секретар (міністр) продовольчих справ.

Народився в дворянській родині, яка мала давнє козацько-старшинське коріння, вела свій родовід від Івана Ковалевського — генерального осавула в уряді Б. Хмельницького. Від гетьмана осавул отримав у спадкове володіння великий хутір Іванівку поблизу Сосниці, де сформувалось родинне гніздо Ковалевських. М. Ковалевський рано втратив батька, який помер, коли синові не виповнилось і 8 років. Опікуном малолітнього хлопця став рідний дядько М. С. Ковалевський, голова Сосницької повітової земської управи, згодом чернігівський предводитель дворянства. М. С. Ковалевський був діяльною людиною, національно свідомим українцем. Він сприяв відкриттю у Сосниці народного дому, гімназії, а також «Просвіти». Неабиякий вплив на формування світогляду Миколи Ковалевського справила українська стихія хутірського життя, а також українська інтелігенція Чернігова, де він розпочав гімназійну освіту.

У п'ятому класі гімназії М. Ковалевський передплатив декілька українських газет, зокрема «Радугу», які з цікавістю читав. Ці обставини спричинилися до великого незадоволення директора дворянського пансіону, де мешкав гімназист Ковалевський, та директора гімназії. Мати змушена була перевести сина на навчання до містечка Радома Люблінської губ.

Після закінчення гімназії М. Ковалевський вступив на історично-філологічний факультет Московського університету і одразу ж записався до нелегальної університетської української громади, в роботі якої брав активну участь. Через кілька місяців унаслідок переслідування поліцією залишив Москву і переїхав до Києва, де вступив восени 1912 р. на економічний відділ Комерційного інституту та продовжив діяльність в українському студентському русі, дуже швидко був визнаний гідним очолити київську українську студентську громаду. За перодвоєнних років увійшов до кола українських діячів, які пізніше відіграли помітну роль у діяльності Центральної Ради. То були М. Грушевський, С. Єфремов, А. Ніковський, Ф. Матушевський, Л. Старицька-Черняхівська, С. Березняк, К. Корж, А. Полонський.

За студентства М. Ковалевський переймався не лише національною ідеєю, а й соціалістичною. Це поєднання національного і соціалістичного привело його до українських есерів. 1914 р. він увійшов до Київського комітету українських есерів, брав участь у написанні проекту партійної програми, надрукованій у нелегальному виданні «Боротьби», підготовці демонстрації протесту проти заборони царським урядом святкування 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. У лютому 1914 р. був арештований, провів три місяці у Лук'янівській в'язниці, звідки був звільнений через брак доказів. Арешт унеможливив подальше навчання, і тому наприкінці 1914 р. М. Ковалевський переїхав на Полтавщину, де займався

кооперативною діяльністю. У 1916 р. був прийнятий до Полтавського осередку ТУП, одночасно продовжував працювати в Київському центрі українських есерів.

Лютневу революцію 1917 р. М. Ковалевський зустрів у Полтаві, був обраний до складу міського комітету громадських організацій і дістав від цього комітету призначення на посаду губернського комісара безпеки, завданням якого було контролювати губернське жандармське управління, ліквідовувати органи старої влади у Полтаві. «Працюючи на Полтавщині, ми чекали на вказівки з Києва, де повставав український політичний центр, — згадував про початок революції М. Ковалевський. — Але організація цього центру в Києві відбувалася дуже повільно. Деяке оживлення приніс поворот із заслання Михайла Грушевського. З представників українських громадських і політичних організацій повстала Українська Центральна Рада як орган, репрезентуючий політичну опінію України. Це не був, однак, ще політичний центр в точному змислі слова, центр, який би взяв провід політичної боротьби українського народу в свої руки. Це була скоріше організаційна комісія, яка підготувляла створення такого проводу. Український Національний Конгрес скликаний був на квітень місяць, і цей конгрес мав створити політичну екзекутиву, що взяла б у свої руки головну керму українським національним рухом».

Тим часом українські есери довершили організаційну будову своєї партії, якій судилося стати наймасовішою українською політичною партією. 4—5.IV.1917 р. в Києві відбувся установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів. Він обговорив широке коло питань програмного характеру. М. Ковалевський був у центрі роботи з'їзду, входив до складу президії, виступав з доповіддю про земельне питання, зрештою був обраний лідером партії. Чимало зусиль він доклав для створення Української селянської спілки.

Всеукраїнський національний конгрес 8.IV.1917 р. обрав його членом Центральної Ради. На Третіх Загальних зборах М. Ковалевський ініціював зміну регламенту роботи УЦР. Його ідея полягала в тому, щоб Загальні збори збиралися не на один-два дні, а раз чи два на місяць на триваліші терміни, що давало б змогу вирішувати на них велику кількість питань.

У травні 1917 р. М. Ковалевський повернувся на постійне мешкання до Києва. На той час він був однією з найпомітніших постатей в українському політичному таборі. Він керував УПСР, Селянською спілкою, редагував масову українську газету «Народна воля», очолював фракцію українських есерів у Центральній Раді, у складі делегації УЦР провадив переговори з Тимчасовим урядом. Повернувшись із Петрограда, взяв активну участь у проведенні Всеукраїнського селянського з'їзду. Вітав з'їзд від імені ЦК УПСР, інформував делегатів про наслідки переговорів делегації УЦР із Тимчасовим урядом. «Нас там не почули, або не захотіли почути. Ми їхали з вірою, що революційний уряд торує шлях до спілки вільних народів, а виходить — навпаки, — наголосив М. Ковалевський, — отже, товариші селяни, вимагайте своїх прав, не давайте глумитися над вами». Промова М. Ковалевського радикалізувала настрої делегатів з'їзду, які ухвалили доручити Центральній Раді «негайно виробити проект положення про автономію України». М. Ковалевський виступив 30.V.1917 р. на Всеукраїнському селянському з'їзді з доповіддю «Про земельну справу на Україні», в якій висловився за те, щоб усі поміщицькі, казенні, церковні та монастирські землі були безкоштовно передані трудовому народу, а приватна власність на землю була ліквідована. З'їзд обрав його до складу Тимчасового Центрального комітету Української селянської спілки та до Всеукраїнської ради селянських депутатів.

На Четвертих Загальних зборах УЦР виступив із пропозицією фракції українських есерів про потребу ухвали Центральною Радою спеціального універсалу до українського народу з закликом «організуватися і приступити до негайного закладення підвалин автономного ладу в Україні». Був одним із авторів есерівського варіанта I Універсалу — стислого повідомлення про те, що український народ через Центральну Раду оголошує Україну автономною державою з власними збройними силами і законодавчою системою. Український уряд мав здійснити політичні й соціально-економічні перетворення, забезпечити вибори до Українських Установчих зборів. Комітет Центральної Ради відхилив цей проект як надто радикальний.

На П'ятих Загальних зборах УЦР М. Ковалевський брав активну участь у дискусії про статус Генерального Секретаріату, обстоював погляд на проголошення його повноцінним і повноправним урядом України без надмірної регламентації прав і обов'язків: «Ми повинні висловити віру, що Генеральний Секретаріат піде шляхом реальної роботи, вважаючи на життєві обставини. Тільки таким шляхом можна довести Україну до мирного життя, здобути згоду з іншими народами України. Зараз ми не можемо вказати круг компетенції Генерального Секретаріату. В часи революції зазначити це точно дуже трудно. Саме життя определить його». Під час обговорення 26.VI.1917 р. першої декларації Генерального Секретаріату М. Ковалевський від імені фракції українських есерів підтримав її, як і II Універсал Центральної Ради, проте різко засудив «Інструкцію» Тимчасового уряду, вважаючи, що вона не може розглядатися як акт згоди, тому УЦР не повинна її приймати, а самостійно затвердити Генеральний Секретаріат, і «хай він проводить своє діло далі». На закритому засіданні Малої Ради 25.X.1917 р. було утворено відповідальний перед УЦР Крайовий комітет охорони революції в Україні, до складу якого обрано і М. Ковалевського. Сьомі Загальні збори УЦР затвердили його на посаді генерального секретаря продовольчих справ у розширеному складі Генерального Секретаріату. На посаді генерального секретаря (згодом — народного міністра) М. Ковалевський перебував до останнього дня існування УЦР, брав участь у голосуванні III і IV Універсалів, був обраний від Полтавського виборчого округу за списком українських есерів членом Всеросійських Установчих зборів.

На ознаку протесту проти опублікованого головнокомандувачем німецьких військ в Україні фельдмаршалом Ейхгорном наказу про засів полів 13.IV.1918 р. подав у відставку з посади міністра хліборобства. Відставку Мала Рада відхилила, а міністра зобов'язали «широко оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Ейхгорна не повинен виконуватися». Цей інцидент остаточно зіпсував стосунки Центральної Ради з німецьким командуванням.

Після гетьманського перевороту деякий час перебував на нелегальному становищі на Полтавщині та Катеринославщині, в першій половині червня його арештували в Генічеську і відправили до Києва, де він кілька місяців відбув у Лук'янівській в'язниці. Німецька окупаційна влада намагалася організувати показовий судовий процес проти діячів Центральної Ради, зокрема М. Ковалевського, передбачалося звинуватити у використанні з підривної метою п'яти мільйонів карбованців. Цю суму 14 квітня, коли стало відомо про підготовку німцями державного перевороту, Рада Народних Міністрів асигнувала у розпорядження М. Ковалевського з метою передачі її центральним комітетам Всеукраїнської селянської спілки, Всеукраїнського Червоного Хреста та Української партії соціалістів-революціонерів. Зазначені кошти, як згадував пізніше М. Ковалевський, «значно допомогли нашим організаціям перебути час жорстоких репресій

за гетьманщини і провадити широку політичну акцію в обороні української національної ідеї в цілій Україні». Зрозумівши, що судовий процес не матиме бажаного наслідку в Україні, а можливо, навіть посилить позиції українських демократичних сил, німці відмовились від його проведення, проте М. Ковалевський перебував в ув'язненні до початку грудня 1918 р. З Лук'янівської в'язниці його визволило повстання, підняте в Києві Українським військовим ревкомом напередодні вступу до міста військ Директорії.

У другій половині січня 1919 р. М. Ковалевський перехворів на іспанку, а з початком лютого, коли Директорія залишила Київ, виїхав до Галичини. На початку квітня був викликаний до Рівного Головним Отаманом УНР С. Петлюрою та призначений на посаду міністра хліборобства в кабінеті Б. Мартоса, на цій посаді перебував і в кабінеті І. Мазепи. В листопаді 1919 р. змушений був залишити Україну. З 1920 р. перебував на еміграції, спочатку в Австрії, з 1926 р. — у Польщі, згодом у Румунії і знову в Австрії. За кордоном відійшов від активної української політики, займався здебільшого журналістикою, співпрацював з багатьма українськими і неукраїнськими періодичними виданнями, у 50-х роках був одним із співредакторів «Енциклопедії українознавства». Написав кілька великих мемуарних та публіцистичних праць: «Як заложено УПСР» (1919), «Україна під червоним ярмом» (1937), «Опозиційні рухи в Україні і національна політика СССР 1920—1954» (1954). Найцікавішими з погляду історії Української Центральної Ради є спогади «При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії», видані 1960 р., вже після смерті М. Ковалевського, зусиллями його дружини.

КОВАЛЬ Володимир Дмитрович (2.II.1885 — 21.III.1927, Прага) — громадський і кооперативний діяч, інженер-агроном; один із засновників Центральної Ради, її скарбник, член Комітету Центральної Ради.

Родом із Волині. Після закінчення агрономічного відділу Київського політехнічного інституту (1912) працював у Бюро сільськогосподарської техніки в Петербурзі як інженер сільськогосподарських машин. З 1915 р. професор Київського політехнічного інституту та Київського комерційного інституту, член Товариства західних земств. Був організатором сільськогосподарської кооперації, очолював Центральний український сільськогосподарський кооперативний союз.

У 1917 р. — один із ініціаторів створення Українського технічно-агрономічного товариства «Праця», входив до складу його ради. Був серед засновників Центральної Ради, перший скарбник УЦР, очолював її фінансову комісію. М. Грушевський у своїх спогадах писав, що В. Коваль у першому складі УЦР був представником кооперативних організацій.

На Всеукраїнському національному конгресі був затверджений членом УЦР від Селянської спілки. До Комітету УЦР обраний від Української трудової партії, на з'їзді якої його мандат члена УЦР було підтверджено. Виступаючи на Других Загальних зборах УЦР 22.IV.1917 р., В. Коваль представив накази Центральної Раді та її Комітетові, а також фінансовий план. УЦР 27.VI.1917 р. обрала його до комісій з підготовки наказу Генеральному Секретаріатові та з розроблення проекту статуту автономії України.

У 1918 р. брав участь у роботі української комісії для розроблення торговельних договорів із Німеччиною і Австро-Угорщиною. Як машинобудівник обіймав

посади в Українському союзбанку. Був одним із фундаторів, а потім професором Київського кооперативного інституту.

У 1921 р. емігрував до Німеччини, де працював ректором сільськогосподарського технікуму, згодом переїхав до Франції, 1927 р. оселився в ЧСР.

Наукові праці присвячені проблемам сільського господарства, зокрема механізації. Автор «Аграрної історії України».

КОВАЛЬСЬКИЙ Микола Миколайович (1885 — 28.XII.1944, концтабір Дахау, Німеччина) — громадсько-політичний діяч, правник; член Центральної і Малої Рад, завідувач відділу контролю УЦР.

Родом із Волині. Член РУП, згодом — УСДРП, був її скарбником. У 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі був обраний до УЦР від просвітніх і громадських організацій Києва (територіальне представництво).

За перших місяців діяльності УЦР керував відділом контролю. Від фракції УСДРП був делегований до Комітету УЦР, а згодом до Малої Ради. Як досвідчений правник працював у кількох постійних комісіях УЦР: для скликання територіального з'їзду, підготовки наказу Генеральному Секретаріатові, розроблення преку статуту автономії України. Його правничий досвід широко використовувався в комісіях Центральної і Малої Рад, які створювались для вирішення нагальних завдань, зокрема конфіскації в державну власність Київського рафінадного заводу, встановлення квот національних меншин в УЦР тощо.

У 1918—1920 рр. очолював департамент державного контролю Директорії УНР. З 1921 р., перебуваючи на еміграції в Польщі, очолював Український центральний комітет у Варшаві — українську політичну організацію, засновану 1921 р. для всебічної опіки над емігрантами УНР.

Під час Другої світової війни співпрацював з українським рухом опору, за що був заарештований фашистами і загинув у концтаборі Дахау.

КОВЕНКО Михайло Микитович (8.XI.1888, с. Грязне Охтирського пов. Харківської губ. — ?) — військовий і політичний діяч, інженер; член Центральної Ради і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, військовий комендант Києва.

Народився в селянській сім'ї. Освіту здобув у Люботинському реальному училищі (Харківська губ.), після закінчення якого (1900) навчався в Альтенбурзькому технікумі (Німеччина) та на механічному факультеті Дармштадтського політехнічного інституту, який закінчив 1910 р. за фахом інженера-механіка. Член УСДРП, а із 1917 р. — УПСР. Протягом 1915—1916 рр. очолював технічне бюро комітету Союзу міст Південно-Західного фронту.

На I Всеукраїнському робітничому з'їзді обраний до Всеукраїнської ради робітничих депутатів та УЦР. Був одним із організаторів Вільного козацтва в Києві, створив 16 куренів з робітників заводів Гретера, «Арсеналу», залізничників, окремих районів міста — близько 400 багнетів. У січні 1918 р. був призначений військовим комендантом Києва. Широкого розголосу в УЦР набув здійснений ним арешт у будинку засідань її членів — М. Полозова, Г. Михайли-

ченка, О. Сіверо-Одоевського, О. Шумського та інших, які намагались, порозумівшись із більшовиками, розпустити УЦР і привести до влади Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів.

«Цікава фігура був цей Ковенко, — згадував Д. Дорошенко. — Інженер із фаху і дуже талановитий винахідник, він являв із себе типового представника революційної доби, в якому особиста відвага й рішучість змішувались із певним авантюризмом і неперемінністю в засобах. Такі люди часом бувають дуже цінні, коли їх поставити в рамки добре зорганізованого й дисциплінованого громадянства, але можуть наробити й великої шкоди — в атмосфері самовільства й неадаптації до правових норм. Ковенко вплив на поверхню життядесь уже при кінці 1917 р. Як комендант Києва виявив велику рішучість у боротьбі із більшовиками».

5 січня загони Вільного козацтва під командуванням М. Ковенка захопили завод «Арсенал», де тривала підготовка повстання, роззброїли пробільшовицькі формування та вивезли із заводу велику кількість зброї. М. Ковенко планував також вивезти із «Арсеналу» і запаси вугілля, щоб остаточно припинити роботу заводу. Цей намір викликав спротив робітників і став поштовхом до повстання. М. Ковенко брав активну участь у придушенні більшовицького виступу в Києві, а потім в обороні міста від наступаючих частин М. Муравйова. Його штаб одним із останніх залишив місто.

У березні 1918 р. був призначений представником Міністерства закордонних справ УНР у Німеччині. Повернувшись у травні 1918 р. до Києва, став членом управи видавничої спілки «Книгозбірня».

За Директорії УНР очолював слідчу комісію для боротьби з контрреволюцією. У 1919 р. редагував часопис «Україна» в Кам'янці-Подільському.

З 1920 р. — на еміграції в Румунії. Подальша доля невідома.

КОЛІУХ Дмитро Вікторович (1880, с. Росош Острозького пов. Волинської губ. — ?) — громадський і кооперативний діяч, економіст; товариш генерального секретаря продовольчих справ, генеральний секретар (міністр) продовольчих справ УНР.

Народився у селянській сім'ї. Середню і вищу освіту здобути не зміг через матеріальні нестатки. Природні здібності, самоосвіта забезпечили йому в майбутньому високий авторитет кооперативного діяча. Активно працював над створенням в Україні споживчих товариств. На II Всеросійському кооперативному конгресі (Київ, 1913) виступив із ініціативою створення Українського кооперативного союзу. Протягом 1917—1920 рр. очолював правління Дніпросоюзу — найбільшого українського кооперативного об'єднання.

У 1917 р. вступив до УСДРП. На початку березня його обрали членом Ради об'єднаних громадських організацій Києва. На виборах до місцевих самоврядувань отримав мандат гласного Київської губернської управи. Тоді саме обіймав посаду голови Київського міського продовольчого комітету. Брав участь також в організації і роботі кооперативних з'їздів. 3.XI.1917 р. Генеральний Секретаріат призначив Д. Коліуха товаришем генерального секретаря продовольчих справ, із 2.I.1918 р. він — генеральний секретар (згодом — міністр) продовольчих справ УНР.

Наприкінці березня, розійшовшись із керівництвом Ради Народних Міністрів УНР у поглядах на здійснення зобов'язань з постачання продовольства до

Центральних держав згідно з Берестейським договором, Д. Коліух подав у відставку. Повернувся до праці в Дніпросоюзі. Підтримував багатьох діячів української культури (Леся Курбаса, К. Стеценка, Я. Степового, П. Тичину та ін.), утримуючи їх у штаті Дніпросоюзу як співробітників. У 1920 р., за більшовицької влади, був обраний заступником голови Вукоопспілки, очолював Кооптах, деякий час був головою Укрзовнішторгу, працював економістом-референтом у Київміськплані.

Був заарештований 8.XI.1930 р., а 1931 р. засуджений до трьох років заслання у справі т. зв. Українського національного центру. Відбував заслання в Казахстані.

Подальша доля невідома.

КОЛОС Сергій Григорович (8.X.1888, Петербург — 19.XII.1969, Київ)
— громадський діяч, маляр, мистецтвознавець; член Центральної Ради, її Комітету та УГВК.

Освіту здобував у неаполітанському інституті «Бельарте», Інституті мистецтв у Німці, художній школі у Мюнхені. Повернувшись в Україну, був мобілізований до російської армії. За Першої світової війни — солдат Київського гарнізону. Належав до УСДРП, член Київського комітету партії.

Після Лютневої революції — один із засновників УЦР, яка 15.III.1917 р. визнала його своїм відпоручником до Київського губернського комітету Ради об'єднаних громадських організацій від Чигиринського повіту. Належав до організаторів товариства Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка. Від київського гарнізону його було делеговано на Всеукраїнський національний конгрес (6—8.IV.1917), який обрав його членом президії. На конгресі виступив із доповіддю «Конкретні українські домагання до Тимчасового уряду» та був обраний членом УЦР від Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, а також членом Комітету УЦР. Працював у військовій комісії та комісії УЦР з питань її складу. На II Всеукраїнському військовому з'їзді С. Колоса було обрано членом УГВК, в якому очолив канцелярію. У створеному УЦР (листопад 1917 р.) Українському Генеральному військовому штабі керував військово-комісарським відділом.

Із відкриттям у Києві Української академії мистецтв 22.XI.1917 р. став одним із її перших студентів. Навчався в уславлених українських митців М. Бойчука (майстерня монументального мистецтва) і В. Кричевського (майстерня станкового живопису). У 1919 р. під керівництвом М. Бойчука розписував луцькі казарми, брав участь в оформленні Національної опери до I Всеукраїнського з'їзду волосних виконкомів у Києві.

З 1921 р. працював художником навчально-ткацьких майстерень у с. Дігтярах (тепер Чернігівська обл.). У 1925—1930 рр. керував текстильним відділенням Київського художнього інституту.

Автор творів декоративно-ужиткового мистецтва (зокрема килимів), а також досліджень з українського народного мистецтва.

КОНДРАТОВИЧ Лука Лукич (17.X.1866, Мінськ — ?) — військовий діяч; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету.

Нашадок старовинного білоруського шляхетського роду. Військову освіту здобув у Псковському кадетському корпусі, Олександрівському військовому училищі та Миколаївській академії Генерального штабу. Після закінчення академії 1895 р. деякий час викладав у Чугуївському піхотному юнкерському училищі. Учасник Російсько-японської війни. З 1905 р. командував 7-м стрілецьким полком. Генерал-майор російської армії. За Першої світової війни воював на Західному фронті. Начальник штабу 23-го армійського корпусу, 2-ї армії та командир 2-ї піхотної дивізії. Навесні 1917 р. перебував у Києві в резерві Південно-Західного фронту.

На II Всеукраїнському військовому з'їзді (5—10.VI.1917) Л. Кондратовича було обрано до Українського генерального військового комітету, де був призначений начальником відділу спецслужб, згодом також очолював і консультативний відділ. Як член УГВК був кооптований до складу УЦР. Виступаючи на П'ятих Загальних зборах УЦР 17.VII.1917 р., обстоював потребу надання УГВК реальних важелів влади, оскільки комітет визнано багатьма новосформованими українськими частинами, які іншої «влади поза Генеральним комітетом не визнають і чекають від нас розпоряджень».

Л. Кондратович не підтримував антимилітарних гасел, пропагованих лідерами українських соціалістичних партій. Звертаючись до голови Генерального Секретаріату В. Винниченка, наголошував, що здобуття Центральною Радою крайової влади лише тоді буде успішним, коли вона матиме і військову владу. «Чи можемо ми сю владу твердо утримати в своїх руках, коли ми не будемо мати того, на що спирається всяка влада, особливо тепер? Я кажу про військову владу», — зазначав він. На його думку, варто було рахуватись із українським рухом в армії та надати йому цивілізованих форм.

У своїх «Споминах» М. Грушевський характеризує Л. Кондратовича як «солідного фахівця». Саме йому на нараді членів Генерального Секретаріату і військової влади Київської військової округи було доручено ліквідувати виступ полуботківців (4—6.VII.1917). Д. Дорошенко писав, що це Л. Кондратовичу вдалося «частиною умовлянням, частиною погрозами» і до вечора більшість повсталих повернулась до казарм. Як член УГВК виконував також інші доручення Генерального Секретаріату і Малої Ради. Зокрема, провадив переговори з головнокомандуючим Південно-Західного фронту Л. Корниловим щодо українізації військових частин тощо. Прихильне ставлення Л. Кондратовича до українського руху в армії було негативно сприйняте керівництвом Київської військової округи, через що був усунутий з посади. У Генеральному секретарстві військових справ виконував особливі доручення. У 1918—1919 рр. — командувач армії Білоруської Народної Республіки. З 1919 р. — на службі в польській армії.

КОРЖ Кузьма Олексійович (1888 — 1919, Київ) — громадсько-партійний діяч; член Центральної і Малої Рад, секретар інформаційного бюро.

Родом із Катеринославщини. Вищу освіту здобув у Київському політехнічному інституті, де активно діяв в українській студентській громаді. Член УПСР, на

установчому з'їзді якої (4—5.IV.1917) був обраний до Тимчасового ЦК партії. На Всеукраїнському національному конгресі (6—8.IV.1917) став членом УЦР, де працював секретарем інформаційного бюро, а також в агітаційно-організаційній комісії. Безпосередньо відповідав за підготовку і відрядження інструкторів УЦР на провінцію. М. Єремійв писав у своїх спогадах, що організаційна комісія була «важливим органом праці Центральної Ради», «заснована моїм незабутнім товаришем по школі Кузьмою Коржем, чи то на пораду М. Грушевського, чи із його власної ініціативи. З огляду на надзвичайну скромність К. Коржа, про неї мало хто знав і в той час, а тепер всі про неї забули, хоч вплив її на організацію українського руху був величезний». М. Єремійв так характеризував роботу комісії: «Праця її полягала в тому, що вона увійшла в зв'язки з українськими громадами по всіх високих школах Києва і постачала студентам, що їхали на вакації, директиви й друкований матеріал для пропаганди, який таким чином розходився по цілій Україні».

К. Корж, незважаючи на тяжку хворобу — ревматизм, здійснював велику організаційну роботу. Від фракції УПСР 28.VI.1917 р. був обраний до Малої Ради, в листопаді 1917 р. — депутатом Всеросійських Установчих зборів, у грудні — Українських Установчих зборів від Катеринославщини.

Розстріляний ЧК улітку 1919 р., за іншими відомостями — в лютому 1918 р. Зокрема, за свідченням М. Єремійва, його розстріляно під час більшовицької окупації Києва в лютому 1918 р. «першим українським чекістом Євгеном Касьяненко», спільним товаришем М. Єремійва і К. Коржа по українській громаді Київського політехнічного інституту.

КОРОЛІВ Василь Костянтинович (псевд.: В. Старий, П. Щур, М. Радський, К. О. Роль, В. Каров; 4.II.1879, с. Ладин Прилуцького пов. Полтавської губ. — 2.XII.1941, Прага) — громадський діяч, письменник, маляр, видавець; один із засновників Центральної Ради.

Народився у сім'ї священика. За родинною традицією освіту здобув у Полтавському духовному училищі та Полтавській духовній семінарії, однак священнослужителем не став. У 1902 р. закінчив Харківський ветеринарний інститут. Уже в семінарії його приваблювала літературна праця: редагував шкільний ілюстрований часопис «Плахта», друкував замітки в «Полтавских губернских ведомостях», «Сыне отечества», співробітничав із київськими газетами «Жизнь и искусство», «Киевское слово», «Киевские отклики». Його матеріали друкувалися у часописах «Рада», «Хуторянин», «Киевская земская газета», «Світова зарниця», «Літературно-науковий вісник», «Село», «Заспів» та ін. Одночасно був секретарем редакції газети «Хлібороб».

За участь у революційних подіях 1905 р. та як організатор селянської спілки на Полтавщині був ув'язнений, а потім перебував під наглядом поліції. Член ТУП, українського клубу «Родина». Один із засновників Центральної Ради. У 1917 р. — член Київського губернського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій, куди був рекомендований УЦР як відпоручник Чигиринського повіту. У 1917 р. — один із фундаторів та голова Товариства шкільної освіти, член ради Київського товариства «Просвіта». Водночас за фахом працював начальником Київського міського ветеринарного бюро.

Відомий своєю видавничою і літературною працею. У 1908 р. став засновником і співвласником видавництва «Час» у Києві, в якому видрукував чимало власних творів і перекладів зарубіжних авторів. Також співробітничав у видавництвах «День», «Нашим дітям», «Друкар», «Сіач», протягом 1917—1919 рр. редагував бібліографічний часопис «Книгар». Публікував статті, оповідання, твори для дітей.

У 1919 р. в складі української дипломатичної місії виїхав до Праги, згодом — доцент Української господарської академії в Подебрадах. Знаний також своїми малярськими творами, зокрема іконами, написаними у церквах Закарпаття.

КОРЧИНСЬКИЙ Михайло Агафонович (15.III.1885, с. Залуче-Надкордонське Кам'янецького пов. Подільської губ. — 7.X.1937, Львів) — громадсько-політичний діяч, правник; член Центральної Ради, заступник голови Української національної ради в Петрограді.

Народився у сім'ї священика. У 1893—1902 рр. навчався в духовній семінарії в Кам'янці, з якої був виключений за політичну діяльність. Вступив 1905 р. на юридичний факультет Київського університету. Внаслідок переслідувань за участь у студентських політичних акціях змушений був переїхати до Петербурга, де 1910 р. завершив навчання на юридичному факультеті Петербурзького університету. Вступив 1911 р. до складу петербурзької присяжної адвокатури як помічник присяжного повіреного, з 1916 р. — присяжний повірений.

Належав до діяльних членів Української громади Петербурга. Очолював студентський рух, був членом ТУП, головою Українського клубу в Петрограді. опікувався організацією та діяльністю нелегальних українських університетських курсів. У 1914 р. став заступником голови Добровольного товариства для видання загальнокорисних та дешевих книжок, очолював також видавниче товариство «Друкар».

На початку березня 1917 р. М. Корчинського було обрано до складу Української національної ради в Петрограді, заступником голови її виконкому. У складі делегації Української національної ради 3.IV.1917 р. мав аудієнцію у голови Тимчасового уряду кн. Г. Львова, на якій було подано клопотання про нагальні потреби українського народу. У квітні 1917 р. Тимчасовий уряд призначив його Товмаським повітовим комісаром, згодом — заступником губернського комісара Буковини.

Переїхав до Києва 1917 р., де до січня 1919 р. працював присяжним повіреним.

Член УЦР від УПСФ, М. Корчинський працював юрисконсультком Генерального Секретаріату та директором канцелярії Генерального секретарства національних справ. Обраний 30.VIII.1917 р. Малою Радою членом комісії по виборах до Українських Установчих зборів. Репрезентував Україну на 3'їзді поневолених народів Росії у Києві (8—15.IX.1917).

За Директорії УНР (1918—1919) — державний секретар УНР, очолював Всеукраїнську національну раду в Кам'янці-Подільському. У 1920 р. був ініціатором створення та членом Ради республіки в Тарнові.

З 1922 р. мешкав у Львові, працював правним дорадником Ревізійного союзу українських кооперативів. За час своєї діяльності Товмаським повітовим комісаром М. Корчинський здобув у Галичині неабиякий авторитет і як кооперативний

діяч. Його було обрано членом кураторії та професором українського таємного університету у Львові. Активно працював у місцевому товаристві «Просвіта», Науковому товаристві ім. Т. Шевченка, в кооперативних та громадських установах. У Львові 1935 р. вийшла в світ монографія М. Корчинського «Кооперативне право».

КРИЖАНІВСЬКИЙ Федір Іванович (4.IX.1878, с. Скибинці Сквирського пов. Київської губ. — 28.IV.1938) — політичний діяч, правник, економіст; один із засновників Центральної Ради і товариш її Голови, член Малої Ради.

Народився в сім'ї сільського священика. У 1900 р. закінчив Київську духовну семінарію, однак священнослужителем не став і 1901 р. вступив на медичний факультет Дерптського університету, згодом навчався на юридичному факультеті. Участь у політичному студентському русі, зокрема в українській громаді, спричинилася до арешту в лютому 1904 р. Через півроку повернувся з ув'язнення, а 1906 р. вступив на юридичний факультет Петербурзького університету, який закінчив 1907 р. Повернувшись до Києва, працював юрисконсультом у конторі Держбанку, кооперативних банківських установах, зокрема Київсоюзбанку (1912—1919), був одним із організаторів кооперативного руху в Україні.

Належав до Київської громади ТУП, Українського клубу в Києві. Був одним із засновників Центральної Ради. Обраний 7.IV.1917 р. заступником Голови. До приїзду М. Грушевського незмінно головував на її засіданнях. На Всеукраїнському національному конгресі виступив із доповіддю «Про утворення автономного ладу на Україні». Обраний на Перших Загальних зборах УЦР членом її Комітету, активно там працював. Водночас не полишав і кооперативно-організаційної роботи. Разом з однодумцями-кооператорами 1917 р. створив Українську трудову партію, установчий з'їзд якої відбувся 18.X.1917 р. в Києві, був лідером партійної фракції в Центральній та Малій Радах. Як фахівець права, обстоював запровадження української мови в державному апараті, суді. Зокрема, виступаючи на П'ятих Загальних зборах УЦР, наголошував на потребі українізації мирового суду, зазначивши, що 90 % судових справ — це «селянські діла». Пропонував також завести в університетах кафедри цивільного українського права. Як юрист брав участь у поточній роботі УЦР, зокрема в з'ясуванні справи обстрілу Українського полку ім. Б. Хмельницького, встановлення квот політичних партій в Малій Раді тощо.

Його об'єктивна думка не раз лунала на засіданнях Малої Ради і Загальних зборах УЦР. Виступаючи 24.III.1918 р. з приводу втручання німців у внутрішню політику України і критики в зв'язку із цим діяльності УЦР, Ф. Крижанівський говорив, що Рада звернулась за допомогою до «теперішніх» союзників не із доброї волі. «Між нами і німцями на перших порах можуть виникнути непорозуміння, але сприяти цьому і радуватись можуть тільки ті партії, які ставлять собі особисту мету». Він вимагав усунення із Ради членів тих партій, керівні комітети яких перебували поза межами України.

У 1919—1921 рр. був заступником голови правління Українбанку, із 1921 р. — професор Київського кооперативного інституту.

У 1930 р. його було заарештовано органами НКВС. Після трьох років ув'язнення 1933 р. повернувся до Києва. У 1938 р. був заарештований вдруге і розстріляний.

КУШНІР Макар Олександрович (псевд.: Якименко, Богуш, Я. Дуб; 10.VIII.1890, Черкаси — 16.XI.1951, Бельгія) — громадсько-політичний діяч, журналіст; член Центральної і Малої Рад.

Народився в сім'ї священика. Закінчив гімназію в Черкасах та історично-філологічний факультет Петроградського університету, під час навчання в якому брав активну участь у студентському та національному русі. Член місцевої громади ТУП. Належав до Українського соціал-демократичного центру. У 1913 р. обраний членом інформаційного бюро і секретарем Головної студентської ради українських студентських громад. Був автором кореспонденцій про українське життя в петербурзьких часописах і дописів про життя українців у Росії в газеті «Рада», співробітничав у газеті «Український студент» (Петербург, 1913—1914). Після закінчення університету був залишений на кафедрі історії як професорський стипендіат.

У 1917 р. повернувся до Києва. В реорганізованій УПСФ його обрали членом ЦК партії, яку він репрезентував у Центральній і Малій Радах. Співробітник газети «Нова рада» (1917—1919). Брав також участь у роботі деяких комісій УЦР, зокрема з підготовки законопроекту про продовольчу справу та ін. Був членом української делегації на З'їзді поневолених народів Росії в Києві, де виступив з програмною доповіддю про майбутній федеративний устрій Росії. М. Кушнір — помітна постать у роботі Малої Ради. Виступаючи на її засіданні 20.III.1918 р., присвяченому першим роковинам Центральної Ради, М. Кушнір звернув увагу на потребу соціального примирення класів і станів. «На Україні виростає нова сила, — наголошував він, — ця сила — капіталізм, який несе поступ і розвій. Ми мусимо визнати, що ні одна країна не може розвиватися без торгу і промисловості, без буржуазії. Час уже зрозуміти, що відштовхнути буржуазію від керування життям України ніяк неможливо. І Українська Центральна Рада — наш парламент мусить бути так реорганізований, щоб у ньому взяли участь всі міста, земства, буржуазія, селянство, робітництво, соціалістичні партії — всі повинні спільно керувати життям».

Після гетьманського перевороту продовжував журналістську роботу, публікував статті в газеті «Трибуна» (1918—1919). Протягом 1919—1920 рр. в складі делегації УНР репрезентував Україну на Паризькій мирній конференції. З 1920 р. — на еміграції в Парижі та Відні. Співредактор часопису «Воля» (Відень).

Один із засновників ОУН, 28.I.—3.II.1929 р. — учасник I Конгресу українських націоналістів у Відні. У 1929—1938 рр. — член Проводу ОУН, виконував функції головного судді. Очолював Українське пресове бюро в Женеві, яке інформувало світ про завдання національно-визвольної боротьби українського народу та викривало злочини більшовицького й польського окупаційних режимів. Доклав чимало зусиль для створення єдиної політичної організації із метою координації антибільшовицької боротьби усіх поневолених народів. Через втрату зору в 1937 р. змушений був відійти від активної політичної діяльності.

Протягом останніх років життя мешкав у Бельгії, де й помер.

ЛЕВИТСЬКИЙ Микола Васильович (25.III.1859, с. Хмільник Канівського пов. Київської губ. — 1934, Київ) — громадський і кооперативний діяч; член Центральної і Малої Рад.

Народився в сім'ї священика. Закінчив Холмську гімназію 1879 р., навчався на медичному факультеті Московського університету. За участь у нелегальних студентських організаціях був звільнений із університету. У 1881—1885 рр. навчався на юридичному факультеті Харківського університету. Працював управителем маєтку, повітовим статистиком, у 1886 р. — секретар Олександрівської повітової земської управи, звідки невдовзі був звільнений за «неблагонадійність». Переїхавши до Єлисаветграда, працював помічником присяжного повіреного та співробітничав у «Єлисаветградском вестнике», розпочав літературну діяльність. З 1891 р. — присяжний повірений.

Від 1894 р. брав участь в організації хліборобських артілей, став одним із провідних діячів кооперативного руху в Україні та Росії, за що здобув в громадських колах ім'я «артільного батька». Сучасники згадували про нього як про людину «дуже живого темпераменту, прегарної вдачі, широко перейняту громадськими справами» та визначного українського патріота. Власний кооперативний досвід виклав у циклі статей в «Русских ведомостях». Був організатором Московського союзу споживчих товариств, Московського народного банку. У 1896 р. делегований на Міжнародний кооперативний конгрес у Парижі. Пропагував свій досвід на міжнародних кооперативних конгресах у Німеччині, Бельгії, Англії.

На Всеукраїнському національному конгресі М. Левитського було обрано членом Центральної Ради від кооперативних організацій Києва. Належав до УПСР, яку представляв в Малій Раді. З листопада 1917 р. працював на керівних посадах в Генеральному секретарстві земельних справ.

Брав участь у створенні Дніпросоюзу, Українського кооперативного народного банку, Центрального кооперативного комітету. Автор низки статей у «Вестнике мелкого кредита», «Кооперативной жизни», «Украинской жизни», збірок віршів «Вільна Україна», «Сусіди України», «Туга України», «Українська Марсельєза». У вересні 1918 р. українська громадськість відзначила 40-річний ювілей його кооперативної діяльності.

За совєтської влади мешкав у Києві, працював у кооперації, викладав у київських вузах.

ЛЕВИТСЬКИЙ Микола Григорович (1880—1935?) — громадсько-політичний діяч, дипломат, правник; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету.

Напередодні Лютневої революції — поручик російської армії. На Всеукраїнському національному конгресі репрезентував українську громаду Кубані, став членом УЦР, в якій очолював агітаційно-просвітній відділ. Член УСДРП. Від партійної фракції був делегований до складу комісії з розроблення проекту статуту автономії України та законодавчих внесень. Очолював останню протягом червня 1917 — січня 1918 р. На II Всеукраїнському військовому з'їзді (5—10.IV.1917) був обраний до УГВК та як фахівець-правник завідував його юрисконсультським відділом. Брав участь у заснуванні та діяльності Українського правничого товари-

ства у 1917 р. Призначений 22.XI.1917 р. Генеральним Секретаріатом комісаром УЦР на Румунський фронт з метою звернення до воюючих держав з пропозицією укласти загальний демократичний мир. Повернувся до Києва 29.XI.1917 р. й був призначений Генеральним Секретаріатом членом української делегації на мирних переговорах у Бересті-Литовському.

Підписав 27.I.1918 р. мирний договір УНР із державами Четвертого союзу. Виступаючи 9.III.1918 р. на засіданні Ради Народних Міністрів з доповіддю про підсумки Берестейського миру, наголошував на потребі запровадження самостійної зовнішньої політики УНР, заперечував орієнтацію тільки на окрему групу країн. «Ця справа не має протилежних думок, необхідно лише технічно розпочати її оформлення, — говорив М. Левитський. — Коли навіть французи і англічани не визнають за нами цього права, то безперечно визнають нейтральні держави».

У квітні 1918 р. УЦР призначила М. Левитського дипломатичним представником УНР у Туреччині. Після гетьманського перевороту повернувся до Києва. За Української Держави очолював департамент чужоземних зносин Міністерства закордонних справ, входив до складу української делегації на переговорах із РСФСР. За Директорії УНР працював в українській дипломатичній місії у Франції, брав участь у роботі Паризької мирної конференції.

У 1925 р. повернувся до УССР. Працював економістом об'єднання «Сталь» у Харкові. У 1931 р. був засуджений у справі т. зв. Українського національного центру. Помер на засланні в Красноярському краї.

ЛЕОНТОВИЧ Володимир Миколайович (псевд.: В. Левенко, Давній та ін.; 5.VIII.1866, хут. Оріхівщина Лубенського пов. Полтавської губ. — 10.XII.1933, Прага) — громадсько-політичний діяч, письменник; член Центральної Ради, міністр земельних справ Української Держави.

Народився в українській шляхетській сім'ї. Його мати походила із французького роду Альбрандів, який оселився в Україні за часів Великої французької революції. Навчався в Лубенській гімназії, згодом — у Прилуцькій, після закінчення якої 1884 р. вступив на юридичний факультет Московського університету. У 1888 р. зі ступенем кандидата прав повернувся на батьківщину, де став активним діячем Лубенського земства. З 1891 р. його обирали радником лубенського повітового та полтавського губернського земств, а також почесним мировим суддею. Брав участь в українському національному русі, був членом Київської старої громади та Київського осередку ТУП, входив до його ради. З 1906 р. — один із видавців (разом із В. Симиренком та Є. Чикаленком) першої щоденної української газети «Громадська думка», згодом — «Ради». Як письменник заявив про себе 1892 р., надрукувавши в Галичині першу повість. Надалі його твори друкувалися в українських періодичних виданнях, що виходили у Львові та Києві. Співробітничав із часописами «Зоря», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», «Громадська думка», «Рада», «Українське слово» та ін.

У 1915—1917 рр. працював у комітеті Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту. На реорганізаційному з'їзді ТУП (25—26.III.1917) його обрали до Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів, у червні 1917 р. увійшов до ради союзу як заступник голови. Разом із іншими провідниками ТУП 8.III.1917 р. підписав відозву ради товариства «До українського громадянства» із закликem підтримувати новий революційний уряд, українську

пресу, створити Український національний фонд, відкривати школи, «Просвіти». 20.III.1917 р., коли вперше постало питання про кооптацію В. Леонтовича до складу УЦР, його кандидатуру більшістю голосів було відхилено. На Всеукраїнському національному конгресі делегований у члени УЦР від Союзу українських автономістів-федералістів. У червні 1917 р. став членом УПСФ. Помітної ролі в діяльності УЦР не відіграв. Як поміщик і власник цукроварні відчував певну недовіру із боку соціалістично налаштованої більшості діячів УЦР.

Тим часом політичну діяльність не припиняв. Разом із С. Єфремовим склав і видав 1917 р. (перевидання 1919) російсько-український юридичний словник. Не полишав письменницької праці, 1918 р. в Києві вийшли збірки його оповідань. За доби Української Держави входив до Українського національного союзу. У червні—жовтні 1918 р. працював в урядовій комісії з розроблення земельної реформи. У жовтні 1918 р. Український національний союз запропонував його на посаду міністра земельних справ. Підготовлений В. Леонтовичем земельний закон, підписаний П. Скоропадським, був дуже високо оцінений українськими економістами, вони порівнювали його із земельними законами найдемократичніших країн світу.

Після поразки національно-визвольних змагань емігрував до Болгарії, згодом мешкав у ЧСР, очолював Товариство ім. св. Володимира, співробітничав у часописі «Тризуб». Автор повістей «Пани і люди» (1892), «Старе і нове» (1922), «Хроніка Гречок» (1931), а також «Споминів утікача» (1922) та ін.

ЛІВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович (27.III.1879, хут. Красний Кут Золотоніського пов. Полтавської губ. — 17.I.1954, Карлсруе) — громадсько-політичний і державний діяч, правник; член Центральної Ради і ЦК Селянської спілки, голова Директорії УНР, Головний Отаман військ УНР.

Походив із давнього козацького роду. Освіту здобув у Прилуцькій гімназії та Колегії П. Галагана в Києві, після закінчення якої 1896 р. вступив до Київського університету. Навчався на математичному і правничому факультетах. Належав до української студентської громади. За участь у студентському політичному русі 1897 і 1899 рр. був в'язнем Лук'янівської тюрми, 1899 р. виключений із університету та висланий на Полтавщину «під гласний догляд» як учасник загального студентського страйку. Після закінчення університетського курсу з 1903 р. служив у Лубенському окружному суді, в листопаді 1905 р. став присяжним повіреним Харківської судової палати, 1913 р. обраний мировим суддею Золотоніського повіту (на цій посаді залишався до 1917 р.).

Як один із засновників РУП А. Лівіцький разом із В. Винниченком, Д. Антоновичем, Б. Матюшенком, Є. Голіцинським, М. Ткаченком та О. Скорописом-Йолтуховським протягом 1902—1903 рр. належав до ядра київського комітету партії. У 1903—1906 рр. очолював осередок РУП у Лубнах на Полтавщині. Під час революції 1905 р. був головою Коаліційного комітету українських, російських і єврейських організацій в Лубнах, а також очолював загін самооборони, який складався із шести бойових дружин, виступав на численних мітингах. Як один з організаторів Лубенської республіки, був заарештований 3.I.1906 р. Утік з-під варти та переховувався, 7.X.1907 р. заарештований удруге в Лубнах і півтора року відбував ув'язнення.

16.III.1917 р. А. Лівницького було обрано Золотоніським повітовим комісаром, а 1.VIII.1917 р. Полтавський губернський комітет Тимчасового уряду затвердив його полтавським губернським комісаром.

Як делегат I Всеукраїнського селянського з'їзду від Золотоніського повіту був обраний до складу ЦК Селянської спілки і став членом УЦР. Від серпня 1917 р. по травень 1918 р. — гласний золотоніського повітового і полтавського губернського земств, голова Золотоніських повітових і Полтавських губернських земських зборів, почесний мировий суддя Золотоніського повіту. Очолював Золотоніський повітовий комітет і був членом Полтавського губернського комітету УСДРП.

Усунений із посади губернського комісара гетьманською владою 4.V.1918 р., працював юрисконсультom Центрального Українського кооперативного комітету. Під час антигетьманського повстання в листопаді—грудні 1918 р. виконував обов'язки повітового і губернського комісара на Полтавщині.

Від січня 1919 р. обіймав посади: тимчасово керуючого Міністерством внутрішніх справ УНР, товариша міністра юстиції, із 9.IV.1919 р. — міністр юстиції і заступник голови Ради Міністрів у кабінеті Б. Мартоса, в червні 1919 р. — керуючий Міністерством закордонних справ і міністр юстиції УНР. У кабінеті І. Мазепи А. Лівницький обіймав посаду заступника голови Ради Міністрів. Водночас у жовтні 1919 р. — голова дипломатичної місії УНР у Польщі. 22.IV.1920 р. підписав Варшавську угоду. Протягом 1920—1921 рр. та 1922—1926 рр. очолював уряд УНР в екзилі. Після трагічної загибелі С. Петлюри очолив Директорію УНР та перейняв посаду Головного Отамана військ УНР. Протягом подальшого життя очолював Державний Центр УНР в екзилі, перебував під постійним наглядом польської поліції. Після війни оселився в Німеччині. Один із ініціаторів створення Української національної ради в екзилі (1948).

Помер у Німеччині, прах перепоховано на українському меморіальному кладовищі у Баунд-Бруці, поблизу Нью-Йорка.

ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Гнатович (псевд.: О. Білоусенко, О. Любенький; 9.III.1870, с. Брониця Могилівського пов. Подільської губ. — 22.X.1939, Варшава) — громадський і державний діяч, учений-історик, письменник, публіцист; член Центральної Ради, голова Української національної ради в Петрограді, Генеральний писар, Державний контролер УНР.

Народився в сім'ї священика. Освіту здобув у Кам'янецькій, Тифліській та Київській духовних семінаріях, 1896 р. закінчив Київську духовну академію. Під час навчання в Києві зблизився із В. Антоновичем та О. Кониським, які мали великий вплив на формування його національної свідомості. За того самого часу почав видавати свої поетичні твори й наукові праці в періодичних виданнях. Внаслідок публікацій статей з української тематики в галицькій пресі О. Лотоцький був позбавлений можливості здобувати духовну кар'єру. Працював урядовцем державного контролю спочатку в Києві, а потім у Петербурзі (1900—1917). Займаючи високу посаду в державному контролі, доклав чимало зусиль для друку українських видань за умов цензурних утисків українського слова. Опублікував безліч статей в оборону української справи та її популяризації в російських часописах ліберального напрямку та українській пресі («Вестник Европы», «Русская мысль», «Русская старина», «Рада», «Украинская жизнь»). Був одним із

засновників видавництва «Вік» (Київ, 1895), Добродійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книжок (Петербург, 1898).

Як політичний діяч брав участь у створенні українських фракцій у I і II Державних Думах та в підготовці меморандуму Російської академії наук царському уряду «Об отмене стеснений малороссийского печатного слова», сприяв активізації діяльності українських студентських громад у Москві та Петербурзі. Член Петербурзької громади Української радикально-демократичної партії (з червня 1917 р. — УПСФ). Належав до Петербурзького осередку ТУП. На реорганізаційному з'їзді товариства 25—26.III.1917 р. був обраний заступником голови Союзу українських автономістів-федералістів.

У квітні 1917 р. — один із ініціаторів створення Української національної ради в Петрограді, очолив її виконавчий комітет. У травні 1917 р. призначений Тимчасовим урядом губернським комісаром окупованих російськими військами Буковини і Покуття. Після відступу російських військ та ліквідації комісаріатів приїхав до Києва. У вересні—листопаді 1917 р. — Генеральний писар УЦР. У листопаді 1917 р. разом із Д. Дорошенком був делегований Генеральним Секретаріатом до ставки верховного головнокомандувача російської армії, де підписав з генералом М. Духоніним угоду про зосередження на Південно-Західному і Румунському фронтах українських військових частин.

Не погоджуючись із деякими положеннями III Універсалу, зокрема ідеєю примусової соціалізації землі, подав у відставку з посади Генерального писаря. У 1918 р. обійняв посаду Державного контролера УНР в уряді В. Голубовича. У жовтні 1918 — січні 1919 р. виконував обов'язки міністра віросповідань Української Держави та УНР. Уже наприкінці 1917 р. виступив перед УЦР з ініціативою створення окремого органу керівництва церковними справами в Україні в складі Генерального Секретаріату. Був палким прихильником незалежності української православної церкви від Московського патріархату і довів цей процес до проголошення автокефалії 1.I.1919 р. З січня 1919 р. по березень 1920 р. перебував у Константинополі як надзвичайний посол УНР у Туреччині із спеціальною місією провадження переговорів із Вселенським патріархатом про визнання автокефалії Української Православної Церкви.

З 1920 р. — на еміграції (Відень, Прага, Варшава). У 1922 р. — доцент, згодом професор Українського вільного університету (Прага), із 1929 р. — професор Варшавського університету. Засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві (1930—1938). Водночас виконував обов'язки Міністра внутрішніх справ і заступника голови уряду УНР в екзилі.

Написав праці з історії церкви «Українські джерела церковного права» (1931), «Автокефалія» (1935, 1938), «Церковна справа в Україні» (1923) та ін.; автор численних публіцистичних статей в українській закордонній і іншомовній пресі; мемуарів «Сторінки минулого» (Т. 1—3, 1932—1934), «В Царгороді» (1939), книжок для дітей.

Помер у Польщі, прах перепоховано на українському меморіальному кладовищі у Баунд-Бруці, поблизу Нью-Йорка.

ЛУЦЕНКО Іван Митрофанович (1864—25.III.1919) — громадсько-політичний і військовий діяч; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету.

Народився на Одещині. За сімейною традицією обрав професію військового лікаря. Освіту здобув на природничому факультеті Петербурзького університету та у Військовій академії. Служив в Одеській військовій окрузі військовим лікарем. Був діяльним членом місцевої української громади, працював у товариствах «Просвіта» й «Українська хата». С. Шелухин писав, що «І. Луценко лікарською практикою перед війною заробляв коло 10.000 руб., із яких проживав коло 2000 руб., а решту витрачав на українські справи». Із заснуванням в 1902 р. Української народної партії І. Луценко очолив її одеський осередок, згодом став членом Братства самостійників.

Після Лютневої революції був обраний членом Українського революційного керівничого комітету в Одесі. Від Одеської української громади І. Луценко вітав Всеукраїнський національний конгрес, на якому його обрали членом УЦР (територіальне представництво). Створення у Києві 16.III.1917 р. Українського військового організаційного комітету та Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка дали поштовх процесові творення українського війська. У Одесі акцію формування українських військових частин очолив І. Луценко, який був ініціатором створення та головою Одеської української військової ради, обраної українцями-військовослужбовцями Одеської військової округи, Чорноморського флоту та Румунського фронту. Установчі збори ради, які відбулись 26.IV.1917 р., мали виразне самостійницьке спрямування. Було заявлено про організацію Одеського українського військового коша.

І. Луценко репрезентував Українську військову раду в Одеському повітовому громадському комітеті, а також на трьох Всеукраїнських військових з'їздах. На I Всеукраїнському військовому з'їзді його було обрано членом УГВК. В УЦР входив до фракції самостійників. Як член української делегації брав участь у роботі 3'їзду поневолених народів Росії в Києві, а також в установчому з'їзді Української партії соціалістів-самостійників 17—21.XII.1917 р., на якому його обрали членом ЦК партії.

На засіданнях Центральної і Малої Рад І. Луценко виступав із самостійницьких позицій, у дискусіях захищаючи насамперед українські національні та загальнодержавні інтереси. Зокрема на засіданні Малої Ради 6.IV.1918 р., коли розглядалась інтерпеляція російських есерів із приводу бідування в Україні військовослужбовців колишньої російської армії, І. Луценко у своєму виступі зауважив, що не можна допомагати збільшовизованим частинам російського війська, оскільки вони вороже настроєні проти України і тому «треба проти них боронитись і боротись». «Ми переживаємо тяжкі часи, — наголошував він, — і не тільки для Московщини, а й для України. Через те насамперед ми мусимо допомогти своїм». Виступав за поглиблення процесу державотворення, більш принципове ставлення до державної мови, розбудови власного війська, провадження зовнішньої політики і тощо.

Наприкінці 1918 — на початку 1919 р. як військовий лікар перебував у лавах Армії УНР. Загинув у бою за залізничну станцію Антоніни на Волині. За іншими свідченнями, потрапив у полон до більшовиків і був розстріляний.

Автор наукових праць із медицини.

ЛЮБИНСЬКИЙ Микола Михайлович (5.X.1891, с. Стріхівці Новоушицького пов. Подільської губ. — 193?) — громадсько-політичний діяч, дипломат, вчений-філолог; член Центральної і Малої Рад, державний секретар закордонних справ УНР.

Навесні 1917 р. — студент історично-філологічного факультету Київського університету. Як представник університету вітав Всеукраїнський національний конгрес. Був обраний до УЦР від Подільської губернії. Організатор Подільського українського національного з'їзду (Вінниця, 5—7.V.1917). Належав до УПСР. Від партійної фракції входив до складу Малої Ради. 20.VI.1917 р. увійшов до комісії для скликання З'їзду поневолених народів Росії в Києві і був обраний секретарем комісії, 27.VI.1917 р. — до комісії для підготовки наказу Генеральному Секретаріату і 28.VI.1917 р. — з розроблення проекту статуту автономії України. На З'їзді поневолених народів Росії в Києві (8—15.IX.1917) був обраний до Ради народів. Генеральний Секретаріат призначив його 22.XI.1917 р. своїм комісаром на Румунський фронт для звернення до воюючих держав з пропозицією укласти загальний демократичний мир.

Повернувся 29.XI.1917 р. до Києва і був обраний членом української делегації на мирних переговорах у Бересті-Литовському.

Промова М. Любинського за кульмінаційного моменту переговорів справила глибоке враження на присутніх. «Голосні заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії — це лише грубі демагогічні засоби, — наголосив він. — Правитель-ство большевиків, яке розігнало Установчі збори та спирається лише на багнети наймитів Червоної гвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі засади права на самовизначення... Вибори до Установчих зборів цілої Росії, які відбулись наприкінці листопада 1917 р., були блискучою перемогою Центральної Ради на цілій території України, бо із українських кандидатів... вибрано понад 75 відсотків, між тим як інші партії, заступлені в Центральній Раді, дістали лише 15 відсотків, а большевики навіть менше — 10 відсотків». М. Любинський викрив більшовицькі методи захоплення влади у Харкові та належно охарактеризував Народний Секретаріат, делегація якого намагалась репрезентувати український народ на переговорах.

Підпис М. Любинського 27.I.1918 р. скріпив Берестейську мирну угоду. Він також підписав у Бересті-Литовському 30.I.1918 р. заклик до німецького народу із проханням надати Україні військову допомогу для охорони своєї території від більшовицької агресії.

М. Любинського 24.III.1918 р. було призначено керуючим Міністерством закордонних справ. Напередодні гетьманського перевороту, 28.IV.1918 р., він був заарештований за наказом німецького військового командування та невдовзі звільнений.

У 1920-х рр. працював науковим співробітником Інституту наукової мови ВУАН, редагував 1930 р. «Вісник Інституту наукової мови».

У 1931 р. М. Любинського було заарештовано у справі т. зв. Українського національного центру. Подальша доля невідома.

МАЄВСЬКИЙ Йосип (Йозеф) Альбінович — громадсько-політичний діяч, публіцист; член Центральної і Малої рад та Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

За фахом Й. Маєвський був лікарем, за політичними поглядами — українським есером. На установчих зборах УПСР (4—5.IV.1917) був обраний до складу ЦК. На Всеукраїнському національному конгресі як представник УПСР увійшов до УЦР, а 8.IV.1917 р. був обраний членом Комітету УЦР, згодом — Малої Ради. На I Всеукраїнському робітничому з'їзді (11—14.VII.1917) увійшов до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Очолював в УПСР течію т. зв. конфедералістів, які обстоювали самостійницькі позиції та виступали проти Всеросійських Установчих зборів. Ці ідеї Й. Маєвський активно пропагував на засіданнях Малої Ради, наголошуючи, що на уряд у Петрограді не варто покладати великих надій, потрібно керуватись власними інтересами. «Причина хаосу, який тепер панує в Росії, лежить в централізації, бо є неможливо правити із Петрограда такою великою державою, — констатував Й. Маєвський на засіданні Малої Ради 9.IX.1917 р. — Уряд повинен бути зложений не з представників панівної нації, а із представників усіх народів Росії. Треба створити коаліцію не в смислі петроградських партій, а в смислі об'єднання всіх народів Росії. Такий уряд буде мати піддержку, бо кожний народ знатиме, що його судьба у власних його руках».

Редагував партійний часопис «Конфедераліст».

Виступаючи на З'їзді поневолених народів Росії у Києві з програмною промовою про майбутній федеративний устрій держави, Й. Маєвський справедливо наголошував, що автори агітаційної літератури про федерацію останнім часом провадять думку, «що нібито автономія країв переходить у федерацію» і не бачать того факту, «що завжди федерацію попереджувала конфедерація, а конфедерацію — цілковита державна незалежність країв — членів федерації».

У своїх численних публікаціях в «Народній волі», «Новій раді», брошурах «Федералізм», «Загальноросійські Установчі збори» та інших зазначав, що Росія має будувати федерацію не на правах «старшого народу» на Установчих зборах, а на добровільних засадах для всіх народів, які самі мають зробити вибір. «Треба признати за всіма народами однакове право та дати можливість найкращим способом самоозначуватись», — наголошував на засіданні Малої Ради 10.X.1917 р.

У січні 1919 р. був одним із організаторів Хотинського повстання проти румунів та очолив т. зв. Хотинську Директорію. Залишився в УССР. У 1920-х рр. працював у Держліті.

Подальша доля невідома.

МАЗУРЕНКО Василь Петрович (1877, с. Криворотка Північноукраїнського краю, — ?) — громадсько-політичний діяч, економіст, інженер-технолог; товариш генерального секретаря торгу і промисловості, товариш генерального секретаря фінансів, виконувач обов'язків міністра фінансів УНР.

Народився в селянській сім'ї. Брат відомих українських політичних діячів — Семена та Юрія Мазуренків. У 1890-х рр. навчався у Воронежі, де мешкав у сім'ї В. П. Акімова-Маховця — відомого російського народника й соціал-демократа. У

1897 р. вступив до Петербурзького технологічного інституту, був одним із організаторів українського студентського руху. Очолював петербурзьку українську студентську громаду, яку репрезентував у 1904 р. на загальному студентському з'їзді нелегальних студентських громад. З 1903 р. член Північного комітету РУП. Належав до засновників УСДРП (1905) та Всеросійської селянської спілки (1905). Входив до редакцій партійних часописів УСДРП «Вільна Україна», «Наша думка».

Після Лютневої революції виїхав на Дон, де його було обрано членом президії виконкому Області Війська донського. З осені 1917 р. працював в Україні. Генеральний Секретаріат за пропозицією М. Туган-Барановського 2.X.1917 р. запросив В. Мазуренка на посаду товариша генерального секретаря торгу і промисловості. З 3.XI.1917 р. обіймав посаду товариша генерального секретаря фінансів, із січня 1918 р. — товариша міністра фінансів УНР, а з березня 1918 р. — виконувача обов'язків міністра фінансів. За безпосередньої участі В. Мазуренка було підготовлено кілька законопроектів із фінансової політики УЦР, зокрема про податки, державні кошти УНР, Головну скарбницю та Державний банк України, введення зиску з цукрової монополії в Україні на користь УНР та ін.

За Української Держави залишився на посаді товариша міністра фінансів і водночас входив до опозиційної урядової організації — Українського національного союзу, який готував антигетьманський переворот. У його помешканні відбувались зустрічі В. Винниченка із Х. Раковським і Д. Мануїльським, на яких обговорювались заходи для повалення влади П. Скоропадського.

За Директорії УНР обіймав посаду міністра фінансів в уряді В. Чехівського (26.XII.1918 — 19.II.1919). У 1919 р. був призначений радником української місії в Італії, а згодом — в Австрії.

У 1922 р. повернувся із еміграції в Україну. Працював на посаді професора Харківського технологічного інституту, керівником науково-технічного сектора Харківського комітету стандартів. Його було заарештовано 1.III.1931 р. у справі т. зв. Українського національного центру та засуджено до шестирічного ув'язнення.

Подальша доля невідома.

МАРТОС Борис Миколайович (20.V.1879, Градизьк Лубенського пов. Полтавської губ. — 19.X.1977, США) — громадсько-політичний діяч, учений-економіст, організатор кооперативного руху; член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки, генеральний секретар земельних справ, голова Ради Міністрів УНР (1919).

Походив зі старого козацького роду. Навчаючись на математичному факультеті Харківського університету, став активним учасником українського національного руху. У 1898—1899 рр. виявив себе діяльним співробітником харківської студентської громади. За словами її учасника О. Коваленка, завжди «брав на себе відповідальні, часто дуже небезпечні справи». За політичну діяльність тричі арештовувався й відбував покарання. Член РУП (з 1905 р. — УСДРП).

У 1906—1910 рр. викладав у гімназіях та на вищих курсах Харкова, але як «неблагонадійний» був позбавлений педагогічної практики. Протягом 1910—1914 рр. працював у кооперативних організаціях Волині, Полтавщини та Кубані, до 1917 р. — інспектор кооперації Полтавського губернського земства. Був одним із організаторів кооперативних товариств, головою ради Дніпросоюзу.

До складу УЦР обраний на I Всеукраїнському селянському з'їзді. Член Малої Ради від фракції УСДРП. Входив до складу ЦК Селянської спілки, був заступником голови. 17.VI.1917 р. Б. Мартоса було призначено генеральним секретарем земельних справ, а 21.VIII.1917 р., в новому кабінеті В. Винниченка, затверджено товаришем генерального секретаря земельних справ. Один із авторів земельного закону ЦР. Виступаючи під час обговорення земельного законодавства на Восьмих Загальних зборах УЦР, зауважував, що «широке громадянство просто не доросло до соціалізму», «селяни розуміють соціалізм як перенесення майна із панського двору до свого власного». Підкреслюючи, що проект було підготовлено спільно із земельним комітетом, Б. Мартос, на відміну від членів комітету, які наполягали на скасуванні інституту земельної власності, стояв за скасування тільки приватної власності і за забезпечення прав громадської власності. «Я вважаю, — наголошував він, — що краще було б не касувати власності, а просто передати всі землі земельним комітетам». На його думку, треба рахуватись із правами власності іноземців. Висловив занепокоєння із приводу скасування власності на землю взагалі. Це означатиме, що «кожний селянин буде брати для себе землі стільки, скільки йому захочеться, посилаючись на те, що земля є всенародна». Фактично констатуючи, що III Універсал УЦР, скасувавши право приватної власності на землю, спричинився до земельної анархії, Б. Мартос зауважував, що Генеральне секретарство земельних справ рішуче бореться із безладдям. Після палких дискусій УЦР не схвалила законопроект, відклавши його.

У 1917 р. Б. Мартос був головним редактором тижневика УСДРП «Воля». У 1918 р. очолював управу Українського кооперативного комітету, викладав у Київському комерційному інституті, був одним із засновників Кооперативного інституту в Києві, членом ради директорів Дніпросоюзу. У грудні 1918 р. його було призначено міністром продовольчих справ в уряді В. Чехівського, із 9.IV по 27.VIII.1919 р. очолював Раду Народних Міністрів УНР і водночас обіймав посаду міністра фінансів.

У 1920 р. емігрував до Німеччини, згодом — до ЧСР. Був одним із організаторів та професором (з 1924 р.) Української господарської академії в Подебрадах, у 1936—1938 рр. — директор Українського технічно-господарського інституту.

У 1945 р. переїхав до Мюнхена, де став засновником і ректором Української вищої школи економіки (1945—1949). Працював в Інституті вивчення ССРСР, (1954—1956 рр. — президент, 1956—1957 рр. — віце-президент, 1957—1958 рр. — секретар його вченої ради).

З 1958 р. жив у США.

Наукові дослідження пов'язані із теорією кооперативного руху та фінансовою справою, зокрема «Теорія кооперації» (1924), «Кооперативна ревізія» (1927) та ін.

МАТУШЕВСЬКИЙ Федір Павлович (21.VI.1869, Сміла — 21.X.1919, Афіни) — громадський діяч, дипломат, публіцист, правник; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї священика. По закінченні Київської духовної семінарії працював учителем в Черкасах, потім у Київській духовній семінарії. З 90-х років брав активну участь в українському визвольному русі, був членом Всеукраїнської

загальної організації. Входив до складу видавничого гуртка, який діяв при Раді ВУЗО й на основі якого утворилося видавництво «Вік».

У 1898 р. вступив на правничий факультет Дерптського університету, де став одним із організаторів української студентської громади, в статуті якої зазначалося, що її членами можуть бути студенти-українці, які поділяють ідею самостійності української нації та її культури. Одна з політичних засад статуту передбачала домагання конституційного устрою російської держави та національно-територіальної автономії України, прав на освіту, літературу, пресу українською мовою. Ф. Матушевський був обраний і залишався з деякими перервами головою громади до 1904 р., мав незаперечний авторитет і популярність серед дерптського студентства. «Найхарактернішою рисою його був природний хист провідника, пропагатора й велика здібність лагідно, по-приятельськи підійти до людини та докладно її висповідати про найінтимніші догмати її віри й переконань, — згадував А. Яковлів. — При цьому Ф. П. цілком одверто, не криючись, викладав і своє *profession de foi* переконаного українця й широко освіченого ліберала. Не раз наражався він на неприємності із боку своїх співрозмовників, але це давало йому можливість пізнати людину й належно її оцінити... Особа Ф. П. Матушевського в зносинах із людьми була така симпатична, що незважаючи на його гострі репліки, а часом і іронічні завваги під час гарячих дебатів, ніхто ніколи з ним не ворогував, розуміючи, що він твердо боронить свої ідеї й переконання, а разом із тим поважає щирі переконання інших, хоч би й як вони були йому неприємні».

В університеті Ф. Матушевський працював над вивченням історії України, зокрема гетьманщини. Підготував на цю тему розвідку, яку опублікував 1901 р. в журналі «Киевская старина», а пізніше захистив як дипломну роботу. 1902 р. за участь у студентських заворушеннях був виключений з університету, диплом про вищу освіту отримав лише 1904 р. Того самого року був учасником з'їзду нелегальних українських студентських громад, на якому представляв дерптське українське студентство. З'їзд сприяв організаційному об'єднанню розрізнених студентських громад та спричинився до їх переходу на платформу РУП. Ф. Матушевський увійшов до складу створеної 1904 р. на основі ВУЗО Української демократичної партії, восени 1904 р., вийшовши із УДП, став членом Української радикальної партії, а 1905 р., після об'єднання цих партій, — членом Української радикально-демократичної партії.

Повернувся до Києва 1904 р., займався літературною і видавничою діяльністю. Співпрацював із галицькими часописами, журналами «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», кооперативним часописом «Комашня» та ін. 1906 р. став редактором першої української щоденної газети «Громадська думка» (згодом — «Рада»).

Після революції 1905—1907 рр. змушений був виїхати до Петербурга, де активно співробітничав в місцевій громаді ТУП, Добродійному товаристві для видання загальнокорисних та дешевих книжок. У 1915 р. був одним з організаторів Українського комітету допомоги жертвам російської окупації Галичини, в 1916—1917 рр. працював уповноваженим комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту.

На реорганізаційному з'їзді ТУП 25—26.III.1917 р. Ф. Матушевського було обрано до Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів, в червні 1917 р. — до президії союзу, його скарбником. Належав до лідерів Української радикально-демократичної партії, яка в квітні відновила діяльність, а в червні 1917 р. реорганізувалась в УПСФ. Ф. Матушевський входив до складу Тимчасової ради УРДП, а на Всеукраїнському національному конгресі був обраний від неї

членом УЦР. На конгресі виступив із доповіддю «Права національних меншостей та їх забезпечення». Центральною Радою делегований до Київської губернської ради. Від фракції УПСФ увійшов до складу Малої Ради, яка 27.VIII.1917 р. обрала його до комісії з розроблення негайних заходів для розв'язання продовольчої кризи. Наприкінці жовтня 1917 р. входив до Крайового комітету охорони революції в Україні. Водночас продовжував видавничу роботу і наукові дослідження.

У січні 1919 р. Директорія УНР призначила Ф. Матушевського українським дипломатичним представником у Греції.

Його наукові студії присвячені творчості Т. Шевченка, А. Свидницького, В. Антоновича. Залишив спогади «Із щоденника українського посла» (у зб. «З минулого». — Т. 1. — Варшава, 1938).

АТЮШЕНКО Борис Павлович (2.XI.1883, Петербург — 25.III.1944, Прага) — громадсько-політичний діяч, лікар; голова медично-санітарної управи при Генеральному Секретаріаті УНР, голова департаменту Міністерства народного здоров'я і опікування Української Держави, міністр здоров'я і опікування УНР.

Народився в сім'ї офіцера російської армії. У 1902 р. закінчив 5-ту Київську гімназію і вступив на медичний факультет Київського університету. З 1903 р. — активний діяч РУП, із грудня 1905 р. — УСДРП. Належав до проводу Київського комітету партії. За студентських років розпочав медичну практику — служив помічником лікаря при санітарному відділі Київської міської управи (1905—1909), здійснював санітарно-статистичні дослідження помешкань київських робітників, брав участь у кампаніях ліквідації епідемій холери, тифу тощо. У 1909 р. закінчив Київський університет і працював військовим лікарем, асистентом у клініках при Київському університеті, Жіночому медінституті. У 1912 р. склав іспити на звання доктора медицини.

Чимало сил і знань віддав піклуванню про здоров'я незаможних верств населення, працював у Товаристві швидкої лікарської допомоги, лікарем нічної медслужби при Київській міській управі, міським санітарним лікарем, міським лікарем-куратором (лікарем для бідних). Водночас викладав у Київській губернській земській фельдшерській школі та Акушерсько-фельдшерській школі Нейштаубе. Як військового лікаря Б. Матюшенка 1914 р. було мобілізовано, до літа 1917 р. працював у різних військових частинах і госпіталях Південно-Західного фронту.

На прохання Генерального Секретаріату Б. Матюшенко у серпні 1917 р. був відряджений в його розпорядження, де одержав доручення організувати службу здоров'я в Україні. У складі секретаріату тоді не існувало спеціального секретарства здоров'я, а лише медично-санітарна управа при Генеральному секретарстві внутрішніх справ. Б. Матюшенко доклав чимало зусиль для організації системи медичної служби, аналога якої до тих пір в Україні не існувало. Водночас доводилося вживати нагальних заходів для боротьби із епідеміями, забезпечувати діяльність великих лікарських інституцій, раціонально опікуватись величезною кількістю майна та особистим персоналом медично-санітарних організацій воєнного часу (Червоний Хрест, Земський Союз, комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст тощо).

Не полишав Б. Матюшенко і політичної діяльності. Як член УСДРП брав участь у роботі Малої Ради, зокрема виступав на її засіданні 24.III.1918 р. із заявою від фракції УСДРП про безчинства польських легіонерів на Поділлі, втручання німецької військової влади у внутрішні справи УНР.

Після гетьманського перевороту у новоствореному Міністерстві народного здоров'я і опікування Української Держави очолив спартамент здоров'я. За Директорії, в листопаді 1918 р. — лютому 1919 р., керував Міністерством здоров'я і опікування. У 1919 р. був призначений членом української делегації на Паризькій мирній конференції. Наприкінці 1919 р. очолив українську дипломатичну місію в Бельгії. У квітні 1920 р., після підписання у Варшаві політичної і воєнної конвенції між урядами УНР і Польщі, виступив із листом-протестом проти цього акту та відмовою служити урядові УНР. У 1920—1921 рр. очолював Закордонне бюро Українського Червоного Хреста.

3 грудня 1921 р. викладав в Українському вільному університеті в Празі. Був одним із фундаторів і професором Української господарської академії в Подєбрадах, доктором медицини Карлового університету і керівником двох кафедр Євгеністичного інституту ЧСР. У 1922 р. став засновником та протягом 1923—1935 рр. очолював Спільку українських лікарів ЧСР, у 1923—1925 рр. редагував і видавав її друкований орган — «Український медичний вісник», був співредактором «Латинсько-українського медичного словника».

МАЦІЄВИЧ Костянтин Андріанович (18.V.1873, с. Деремезна Васильківського пов. Київської губ. — 2.IV.1942, Прага) — громадсько-політичний діяч, учений-агроном; член Центральної і Малої Рад, товариш генерального секретаря земельних справ УНР, міністр закордонних справ Директорії.

Походив із шляхетсько-священницького роду (по матері — Вишинський), нащадок митрополита Арсенія (1697—1772) — відомого українського церковно-освітнього діяча, проповідника і письменника, закатованого Катериною II. У 1899 р. закінчив Сільськогосподарський інститут в Новоолександрії (Пулави), де очолював українську студентську громаду. По завершенні курсу працював ученим секретарем Полтавського сільськогосподарського товариства. Внаслідок політичних репресій за участь в українському національному русі був змушений 1901 р. виїхати до Саратова, де до 1905 р. працював губернським агрономом саратовського земства. Переїхав 1907 р. до Харкова, працював у сільськогосподарському товаристві, редагував часописи «Хлібороб» і «Агрономічний журнал». Належав до Української радикально-демократичної партії, був членом ТУП. Обраний 1915 р. професором сільськогосподарської економіки Вищих сільськогосподарських жіночих курсів у Петрограді, викладав також і на Кам'яноострівських сільськогосподарських курсах.

1917 р. повернувся до Києва. На нараді УРДП (6—7.IV.1917), яка відновила свою діяльність після Лютневої революції, його обрали членом ЦК. Репрезентував партію в Центральній і Малій Раді. Водночас не полишав педагогічної практики, викладаючи сільськогосподарську економіку у вузах Києва, редагував «Вісник громадської агрономії» і доклав чимало зусиль для організації сільськогосподарської кооперації. 8.VIII.1917 р. його було призначено товаришем генерального секретаря земельних справ. Був одним із авторів земельного законопроекту УЦР.

Як противник ліквідації приватної власності на землю, проголошеної III Універсалом, в газеті «Нова рада» писав, що аграрний терор і руїна в сільському господарстві України виникли внаслідок проголошення III Універсалом УЦР ідеї примусової соціалізації землі. На його думку, такі принципи механічного урівнення землеволодіння ніколи не були властиві українцям і не варто було б «чужі російські тенденції переносити на український ґрунт». Не погоджуючись із ідеєю соціалізації землі, 19.XII.1917 р. подав у відставку.

За часів Української Держави працював у Київському губернському земстві, Всеукраїнському союзу земств, був членом політичної комісії української делегації на мирних переговорах із РСФРР та комісії з укладання торговельних договорів із Центральними державами. У січні—лютому 1919 р. входив до складу дипломатичної місії УНР на переговорах із представниками Антанти в Одесі. Протягом 13.II.—9.IV.1919 р. очолював Міністерство закордонних справ УНР в кабінеті С. Остапенка, в 1919—1923 рр. — голова дипломатичної місії УНР в Румунії.

У 1923 р. емігрував до ЧСР. Професор Української господарської академії в Подебрадах. З 1936 р. — голова Української наукової асоціації та Українського дипломатичного клубу в Празі.

Наукова діяльність присвячена сільськогосподарській економіці. Основні наукові дослідження: «Крестьянские общества сельского хозяйства» (1904), «Общественно-агрономические очерки» (1913), «Головні принципи земельної реформи на Україні» (1917), «Сільськогосподарська політика СРСР в світлі сучасної кризи» (1931) та ін. Написав спогади «Життя мого сучасника».

МИХАЙЛИЧЕНКО Гнат Васильович (псевд. Ігнатій Михайлич; 14.IX.1892, с. Студенці Курської губ., нині с. Миропілля Сумської обл. — 21.XI.1919, Київ) — громадсько-політичний діяч, письменник; член Центральної Ради і ЦК Селянської спілки.

Народився в селянській сім'ї. У 1908—1912 рр. навчався в Харківському сільськогосподарському училищі (Лозовеньки поблизу Харкова), згодом продовжив навчання у Московській сільськогосподарській школі та Московському народному університеті ім. Шанявського. У 1913 р. був мобілізований до російської армії, але на початку війни дезертирував та нелегально переховувався в Галичині. На початку 1915 р. був заарештований за революційну діяльність у Харкові (друкування листівок і відозв із нагоди 10-ї річниці Кривавої неділі 9.I.1905 р.) і за вироком військового суду засуджений до 6 років каторги та довічного заслання. В ув'язненні написав перші літературні твори.

Після Лютневої революції повернувся в Україну. На I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V.—2.VI.1917) обраний до ЦК Селянської спілки і кооптований до УЦР. Член УПСР, працював у харківській партійній організації, яка була центром т. зв. лівобережців. На III з'їзді УПСР (листопад 1917) Г. Михайличенка було обрано до ЦК. Належав до лівого крила партії, яке виступало за соціальну революцію в спілці із більшовиками та за мирний договір із більшовицькою Росією. На початку січня 1918 р. група членів УЦР — представників УСДРП і УПСР лівої орієнтації, до якої належав і Г. Михайличенко, намагалась, порозумівшись із більшовиками, розпустити Центральну Раду та привести до влади Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Однак спроба перево-

роту була зліквідована військовим комендантом Києва М. Ковенком. Г. Михайличенко та інші учасники змови були заарештовані.

На IV нелегальному з'їзді УПСР (13—16.V.1918) ліве партійне крило, що згодом було перейменоване «боротьбистами» (від назви газети «Боротьба»), заявило про свою солідарність із більшовиками. Г. Михайличенко увійшов до складу Головного революційного комітету та взяв участь у підготовці повстання проти гетьмана. На протигагу імперським поглядам більшовиків боротьбисти прагнули національного суверенітету та наївно вірили в непорушність ленінського «права націй на самовизначення». Мріяли про власний уряд соціальної справедливості — Раду революційних комісарів. Постановою ЦК УСДРП (незалежних) та УПСР (боротьбистів) від 6.VIII.1919 р. партії злилися в УКП (боротьбистів). Одним з провідників та ідеологів нової партії став Г. Михайличенко.

Наприкінці 1918 — на початку 1919 рр. був заступником голови Київської ради робітничих депутатів. Після захоплення Києва більшовицькими частинами (лютий 1919 р.) увійшов до колегії київської ЧК та до виконкому Київради. У травні—червні 1919 р. очолював Наркомат освіти УССР. Тоді-таки разом із М. Семенком редагував часопис «Мистецтво». Прихильник українського національного відродження, Г. Михайличенко на посадах в Київському виконкомі і Наркоматі освіти УССР прагнув не допустити припинення цього процесу більшовицькими органами влади. Під час денікінської окупації Києва перебував на конспіративному становищі, виконував доручення Київського підпільного ревкому. Розстріляний денікинською контррозвідкою.

Автор літературних творів, зокрема «Блакитного роману» (1921), збірника «Новели» (1922), а також творів малярства, ілюстрацій до поезій В. Чумака.

МИЦЮК Олександр Корнійович (9.VI.1883, с. Новоолександрівка Бахмутського пов. Катеринославської губ. — 30.XII.1943, Прага) — громадський діяч, економіст і соціолог; директор департаменту сучасних земельних справ Генерального секретарства земельних справ УНР, міністр внутрішніх справ Директорії УНР.

Народився в селянській сім'ї. У 1896 р., після закінчення Комишуватської сільської школи, працював телефоністом, конторником на Голубовських шахтах Катеринославщини. У 1903 р. закінчив Новоглухівську лісову школу, працював інструктором з лісництва на Полтавщині, де вступив до РУП. Коли революція 1905 р. зазнала поразки, згадував О. Мицюк, він за організацію селянської спілки в Золотоніському повіті був адміністративно засланий до Середньої Азії. На засланні зацікавився долею українців-переселенців у Киргизстані і Туркестані, опублікував кілька брошур на цю тему. Повернувшись самочинно на батьківщину, був знову заарештований і відсидів деякий час у тюрмі за революційну діяльність. Працював землеміром у Полтаві і начальником землемірної партії на Херсонщині, водночас входячи до складу організацій УПСР.

У 1910 р. вступив на юридичний факультет Харківського університету і працював лісничим у маєтках М. Терещенка на Чернігівщині. Під час навчання в Харкові брав участь в діяльності української громади. Після закінчення університету (1915) — присяжний повірений, згодом — управитель Трубчевських підприємств, де зосередилась велика група українських громадських діячів, письменників, артистів, інженерів, які переховувались від служби в російській

армії не бажаючи воювати проти братів-галичан. Разом із О. Мицюком управителем цих підприємств був і Микита Шаповал. Однак невдовзі російська адміністрація з метою ліквідації цього активного українського національного осередку, почала звільняти українців із посад. О. Мицюк згадував, що він, не бажаючи стати офіцером, обрав посаду помічника начальника Київської повітової міліції у квітні 1917 р.

У червні 1917 р. був призначений головою Київського губерньського комітету з постачання палива і запрошений на посаду директора адміністративного відділу Генерального секретарства земельних справ. Невдовзі очолив і департамент сучасних земельних справ та безпосередньо займався розробленням земельної реформи в Україні. Мала Рада 18.VIII.1917 р. розглядала його кандидатуру на посаду генерального писаря Генерального Секретаріату. З жовтня 1917 р. працював лектором політичної економії Українського народного університету. У листопаді був обраний до Всеросійських Установчих зборів від блоку УПСР і УСДРП на Катеринославщині.

Звільнений гетьманською владою у травні 1918 р. з посади в Міністерстві земельних справ, О. Мицюк був обраний членом правління Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу, де надавав великої уваги організації нових кооперативних спілок.

Провадив доволі плідну наукову діяльність, зокрема 1918 р. написав праці про земельну реформу в Україні протягом 1917—1918 рр., про історію політично-економічних ідей та господарського побуту.

У грудні 1918 р. Директорія призначила О. Мицюка міністром внутрішніх справ УНР, в січні 1919 р. його було обрано членом Всеукраїнського трудового конгресу від кооперативних спілок, а в червні призначено товаришем міністра народного господарства.

На еміграції в ЧСР брав участь у створенні українських вищих шкіл, був професором Української господарської академії у Подєбрадах, ректором (1938—1939, 1940—1941) Українського вільного університету.

Автор близько 60 наукових праць із політекономії та підручників для вищих шкіл, мемуарів «Директорія УНР. Спогади і роздуми» (1931).

МІРНА Зінаїда Валентинівна (1875 — 1.IV.1950, Прага) — громадський і культурний діяч, перекладач; член Центральної Ради та її Комітету.

Дівоче прізвище — Хильчевська. Дружина громадського і державного діяча І. Мірного. Належала до Київської громади ТУП, працювала в товаристві «Юг». Д. Дорошенко у своїх спогадах говорив про жінок, «які вложили найбільше душі і сил» у справу допомоги інтернованим та арештованим галичанам, які прибули до Києва: «Наші дами робили героїчні зусилля, щоб допомогти, вони тільки й робили, що бігали по участках, по знайомих, де збирали пожертви, по Подолу, де скупали старі речі, клопотались перед поліцією». Серед таких жінок він називав і З. Мірну, яка очолювала Київську філію Товариства охорони жінок. Вона постійно дбала про національний бік діяльності товариства, заснованого принцесами імператорського дому. Київська філія Товариства охорони жінок друкувала відозви й плакати українською мовою, опікувалась притулками для дітей біжен-

ців-галичан, збирала подарунки для жінок і дітей, інтернованих до Сибіру, тощо. Була діяльним членом українського клубу «Родина».

Після Лютневої революції стала одним із засновників УЦР. На Всеукраїнському національному конгресі була обрана до складу УЦР від просвітніх організацій Києва. На Перших Загальних зборах УЦР обрана до її Комітету. Була одним із організаторів збору коштів до Українського національного фонду. Член УРДП, після реорганізаційної конференції партії (27.VI.1917) належала до УПСФ. За часів Української Держави залишалась у Києві, працювала в дитячих освітніх закладах.

У 1919 р. на жіночому з'їзді в Кам'янці-Подільському була обрана до проводу Національної ради українських жінок, виконувала обов'язки заступника голови ради. Протягом 1920—1924 рр. очолювала філію цієї організації в Берліні. Як і більшість українських жінок-активісток національного руху на еміграції, своє головне завдання вбачала у поширенні національної пропаганди в міжнародних жіночих колах. Отож чимало зусиль доклала для співпраці із Німецькою національною жіночою радою, німецькою Лігою миру і свободи, Міжнародною організацією Червоного Хреста та ін. З 1924 р. очолювала Український жіночий союз в Празі. У 1937 р. була обрана до проводу новоствореного Світового союзу українок.

Співробітничала із українськими жіночими періодичними виданнями «Жінка», «Жіноча доля», «Нова хата» та ін. У часописі «Тризуб» друкувала статті, присвячені проблемам української еміграції та жіночого руху. Перекладала твори французьких авторів українською мовою.

МІРНИЙ Іван Іванович (30.VIII.1872, Харківська губ. — 17.III.1937, Прага) — громадсько-політичний діяч; член Центральної Ради, Генеральний (Державний) писар УНР.

До 1917 р. був активним діячем українського національного руху на Київщині. Працював у товаристві «Просвіта», місцевому осередку ТУП, був членом Українського клубу, клубу «Родина», співробітником Комітету Південно-Західного фронту. Всеросійського союзу міст. Брав участь у роботі реорганізаційного з'їзду ТУП (25—26.III.1917) та наради УРДП (6—7.IV.1917).

На Всеукраїнському національному конгресі (6—8.IV.1917) був обраний членом УЦР від громадських і просвітницьких організацій Києва за територіальним представництвом. Навесні 1917 р. за рекомендацією УЦР деякий час виконував обов'язки заступника губернського комісара Київщини. З 27.VI.1917 р. — член УПСФ. 9.X.1917 р. був призначений товаришем Генерального писаря Генерального Секретаріату, після демісії О. Лотоцького з посади Генерального писаря у листопаді 1917 р. обійняв цю посаду. У січні 1918 р. був призначений Державним писарем УНР.

За періоду Української Держави та Директорії УНР очолював канцелярію Міністерства закордонних справ.

У 1920—1924 рр. перебував на еміграції в Німеччині, де репрезентував уряд УНР в екзилі. З 1924 р. мешкав у ЧСР. Обирався скарбником Українського громадського комітету в Празі, працював директором канцелярії, асистентом Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, був членом управ різних українських товариств, співробітником багатьох періодичних видань.

МІХНОВСЬКИЙ Микола Іванович (1873, с. Турівка Прилуцького пов. Чернігівської губ. — 3.V.1924, Київ) — політичний і громадський діяч, правник, журналіст; член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету.

Народився в сім'ї священика, який, за словами Д. Дорошенка, виховав свою родину «в самостійницькому дусі». З дитячих років світогляд М. Міхновського формувався під впливом батька. Після закінчення Прилуцької гімназії (1890) вступив на юридичний факультет Київського університету і вже першокурсником став членом Молодої громади. У 1891 р. — провідник та ідеолог таємної студентської організації Братство тарасівців, яка проголосила своєю метою боротьбу за «самостійну, суверенну Україну, соборну, цілу і неподільну, від Сяну по Кубань, від Карпатів по Кавказ, вільну між вільними, без пана й без хама, в будучому без класової боротьби, федеративну всередині». Однак невдовзі (1893) організацію було розгромлено, а більшість її членів заарештовано. М. Міхновському вдалося залишитись на волі. Після закінчення юридичного факультету працював у київській адвокатській конторі. Продовжував громадсько-політичну працю в товаристві «Молода Україна», за дорученням якого виїздив до Львова для налагодження зв'язків із галицькими політичними колами та закупівлі української літератури. У 1899 р. переїхав до Харкова, де відкрив приватну адвокатську контору. Водночас співпрацював з Українською громадою, утвореною 1897 р. харківською студентською молоддю. Його промови на громадських зібраннях у Полтаві та Харкові, в яких наголошувалося на потребі збройної боротьби за права українського народу, привернули увагу багатьох молодих патріотів. Учасник студентського руху у Харкові Ю. Коллард писав, що «саме Міхновський спричинився до цілковитого відірвання нашої харківської молоді від аполітичного українофільства та етнографізму, бо показав він нам нові шляхи через радикал-демократизм до революційного українського націоналізму».

Ініціатори створення РУП (Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич і М. Русов) запропонували М. Міхновському розробити програму нової партії. Так з'явилась брошура «Самостійна Україна» (офіційне видання РУП 1900 р.), яка спричинила жваві політичні дискусії в Наддніпрянській Україні та Галичині. Тоді саме у львівському часописі «Молода Україна» було опубліковано відкритого листа М. Міхновського до російського міністра внутрішніх справ Д. Сипягіна із приводу заборони напису українською мовою на пам'ятнику І. Котляревському в Полтаві. Незабаром у РУП склалась опозиція політичній лінії «Самостійної України» М. Міхновського. Більшість членів партії тяжіла до ухвалення програми соціалістичного спрямування. Наприкінці 1901 — на початку 1902 рр. з односторонніх М. Міхновського сформувалась Українська народна партія, що проголосила своєю метою боротьбу за незалежність України. М. Міхновський був її провідником і головним ідеологом, автором програмних партійних видань. У 1902—1904 рр. написав статті і відозви: «Робітницька справа у програмі УНП», «Справа української інтелігенції в програмі УНП», «Десять заповідей УНП», що на тривалий час стали основоположними документами для багатьох поколінь українських націоналістів. У 1903 р. за його сприяння при УНП була створена напіввійськова організація, яка здійснила низку політичних терористичних акцій у Харкові (1904), Києві (1909) та ін.

Сучасники характеризували М. Міхновського неоднозначно. М. Грушевський, із яким він познайомився наприкінці XIX ст., вбачав у ньому людину «зі

здібностями і ще більше амбіціями, із сильним нахилом до авантюризму, інтриги і демагогії». В. Винниченко в одному зі своїх ранніх оповідань виводить образ самостійника Данила Недоторканого, у якому можна пізнати риси М. Міхновського: «Високий здоровенний чолов'яга із довгими козацькими вусами... Ходить у вишиваній сорочці із стьождкою». О. Лотоцький подав прихильнішу характеристику, маючи його за видатну особистість «серед українського громадянства», людину «великої енергії та ініціативи громадської...», але водночас писав, що «театральність його поведінки викликала відразу» і часто була «об'єктом всякого глуму».

Ідею самостійництва та ідеологію українського націоналізму М. Міхновський популяризував у часописах, які засновував із невпинною енергією попри всілякі адміністративні заборони. Це, зокрема, «Самостійна Україна» (1905), «Хлібороб» (1905), «Запоріжжя» (1906), «Слобожанщина» (1906), «Сніп» (1912—1913). Брав участь у виборчих кампаніях до Державної Думи. Протягом 1909—1914 рр. керував діяльністю національно-патріотичної організації «3-тє товариство взаємного кредиту», був членом Товариства ім. Квітки-Основ'яненка у Харкові.

У 1914 р. М. Міхновського було мобілізовано до російської армії. Служив у чині поручика у Київському воєнно-окружному суді. Ще наприкінці 1916 р. вчинив спробу закласти підвалини українського війська. М. Єремійв згадував, що він запросив його та кількох майбутніх діячів Центральної Ради (В. Ковалю, Л. Гана, О. Степаненка, Ф. Крижанівського) до клубу «Родина» і виклав власний план створення українського війська. План, за словами М. Єремєєва, зводився до того, «що кожний вояк російської армії, який є родом українець, мусить вважати себе вояком майбутньої української армії». З початком революції М. Міхновський доклав чимало зусиль для реалізації цього задуму. З його ініціативи у Києві в березні 1917 р. було організовано три військові віче, а 16.III.1917 р. створено товариство Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка. Того самого дня військовики-українці київського гарнізону обрали Український військовий організаційний комітет, до якого увійшов і М. Міхновський. Комітет став першою центральною установою для здійснення українізації в армії. Першим його практичним заходом можна вважати організацію 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького. М. Міхновський на той час проводив агітацію у частинах київського гарнізону. «Він говорив із сильним нервовим темпераментом, не раз захоплюючись сам і захоплюючи аудиторію, — писав М. Грушевський, — голос мав доволі приємний, але глухуватий, сильно жестикулював і був доволі меткий у відповідях на окрики».

На Всеукраїнському національному конгресі М. Міхновський виступив із заявою від Українського військового організаційного комітету, який мав відповідні контакти із головнокомандуванням російської армії, про згоду на формування двох українських бригад. Він наголошував на основних завданнях, які мала розв'язати УЦР: згуртування українських солдат та створення власного війська. На конгресі був обраний членом УЦР від Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка. Тим часом серед лідерів УЦР посилювалось недовір'я до М. Міхновського як політичного діяча, популярність якого в армії зростала із кожним днем. Нігілістичне ставлення до власної регулярної армії, надія на те, що у «крайньому випадку» народ сам збереться в «народну міліцію», характеризували тогочасні військово-політичні погляди соціалістичної демократії в Україні, представники якої очолювали УЦР. Про це, зокрема, свідчать висловлювання М. Грушевського, котрий називав агітацію М. Міхновського за українське військо «націонал-фашистською». «Заварив би кашу і в небезпечний момент сховався б у

просо... Отсі міркування, а також і той реакційно-аристократичний дух, котрий вияв із агітації Міхновського, змусили наших товаришів із Ц. Ради пильно слідити за його діяльністю і старатись протиставляти впливам і зв'язкам впливи Ц. Ради».

У Києві 5—8.V.1917 р. відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, скликаний з ініціативи Українського військового організаційного комітету. Бажаючи перейняти провід українського руху в армії, лідери УЦР, що прибули на з'їзд, фактично знейтралізували самостійників на чолі із М. Міхновським, хоча його й обрали членом УГВК. Після II Всеукраїнського військового з'їзду (5—10.VI.1917), відчуваючи недовір'я із боку лідерів українського парламенту та неможливість працювати в новому складі УГВК, що розширився за рахунок представників т. зв. соціалістичної демократії, М. Міхновський вийшов зі складу комітету. Його не приваблювала й робота в УЦР, де самостійники фактично були позбавлені можливості впливати на вироблення політичної лінії.

М. Міхновський брав участь у роботі установчого з'їзду Української демократичної хліборобської партії (29.VI.1917 р.) як один із її провідних діячів. На думку деяких істориків, він був одним з керівників повстання полуботківців (4—6.VII.1917), які планували збройним шляхом проголосити незалежність України. За наказом О. Керенського М. Міхновського заарештували й відправили на Румунський фронт. У листопаді 1917 р. працював на Полтавщині як чільний діяч УДХП.

Після гетьманського перевороту, підтриманого УДХП, М. Міхновський відмовився від співпраці із гетьманом. На II з'їзді партії (26—28.X.1918) висловився за збереження незалежності й суверенності Української Держави. Після проголошення гетьманської грамоти про федерацію із Росією М. Міхновський взяв участь у протигетьманському повстанні. Виїздив до Харкова, де в Запорозькому корпусі провадив агітацію за примирення повсталих із гетьманською владою заради існування спільної для всіх України. Розстріл П. Болбочана, на захист якого він виступив перед С. Петлюрою, остаточно підірвав його віру в Директорію. Його намагання зупинити анархію й стабілізувати політичну та економічну ситуацію в країні за допомогою втручання військових не мали достатньої підтримки в українському громадянстві. Опинившись у Кременчуці під час більшовицької окупації 1919 р., був заарештований і лише наступ загонів М. Григор'єва врятував його від розстрілу. У багатьох відозвах М. Григор'єва до населення того часу відчувається вплив і стиль М. Міхновського, хоча він формально не брав участі в роботі штабу григор'євців.

На початку 1920 р. виїхав до Новоросійська, звідки марно намагався емігрувати за кордон. Згодом переїхав на Кубань, працював народним учителем, у кооперативних установах. У 1924 р. повернувся до Києва, де був заарештований співробітниками ДПУ. Після звільнення зробив ще одну спробу емігрувати. 3.V.1924 р. вкоротив собі віку. Обставини смерті нез'ясовані. За деякими даними, самогубство інсценували органи ДПУ.

НАУМЕНКО Володимир Павлович (7.VII.1852, м. Новгород-Сіверський — 8.VII.1919, Київ) — громадський і педагогічний діяч, філолог, історик; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї директора гімназії. Закінчив історично-філологічний факультет Київського університету (1873) і протягом 30 років викладав у різних середніх

навчальних закладах Києва. Заснував у Києві (1905) власну гімназію, директором якої був до 1917 р.

У 1875 р. вступив до Київської старої громади та був обраний на посаду скарбника. Належав до лівого радикального крила цієї організації. Як прихильник М. Драгоманова підтримував із ним тісні зв'язки, відвідував його за кордоном. Протягом 40 років перебував під наглядом поліції. З 1882 р. — співробітник, а із 1893 р. — редактор журналу «Киевская старина» (з 1907 р. — «Україна»). Один із фундаторів Українського наукового товариства в Києві, протягом 1915—1917 рр. очолював його.

Зі створенням Центральної Ради 19.III.1917 р. на пропозицію М. Грушевського був обраний заступником голови, але в діяльності УЦР участі практично не брав. Тимчасовий уряд 7.IV.1917 р. призначив його заступником, а в травні — куратором Київської шкільної округи. Його поступливість російській шовіністично настроєній інтелігенції та гальмування темпів українізації народної освіти стали об'єктом критики із боку УЦР та Генерального Секретаріату. Водночас 11.V.1917 р. Комітет УЦР висунув його кандидатуру на посаду куратора Одеської шкільної округи, яку мав затвердити Тимчасовий уряд.

Авторитетний учений, голова Педагогічного товариства, В. Науменко мав славу кращого вчителя міста, видатного педагога-теоретика. За словами П. Зайцева, то «був старий семидесятник, уся діяльність якого проминула в умовах цілком одмінних від умов сучасних — обережний, лагідний і далекий від революційної психології». Його поміркованість й лагідна вдача, які так суперечили революційним настроям і темпам розвитку подій в Україні, спричинилися до окремих конфліктів між ним, як керівником Київської шкільної округи, і Генеральним Секретаріатом, що вимагав конкретних заходів у здійсненні шкільної реформи та переведення в життя українізації народної освіти. Зрештою, це призвело до курйозних ситуацій, коли В. Науменко виїхав до Петрограда, намагаючись оскаржити в Міністерстві народної освіти Тимчасового уряду дії Генерального секретарства освіти після проголошення III Універсалу, не розуміючи, що влади Тимчасовий уряд уже не мав. Гостру критику із боку УЦР, яка неодноразово обговорювала це питання, спричинили персональні доплати вчителям російської мови за «обрусеніє края», встановлені ще 1869 р. В. Науменко пояснив таку інерцію потребою матеріально підтримувати вчительство.

У грудні 1917 р. В. Науменко разом із іншими членами Київської старої громади І. Лучицьким, В. Ігнатовичем, А. Десницьким, Г. Квятковським став засновником Української федеративно-демократичної партії. Проіснувавши один рік, партія не відіграла помітної політичної ролі в Україні і фактично припинила своє існування. У 1918 р. В. Науменко входив до складу вченого комітету при Міністерстві віросповідань Української Держави, що займався перекладом українською мовою Св. Письма. Був членом ради Міністерства освіти, із 15.XI.1918 р. — міністр освіти в кабінеті С. Гербеля. У 1919 р. працював в УАН.

Автор наукових праць з історії української літератури: «Слово о полку Игореве как памятник дружинной поэзии» (1895); «Хронографы южнорусских редакций» (1885); «Новелла Боккаччо в южнорусском стихотворном пересказе 17—18 вв.» (1885); «К литературной истории рождественских и пасхальных вирш» (1888) та ін.

Розстріляний київською ЧК.

НЕРОНОВИЧ Євген Васильович (1888, Пирятин — 25.III.1918, Великі Сорочинці) — громадсько-політичний діяч, інженер-технолог; член Центральної і Малої рад, народний секретар військових справ советського уряду України.

Освіту здобув у Полтавській чоловічій гімназії та на електротехнічному факультеті Петербурзького політехнічного інституту. Під час навчання в гімназії був одним із засновників першого гімназійного друкованого органу «Відродження» (1907). У Петербурзі належав до організаторів студентських громад та репрезентував їх на студентському з'їзді у Львові (1909), очолював українську студентську громаду політехнічного інституту, що активно діяла із 1910 р. Належав до складу головної студентської ради, очолював інформаційне бюро студентських громад, редагував часопис «Український студент», що виходив у Петрограді протягом 1913—1914 рр., був одним із керівників українських курсів для солдат, організованих студентською молоддю в Петрограді. О. Лотоцький у своїх спогадах писав про Є. Нероновича: «він був головним двигуном студентського руху, невичерпним джерелом ініціативи та громадської енергії». Водночас вже за студентських років у нього проявились ознаки майбутньої непослідовності у політичних поглядах. «Нестриманий здержуючими центрами ні в поступуванні своєму, ні в своїх стремліннях, — писав О. Лотоцький, — він найменше забезпечений був од цілком несподіваних, деструктивних кроків, а той вплив, що розпромінював він від своєї видатної психіки, надто посилював наслідки деструктивного його чину... Його виступи громадські та, зокрема, в Центральній Раді були причиною поважних заворушень політичних. Врешті і зовсім потягло його до табору ворожого, що так пасував йому своїми далекосяглими гаслами».

Є. Неронович увійшов до складу УЦР у жовтні 1917 р. як член Всеукраїнської ради військових депутатів, обраний до її складу III Всеукраїнським військовим з'їздом (20.X—30.X.1917), головою організаційного комітету якого він був. У листопаді 1917 р. увійшов до Малої Ради від фракції УСДРП. Є. Неронович очолював ліве крило партії, яке прагнуло співробітництва із більшовиками та належав до групи членів УЦР, які підтримали Раду народних комісарів у Петрограді, готували акцію, спрямовану на розпуск УЦР та передачу влади в Україні Раді робітничих, солдатських і селянських депутатів. У грудні 1917 р. був учасником харківського з'їзду рад України, який мав виразно вороже Центральній Раді спрямування, і перейшов на бік більшовиків.

Був членом делегації більшовицького уряду в Бересті-Литовському. На II Всеукраїнському з'їзді рад (17—19.III.1918 р., Катеринослав) його як представника лівих українських соціал-демократів було обрано до складу Народного секретаріату — більшовицького уряду України. Він обійняв посаду народного секретаря військових справ, але дуже швидко порвав із більшовиками. Під час наступу українських військ на Полтаву був заарештований у Великих Сорочинцях, де перебував у родичів дружини, і розстріляний без суду як член Народного секретаріату, яким на той час фактично вже не був.

Мала Рада 6.IV.1918 р. обговорювала справу розстрілу Є. Нероновича — члена УЦР. Справа була передана на розслідування анкетнослідчій комісії, яка була утворена на тому самому засіданні.

НІКОВСЬКИЙ Андрій Васильович (псевд.: А. Яринович, А. Ганаскович, А. Василько; 14.X.1885, с. Малий Буялик Херсонської губ. — 1942, Ленінград) — громадсько-політичний діяч, літературознавець, журналіст; один із засновників Центральної Ради, товариш голови Центральної Ради, член Малої Ради, міністр закордонних справ Директорії УНР.

Народився у міщанській сім'ї. В автобіографії писав, що його дитячі роки минули в селі поблизу Очакова, «в голому, сухому як персець степу, над півсолоною Березанською затокою Чорного моря». Після смерті батька 1891 р. родина переїхала до Одеси, де в єврейських кварталах міста жив і виростав А. Ніковський. «Скінчив народну школу, — згадував він, — і допомагав своєму вітчимові на роботі в лазнях Ісаковича, чистячи відвідувачам чоботи, підсушуючи простирадла, бігаючи за квасом і милом». Напевне, його спіткала б доля «кухарчиних дітей», якби не зустріч 1897 р. з сином одеського ювеліра М. Еліка, який, за словами А. Ніковського, «спокусив його розкішними вигодами знання і освіти» та за нетривалий час підготував до іспитів у гімназії. Після закінчення гімназії вступив на природничий факультет Одеського університету, а невдовзі перейшов на історично-філологічний.

Навчаючись в університеті, А. Ніковський зблизився із діячами місцевої української громади. Був членом правління, секретарем і бібліотекарем Одеського товариства «Просвіта». У газеті «Рада» 1907 р. з'явилися його перші публікації. За його спогадами, то були кореспонденції про боротьбу генерала Толмачова із місцевою «Просвітою». На той час А. Ніковський читав курси української мови та літератури в таємних групах шкільної молоді, що діяли в гімназіях, семінарії, технічній школі, викладав у приватних гімназіях. Був членом Одеської молодієї громади, до якої входили С. Шелухин, Б. Чехівський, І. Луценко та ін. Порівняно зі Старою громадою, всі вони були прихильниками самостійницького напрямку. А. Ніковський був також членом УРДП і ТУП. Брав участь у студентському русі. Нелегально їздив 1908 р. до Праги як делегат від одеського студентства на Всеслов'янський студентський з'їзд, а 1911 р. був делегатом від Молодшої громади на з'їзді ТУП у Києві. Саме тоді вийшли друком його перші літературознавчі праці «Українська література і кріпацтво», «Вічна казка» (про твір О. Олеся «По дорозі в казку»). По закінченні університету викладав російську мову в одеських приватних жіночих гімназіях. «І хоча педагогія мені на початку добре повелася, — писав він у автобіографії, — я отряхнув прах педагогічний із своїх ніг назавжди і прийняв пропозицію видавця «Ради» Є. Чикаленка переїхати в Київ, щоб редагувати цю газету». Праця в редакції виявилась нетривалою, у липні 1914 р. газету було заборонено. Деякий час А. Ніковський редагував «Літературно-науковий вісник», який незабаром теж було закрито. В Одесі 1915 р. він редагував журнал «Основа», та і його влада закрила після виходу четвертого числа. 1916 р. працював уповноваженим Комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту. У 1914 р. вийшли друком його публіцистичні праці «К вопросу о Холмщине», «Галичина в ее прошлом и настоящем» та ін.

Після Лютневої революції увійшов до Київської ради об'єднаних громадських організацій, виконував обов'язки секретаря виконкому ради. Коли 8.III.1917 р. рада ТУП випустила відозву «До українського громадянства» із закликом підтримувати новий революційний уряд, українську пресу, організовуватися, створити Український національний фонд, відкривати школи, «Просвіти», то під відоз-

вою стояв підпис А. Ніковського — члена проводу товариства. На з'їзді ТУП (25—26.III.1917), на якому товариство реорганізувалося у Союз українських автономістів-федералістів, було обрано товаришем голови союзу. Водночас він став головним редактором газети «Нова рада», перше число якої вийшло 25.III.1917 р. Формальним видавцем газети було Товариство підмоги українській літературі, науці і штуці, а насправді то був орган Української радикально-демократичної партії, згодом Української партії соціалістів-федералістів, до керівництва якої входив А. Ніковський.

На Всеукраїнському національному конгресі його було обрано від УРДП до Центральної Ради, а на її Перших Загальних зборах — членом Комітету. На П'ятих Загальних зборах 23.VI.1917 р. А. Ніковського обрали товаришем голови УЦР та до складу її Президії. На цій посаді він залишався до 16.III.1918 р. Також працював у комісіях для скликання територіального з'їзду, з розроблення проекту статуту автономії України, у справі переговорів з національними меншинами. У жовтні 1917 р. кандидатура А. Ніковського була подана Генеральним Секретаріатом Тимчасовому урядові на затвердження на посаді комісара Києва. Не погодивши цю справу із УЦР, Тимчасовий уряд затвердив свого кандидата — меншовика К. Василенка, що спричинило негативну реакцію Генерального Секретаріату. Мала Рада 25.X.1917 р. на закритому засіданні із представниками київських революційних організацій утворила відповідальний перед УЦР Крайовий комітет охорони революції в Україні. До його складу як представник УПСФ увійшов А. Ніковський.

Після гетьманського перевороту продовжував працю журналіста, редагував «Нову раду». Був одним із ініціаторів створення 21.VI.1918 р. Українського національно-державного союзу — міжпартійного політичного об'єднання, якому належало «рятувати загроженої українську державність» та консолідувати сили «для праці над будовою незалежної Української держави». Союз був задуманий і діяв як опозиційна владі П. Скоропадського інституція. А. Ніковський очолював союз до 18 вересня, надалі — член його президії, брав участь у підготовці антигетьманського повстання. 1919 р. працював у Книгоспілці, заступником директора Оперного театру, директором «Українфільму» — установи, що існувала на базі Дніпросоюзу, редагував журнал «Нова громада».

За більшовицької влади і денікінщини деякий час перебував на нелегальному становищі. Наприкінці 1919 р. — на початку 1920 р. — співробітник УАН. З 26.V.1920 р. — міністр закордонних справ Директорії УНР. Очолював комісію з розроблення конституції УНР (1920—1923), яка працювала у Тарнові (Польща). У серпні 1921 р. брав участь у роботі дипломатичної місії УНР у Варшаві, був членом української делегації на переговорах із Б. Савинковим про спільні дії, внаслідок яких було підписано угоду про взаємне визнання УНР і Російського політичного комітету та окремо було розроблено велику військову конвенцію. Постановою ВЦВК 20.X.1924 р. А. Ніковському було дозволено повернутись в Україну. Він працював у ВУАН, очолював правописно-термінологічну комісію, підготував і видав 1927 р. Словник українсько-російський.

Був заарештований 21.VII.1929 р. у справі «СВУ» та засуджений до 10 років позбавлення волі. Покарання відбував на Соловках. По завершенні терміну постановою УНКВС вирок було скасовано і справу закрито. Звільнений 21.IV.1940 р. За деякими свідченнями, А. Ніковський помер у блокадному Ленінграді.

Автор багатьох публіцистичних праць, літературознавчих студій про творчість Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кобилянської. Перекладач творів Дж. Лондона, В. Шекспіра та ін.

ОДИНЕЦЬ Гаврило Матвійович — громадський діяч, селянин; член Центральної і Малої Рад та Всеукраїнської ради селянських депутатів.

Народився в с. Биківні під Києвом. Працював на землі, згодом, оволодівши столярним ремеслом, — у приватних столярних майстернях. Б. Антоненко-Давидович писав, що Г. Одинець «ще задовго до Першої світової війни став свідомим українцем, був у дружніх стосунках із С. Єфремовим, за порадою якого виготовляв меблі в українському народному стилі, що користувались великим попитом».

За політичними переконаннями Г. Одинець належав до УПСР. На Всеукраїнському національному конгресі, де репрезентував українське громадянство Чернігівщини, його було обрано членом Центральної Ради та її Комітету. У складі делегації УЦР 13.V.1917 р. був відряджений до Петрограда для переговорів із Тимчасовим урядом про національно-територіальну автономію України. Голова Остерського повітового земельного комітету, член Селянської спілки, Г. Одинець був учасником I Всеукраїнського селянського з'їзду, на якому його обрали до Всеукраїнської ради селянських депутатів. У листопаді 1917 р. на виборах до Всеросійських Установчих зборів отримав мандат депутата-представника блоку українських партій від Чернігівської губернії.

За більшовицької влади очолював Всеукраїнський комітет незаможних селян. У 1920 р. вступив до КП(б)У.

Автор спогадів про УЦР, які вийшли у Харкові 1926 р., та збірки віршів. Член Спілки селянських письменників «Плуг». На судовому процесі у справі «СВУ», який відбувся у березні—квітні 1930 р., «виконував роль» члена Верховного суду. У спогадах про судовий процес Б. Антоненко-Давидович писав, що Г. Одинець «мав судити свого колишнього патрона, зичливця й товариша в Центральній Раді — Сергія Єфремова та інших відомих і невідомих... людей». Г. Одинець та інші спеціально підібрані члени Верховного суду УССР мали створити враження, що членів «СВУ» судить власне український народ.

На початку 1930-х рр. Г. Одинець також був репресований. Після п'ятирічного ув'язнення повернувся в Україну.

Відомостей про його подальше життя не виявлено.

О'КОННОР-ВІЛІНСЬКА Валерія Олександрівна (9.XII.1866, с. Миколаївка Кременчуцького пов. Полтавської губ. — 19.XII.1930, Подєбрadi) — громадський діяч, письменниця, перекладач; член Центральної Ради та її Комітету.

Народилась у сім'ї багатого землевласника Де-Коннора, ірландця за походженням. Мати належала до роду Лисенків. З дитячих років виховувалась у любові до української культури. Відомий лист М. Лисенка, в якому композитор писав дев'ятирічній дівчинці про її українське походження, наголошував, що вона

мусить любити свій народ та працювати задля нього, коли виросте. Згадуючи цей факт у своїх споминах «Лисенки—Старицькі», В. О'Коннор зауважувала, що відтоді почалося її національне усвідомлення. З дитячих літ вона товаришувала із сестрами Старицькими, найбільше — із Л. Старицькою-Черняхівською. З нею вона не лише вчилась в одній гімназії, їх єднала і літературна творчість.

Д. Антонович, близький до подружжя Вілінських на еміграції та автор біографічного нарису про письменницю, писав, що «вона жила спільним духовним життям та перебувала в найближчих стосунках із тодішнім поступовим українським літературним гуртком. Із старшого покоління цього гуртка близькими їй були Лисенко, Старицький і Олена Пчілка, а із її товаришів — поетеса Леся Українка, поет В. Самійленко, письменниця Л. Старицька-Черняхівська, М. Славинський, С. Шелухин, І. Стешенко, а також артисти-корифеї українського театру».

Освіту В. О'Коннор здобула у київській жіночій гімназії В. Вашенко-Захарченко. Дві праці, написані нею на закінчення середньої освіти — «Ідеал удільного вічового князя» та «Жан-Жак Руссо і його теорії виховання» були високо поціновані її вчителями.

Національно-громадська робота приваблювала її із молодих літ. У рідному селі власним коштом організувала приватну нелегальну українську школу для селянських дітей, а дещо пізніше — театр, про який М. Кропивницький згадував як про перший український справді народний театр. Оселившись за 1890-х років у Харкові, В. О'Коннор учителювала в єпархіяльній школі, працювала у видавничому комітеті Харківського Товариства письменності, була співробітником «Харьковских ведомостей», де друкувала статті й театральні рецензії. Саме тоді написала українською і російською мовами науково-популярні книжки про Далекий Схід. Її брошура про Японію була визнана критиками й науковцями кращою науково-популярною працею, проте цензурні обмеження стали на перешкоді її публікації.

Повернувшись 1905 р. до Києва, В. О'Коннор-Вілінська разом з чоловіком — інженером О. Вілінським — взяла активну участь у національно-громадському русі. Була членом Літературно-артистичного товариства, працювала у київській «Просвіті», Українському клубі, належала до ТУП. У «Літературно-науковому віснику» друкувались її повісті, п'єси, статті тощо. Як свідому українку та письменницю і в Києві її чекала та сама доля, що й у Харкові. Як писав Д. Антонович, «її праці російська влада не раз конфіскує. Так, повість «Скарб», що вже було надруковано у київському виданні «ЛНВ», було нагло сконфісковано — просто вирізано із накладу, а авторку і редактора журналу запроторено до в'язниці. Судова справа з приводу цього була передана аж у Петербург до Сенату». Ця судова справа мала широкий розголос у колах української інтелігенції і на захист письменниці подали свої голоси відомі українські правники І. Шраг та С. Шелухин.

Працюючи в Українському клубі, В. О'Коннор-Вілінська разом із Л. Старицькою-Черняхівською й О. Олесем написала низку одноактних клубних п'єс, внаслідок чого її драматургічний талант здобув широке визнання. П'єси В. О'Коннор-Вілінської «Візит», «Сторінка минулого», «Марусина ялинка» вийшли окремими виданнями у Києві, Ужгороді, Вінніпезі.

У 1913 р. разом із чоловіком увійшла до редколегії часопису «Сяйво». Під час Першої світової війни працювала у Товаристві допомоги населенню Півдня Росії «Юг», в якому була одним із організаторів культурно-освітньої роботи для поранених, брала участь у заснуванні притулків для дітей біженців і виселенців

із Галичини тощо. Разом із Л. Старицькою-Черняхівською активно працювала у клубі «Родина», який за років Першої світової війни був центром національного життя. Належить до засновників УЦР. Учасниця реорганізаційного з'їзду ТУП 25—26.III.1917 р., на якому товариство було перейменовано на Союз українських автономістів-федералістів, В. О'Коннор-Вілінська була делегована від союзу на Всеукраїнський національний конгрес та обрана членом УЦР. На Перших Загальних зборах УЦР стала членом Комітету

Навесні 1917 р. в колах київської мистецької інтелігенції виникла ідея заснувати спеціальний комітет, який би опікувався українським національним театром. 4.V.1917 р. відбулись установчі збори Комітету Українського національного театру. До президії товариства увійшла і В. О'Коннор-Вілінська. Вона працювала у репертуарній комісії комітету разом з відомими українськими письменниками О. Олесем, В. Самійленком, Л. Старицькою-Черняхівською. Із формуванням Генерального секретарства освіти та заснуванням у його складі літературної секції В. О'Коннор-Вілінська очолила її. Залишалась на тій посаді і за Української Держави. Всю платню за роботу в міністерстві віддавала «Молодому театрові», який на етапі свого становлення перебував у дуже скрутному фінансовому становищі.

У листопаді 1918 р. разом із чоловіком, який був призначений Директорією українським консулом у Цюриху, виїхала до Швейцарії і відтоді жила на еміграції у Відні, згодом у ЧСР. Співробітничала з часописами «Воля» (Відень), «Нова Україна» (Прага), перекладала твори французьких письменників для видавництва «Чайка» і «Земля». У Відні очолювала закордонну українську секцію «Ліги миру і свободи». Її твори друкувались у журналах «Жіноча доля» (Коломия), «Світ дитини» (Львів), «Пчілка» (Ужгород), «Тризуб» (Париж) та ін. В останні роки життя працювала у термінологічній комісії Української господарської академії у Подєбрадах. Важко переживаючи передчасну смерть чоловіка, вкоротила собі віку.

ОНАЦЬКИЙ Євген Дементійович (псевд. Характерник; 13.1.1894, Глухів — 27.X.1979, Буенос-Айрес, Аргентина) — громадський діяч, журналіст, історик культури, лінгвіст; член Центральної Ради, завідувач секретаріату, секретар Центральної Ради.

Освіту здобував у Чернігівській чоловічій гімназії, а протягом 1912—1918 рр. — на історично-філологічному факультеті Київського університету, де належав до нелегальних студентських товариств, був членом ТУП. У 1917 р. працював секретарем Глухівської земської повітової управи.

З УЦР почав співпрацювати після повернення до Києва М. Грушевського, якого відвідав у складі студентської делегації, та який справив на студента неабияке враження. Спочатку формально не входив до складу УЦР, але в квітні був призначений завідувачем секретаріату. У травні введений до складу УЦР представником Чернігівської губернії замість М. Рубісова. У квітні 1917 р. брав участь у роботі Всеукраїнської студентської конференції як представник київського студентства.

Талановитий журналіст, Є. Онацький опублікував у газеті «Нова рада» свої статті про перші дні українського національного й освітнього рухів в Україні. Під час літніх вакацій 1917 р. читав лекції на курсах українознавства на Чер-

нігівщині. Перебуваючи на Чернігівщині як інструктор УЦР, описав власні враження про настрої населення та ставлення до політики Центральної Ради. Зокрема в «Літературно-науковому віснику» (1925.—Кн. 4.—С. 131) писав, що українці, читаючи газети, ніяк не могли зрозуміти, чому «представники Центральної Ради несподівано виступали в оборону єдності з Росією. Такі звістки просто таки збивали із пантелику провінцію, і місцеві діячі, з одного боку, не мали ніколи виразних директив, що робити, а з другого, то й самі не знали, куди вести розбурхані спрагнені акції революційної маси. Ті маси, що, початково повіривши першому універсалу, бачили в Центральній Раді свого справжнього провідника, потрохи бачачи, що сі «провідники» або тупцюють на місці, або ведуть то вперед, то назад, кидають гучні гасла і не думають їх здійснювати, помалу відвертають від неї і шукають інших провідників».

У 1917 р. вступив до УПСФ. За дорученням Малої Ради в листопаді 1917 р. провадив переговори із урядом козацьких військ у Катеринодарі та Новочеркаську. У січні—березні 1918 р. працював секретарем УЦР. За гетьманської влади відійшов від політичної діяльності. Репрезентував УНР на мирній конференції в Парижі (1919—1920).

У 1920 р. був призначений керівником пресового бюро української дипломатичної місії в Римі, згодом очолював її. Редагував часопис «La voce del Ukraina». Співпрацював в українських часописах за кордоном «Розбудова нації», «Український голос», «Діло», «Свобода», «Новий шлях» та ін. У 1929 р. увійшов до ОУН, був призначений Проводом українських націоналістів керівником ОУН в Італії. В 1936—1940 рр. — професор Вищого східного інституту в Неаполі, в 1940—1943 рр. — лектор Римського університету. Протягом 1943—1944 рр. перебував у фашистському ув'язненні. У 1945 р. переїхав до Аргентини, де став діяльним членом місцевої української громади. У 1947 р. був одним із засновників та головою Спілки українських науковців, митців і літераторів. У 1954—1960 рр. очолював Українську центральну репрезентацію в Аргентині, в 1960—1963 рр. — голова її ради. У Буенос-Айресі редагував націоналістичний тижневик «Наш клич», часопис «Дзвін», альманах «Відродження».

Наукова спадщина складається із різноманітних праць: «Українська теоретично-практична грамати́ка для італійців» (1937), «Словник українсько-італійський» (1941, 1977), «Українсько-італійський словник» (1977), «Основи суспільного ладу» (1941, 1949). Залишив чимало спогадів і публіцистичних праць, серед них «Сторінки із римського щоденника. 1942—1943» (т. 1—2), «По похилій площі: Записки українського журналіста і дипломата. 1919—1921» (т. 1—2, 1962, 1969). Автор «Української Малої Енциклопедії» (1957—1963).

○ **ТАМАНОВСЬКИЙ** Валентин Дмитрович (псевд. Золотополець; 14.II.1893, с. Яблунівка Чигиринського пов., нині Черкаської обл. — 1964, Харків) — громадсько-політичний діяч, історик, перекладач; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї службовця, батьки якого були кріпаками. У 1912 р. закінчив 5-ту Київську гімназію і вступив на юридичний факультет Київського університету, через рік перейшов до Київського політехнічного інституту, де став членом Української громади і активно працював у термінологічній комісії КПІ разом із І. Фещенком-Чопівським, С. Веселовським і В. Затонським.

У гуртку для вивчення української мови та стилю захопився літературними перекладами українською мовою творів зарубіжних класиків. Переклав уривки із «Декамерона» Бокаччо, новели Мопассана, повісті Жуля Верна та ін. «Стимулювали мене мотиви громадського характеру, — писав В. Отамановський в автобіографії, — бо літературна праця була одним із більш-менш можливих у тогочасних політичних обставинах способів сприяти розвитку української культури». Як член таємної організації Братство самостійників, що виникло у Варшаві 1914 р., був одним із засновників 8.IX.1916 р. кооперативного видавництва «Вернигора». Його мета, за свідченням В. Отамановського, — пропагувати ідею «про орієнтацію української культури на Західну Європу, а не на Росію». У 1916 р. працював уповноваженим відділу харчових пунктів Комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту.

Ідейний провідник Братства самостійників В. Отамановський у березневі дні 1917 р. був серед засновників УЦР. За його ініціатив в Києві 15.III.1917 р. формувався штаб української міліції та почалося формування першої кінної сотні. Разом із М. Міхновським був одним із організаторів товариства Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка. Його намір виступити на відкритті Всеукраїнського національного конгресу із доповіддю «Боротьба наших предків за самостійність України» був вороже сприйнятий автономістично настроєним керівництвом УЦР, яке намагалося не допустити самостійників до роботи на конгресі. Та все-таки В. Отамановського було обрано членом УЦР від партії самостійників. Однак другого дня по завершенні роботи конгресу, 9.IV.1917 р., Братство самостійників замінило його кандидатуру на М. Шаповала, мотивуючи це тим, що В. Отамановський повинен мати можливість більше уваги надавати розбудові організації для посилення впливу самостійницьких течій в українському суспільно-політичному житті.

Видавництво «Вернигора» під його орудою 1917 р. видавало брошури, листівки, пропагандистську літературу, а також готувало переклади зарубіжних авторів і українські підручники. У 1917 р. В. Отамановський відновив навчання на юридичному факультеті Київського університету. У складі студентського куреня 17—30.I.1918 р. брав участь у бою із більшовицькими частинами під залізничною станцією Крути. У травні 1918 р.—червні 1920 р. як представник видавництва «Вернигора», у зв'язку із замовленням українських підручників у Відні, перебував в Австрії, де продовжив юридичні студії у Віденському університеті.

У червні 1920 р. повернувся в Україну. Мешкав у Вінниці. Працював у місцевій філії сільськогосподарського кооперативу «Централ». Був фундатором і керівником Вінницької філії Всенародної бібліотеки України (1923) і Кабінету для вивчення Поділля (1924), співробітником Комісії для вивчення західно-руського та українського права при ВУАН.

В. Отамановського було заарештовано 26.VIII.1929 р. у справі «СВУ» та засуджено до 5-річного ув'язнення. У 1934 р. його заарештували вдруге. Після звільнення 26.VIII.1936 р. оселився у Ленінграді, де викладав в університеті. З 1958 р. мешкав у Харкові, працював у Харківському університеті. Доктор історичних наук, автор наукових досліджень із історії міст та магдебурзького права («Города Правобережной Украины под властью шляхетской Польши от середины XVII до конца XVIII века»), із історії Вінниці та Вінничини, з бібліотекознавства тощо.

У 1919 р. у видавництві «Вернигора» вийшла друком повість В. Отамановського для юнацтва «Син України», яка мала великий вплив на виховання

української молоді періоду визвольних змагань та західноукраїнського юнацтва протягом 1920—1950 рр.

ПАВЛЕНКО Віктор Олексійович (1888, Кубань — 1932, Кубань) — військовий діяч; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, командувач Київської військової округи, генерал-хорунжий Армії УНР.

Після закінчення 1909 р. піхотного юнкерського училища вступив до Качинської авіашколи. Під час Першої світової війни служив у різних авіаційних частинах. У 1917 р. — начальник авіації та повітряної оборони ставки Миколи II у Могилеві, підполковник російської армії.

Як делегат I Всеукраїнського військового з'їзду був обраний членом УГВК та кооптований до УЦР, яка призначила його своїм представником при ставці російської армії. Виявив неабиякий організаторський талант, домагаючись укріплення трьох корпусів на Південно-Західному фронті.

Генеральний Секретаріат 14.XI.1917 р. призначив В. Павленка командувачем Київської військової округи. На цій посаді він прагнув відновити військову дисципліну і позбавити впливу різного типу солдатські ради й комітети. За його сприяння формувались дві гвардійські сердюцькі дивізії під командуванням підполковника Ю. Капкана та генерала О. Грекова. Особисто укомплектував два авіазагони. Надаючи українським частинам привілейованого становища, опікувався розробленням зразків військової амуніції, виконаних з його ініціативи в національних традиціях. Антимілітаристські настрої керівництва Генерального Секретаріату, його небажання будувати регулярну армію стали на перешкоді намірам В. Павленка. Генеральне секретарство військових справ 13.XII.1917 р. видало наказ про його відставку. Полковника В. Павленка було призначено на посаду командувача авіаційних частин Армії УНР, яку він обіймав до кінця 1920 р.

Мав великий авторитет у гетьмана П. Скоропадського, завдяки підтримці якого створив 16 авіагонів на півтисячі літаків. За Директорії УНР, якою був затверджений на посаді командувача авіації, сформував авіаційні полки, ескадрилью бомбовозів і розпочав підготовку до створення авіаційної школи. У 1920 р., після інтернування українських частин у Польщі, його було підвищено до рангу генерал-хорунжого Армії УНР, а 21.XI.1920 р. призначено заступником міністра військових справ УНР.

Після ліквідації табору в м. Каліші, де В. Павленко перебував разом з іншими інтернованими військовиками, тривалий час не міг пристосуватися до умов емігрантського життя. У 1926 р. скористався амністією, оголошеною советською владою колишнім воякам УНР, і повернувся в Україну. Оселився на Кубані, де, за деякими даними, працював сторожем у колгоспі.

Помер під час голодомору 1932 р.

ПИЛЬКЕВИЧ Олександр Меркурійович (22.V.1880, Фастів Київської губ. — 1922, Каліш, Польща) — військовий і політичний діяч; член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету, генерал-хорунжий Армії УНР.

Після закінчення 1898 р. гімназії навчався у Миколаївському інженерному училищі та Миколаївській інженерно-технічній академії в Петербурзі. Як український патріот він сформувався ще за гімназійних років. Знайомство і тісні зв'язки з В. Антоновичем, М. Грушевським, В. Винниченком, М. Шаповалом та іншими діячами сприяли зростанню його національної свідомості. Був членом українських громадських організацій, зокрема клубу «Родина» в Києві.

Учасник Першої світової війни, воював на Південно-Західному фронті. У чині полковника російської армії 20.II.1917 р. був призначений командиром 1-го повітряного дивізіону. Після Лютневої революції — один із засновників товариства Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка (16.III.1917). Товариство мало виразне самостійницьке спрямування, було ініціатором формування 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького. На I Всеукраїнському військовому з'їзді О. Пилькевича було обрано до УГВК та кооптовано до складу УЦР. Головним гаслом з'їзду було негайне «оголошення принципу національно-територіальної автономії України». Задля цього була ухвалена резолюція про відрядження до Петрограда для переговорів із Тимчасовим урядом спеціальної делегації УЦР та УГВК, до складу якої увійшов і О. Пилькевич. Його промова справила неабияке враження на кн. Г. Львова, для якого взагалі організоване українське вояцтво були вагомим політичним аргументом. «В разі відмовлення наших справедливих історичних домагань із боку Тимчасового російського уряду, вам, пане міністре, доведеться мати діло із півтора мільйонами озброєного українського народу», — ці слова О. Пилькевича мали нагадати членам Тимчасового уряду суспільні реалії в Україні.

Очолював агітаційно-освітній відділ в УГВК, а в новоствореному після I Універсалу Генеральному секретарстві військових справ одержав призначення старшини із особливих доручень. Брав участь в діяльності УЦР як член комісії для розроблення вказівок Генеральному Секретаріатові стосовно військових справ. На Малій Раді 10.VIII.1917 р. його було обрано представником УЦР при генеральному штабі російської армії для «налагодження справ українського війська». З його-таки ініціативи УЦР порушила питання про повернення в Україну знамен і клейнодів Запорозької Січі.

Після більшовицького перевороту в Петрограді приїхав до Києва і продовжив роботу в УЦР та УГВК. Неодноразово доповідав Генеральному Секретаріатові про ситуацію, що складалась в Україні внаслідок більшовицького наступу. Йому було доручено розробити оперативний план охорони Києва, «краю та залізничних доріг і кордонів». Під час бойових дій у столиці в січні 1918 р. брав участь у вуличних боях, його військовий підрозділ звільнив від червоногвардійців опорний пункт у готелі «Прага».

Навесні 1918 р. О. Пилькевича було відряджено військовим інспектором до Володимира-Волинського, де тоді формувалась Сірожупанна дивізія. За Української Держави отримав призначення на посаду отамана для особливих доручень Міністерства військових справ (15.VI.1918). За наказом Директорії 23.XI.1918 р. очолив статистично-інформаційний відділ комісії у справах військо-

вopolонених при Генеральному штабі. Був призначений 28.IX.1919 р. командиром Окремого корпусу кордонної охорони.

Після інтернування Армії УНР у таборах Польщі потрапив до Ланьцута, де за наказом військового міністра УНР став комендантом табору. Тоді йому було надано звання генерал-хорунжого Армії УНР. У таборі заснував культурно-освітній відділ, видавав часопис «Наша зоря», перші номери якого створив власноручно. Чимало сил віддавав діяльності УГВК на еміграції, підтримуючи тісні зв'язки із усіма його членами, які залишилися вірними УНР. Міністерство військових справ УНР у квітні 1921 р. скликало в Ланьцуті нараду керівників культурно-освітніх відділів таборів для інтернованих українців. Координаційний комітет наради очолив О. Пилькевич. З його ініціативи у таборах було створено народний університет.

Помер у таборі для інтернованих.

ПІСОЦЬКИЙ Анатолій Андрійович (псевд. Андрій Річицький; 1893 — 1934) — політичний діяч, журналіст, економіст; член Центральної і Малої Рад, Всеукраїнської ради робітничих депутатів.

Народився в сім'ї заможного селянина. Освіту здобув у Петровській сільсько-господарській академії в Москві, але через революційні події зміг закінчити лише 4-й курс. У 1917 р. повернувся в Україну. Належав до УСДРП, був співредактором партійного друкованого органу — «Робітничої газети». На I Всеукраїнському робітничому з'їзді був обраний до Всеукраїнської ради робітничих депутатів і кооптований до складу УЦР. Входив до Малої Ради від фракції УСДРП. Член української делегації на З'їзді поневолених народів Росії у Києві, секретар президії з'їзду. На IV з'їзді УСДРП (30.IX—5.X.1917) обраний до ЦК партії. 25 жовтня 1917 р. на закритому засіданні Малої Ради разом із київськими революційними організаціями, де було утворено Крайовий комітет охорони революції в Україні, обраний до його складу. Як представник УСДРП 16.XI.1917 р. став членом комісії УЦР законодавчих внесень. Також репрезентував українську соціал-демократію на З'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України (4—6.XII.1917) та був обраний до президії з'їзду.

Після гетьманського перевороту залишався на партійній роботі, входив до Українського національного союзу. Під час повстання Директорії був призначений членом Українського революційного комітету, який керував військовим виступом проти військ П. Скоропадського у Києві та до приїзду Директорії був головною владною силою у місті.

Розкол в УСДРП на VI партійному з'їзді спричинився до відокремлення лівого крила в окрему партію — УСДРП (незалежних). Одним із лідерів нової партії був А. Пісоцький. У 1919—1920 рр. редагував партійний орган — часопис «Червоний прапор». На установчому з'їзді 22—25.I.1920 р. УСДРП (незалежних) реорганізувалась в УКП. Одним із ідеологів та авторів партійної програми був А. Пісоцький, обраний до ЦК нової партії. Одночасно він обирався і до ВУЦВК ряду скликань. Працював завідувачем статистичного відділу Українбанку (1923—1924). Після постанови Комінтерну від 24.XII.1924 р. про розпуск УКП разом із партійними однодумцями — членами ЦК УКП — приєднався до КП(б)У. З 1925 р. працював завідувачем сектору соціально-економічної літератури Держвидаву УССР. Був членом редколегії газети «Більшовик». У 1930-х рр. очолював

семинар літератури і був членом кафедри національного питання ВУАМЛІН. У 1932 р. як уповноважений ЦК КП(б)У брав участь у хлібозаготівлі в Арбузинському районі Одеської області.

Постановою трійки ДПУ від 29.II.1934 р. його визнано одним з керівників т. зв. Української військової організації. На підставі цього 27 березня 1934 р. був приречений до смертної кари.

ПОЛОЗ (ПОЛОЗОВ) Михайло Миколайович (1890, Зміївський пов. Харківської губ.—3.II.1937, Соловки) — політичний і державний діяч; член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету.

Народився в сім'ї сільського інтелігента. Освіту здобув у Харківському реальному училищі. З 1905 р. належав до українських есерів. Під час навчання за участь у політичних акціях був заарештований і засуджений до піврічного ув'язнення та подальшого заслання. Після звільнення навчався в Московському народному університеті ім. Шанявського, згодом — у Петровській сільськогосподарській академії, але водночас не припиняв революційної діяльності, за що декілька разів заарештовувався. Був мобілізований до російської армії з початком Першої світової війни, закінчив школу авіаторів у Москві та як авіатор-винищувач брав участь у бойових діях. Прапорщик російської армії.

Як делегат I Всеукраїнського військового з'їзду був обраний до УГВК і кооптований до складу УЦР. Згодом обстоював інтереси військового комітету у військовому міністерстві в Петрограді. На II з'їзді УПСР увійшов до складу ЦК. Належав до лівого крила партії українських есерів, яке виступало за встановлення совєтської влади на українських землях. Брав участь у підготовці акції, спрямованої на розпуск УЦР та передачу влади в Україні раді робітничих, солдатських і селянських депутатів. Учасники підготовки цієї акції, в тому числі і М. Полоз, були заарештовані 16.I.1918 р. Після звільнення, наприкінці січня 1918 р. перебував у складі української делегації, яка провадила переговори із країнами Четверного союзу у Бересті-Литовському. Рада Народних Міністрів УНР 15.IV.1918 р. призначила М. Полоза головою української дипломатичної делегації до нейтральних держав, однак він відмовився від посади.

Після гетьманського перевороту М. Полоз, як і інші діячі УПСР, що на IV партійному нелегальному з'їзді (13—16.V.1918) висловились за підготовку «нового вибуху революції», яка «забезпечить всі вимоги українського трудового народу», використання методів політичного терору проти «найшкідливіших і найвпливовіших представників реакційної деспотії в центрі і на місцях», перейшов на нелегальний стан. На з'їзді майбутні боротьбисти, одним з лідерів яких був М. Полоз, фактично сформувались у нову партію. З серпня 1919 р. він був одним із керівників У КП (боротьбистів) і увійшов до ВУЦВК.

За періоду денікінщини як голова «закордонного бюро» партії перебував у Москві. У 1919—1921 та 1927 рр. — член президії ВУЦВК, із 1920 р. входив до президії Української ради народного господарства. З 1922 р. — член ВЦВК. На початку 1920-х рр. був представником уряду УССР при Раднаркомі РСФРР, згодом — наркомфін УССР. На цій посаді доклав чимало зусиль до незалежнення республіканського бюджету від бюджету загальносоюзного. Домагався від центрального уряду закону, «який докладно означав би бюджетні права совет-

ських республік і забезпечував би для них відповідні власні і загальносоюзні засоби».

Націонал-комуністичні переконання М. Полоза не могли мати підтримки керівництва УССР. Він, як і інші колишні лідери боротьбистів, був звинувачений спочатку в «націонал-ухильництві», а незабаром у причетності до «націоналістичної організації».

Наприкінці 1933 р. був заарештований і відбував покарання на Соловках. За повторним вироком розстріляний.

ПОНЯТЕНКО Прокіп Дмитрович (псевд. П. Дмитренко, Сулима, Хома Брут та ін.; 1.XI.1878, Полтава — ?) — громадсько-політичний діяч, журналіст, письменник; член Центральної Ради, товариш генерального секретаря внутрішніх справ.

Народився в сім'ї ремісника. Навчався у Полтавській духовній семінарії. У 1899—1902 рр. був членом українського гуртка семінаристів. Ставши 1903 р. членом полтавського осередку РУП, провадив політичну роботу в Полтаві, Катеринодарі, Петербурзі та Києві. Після провалу 1904 р. партійної організації в Катеринодарі емігрував до Галичини і працював у закордонному комітеті РУП, а згодом став членом УСДРП. У Львові був вільним слухачем університету. Літературну діяльність розпочав 1900 р. Друкував статті в галицькій і наддніпрянській пресі. Був співробітником київських і львівських періодичних видань: «Літературно-наукового вісника», «Ради», «Слова», «Вільної України», «Світла» та ін. Співробітничав у партійних виданнях РУП, згодом — УСДРП, зокрема в «Робітничій газеті» (1917—1918).

У березні 1917 р. був обраний членом Київського губернського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій, куди був рекомендований Центральною Радою як відпоручник Чигиринського повіту. На Всеукраїнському національному конгресі виступив із доповіддю «Про забезпечення прав національних меншостей».

У червні 1917 р., із заснуванням Генерального Секретаріату, призначений товаришем генерального секретаря внутрішніх справ. На цій посаді опікувався справами біженців із Галичини та Буковини, українськими громадянами, що залишалися в Росії і не мали змоги повернутись в Україну та ін. Вірний партійний товариш В. Винниченка, П. Понятенко перебрав на себе нагальні завдання внутрішньої політики, оскільки В. Винниченко очолював на той час увесь уряд. У січні 1918 р. обійняв посаду директора канцелярії Міністерства внутрішніх справ УНР. У березні його було призначено консулом УНР у Катеринодарі. На цій посаді залишався і за часів Української Держави, доклавши чимало зусиль для посилення українських впливів на Кубані. За Директорії УНР був співробітником української дипломатичної місії у Варшаві (1919—1920).

У 1921 р. повернувся на Кубань. Подальша доля невідома.

ПОПЛАВКО Віктор Родіонович (24.I.1881—?) — військовий діяч; член Центральної Ради та Українського генерального військового комітету, комісар Одеської військової округи.

Військову освіту здобув у Чугуївському юнкерському училищі, яке закінчив 1902 р. зі званням підпоручика. Протягом 1904—1905 рр. брав участь у Російсько-японській війні. У 1908 р. вийшов у запас, хоча подальша доля була пов'язана із армією. Повернувшись 1910 р. до Гренадерського полку, вступив до авіаційної школи, яку скінчив 1911 р. Під час Першої світової війни був учасником бойових дій, служив в авіації. У 1917 р. — командир Окремого панцерного автомобільного дивізіону особливого призначення, полковник російської армії.

На I Всеукраїнському військовому з'їзді В. Поплавка обрали до УГВК та кооптували до УЦР. Він був активним учасником українізації військових частин. Комітет УЦР 11.V.1917 р. делегував його і М. Ткаченка до головнокомандувача армій Південно-Західного фронту для переговорів у справі українізації військ, а вже 14 травня вони доповідали про наслідки переговорів із О. Брусиловим і О. Керенським. Виступаючи на П'ятих Загальних зборах Центральної Ради, В. Поплавко вимагав ширших і конкретніших повноважень для УГВК та мотивував свою вимогу високим авторитетом комітету серед військових. Звернувши увагу на слова військового міністра Тимчасового уряду, що «територіальне комплектування військ до кінця війни неможливе», він наголосив, що не можна не рахуватись з наявним військовим рухом серед українців. «Коли ми не задовольнимо тих бажань, із якими йдуть до нас люди... Ми стоїмо перед загрозою втратити всякий авторитет і вплив на маси», — зазначав В. Поплавко.

В УГВК очолював мобілізаційний комітет, керував організацією українських військових шкіл і опікувався українськими слухачами в існуючих російських військових школах. За дорученням Комітету УЦР провадив також переговори із генералом О. Брусиловим про переведення із приміщення Педагогічного музею льотної школи та звільнення будинку для засідань Центральної Ради. У грудні 1917 р. УЦР призначила його комісаром Одеської військової округи. Разом із начальником округи генералом А. Єльчаніновим В. Поплавко приймав військовий парад на честь проголошення УНР. На мирних переговорах в Бересті-Литовському 1918 р. мав повноваження військового консультанта української армії. Полковник Армії УНР.

У 1918 р. — головноуповноважений Західного району Міністерства продовольчих справ УНР, після гетьманського перевороту відмовився від посади. З серпня 1918 р. — головний інспектор Державного хлібного бюро. Був членом військової секції Українського національного союзу. У листопаді 1918 р. призначений послом Українського національного союзу на переговорах з Антантою. З грудня 1918 р. працював у Міністерстві продовольчих справ УНР.

Разом із Армією УНР емігрував і до 1928 р. жив за кордоном. Повернувся в УССР. Подальша доля невідома.

ПОРШ Микола Володимирович (псевд. Гордієнко; 19.X.1879, Лубни Полтавської губ. — 16.IV.1944, Берлін) — громадсько-політичний діяч, економіст, публіцист; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар праці і військових справ УНР.

Народився у німецько-єврейській родині. Навчався в Лубенській гімназії, увійшов до українського гімназійного гуртка, заснованого В. Шеметом. У Київському університеті належав до студентської громади і був одним із лідерів Київського комітету РУП. М. Галаган у своїх «Споминах» виділяє його як одну із трьох центральних фігур студентської громади (разом із Д. Антоновичем і М. Ткаченком) та характеризує як розумного й самовпевненого, що «завжди авторитетно говорив на зборах».

Разом із Д. Антоновичем М. Порш редагував партійний часопис «Праця», що видавався у Львові за 1904—1905 рр. Співробітничав у газеті «Селянин», провадив агітаційно-пропагандистську роботу в Києві і Ніжині, за що декілька разів заарештовувався та перебував під наглядом поліції.

Один із провідних діячів РУП. Разом із В. Винниченком очолював Київський комітет партії. М. Галаган згадував, що «цей провід не виявляв якоїсь цілісності й однозгідності», «це були дві різні натури із різними характерами, різними темпераментами, дві різні виразно означені індивідуальності». За його словами, М. Порш «схилявся до думки про необхідність ставити виразно питання про економічне і політичне усамостійнення України, тоді як серед інших провідників партії ця думка не знаходила своїх прихильників». У внутрішньопартійних дискусіях, які призвели до розколу РУП, обстоював ідею незалежного існування української соціал-демократичної організації та виступав проти об'єднання із РСДРП. Був головним опонентом Д. Антоновича в обговоренні на сторінках партійної преси національного питання. Виступав поборником вироблення українськими соціал-демократами програми з національного питання. З 1906 р. очолював УСДРП.

За міжреволюційного періоду М. Порш став відомий також як кооперативний діяч, організатор кооперативних товариств і спілок. Тоді підготував і видав наукові дослідження із статистики — «Статистика землеволодіння в 1905 р.» (1907), «Із статистики України» (1907) та ін. Одна із найбільш відомих його праць, присвячених національному питанню, — «Про автономію України» (1907) набула широкого розголосу як у Наддніпрянській Україні, так і в Галичині.

Після Лютневої революції був обраний від союзу кооперативів до Київського губерньського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій. У виконкомі він обіймав посаду комісара громадських будинків і, як згадував Д. Дорошенко, саме за його сприяння українські організації одержали декілька кімнат в одному із найбільш імпозантних будинків у місті — Педагогічному музеї, що згодом цілком перейшов у розпорядження УЦР.

На Всеукраїнському робітничому з'їзді (11—14.VII.1917) М. Порша було обрано головою Всеукраїнської ради робітничих депутатів та кооптовано до УЦР. Як член ЦК УСДРП увійшов також до складу Малої Ради. В липні—серпні Мала Рада обрала його до деяких комісій — із розслідування справи обстрілу Українського полку ім. Б. Хмельницького (26.VII), для розроблення виборчої ординації до Українських Установчих зборів (21.VIII), підготовки плану заходів для негайного виходу із продовольчої кризи (27.VIII), фінансової комісії (30.VIII) та ін.

М. Порш 14—22.IX.1917 р. репрезентував УЦР на Демократичній нараді в Петрограді, де його було обрано до президії зібрання, а 22.IX.1917 р. — до Передпарламенту. Виступаючи в Малій Раді зі своїми враженнями про Демократичну нараду, наголошував на нетолерантному ставленні до членів національних організацій представників російських політичних партій, їх небажанні зважати на інтереси національних меншин. І в дискусіях з партійними однодумцями, і на засіданнях Малої Ради М. Порш дедалі частіше виявляв самостійницькі погляди. На противагу М. Ткаченку, Б. Мартосу, В. Винниченку, які вважали, що «незалежність України принесе користь лише імперіалізму» та що «федерація веде до розвитку продуктивних сил» — наближає Україну до соціалізму, М. Порш вказував на цілковиту протилежність економічних інтересів Росії та України. На засіданні Малої Ради 10.X.1917 р. зазначив, що «від проголошеної російською демократією волі самоозначення народів не лишається нічого». «Тут говорилось, — наголошував промовець, — що боротьба пролетаріату буде йти не в таких сприятливих умовах, коли Україна буде складати окрему державу, але цього ніхто ніколи і нічим не довів. Ніхто не може довести, що українському пролетаріатові не буде полегшена боротьба класова в самостійній Українській державі». На закритому засіданні Малої Ради із представниками київських революційних організацій 25.X.1917 р. було створено Крайовий комітет охорони революції в Україні, до якого увійшов М. Порш. Виступаючи наступного дня на спільному засіданні рад робітничих і солдатських депутатів у Києві із гострою критикою повстання більшовиків у Петрограді, М. Порш кваліфікував його як помилку і підкреслював, що українці не можуть допустити боротьби за чужі інтереси на своїй території.

Був призначений 1.XI.1917 р. на посаду генерального секретаря праці. З 2.XI.1917 р. працював у Тимчасовій комісії охорони порядку, створеній Генеральним Секретаріатом. Розробив термінові заходи для забезпечення єдності командування у військах, організації правопорядку на місцях тощо. Від Генерального Секретаріату УНР 11.XI.1917 р. були оголошені правила передачі землі, запропоновані М. Поршем. Вони передбачали передачу землі земельним комітетам, виділення військової сили для охорони заводів і культурних господарств тощо. Виступав із критикою есерівського закону соціалізації землі, який залишав осторонь українських робітників, але водночас наголошував, що нерозв'язане земельне питання є основою анархії на селі.

Після відставки С. Петлюри із посади генерального секретаря військових справ (18.XII.1917) виконання обов'язків генерального секретаря було доручено М. Поршу. На цій посаді він продовжував справу організації військового управління. Український Генеральний штаб розпочав розроблення законопроекту про створення національного війська на територіальних засадах. Згідно із законом УЦР про демобілізацію армії М. Порш видав наказ про формування українського війська із офіцерів — вихідців із України. За його наказом була встановлена уніформа для українських військовиків. Генеральний Секретаріат 30.XII.1917 р. схвалив розроблений Генеральним секретарством військових справ законопроект про формування української міліції та організацію громадських корпусів як «кадрів інструкторів української міліційної армії», а 3.1.1918 р. на засіданні Малої Ради було обговорено й схвалено закон про утворення добровільного війська (армії).

Очолив 14.III.1918 р. комісію у справах товарообміну з Центральними державами при Раді Народних Міністрів. М. Порш 19.IV.1918 р. був затверджений головою української мирної делегації на переговорах із РСФСР. Напередодні

гетьманського перевороту, 23.IV.1918 р., підписав від України Господарський договір між УНР, Німеччиною і Австро-Угорщиною.

Після перевороту 29.IV.1918 р. М. Порш як один із діяльних членів УСДРП перейшов в опозицію до гетьманської влади. Був одним із організаторів нелегального з'їзду партії, який відбувся у Києві у середині травня 1918 р., і висловився за потребу «одстоювання цілковитої самостійності України», а також «проводити рішучу боротьбу з гаслом федерації із Росією, як із гаслом, направленим проти української революції». Член Українського національного союзу. Був заарештований 28.VI.1918 р. разом із С. Петлюрою. Напередодні повстання Директорії звільнений.

На VI конгресі УСДРП (10—12.I.1919), де виникла дискусія з приводу форми державного врядування, М. Порш разом із В. Винниченком на противагу лівим, які заснували окрему фракцію, що незабаром перетворилась на партію УСДРП (незалежних), зайняв праву позицію і виступив проти рад робітничих і селянських депутатів як органів державної влади.

У 1919—1920 рр. був послом УНР в Берліні. Згодом відійшов від політичної діяльності і присвятив себе науково-дослідній роботі. В наукових працях того періоду чимало уваги надавав проблемі визиску царською Росією України та її значенню в економічному піднесенні імперії. Під псевдонімом Гордієнко полемізував із П. Струве про перспективи самостійного розвитку української економіки.

ПОСТОЛОВСЬКИЙ Антін Олексійович (1889, с. Чернокозинці Старокосянтинівського пов. Волинської губ. — 1991, Буенос-Айрес, Аргентина) — громадський, військовий і церковний діяч; член Центральної і Малої Рад та Всеукраїнської ради військових депутатів, секретар Центральної Ради.

Народився в селянській сім'ї. Закінчивши Вінницьку учительську семінарію 1908 р., вчителював у сільській школі. Ще в семінарії почав писати вірші, які друкувались у часописах «Рідний край» та «Рада». У 1909 р. збірку поезій А. Постоловського було конфісковано, а самого засуджено до тюремного ув'язнення. У 1914 р. був висланий із тюрми на фронт. На початку Української революції — фейерверкер 49-ї артилерійської бригади 9-ї армії.

Від Румунського фронту був делегований на II Всеукраїнський військовий з'їзд (5—10.VI.1917), на якому його обрали до Всеукраїнської ради військових депутатів та кооптували до УЦР. Призначений 27.VI.1917 р. секретарем УЦР. Увійшов до складу Малої Ради від фракції УПСР. Його підпис стоїть на телеграмах і законах УЦР, зокрема на Законі про випуск державних кредитових білетів УНР.

Протягом 13.XII.1918—14.IV.1919 р. — помічник прокурівського повітового комісара УНР. Заарештований ЧК і засуджений до страти. Був урятований від розстрілу і емігрував до Польщі, де працював бухгалтером та економом у лісництві.

У січні 1949 р. емігрував до Аргентини. Входив до управи Української центральної репрезентації державного центру УНР в Аргентині й товариства «Відродження», в якому працював бібліотекарем. Протягом 1960—1969 рр. —

співробітник тижневика «Наш клич». У Буенос-Айресі став членом-засновником парafilії УАПЦ.

ПРОКОПОВИЧ В'ячеслав Костянтинович (псевд. С. Волох; 10.IV.1881, Київ — 7.VI.1942, Бесанкур, Франція) — громадсько-політичний діяч, педагог, учений-історик, публіцист; член Центральної Ради та її Комітету, міністр народної освіти УНР, Голова Ради Міністрів Директорії УНР.

Народився в сім'ї священика. Походив зі старовинного козацького роду Чигиринського повіту на Київщині. Закінчив історично-філологічний факультет Київського університету. Викладав історію в київських гімназіях, але за «україно-фільські» погляди та участь 1913 р. у роботі Всеросійського педагогічного з'їзду був звільнений із посад. Деякий час працював ученим бібліотекарем Київського міського музею. З 1905 р. належав до Української радикально-демократичної партії, із 1908 р. — член позапартійного об'єднання ТУП. У 1911—1914 рр. редагував педагогічний часопис «Світло», співпрацював в українській періодичній пресі, зокрема в газетах «Рада» і «Боротьба».

Один із засновників Центральної Ради, якою 9.III.1917 р. делегований гласним до губернської земської управи, 15.III.1917 р. рекомендований до складу Київського губернського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій як представник Тарашанського повіту. Брав участь у з'їзді ТУП 25—26.III.1917 р., був обраний до Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів. Учасник Всеукраїнського національного конгресу, на якому був делегований до нового складу УЦР як представник Союзу автономістів-федералістів, а 8.IV. на Перших Загальних зборах УЦР — до її Комітету. На реорганізаційному з'їзді партії, яка в червні перебрала назву УПСФ, був обраний до її ЦК. Увійшов 27.VI.1917 р. до складу комісії з реорганізації Комітету УЦР в Малу Раду, згодом представляв в останній фракцію УПСФ.

У січні—квітні 1918 р. обіймав посаду міністра народної освіти в уряді В. Голубовича. Після повернення УЦР із Житомира доклав зусиль до українізації вищих шкіл, у зв'язку з чим міністерство виробило спеціальний план, який у березні 1918 р. затвердила Рада Народних Міністрів. Напередодні гетьманського перевороту, 27.IV.1918 р., разом із іншими членами УПСФ С. Шелухиним і І. Фещенком-Чопівським заявив про вихід зі складу уряду. «Через те, що досі уряд не опублікував своєї декларації, — наголошував В. Прокопович у заяві, — а отже, не виявив досі повного і ясного шляху та конкретної програми діяльності; через те, що нинішній кабінет міністрів не в силі стати на шлях реальної роботи і не виявляє високої здатності до праці; через те, що міністри — члени партії соціалістів-федералістів — не можуть стати до активної участі і впливу у загальній нашій політиці і тим приймають на себе відповідальність за те, до чого вони не можуть прикласти рук — ми... виходимо зі складу теперішнього кабінету».

Після гетьманського перевороту повернувся до педагогічної роботи. У травні—жовтні 1918 р. входив до складу політичної комісії української мирної делегації на переговорах із більшовицькою Росією. У травні 1920 р. був призначений міністром освіти УНР в кабінеті А. Лівичького. З 1921 р. перебував у таборах для інтернованих у Польщі.

У 1924 р. переїхав до Парижа, був одним із близьких співробітників Головного Отамана УНР С. Петлюри. Обіймав ключові посади в уряді УНР в екзилі: 1924—1939 рр. — голова Ради Міністрів УНР, жовтень 1939 р.—травень 1940 р. — заступник голови Директорії та Головного Отамана УНР. Протягом 1925—1939 рр. у Парижі редагував часопис «Тризуб».

Автор наукових досліджень із історії Києва та сфрагістики: «Сфрагістичні анекдоти» (1938), «Під золотою хорогвою» (1943), «Заповіт Орлика» (1939), «Сфрагістичні етюди» (1954), «Печать Малороссийская» та ін.

ПУГАЧ Ісаак Михайлович (?—1918, Київ) — громадсько-політичний діяч, письменник і журналіст; член Центральної і Малої Рад, а також ЦК Селянської спілки та ЦК УПСР.

Діяч українського есерівського руху, один із засновників Селянської спілки. На I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V—2.VI.1917) був обраний до ЦК Селянської спілки та кооптований до складу УЦР, пізніше увійшов до Малої Ради (28.VI.1917), в якій репрезентував фракцію УПСР.

Талановитий журналіст і письменник, І. Пугач друкував статті, нариси, рецензії у багатьох українських часописах, зокрема в «Раді», «Літературно-науковому віснику». Наприкінці 1917 — на початку 1918 рр. редагував газету «Народна воля» — орган ЦК Селянської спілки і Центрального кооперативного комітету. На II з'їзді УПСР (15—19.VII.1917) був обраний до ЦК партії. В УЦР працював здебільшого в непостійних комісіях, які створювались для розв'язання нагальних завдань, зокрема в червні 1917 р. входив до складу делегації УЦР на переговорах із повсталим полком ім. гетьмана П. Полуботка тощо.

І. Пугач трагічно загинув наприкінці січня 1918 р. під час більшовицької окупації Києва. М. Єремійв у спогадах писав, що більшовиками «спеціально були розшукувані українські соціалісти і члени Центральної Ради, але й усіх, що мали якісь українські посвідки, не минули кулі. Так загинули визначні члени Центральної Ради Пугач, Зарудний та Бочковський, які думали, що вони як ліві есери нічим не ризикують». Після повернення до Києва УЦР вшанувала пам'ять всіх своїх членів, які загинули в дні більшовицького терору. Вдові І. Пугача було призначено довічну пенсію.

РУСОВА Софія Федорівна (18.II.1856, с. Олешня Городнянського пов. Чернігівської губ. — 5.II.1940, Прага) — громадський і педагогічний діяч, засновниця українських жіночих організацій; член Центральної Ради, директор департаменту дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти УНР.

Шведка по батькові (дівоче прізвище — Ліндфорс), французенка по матері, С. Русова все своє життя віддала ідеї визволення українського народу з-під імперського ярма. Закінчила Київську Фундуклеївську гімназію (1870). У 1871 р. разом із сестрою відкрила в Києві перший дитячий садок, була організатором закладів позашкільної освіти для дорослих, згодом дитячі садки заснувала в Харкові, Чернігові. Всюди провадила активну громадську діяльність (в Київській

та Одеській громадах, Харківському товаристві письменності та ін.). У революційному русі перебувала з 1881 р., член партії «Народна воля». Була ув'язнена за зв'язки із російськими революційними колами, а опісля перебувала під наглядом поліції. Член ТУП.

З 1909 р. викладала на Вищих жіночих курсах та у Фребелівському інституті, була співзасновником і співредактором педагогічного журналу «Світло» (Київ, 1913—1914). У складі депутації української інтелігенції 27.VIII.1915 р. мала аудієнцію у російського міністра освіти гр. Ігнат'єва та подала доповідну записку про народну освіту на Україні й потребу навчання рідною мовою.

На Всеукраїнському національному конгресі 8.IV.1917 р. С. Русову обрали до УЦР від просвітницьких організацій Києва. Була одним із організаторів та керівником (1917—1918) Всеукраїнської учительської спілки, членом редколегії журналу «Вільна українська школа». Один із фундаторів і директор видавництва «Українська школа». З 6 серпня 1917 р. до березня 1919 р. — директор департаменту дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти. У новоствореній та відкритій 7.IX.1917 рр. Українській науково-педагогічній академії викладала методику географії України. Була організатором «Просвіт», курсів українознавства, підготовки підручників для українських шкіл. Брала участь у діяльності Всеукраїнської шкільної ради, створеної на I Всеукраїнському учительському з'їзді, яка очолювала українізацію освіти та розробляла програми єдиної школи.

У 1920 р. працювала викладачем педагогіки Кам'янець-Подільського університету. У 1922 р. емігрувала до Польщі. З 1923 р. мешкала в Празі, професор педагогіки Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. До 1938 р. очолювала Головну Українську національну жіночу раду.

Написала низку праць із педагогіки (зокрема «Дошкільне виховання», «Методика колективного читання», «Сучасні течії в новій педагогіці»), створила підручники з української та французької мов, географії, здійснила дослідження творчості Г. Квітки-Основ'яненка, С. Черкасенка, О. Олеся та ін. У Львові 1937 р. вийшла книга спогадів С. Русової «Мої спомини», а також спогади про чоловіка — видатного українського громадського діяча, етнографа і фольклориста Олександра Русова.

САВЧЕНКО-БІЛЬСЬКИЙ Михайло Олександрович — громадсько-політичний діяч; генеральний секретар земельних справ УНР.

Відомості про життя М. Савченка-Більського обмежені. За фахом — агроном, працював повітовим агрономом Борзенського повіту на Чернігівщині. Належав до УПСР. Був затверджений 21.VIII.1917 р. Малою Радою генеральним секретарем земельних справ.

Під час обговорення законопроектів Генерального секретарства земельних справ у Малій Раді 5.X.1917 р. М. Савченко-Більський наголосив на тому, що у підпорядкуванні Тимчасового уряду, як і раніше, залишаються цукроварні та інші підприємства сільськогосподарського призначення, а відтак усі їхні величезні прибутки — кілька сот мільйонів карбованців — потрапляють до російського уряду. «Такий стан справи, — зазначав він, — позбавляє секретарство потрібних йому коштів». Аби надалі уникнути цього, секретарство розробило комплекс заходів, які мали визначити відносини з підлеглими установами.

Про стан справ у земельному секретарстві М. Савченко-Більський доповідав на Сьомих Загальних зборах УЦР (29.X—2.XI.1917). Генеральний Секретаріат 8.XI.1917 р. розглянув його прохання про відставку. До цього спричинилася незгода М. Савченка-Більського із проголошеними III Універсалом принципами земельної реформи, ухваленими без погодження із Генеральним секретарством земельних справ, без вивчення та роз'яснення населенню. Це, на його думку, загрожувало масовими селянськими акціями проти поміщиків для оволодіння їхньою землею. Зважаючи на думку М. Савченка-Більського, Генеральний Секретаріат 16.XI.1917 р. опублікував «Роз'яснення з земельного питання, викладеного в III Універсалі».

Після гетьманського перевороту М. Савченко-Більський був обраний членом президії Всеукраїнського земельного союзу.

Відомостей про його подальше життя не виявлено.

САДОВСЬКИЙ Валентин Васильович (1886 — 24.XI.1947, Київ) — громадсько-політичний діяч, журналіст, економіст; член Центральної і Малої Рад, генеральний секрестар судових справ, народний міністр праці УНР.

Народився в сім'ї священика на Волині. По закінченні юридичного факультету Київського університету (1909) вступив на економічний факультет Петербурзького університету. В Петербурзі був одним із організаторів українських студентських громад. Належав до складу керівних органів студентських організацій — інформаційного бюро та Головної ради, співробітничав із часописом «Український студент», за їх дорученням виїздив до Галичини за українською літературою і соціал-демократичними виданнями. У Петербурзі вступив до місцевої організації УСДРП. У 1914—1915 рр. викладав на українських таємних університетських курсах в Петрограді, провадив національну агітацію серед військових. Після закінчення університету (1913) працював товаришем присяжного повіреного, а 1915 р. переїхав до Києва, де займався адвокатською практикою.

У березні 1917 р. був серед членів-засновників Центральної Ради, яка 13 березня запросила його до комісії для складання відозв, а через два дні рекомендувала представником Звенигородського повіту у Київському губернському комітеті Ради об'єднаних громадських організацій. На Всеукраїнському національному конгресі В. Садовський виголосив доповідь «Про територію автономної України». Він став членом УЦР від УСДРП, а на Перших Загальних зборах (8.IV.1917) обраний до складу Комітету Центральної Ради. У квітні 1917 р. розробляв організаційні засади діяльності УЦР та її виконавчого органу, зокрема 14 квітня йому було доручено виробити наказ для Комітету і Центральної Ради. На Третіх Загальних зборах УЦР (7—9.V.1917) виступав із обґрунтуванням її економічної політики тощо.

У першому складі Генерального Секретаріату В. Садовський обійняв посаду генерального секретаря судових справ (VI—VIII.1917). За відсутності голови Генерального Секретаріату виконував його обов'язки. На З'їзді поневолених народів Росії, що відбувся у Києві 8—15.IX.1917 р., В. Садовський, який входив до складу української репрезентації, виступив з рефератом.

Після зміни кабінету залишався членом ради Генерального секретарства (Міністерства) судових справ. Як член Малої Ради брав участь у голосуванні

IV Універсалу, обговоренні Берестейського мирного договору, входив до економічної парламентської комісії, яка вивчала економічний аспект договору. Виступаючи із висновками секції на засіданні Малої Ради 17.III.1918 р., зокрема зазначав, що «при даних умовах міжнародної ситуації цей договір відповідає інтересам людної УНР». Констатував, що «внесений у цей договір принцип державного обміну є раціональним рішенням про організацію міжнародного товарообміну в час по війни».

Після гетьманського перевороту його було запрошено до політичної комісії української делегації на переговорах з більшовицькою Росією. Одночасно викладав на курсах українознавства та позашкільної освіти. Входив до складу опозиційної гетьманському уряду організації — Українського національного союзу. За Директорії УНР був призначений міністром праці і на цій посаді залишався в декількох кабінетах протягом 1920—1922 рр. Емігрував до ЧСР, викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах. Член Наукового товариства ім. Т. Шевченка та Українського наукового інституту у Варшаві. Автор численних наукових праць із економічної географії, демографії, національної політики ВКП(б).

У 1945 р. В. Садовського було заарештовано в Празі советською військовою контррозвідкою та вивезено до СРСР.

Загинув у Лук'янівській в'язниці в Києві.

САЛІКОВСЬКИЙ Олександр Хомич (псевд. О. Хоменко, О. Паський, Senex та ін.; 13.III.1866, с. Старий Потік Вінницького пов. Подільської губ. — 22.XI.1925, Варшава) — громадсько-політичний діяч, журналіст, публіцист; член Центральної Ради, міністр внутрішніх справ, заступник Голови Ради Народних Міністрів Директорії УНР.

Народився в сім'ї священика. Початкову та середню освіту здобув у Шаргородській та Кам'янець-Подільській духовних школах, Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Внаслідок поліцейського переслідування змушений був неофіційно навчатись в університеті та працювати сільським вчителем. Проте невдовзі покинув село і переїхав до Кам'янця-Подільського, де читав приватні лекції. За політичну діяльність двічі ув'язнювався. Певний час працював урядовцем для доручень Подільської губернської земської і міської управ, радником правління, виконував обов'язки подільського віце-губернатора. У 1904 р. був звільнений з державної служби за наказом міністра В. Плеве як «політично неблагонадійний», після чого переїхав до Києва. Працював у редакції газети «Киевские отклики», був її редактором. За пресою справою відсидів два місяці в Лук'янівській тюрмі. У 1906—1907 рр. — один із видавців і редакторів часопису «Киевский голос». У 1910 р. переїхав до Москви, де разом із С. Петлюрою із 1912 р. редагував часопис «Украинская жизнь», співробітничав у «Русских ведомостях». В 1913 р. переїхав до Ростова-на-Дону й редагував там «Приазовский край», в 1916 р. повернувся до Москви та до редакції журналу «Украинская жизнь». Одночасно служив у Всеросійському союзі міст.

Член УРДП, згодом — ТУП (з 26.III.1917 — Союзу українських автономістів-федералістів). У березні 1917 р. в УЦР репрезентував українську громаду Москви. У червні 1917 р. на конференції УРДП, яка змінила назву та перебрала провід партії, О. Саліковський став членом ЦК УПСФ. У вересні 1917 р. Київський

губернський комітет Ради об'єднаних громадських організацій рекомендував його на посаду губернського комісара Київщини.

У спогадах, опублікованих газетою «Діло» (1924, 6 січня) під назвою «Як ми складали перший кабінет для Скоропадського», О. Саліковський розповідав про збори представників УСДРП, УПСР, УПСФ, на яких вдалися до спроби створити новий кабінет міністрів із метою урятувати УЦР. «Нарада партій визнала необхідним зробити спробу урятування Центральної Ради шляхом певних уступок німцям, — згадував О. Саліковський, — Було конче необхідним відмовитися від фантастичної аграрної реформи есерів («соціалізації»), замінивши її більш реальною і життєвою демократичною програмою, а по-друге — доповнити склад Ц. р. представниками тих верств населення, яких не було, і в першу чергу представниками земського і міського самоврядування».

Однак такі заходи вже не могли зупинити політичний процес, який розпочався в Україні 29 квітня 1918 р. До влади прийшла інша політична сила, на яку було зорієнтоване німецьке військове командування. Воно категорично заперечило подальшу діяльність Центральної Ради. Непоступливість представників політичних партій соціалістичного спрямування, їхнє небажання взяти участь у формуванні кабінету міністрів гетьмана П. Скоропадського лише зашкодили мирному розвитку суспільства, фактично привела їх в опозицію, а згодом — і до політичного перевороту. Після гетьманського перевороту О. Саліковський був обраний членом Всеукраїнської земської управи.

За Директорії — редактор тижневика «Трибуна» та член ради Міністерства внутрішніх справ. Співробітник «Літературно-наукового вісника», «Нової ради», «Променя», «Нашого минулого», «Нової України», секретар Дніпросоюзу. У травні 1920 р. в кабінеті В. Прокоповича — міністр внутрішніх справ. З 14.X.1920 р. — заступник Голови Ради Міністрів УНР, з 11.II.1921 р. — член Вищої військової ради.

На еміграції у Варшаві видавав часописи «Українська трибуна», «Українська справа», «Трибуна України».

СЕВРЮК Олександр Олександрович (1893—1941, Франкфурт-на-Одері) — громадсько-політичний діяч, дипломат; член Центральної і Малої Рад, голова української делегації на мирних переговорах у Бересті-Литовському.

Вищу освіту здобув у Петроградському технологічному інституті. Був членом української студентської громади і працював в інформаційному бюро українських студентських організацій Петрограда. Д. Дорошенко згадував про О. Севрюка як здібного і розумного юнака. Напередодні революції 1917 р. продовжував навчання в інституті і від студентських організацій був делегований до УЦР 9.IV.1917 р., вже після закінчення роботи Всеукраїнського національного конгресу.

Як один із провідних діячів УПСР, входив до ЦК партії та репрезентував партійну фракцію в Малій Раді. На Малій Раді 30.VIII.1917 р. О. Севрюка було обрано членом української делегації на З'їзд поневолених народів Росії як представника українських есерів. Працював у комісіях, створюваних Малою Радою, зокрема очолював комісію з розроблення законопроекту про скликання Українських Установчих зборів, був членом комісії законодавчих внесень. На закритому засіданні Малої Ради із київськими революційними організаціями

25.X.1917 р. було утворено Крайовий комітет охорони революції, до якого від УПСР увійшов О. Севрюк. З'їзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України, що відбувся в Києві 4—6.XII.1917 р., ухвалив оголошену О. Севрюком резолюцію від УПСР, в якій кваліфікував ультиматум РНК як «замах проти УНР», як чинник, здатний «розірвати фатерні зв'язки, до яких прямує українська демократія», і звернувся із закликом: «до народів Росії «всіма засобами запобігти можливості нової ганебної війни»».

У Бересті-Литовському 28.XII.1917 р. розпочалися мирні переговори, у яких Україна взяла участь як самостійна договірна сторона. О. Севрюк прибув на переговори як член української делегації. УЦР 15.I.1918 р. призначила його керівником делегації УНР. О. Севрюк виявив дипломатичні здібності, домогся визнання країнами Четверного союзу УНР суверенною державою, що створило правову можливість підписання між ними окремого договору. О. Севрюк перший від української делегації підписав 26.I.1918 р. Берестейську мирну угоду. Окрім того, домогся від представників Австро-Угорщини підписання окремої таємної угоди про створення із Східної Галичини і Буковини коронного краю. У Бересті 4.III.1918 р. між представниками Четверного союзу і делегацією УНР, яку очолював О. Севрюк, було підписано окремий договір стосовно Холмщини.

Рада Міністрів УНР 16.III.1918 р. призначила О. Севрюка повноважним посланником до Бухареста із дорученням підписати мирний договір із Румунією та домогтися від неї визнання УНР. Напередодні гетьманського перевороту О. Севрюк виїхав як дипломатичний представник УНР до Німеччини. На цій посаді припустився прикрої помилки, яка призвела до відмови Австро-Угорщини виконати взяті на себе зобов'язання щодо утворення із західноукраїнських земель окремого коронного краю.

Був призначений С. Петлюрою 15.II.1919 р. керівником української дипломатичної місії в Італії, яка мала займатись справою повернення на Батьківщину полонених українців. О. Севрюк не виконав покладених на нього обов'язків і в липні 1919 р. був усунений із посади. З 1920 р. перебував на еміграції у Франції. Співробітничав у газеті «Українські вісті», де опублікував цикл статей про Берестейські мирні переговори. Перейшов на просовєтські позиції. У 1928 р. відвідав УСРР. З 30-х років мешкав у Німеччині.

Загинув у залізничній катастрофі.

СЛАВИНСЬКИЙ Максим Антонович (12.VIII.1868, Ставище Таращанського пов. Київської губ. — 1945) — громадсько-політичний діяч, публіцист, поет; представник Тимчасового уряду при Центральній Раді.

Народився в селянській родині. У 1886 р. закінчив 2-у Київську гімназію. Вищу освіту здобув на юридичному (1887—1891) й історично-філологічному (1891—1895) факультетах Київського університету та під час навчання розпочав наукові студії. У 1888 р. в галицьких часописах з'явилися його перші публікації — наукові статті з правознавства, поетичні твори, літературознавчі огляди. Друкувався також і в російськомовній пресі. Його наукові зацікавлення стосувались передусім історії Київської держави та проблем національного відродження України. Після закінчення університету рік служив у російській армії, а протягом 1897—1898 рр. працював присяжним повіреним Петербурзької судової палати. Проте юридична кар'єра не приваблювала його, і 1899 р. він обрав літературну працю —

співробітничав у петербурзьких часописах — журналі «Жизнь» та газеті «Северный курьер». Під час Російсько-японської війни був знову мобілізований до війська і служив прапорщиком у російській армії.

У 1905 р. М. Славинського було обрано депутатом I Державної Думи. Він став редактором часопису «Украинский вестник». У 1909—1917 рр. — співредактор історично-літературного відділу часопису «Вестник Европы». У Петрограді був одним із діяльних членів української громади, організатором петербурзького осередку ТУП, членом Української радикально-демократичної партії (з 1917 р. — УПСФ). «Як журналіст М. Славинський, — згадував О. Лотоцький, — був більш за всіх нас в курсі справ політичних — внутрішніх і міжнародних. Тож звичайно для акції політичної відбували ми, поза вантажистою організацією ТУПа, стисліші наради утрюх: П. Я. Стебницький, М. А. Славинський та я. Висновки наших нарад або вступали на обміркування громади ТУПа, або безпосередньо йшли в рух». «В російських журналістичних колах М. Славинський, — свідчив О. Лотоцький, — навіть працюючи у виданнях суто російських, завше мав себе як українця, — не зрікаючись своїх українських поглядів та не маркуючи себе «малороссом», як звичайно поступали його колеги, російські журналісти українського походження. Лейтмотивом публіцистичних праць М. Славинського в українській справі була ідея Росії не як суцільного цілого із погляду національного та політичного, а як «імперії народів», у якій кожен народ має користуватись належним правом національним та політичним».

Наприкінці березня 1917 р. його обрали членом виконавчого комітету Української національної ради в Петрограді. Він був одним із організаторів Російської республікансько-демократичної партії, увійшов до складу її ЦК і став заступником голови та співзасновником партійного органу — газети «Отечество». Під час створення коаліційного уряду 11.VI.1917 р. М. Славинський очолив Особливу нараду з провінціальної реформи при Тимчасовому уряді із правами міністра. Головне завдання наради вбачав у «погодженні виявлених деякими областями Російської держави потреби в автономних формах управління із інтересами інших областей, які таких вимог не виявляли, а також із інтересами державної цілісності». Член Тимчасової Ради Російської Республіки (Передпарламенту). Був призначений представником Тимчасового уряду при УЦР і його ж представником на З'їзді поневолених народів Росії, який відбувся в Києві 8—15.IX.1917 р. Вітаючи учасників з'їзду, М. Славинський наголошував, що немає нічого дивного в тому, що з'їзд скликаний не Тимчасовим урядом, а Центральною Радою, оскільки, за його словами, «в наш час не повинно бути централізму і поділу на державні і недержавні народи, а всі народи мають бути державними».

За періоду Української Держави виконував обов'язки представника українського уряду в Петрограді. В червні 1918 р. очолив політичну комісію української делегації на переговорах із РСФСР, був радником Міністерства закордонних справ Української Держави. За Директорії УНР — український представник у Новочеркаську, міністр праці (1920) та голова української дипломатичної місії в ЧСР.

На еміграції викладав в українських школах, зокрема 1923 р. — професор Української господарської академії в Подебрадах, а згодом — професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. У 1945 р. був заарештований советською військовою контррозвідкою в Празі і вивезений до СРСР, де загинув у в'язниці.

Наукові праці присвячені соціології, зокрема історії національного питання у Східній Європі. Створив чимало віршів, новел та ін. Як перекладач і редактор перекладів надавав перевагу слов'янським і західноєвропейським авторам, зокрема Г. Гейне (дві книжки перекладені у співробітництві із Лесею Українкою), Й. В. Гете, А. Франса, Р. Роллана, А. Міцкевича, Б. Пруса та ін., перекладав також твори Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника російською та іншими мовами.

СЛИВИНСЬКИЙ Олександр Володимирович (1886—1956, Канада) — військовий і громадський діяч; член Центральної Ради і Українського генерального військового комітету, начальник Генерального штабу УНР.

Родом із Полтавщини. Освіту набув у Полтавському кадетському корпусі, Миколаївському інженерному училищі, яке закінчив 1906 р. Після закінчення академії Генерального штабу (1914) служив старшим ад'ютантом штабу 3-ї кінної дивізії (1915), штабу 39-го армійського корпусу (1916), штаб-офіцером штабу командувача Румунського фронту (1917). Підполковник російської армії, О. Сливинський за років Першої світової війни був нагороджений кількома орденами, золотю георгіївською зброєю.

У 1917 р. брав безпосередню участь в українізації російських частин на фронті. Був делегатом I і II Всеукраїнських військових з'їздів. На II з'їзді (5—10.VI.1917) був обраний до Українського генерального військового комітету та УЦР, а згодом призначений представником УЦР на Румунському фронті, де очолив фронтову українську раду.

Коли Генеральне секретарство військових справ 29.XI.1917 р., створило Український Генеральний військовий штаб, О. Сливинський обійняв посаду заступника начальника штабу. Був автором плану організації української регулярної армії із кадрів частин Південно-Західного та Румунського фронтів, які залишились в Україні. Після повернення українського уряду до Києва на початку березня 1918 р. очолив Український Генштаб, здійснив його реорганізацію і продовжив вживати заходів для створення регулярної української армії.

Після гетьманського перевороту залишився на посаді начальника Генштабу, залучив до співпраці деяких досвідчених військових фахівців, зокрема М. Юнаківа, С. Дельвіга, В. Сальського, В. Петріва та ін. У Генштабі під його керівництвом було розроблено проект закону про загальну військову повинність, план подальшого військового будівництва в Українській Державі. Після взяття влади Директорією УНР подав у відставку.

У 1919 р. емігрував до Польщі, згодом до Німеччини. Після Другої світової війни виїхав до Канади, де помер.

СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА Людмила Михайлівна (29.VIII.1869, Київ — 1941) — громадський і культурний діяч, письменниця; одна із засновників Центральної Ради, член Комітету Центральної Ради.

Народилася в сім'ї відомого українського письменника, драматурга і громадського діяча М. Старицького та С. Лисенко — рідної сестри композитора М. Лисенка. Про свої дитячі роки писала: «Наше покоління — виключне покоління: ми були

першими українськими дітьми. Не тими дітьми, що виростають в селі, в рідній сфері стихійними українцями, — ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями із сповитку». Набула блискучу освіту, спочатку домашню, згодом — у приватному пансіоні та гімназії В. Ващенко-Захарченко, де музику викладав М. Лисенко.

З дитинства почала віршувати, складати казки. «В наших... родинях, Старицьких і Косачів, панував особливий літературний дух, — писала вона, — тому, хто мав хоч іскру таланту, не писати тут було цілком неможливо». У помещанні Старицьких «завжди було повно людей, — згадувала В. О'Коннор-Вілінська, — тут стрічалися всякі інтереси: мистецькі, наукові, політичні, але що далі, то все виразніше забарвлені українською національною закраскою». «Вже з 8 років, із моменту першого пробудження свідомості, в мене буяли два почуття — любов до своєї нації, оганьбленої й пригнобленої, і ненависть до тиранів, — говорила Л. Старицька на допитах у справі «СВУ», — із того моменту скрізь, на кожному кроці свого дитячого й юнацького життя я обстоювала свої національні і соціальні переконання».

У 1888 р. в Києві з ініціативи Лесі Українки та її брата М. Косача утворився літературний гурток «Плеяда». Л. Старицька разом із І. Стешенком, М. Славинським, В. Самійленком та іншими була членом цього гуртка, який лишив великий слід в українській літературі. Л. Старицька перейняла майже всі таланти свого батька.

До української літератури увійшла як драматург, прозаїк, поет, перекладач, мемуарист. Разом із батьком написала історичні романи «Перед бурею», «Останні орли». Вона є авторкою п'єс «Аппій Клавдій» (1909), «Жага» (1910), «Гетьман Дорошенко» (1911), «Крила» (1913), поеми «Саффо», лібретто до опер М. Лисенка «Енеїда» (1910) та «Ноктюрн» (1912), перекладів німецьких, французьких, російських поетів, спогадів «25 років українського театру» (1907), «Хвилини життя Лесі Українки» (1913), а також про М. Старицького, М. Лисенка, І. Франка, В. Самійленка та ін. Твори Л. Старицької друкувались у всіх українських часописах Наддніпрянської України та в Галичині.

Вона не обмежувалась літературною працею, провадила також активну громадсько-політичну діяльність. Була засновником і членом Літературно-артистичного товариства в Києві, Українського клубу та Українського наукового товариства, київської «Просвіти» інших громадських організацій. Політичні переконання привели Л. Старицьку-Черняхівську до Української радикально-демократичної партії, згодом до Товариства українських поступовців. У 1912 р., після смерті М. Лисенка, який очолював Український клуб, перебрала на себе його обов'язки. Закритий за умов столипінської реакції, Український клуб відновився під назвою «Родина». У його приміщенні відбувались не лише громадські та мистецькі заходи, а й збирались члени ТУП, яких М. Грушевський у своїх споминах називав «мозком української нації». Він також констатував, що «пані Черняхівська була тоді в Києві, можна сказати, центральною репрезентативною фігурою сеї інтелігенції».

За років Першої світової війни в клубі «Родина» було створено шпиталь, у якому серед поранених провадилась культурно-освітня та агітаційна робота. Члени клубу створили т. зв. Тетянинську гімназію для дітей біженців і депортованих галичан, працювали в новостворених дитячих притулках, де нелегально діяли українські школи. Л. Старицька-Черняхівська працювала також у товаристві «Юг» — Товаристві допомоги населенню Півдня Росії, яке потерпіло від

військових дій. У листопаді 1916 р. за дорученням товариства виїздила до Сибіру для розшуку висланих галичан та надання їм матеріальної допомоги.

Після того, як у Києві з'явилися перші відомості про Лютневу революцію, в клубі «Родина» на чолі із Л. Старицькою-Черняхівською відбулись збори української інтелігенції, передусім членів ТУП, українських соціал-демократів, представників інших українських громадських організацій. Було утворено координаційний орган українського національно-визвольного руху, який набув назву Української Центральної Ради. На Всеукраїнському національному конгресі Л. Старицьку-Черняхівську обрали членом УЦР від Києва (територіальне представництво), на Перших Загальних зборах УЦР — до складу її Комітету. На з'їзді ТУП, де товариство було реорганізоване в Союз українських автономістів-федералістів, Л. Старицьку-Черняхівську введено до Тимчасового ЦК союзу. У червні 1917 р. вона стала членом УПСФ, а 24.IV.1917 р. — членом-засновником Комітету Українського національного театру, з 21.IX.1917 р. очолювала видавничу й репертуарну комісії театрального комітету при Генеральному секретарстві освіти. Не полишала й літературної праці. У 1917 р. вийшла друком її п'єса «Останній сніп»; працювала над іншою — «Милість Божа» (надрукована 1919 р.).

Незважаючи на загрозу арешту, Л. Старицька-Черняхівська залишилась в підсоветській Україні. Не мала сталого заробітку й працювала ткалею, перекладала лібретто опер і оперет, користалася з гонорарів за вистави своїх п'єс. Чимало зусиль докладала до створення нових труп, завідувала драматичною секцією Дніпросоюзу, писала сценарії, працювала режисером. У 1929 р. була опублікована її п'єса «Іван Мазепа».

Л. Старицьку-Черняхівську заарештували 15.1.1930 р. разом із чоловіком О. Черняхівським, професором медицини, за звинуваченням у причетності до міфічного «СВУ». Під час допитів відверто висловила власне ставлення до советської влади. «Деякі принципи політики радвлади не відповідають моему ідеалові: всенародне представництво, воля слова, воля освіти і ін. Я не погоджуюсь із правом диктатури пролетаріату, панування одного класу над другим; я не визнаю смертної кари в жодному випадкові державного життя; я обстоюю завжди свободу слова, право кожного висловлювати свої думки, незалежно від того, до якої партії він належить; я визнаю недоторкальне право совісті кожного громадянина, право кожного визнавати або не визнавати релігію і не визнаю боротьбу з релігією примусовими засобами». Черняхівських було засуджено до 5 років таборів і трирічного заслання. Через 5 років подружжя повернулось до Києва. У 1939 р. загинула в таборах ГУЛАГу дочка Черняхівських — поетеса і перекладачка В. Черняхівська-Ганжа. 20.VII.1941 р. Л. Старицьку-Черняхівську разом із сестрою Оксаною Стешенко (вдовою Генерального секретаря освіти І. Стешенка) було заарештовано та вивезено на заслання до Казахстану. Під час етапу Л. Старицька-Черняхівська померла.

СТАСЮК Микола Михайлович — політичний і кооперативний діяч; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар харчових справ, товариш голови ЦК Селянської спілки.

Народився в сім'ї урядовця на Катеринославщині. Вищу освіту набув у Петербурзькому гірничому інституті, до якого вступив 1903 р. Був членом української студентської громади, входив до складу інформаційного бюро і головної студентської ради українських студентських організацій. О. Лотоцький згадував, що

М. Стасюк «дуже інтенсивно жив науковими інтересами, пильно працював над питаннями економічного стану України, написав і видрукував досить поважну на свій час брошуру про автономію України і серед українського студентства створив — у певному розумінні — свій напрям праці в студентській громаді; полягав він у дослідженні саме економічної сторони української проблеми».

Належав до РУП, у подальшому був активним діячем УПСР. На рідній Катеринославщині за років революції 1905—1907 рр. організував селянські спілки, за що був ув'язнений і перебував під наглядом поліції. О. Лотоцький так характеризував М. Стасюка: «порядна, чесна, щиро віддана справі людина».

У 1908—1912 рр. вийшли друком наукові розвідки М. Стасюка «Автономія і розвиток продукційних сил на Україні» (1908), «Економічні відносини України із Великоросією і Польщею» (1911), «Еміграція та її значення в економічному житті України» (1912).

М. Стасюк був одним із засновників УЦР. Уже 12.III.1917 р. його було призначено головою агітаційної комісії. На засіданні Ради 15.III.1917 р. був затверджений промовцем на мітингах під час української національної маніфестації (19.III.1917). Виступаючи на мітингу, М. Стасюк звернувся до українців із закликом «стерти в пам'яті і з п'єдесталу монумента Хмельницькому слова «волимо під царя московського»». У Києві 6—7.IV.1917 р. відбувся З'їзд діячів українського села, на якому була утворена Українська селянська спілка із метою здійснення аграрної реформи й реалізації національно-територіальної автономії. М. Стасюка було обрано головою Тимчасового комітету спілки й делеговано на Всеукраїнський національний конгрес, що розпочався одразу ж після З'їзду діячів українського села.

На Перших Загальних зборах УЦР (8.IV.1917) М. Стасюка обрали до її виконавчого органу — Комітету. В УЦР М. Стасюк очолював агітаційну комісію, працював також в організаційній комісії, комісії для розроблення проекту статуту автономії України. На Других Загальних зборах УЦР 23.IV.1917 р. було затверджено запропонований ним проект організації губернських, повітових і волосних українських рад. У Києві обіймав також впливові посади у виконавчому губернському комітеті, громадських організаціях, очолював Київську губернську раду селянських депутатів.

У Києві 27.IV.1917 р. відкрився з'їзд київської губернської Селянської спілки, який вітав від ЦК Української селянської спілки М. Стасюк. За його доповіддю делегати з'їзду ухвалили наказ українським делегатам на Всеросійський селянський з'їзд домагатися політичних, військових і культурних прав та автономії України у складі федеративної Росії, українського сейму. На I Всеросійському селянському з'їзді М. Стасюк увійшов до складу ЦК Селянської спілки і був обраний товаришем голови. Зі створенням Генерального Секретаріату 15.VI.1917 р. було затверджено його кандидатуру на посаді генерального секретаря харчових справ, яку обіймав до серпня. За дорученням Малої Ради 27.VIII.1917 р. увійшов до комісії з розроблення плану заходів для негайного подолання продовольчої кризи.

Після гетьманського перевороту повернувся до кооперативної діяльності. За часів Директорії УНР працював начальником постачання Армії УНР у Кам'янці-Подільському. Емігрував. У 1920-х рр. повернувся в Україну. Працював у ВУАН як співробітник із окремим дорученням.

У 1933 р. був репресований у справі так званого Українського національного центру.

Подальша доля невідома.

СТЕБНИЦЬКИЙ Петро Януарійович (псевд. П. Смуток, А. Ірпенський, Малоросіянин, Малорос, П. Хмара та ін.; 25.XI.1862, с. Гореничі Київського пов. — 14.III.1923, Київ) — громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист; комісар у справах України при Тимчасовому уряді.

Народився в сім'ї священика. Закінчив 1-у Київську гімназію (1881) та фізично-математичний факультет Київського університету (1888). Працював на різних посадах у Міністерстві фінансів і Торгово-телеграфному агентстві в Петербурзі. Друкував статті з економіки в «Вестнике финансов», «Торгово-промышленной газете», «Русском экономическом обозрении». У Петербурзі очолював українську громаду, місцевий осередок ТУП, допомагав у роботі депутатам українських фракцій в I та II Державних Думах. Створивши разом із О. Лотоцьким 1898 р. Доброчинне товариство для видання загальнокорисних і дешевих книжок, сприяв публікації українських видань, насамперед творів Т. Шевченка, енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914—1915). Співробітничав із часописами «Киевская старина», «Украинская жизнь», «Літературно-науковий вісник», «Рада» та ін.

Після Лютневої революції очолював Українську національну раду в Петрограді. Разом з О. Лотоцьким підготував для Тимчасового уряду записку про нагальне задоволення національних інтересів українського народу, яка обговорювалась на зустрічі представників Української національної ради з прем'єр-міністром кн. Г. Львовим (17 і 23.III.1917).

Належав до УПСФ, був одним із найтиповіших представників цієї ліберально-демократичної партії. З ентузіазмом сприйнявши початок революції, а потім зіткнувшись із її реаліями, він дуже швидко відчув небезпеку в радикалізації її розвитку. «Загальні справи не веселять, — пише він із Петрограда в Україну у травні 1917 р. — ...У нас (в Україні. — Авт.) ще більше і довше держатиметься лад, як де, — бо ми — культурніші, але і наш люд врешті піде за рухом, коли знов-таки не спинить яка зверхня сила. Тою силою може бути або свій диктатор, або знов варяг — проханий чи непроханий, то все одно... А в загальній руїні — і наша руїна, бо штучними способами нашої справи добре не поставити... тепер вже пізно. Має бути вже щось нове — і якесь чуже, невідоме, і творити нашу долю вже будуть нові люди, і теж якісь чужі і далекі».

На Малій Раді 15.VII.1917 р. був затверджений на посаді представника Генерального Секретаріату при Тимчасовому уряді. П. Стебницький мав певні сумніви в доцільності обіймання такої посади («тепер і уряд соціалістичний, і український Секретаріат весь із соціалістів, а я ніколи не був програмовим соціалістом і навряд чи зміг би добре підтримувати сучасну політику»). Зрештою, вболіваючи за справи в Україні, він пристав на пропозицію.

На посаді комісара України при Тимчасовому уряді доклав чимало зусиль до розв'язання різних конфліктних і суперечливих проблем, що наставали між міністерствами Тимчасового уряду та генеральними секретарствами України. Він, зокрема, клопотався звільненням із війська і поверненням в Україну вчителів; справою повернення додому галичан, інтернованих в 1914—1915 рр. російською армією в Росії, залагодженням конфлікту між Генеральним секретарством освіти та Київською шкільною округою, яка постійно апелювала до петроградського міністерства освіти, та багатьма іншими. О. Лотоцький писав, що на цій посаді

П. Стебницькому «найбільше придалися увесь попередній досвід політичний та його природно розважлива, тактовна вдача».

Водночас скепсис щодо ймовірних наслідків розвитку революції не полишав П. Стебницького. Він добре розумів органічні вади УЦР і в одному із листів ділився своїми побоюваннями із Є. Чикаленком: «За київські справи боязко, адже людей там зовсім нема: знизу стихія, яка, правда, розбурхалась, але без доброго керування сама нічого не здобуде і поволі вгамується. А зверху — організоване представництво трьох політичних напрямів: соціалісти, белетристи та гімназисти. З такою спілкою трудно вести добру політику».

Переїхавши до Києва у травні 1918 р., увійшов до складу української делегації на мирних переговорах із РСФСР. За спогадами О. Лотоцького, П. Стебницький як товариш голови делегації «рішуче кладе край тим переговорам, які більшовики просто використовували для своєї агітації на Україні». У серпні 1918 р. був призначений сенатором Адміністративного суду Державного Сенату Української Держави. У жовтні-листопаді 1918 р. — народний міністр освіти Української Держави. Йому належала важлива роль у створенні Української академії наук, із якою були пов'язані його останні роки життя. З 1919 р. очолював постійну Комісію біографічного словника УАН. О. Лотоцький згадував, що П. Стебницький «свідомо залишався в Києві в переконанні, що частина української інтелігенції повинна залишитися вдома для неперервності національної роботи».

Автор літературних і публіцистичних творів, зокрема «Під стелями Думи» (1907), «Українська справа» (1917), «Поміж двох революцій» (1918).

СТЕПАНЕНКО Аркадій Степанович (1889—?) — громадсько-політичний діяч; член Центральної і Малої Рад, ЦК Селянської спілки, заступник голови Центральної Ради.

Відомості про дореволюційне життя А. Степаненка обмежені. Напередодні 1917 р. працював в українських громадських установах Києва — Українському клубі, товаристві «Просвіта», клубі «Родина». За політичними переконаннями належав до УПСР та до кола її провідних діячів. На 3'їзді діячів українського села репрезентував очолювану ним Київську повітову раду селянських депутатів. М. Грушевський у «Споминах» писав, що А. Степаненко був в організаційному комітеті Селянської спілки, «брав визначну участь в її справах, і, між іншим, за його підписом виходили різні заклики спілки».

Як член Всеукраїнської ради селянських депутатів та ЦК Селянської спілки на I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V—2.VI.1917) кооптований до УЦР. Від УПСР був делегований на I Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України (4—6.XII.1917) у Києві. Делегати з'їзду обговорили ультиматум Ради народних комісарів і кваліфікували його як «замах проти УНР», чинник, здатний «розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія». А. Степаненко входив до президії з'їзду, головував на його засіданнях. У січні 1918 р. його було обрано заступником голови УЦР. Працював також у конституційній комісії УЦР, редакційних комісіях. Брав участь у підготовці відозв і звернень УЦР.

На IV, нелегальному, з'їзді УПСР, що відбувся 13—16.V.1918 р. в Києві, був обраний до ЦК УПСР (центральної течії). У 1919 р. призначений емісаром

ЦК УПСР при уряді Директорії, начальником постачання Армії УНР, у серпні 1919 р. — виконувач обов'язків міністра земельних справ в уряді І. Мазепи.

Емігрував. Політичний однодумець і соратник М. Грушевського. У 1924 р. повернувся в Україну. Працював заступником директора Українбанку на Херсонщині, заступником начальника відділу постачання Харківського тракторного заводу.

У 1931 р. був засуджений у справі так званого Українського національного центру.

Подальша доля невідома.

СТЕПАНЕНКО Олександр Ф. (?—1924) — політичний і кооперативний діяч; член Центральної Ради.

Народився на Кременчуччині. За фахом — ветеринарний лікар. Був членом РУП, наприкінці 1901 — початку 1902 рр. разом із М. Міхновським, братами Шеметами і Макаренками та іншими заснував Українську народну партію і був її діяльним членом. Відомий в українських колах як кооперативний організатор і працівник на національно-культурній ниві, редактор часопису «Село» (1909—1911). Його перу належать матеріали, присвячені військовому вихованню молоді, які виходили друком і в рукописних часописах української молоді в Галичині. Учасник II Всеукраїнського студентського з'їзду у Львові (1913). Перед революцією мешкав у Києві. Відомий історик О. Млиновецький писав, що О. Степаненко «користувався загальною пошаною і належав майже до всіх головних українських організацій Київщини».

У революційні дні виявив виняткову енергію, від українських самостійників увійшов до найвпливовіших міських і губернських організацій Києва, брав участь в організації різних з'їздів національного спрямування. На одному із перших засідань УЦР (9.III.1917) був рекомендований гласним нової Київської міської думи. На Київському губернському кооперативному з'їзді (14—16.III.1917) О. Степаненка було обрано представником українських кооперативних установ до Київської губернської Ради об'єднаних громадських організацій. Як член дирекції Київського союзу кооператорів увійшов до складу Київського губернського виконкому. На Всеукраїнському національному конгресі був обраний членом УЦР від кооперативних організацій України.

Після розпочатої російською шовіністично налаштованою пресою (зокрема часописами «Русское слово» і «Киевская мысль») кампанії звинувачення О. Степаненка у зв'язках з «охранкою» Комітет УЦР 26.IV.1917 р. створив комісію для розслідування справи, яка набула широкого розголосу в Київському губернському виконкомі Ради об'єднаних громадських організацій та використовувалася для компрометації українських самостійників. О. Степаненко бездоказово був виведений із київського губернського виконавчого комітету Ради об'єднаних громадських організацій. Водночас і Центральна Рада не вжила ніяких заходів для висвітлення цієї справи та призупинення антисамостійницької кампанії. Лише на Сьомих Загальних зборах УЦР справу О. Степаненка було припинено. Спеціальна комісія, яка займалась її розглядом, дійшла висновків про несправедливість звинувачень.

У грудні 1917 р. О. Степаненко був обраний секретарем фракції самостійників в УЦР. На установчому з'їзді Української партії соціалістів-самостійників (17—

21.XII.1917) став одним із організаторів нової партії. За Директорії — економічний радник УНР у Відні. Деякий час перебував на еміграції.

У 1922 р. повернувся в Україну. Був висланий до РСФСР, де й помер.

СТЕШЕНКО Іван Матвійович (псевд.: Ів. Сердешний, Ів. Степура, Ів. Січовик, Світленко; 24.VI.1873, Полтава — 30.VII.1918, Полтава) — громадсько-політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник; один із організаторів Центральної Ради, голова шкільної і редакційної комісії, член Малої Ради, генеральний секретар освіти УНР.

Народився в сім'ї відставного унтер-офіцера, колишнього кріпака князів Кочубеїв. Мати походила із роду дрібних полтавських міщан. Дитинство і юність минули в батьківській оселі на околиці Полтави. Жорстока батьківська вдача залишила глибокий слід у пам'яті І. Стешенка і відбита в його автобіографічних поетичних творах. Проте батько прагнув вивчити своїх дітей, яких у сім'ї було дев'ятеро, і для цього не шкодував коштів. І. Стешенко 1882 р. вступив до Полтавської класичної гімназії, де виявився його поетичний хист і потяг до вивчення іноземних мов.

Дружина І. Стешенка, дочка відомого українського театрального та громадського діяча і письменника М. Старицького — Оксана Стешенко, у матеріалах до біографії чоловіка писала, що його перші поетичні твори були написані російською мовою і він до 7 класу гімназії не усвідомлював себе українцем. Якось, вибравшись у мандрівку по полтавських навколишніх селах, обійшов майже два повіти і враження від побаченого й почутого кардинально змінили його світогляд. Особливий вплив на нього справила зустріч із полтавським земським лікарем О. Кривком, про якого І. Стешенко все своє життя згадував як про «людину надзвичайної цінності». Саме той лікар заронив І. Стешенкові любов до рідного народу. «Пішов Іван Матвійович у подорож “общеросом”, а повернувся українцем», — писала О. Стешенко. Значний вплив на гімназиста справили розмови із М. Байздренком, М. Базькевичем, І. Липою — засновниками таємної самостійницької організації Братство тарасівців, які, перебуваючи в Полтаві, мешкали в будинку Стешенків. Отож до Київського університету 1892 р. він вступив цілком свідомим українцем.

І. Стешенко навчався на історично-філологічному факультеті у проф. Т. Флоринського. У Києві познайомився із родинами Старицьких, Лисенків, Косачів. Був членом літературно-мистецького гуртка «Плеяда». Вільно володів французькою, німецькою, іспанською, італійською, багатьма слов'янськими мовами. За сприяння О. Кониського видрукував у Львові українською мовою «Метаморфози» Овідія Назона, в часописах — переклади французьких і болгарських поетів. Перекладав із німецької «Орлеанську діву» Ф. Шиллера. Захоплення історією надихнуло його на написання драми «Мазепа», яка вийшла друком у Львові 1896 р.

В університеті належав до української студентської громади, захоплювався марксизмом і водночас поділяв федералістичну концепцію суспільного розвитку М. Драгоманова. У студентській громаді очолював радикальну групу. Виступав із різкою критикою аполітичності, інертності і негачії до соціальних проблем більшості громадянців. Висловлювався за потребу прийняття драгоманівської програми як обов'язкової для всіх членів громади, що фактично перетворювало її на драгоманівський гурток. Опозиційна група Д. Антоновича виступала з крити-

кою М. Драгоманова та обстоювала пріоритет національного визволення. Д. Антонович згадував, що І. Стещенко еволюціонував від «Драгоманова до Маркса», а разом із ним такий самий шлях пройшла Леся Українка, яка твердо підтримала його в тому напрямку політичної діяльності. «Не дійшовши до московського табору, — писав Д. Антонович, — вони заснували у Києві самостійну українську соціал-демократичну групу». Створена ними 1896 р. група Українська соціал-демократія, до якої увійшли також О. Стещенко, М. Коцюбинський, М. Кривинюк, П. Тулуб, П. Тучапський, М. Ковалевський та інші, була однією із перших українських соціал-демократичних організацій. Група не змогла стати сильною і масовою політичною партією. Видала брошури, зокрема «Програма групи», «Оцінка програми української соціалістичної партії», «Про соціальну роботу серед українського селянства», «Царі, пани та люди». Як згадувала О. Стещенко, її чоловік не губив зв'язків із російськими еседеками, але «їхній російський шовінізм» зрештою спричинився до цілковитого розриву з ними. «Надто кипучу, енергійну вдачу» І. Стещенка не задовольняла і «кабінетна праця» групи українських еседеків, тому через деякий час він відійшов і від неї.

Після закінчення університету І. Стещенко був запрошений на посаду лектора Фундуклеївської жіночої гімназії. Та вже через рік за політичну діяльність був заарештований і після п'яти місяців ув'язнення висланий з Києва. Протягом 1897—1900 рр. разом з дружиною перебував на Чернігівщині, де займався перекладацькою та науковою працею. Темою його дослідження того періоду була творчість І. Котляревського, його «Енеїда». У 1898—1900 рр. видав декілька спеціальних досліджень та критично відредагував поему. Дослідив також усі варіанти перекладів «Енеїди» Вергілія іншими мовами. У 1899 і 1901 рр. побачили світ збірки його поезій «Хуторні сонети» та «Степові мотиви».

Водночас І. Стещенко не полишав і політичної роботи. У 1898 р. разом із дружиною взяв участь у нелегальному з'їзді таємного товариства «Молода Україна». Після повернення до Києва був обраний членом Київської старої громади, у якій, за словами Є. Чикаленка, був наймолодшим. У подальшому брав участь у роботі РУП, був членом Української демократичної партії, згодом належав до УСДРП.

Заборона викладацької діяльності змусила його працювати спочатку в управлінні Південно-Західної залізниці, згодом — у Київській міській думі. Поза службою всі сили віддавав громадській роботі. У 1904 р. його обрали секретарем Київського літературно-артистичного товариства. На одному із його засідань виступив із закликом надіслати листа російському міністру внутрішніх справ В. Плеве про скасування заборони українського друкованого слова. Протягом 1905 р. надрукував низку статей із мовного та національного питань, у яких обстоював думку про доконечність національної школи та запровадження української мови в усіх сферах вжитку («Українофіли», «Про так зване українофільтство», «Холмська Україна і заходи до її збереження», «Про українську національну школу», «Історичні прорахунки і українська мова» та ін.). Разом із групою колишніх «плеядівців» (Леся Українка, Л. Старицька-Черняхівська, В. Самійленко, М. Славинський та ін.) видавав часопис «Шершень» (6.I.—14.VII.1906), а після його заборони — журнал «Гедзь».

Нарешті 1906 р. одержав можливість повернутись до викладацької роботи і відтоді не полишав її. Певний час працював у чоловічій гімназії м. Слупська, а із 1907 р. викладав у Київській комерційній школі, Фребелівському інституті, на Вищих жіночих курсах, у Музично-драматичній школі М. Лисенка. Читав історію української, російської, західноєвропейських літератур. Як член київського това-

риства «Просвіта», Українського клубу, клубу «Родина» брав участь у багатьох культурницьких заходах, виступав із лекціями у Лук'янівському та Троїцькому народних будинках, у театрі Соловцова. У 1908 р. Стешенки відродили традиційний український вертеп, вистави якого відбулись у Києві та на Чернігівщині. Вертеп викликав зацікавлення громадськості Москви і був подарований одному із московських музеїв.

У 1908 р. І. Стешенка як талановитого дослідника обрали секретарем, згодом — товаришем голови Українського наукового товариства у Києві. У той час з'явилися його ґрунтовні наукові дослідження «Історія української драми», «Проби біографії й оцінки діяльності П. Куліша». На запрошення академіка Російської академії наук О. Шахматова брав участь у написанні нарису історії української літератури XIV—XVIII ст. для енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Його статті, присвячені творчості О. Стороженка, М. Гоголя, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Старицького, М. Коцюбинського та інших, друкувались у «Записках НТШ», «Записках Українського наукового товариства», «Літературно-науковому віснику», «Дзвоні», «Сяйві». У 1909 р. видавництво «Час» випустило за його редакцією українсько-російський словник, укладений ним разом із дружиною.

У 1913—1914 рр. українські педагоги і культурні діячі — С. Русова, В. Прокопович, Д. Антонович, М. Біляшівський, подружжя Вілінських та інші видавали педагогічний часопис «Сяйво». Одним із редакторів журналу був І. Стешенко. У 1915 р., з відкриттям у Києві Тетянинської гімназії для біженців, обійняв посаду її директора. То була одна з перших українських гімназій Києва, оскільки її влаштували члени клубу «Родина» і товариства «Юг» спеціально для дітей галичан, насильно вивезених до Києва під час окупації Галичини російською армією.

Наукові дослідження І. Стешенка того періоду були присвячені життю і творчості Т. Шевченка. У 1914—1918 рр. вийшли друком його ґрунтовні дослідження «Т. Шевченко jako великий мистець слова» (1914), «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка» (1915), «Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка» (1916), «Життя і твори Тараса Шевченка» (1918).

У 1917 р. І. Стешенко опинився у вирі політичних подій. Він був активним учасником створення Української Центральної Ради. 12 березня 1917 р. за її дорученням разом із О. Волошиним створив шкільну комісію. Його було призначено головою одразу двох комісій — редакційної та шкільної. Належав до першого складу Президії УЦР. Водночас очолював рух за українську школу. Викладачі київських середніх шкіл 6.III.1917 р. заснували в Києві Товариство поширення шкільної освіти в Україні на чолі з І. Стешенком. М. Грушевський згадував, що вдвох із І. Стешенком вони утворили при міській шкільній комісії українську підкомісію. І. Стешенко, за словами М. Грушевського, як «фанатичний кермач шкільної справи», підпорядковував їй усі свої інтереси.

Проте його громадсько-політичні інтереси не обмежувались шкільною справою. На Всеукраїнському національному конгресі І. Стешенка обрали членом УЦР від просвітніх організацій Києва. Паралельно з конгресом 5—7.IV.1917 р. у залі Педагогічного музею відбувався І Всеукраїнський учительський з'їзд. Його резолюції започаткували процес дерусифікації школи та згуртували українське учительство, яке прагнуло національного відродження. «Українська мова та література, географія та історія України повинні стати обов'язковими предметами в усіх навчальних закладах», — наголошувалось на з'їзді. «У школах, де більшість учнів діти-українці, навчання повинно вестись українською мовою», — таку

ухвалу винесли делегати й окреслили коло нагальних заходів для розв'язання такого завдання. І. Стешенко як голова Товариства шкільної освіти, член новоствореної Всеукраїнської учительської спілки, член Київського губернського виконкому Ради об'єднаних громадських організацій докладав чимало зусиль для реалізації програми, схваленої І Всеукраїнським учительським з'їздом. Багато разів виступав на засіданнях УЦР та Малої Ради, де репрезентував фракцію УСДРП, із різних питань мовної і шкільної політики, зокрема щодо українізації вищих шкіл в Україні, скасування надбавок учителям за «обрусение края» тощо.

У 1917 р. багато чого доводилось робити вперше: створювати український уряд, перші українські гімназії, підручники, термінологічні словники, програми для початкової школи, влаштовувати курси українознавства. Реалізацію більшості таких заходів очолював І. Стешенко. Зрештою, 15.VI.1917 р. його було призначено генеральним секретарем освіти. Програмою діяльності І. Стешенка на цій посаді можна вважати таке висловлення з його промови перед педагогічною громадськістю: «Український народ є державним на своїй території, але, разом з тим, необхідна повна справедливість щодо національних меншин, що проживають на території України, права яких повинні бути забезпечені. Але всі народності, що проживають в Україні, зобов'язані знати мову, літературу, географію і історію України». Був глибоко переконаний, що школа має бути національною як за формою, так і за змістом.

Як генеральний секретар освіти неодноразово звертався до українського вчителства із закликом зорганізуватись для спільної справи в розбудові української школи. Його перша відозва побачила світ 2.VII.1917 р. «Кожен, хто чуває свої обов'язки перед рідним краєм і хто може допомогти рідній справі — хай іде до роботи. Час не жде», — наголошувалось у зверненні Генерального секретарства освіти до вчителів. І. Стешенко звернувся 14.X.1917 р. до українців за межами України, закликаючи «не згубити ознак народу нашого», щоб «пам'ятали, хто ми й звідки, яких батьків діти». Він радив землякам-українцям дбати про рідну освіту, відкривати школи та запевняв, що зі свого боку секретарство допоможе, «щоб в тих школах була добра наука». Прагнучи допомогти вчителям в організації і налагодженні процесу українізації освіти, І. Стешенко видав брошуру «Поміч учителю в справі національного виховання дітей».

Сучасники відзначали його високі ділові якості. «Із Стешенком приємно було працювати, — згадувала С. Русова, директор департаменту позашкільної освіти, — це був молодий, розумний діяч, на формальний бік справи звертав він мало уваги, але певно й рішуче дотримувався гасла: негайна українізація народної освіти, усіх шкіл й усіх шкільних установ». За її словами, саме І. Стешенкові належить «один із світлих починів» — організація гімназій на селах. Із 39 гімназій, відкритих 1917 р. в Україні, 25 були сільськими.

Широкого розголосу серед педагогічної громадськості набув конфлікт між керівництвом Київської шкільної округи та Генеральним секретарством освіти. І. Стешенко вимагав від куратора шкільної округи В. Науменка конкретних заходів для здійснення шкільної реформи й переведення в життя українізації народної освіти. Той своєю чергою не визнавав Генерального секретарства освіти і не бажав підкорятися революційним діям його керівництва. Зрештою це призвело до курйозних ситуацій, коли В. Науменко виїхав до Петрограда, намагаючись оскаржити в міністерстві народної освіти Тимчасового уряду дії генерального секретаря вже після проголошення III Універсалу, не розуміючи, що влади Тимчасовий уряд вже не мав. У зв'язку із цим конфліктом П. Тулуб, перший біограф І. Стешенка, писав: «Погане ставлення Тимчасового уряду до

Генерального Секретаріату використовували, звичайно, не тільки вороги українського національного руху, а й ті помірковані українці, які гостро виступали проти широкої українізації школи, що її рішуче проводив І. Стешенко». Коли він порушив питання про звільнення із посад помічника куратора та двох окружних інспекторів, які фактично саботували українізацію, проти нього розгорнулася боротьба. Київський міський професійний Учительський союз, що тоді складався майже із росіян, оголосив «під бойкотом» ці вивільнені місця урядовців, а Київська губерньська Рада об'єднаних громадських організацій винесла ухвалу про усунення І. Стешенка з посади.

Його звинувачували в примусовій українізації освіти ті, з ким він раніше працював в Українському науковому товаристві, — В. Наumenко і М. Василенко. Вони виступали проти нього особисто, а його рішення й накази відверто ігнорувались. Аби припинити це двовладдя в апараті народної освіти, УЦР вдалася до скасування шкільних округ та запровадження інституту комісарів шкільної освіти. Зокрема 28.XII.1917 р. був ухвалений закон про скасування шкільних округ. В обґрунтуванні до нього І. Стешенко писав, що округи були органами зайвої централізації, непотрібним бюрократичним посередником між секретарством освіти і місцевими самоврядними структурами. Ще раніше, 5.XII.1917 р., УЦР своїм розпорядженням передала школи та просвітні установи в підпорядкування Генеральному секретарству освіти.

Після відставки кабінету В. Винниченка І. Стешенко працював головним інструктором міністерства освіти. Під час більшовицької окупації Києва змушений був виїхати із міста, оскільки йому загрожувала небезпека. Повернувшись до міста разом із УЦР, І. Стешенко продовжив працю в міністерстві. На тій самій посаді залишався і за часів Української Держави. Міністр освіти гетьманського уряду М. Василенко запропонував йому обійняти кафедру українського письменства у Кам'янець-Подільському Українському державному університеті, що мав відкритись у серпні 1918 р. Для підготовки курсу І. Стешенко одержав відпустку і виїхав на батьківщину. У Полтаві 29.VII.1918 р. був тяжко поранений невідомими злочинцями, а наступного дня помер. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Після трагічної смерті І. Стешенка 1918 р. вул. Столипінська (Мала Володимирська) в Києві була названа його іменем (нині вулиця Олеса Гончара).

ТИМОШЕНКО Сергій Прокопович (1881, с. Базилівка Конотопського пов. Чернігівської губ. — 1950) — громадський діяч, інженер-архітектор; член Центральної Ради, міністр шляхів сполучення уряду УНР.

Після закінчення реального училища в Ромнах на Полтавщині продовжив освіту в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі, де брав активну участь у студентському українському русі, очолюючи загальностудентську організацію та українську громаду. У 1903 р. вступив до петербурзького осередку РУП, згодом — до УСДРП. Репрезентував 1904 р. петербурзьку громаду на загальностудентському з'їзді нелегальних студентських громад, який відбувся в Галичині.

Після закінчення вузу в 1906 р. працював як архітектор в Ковелі, де за його проектами були збудовані земська лікарня, жіноча гімназія та ін. Протягом 1908—1909 рр. працював в дирекції Південно-Західної залізниці в Києві. У 1909 р.

С. Тимошенка було запрошено на будівництво Південно-Донецької залізниці, і він оселився у Харкові. І в Києві, і в Харкові брав активну участь в українських легальних організаціях, зокрема в київському товаристві «Просвіта», Товаристві ім. Квітки-Основ'яненка та Літературно-художньому гуртку в Харкові.

У приватному бюро С. Тимошенка виконувались проекти різних за призначенням будівель, в тому числі для промислових районів Донецького басейну, приватних будинків у Харкові, санаторіїв і ресторанів на Чорному морі, в Слов'янську, Святогорську тощо. Він розробляв проекти меблів і інтер'єру. Доклав чимало зусиль для популяризації українських традицій в архітектурі. З 1913 р. архітектурні проекти С. Тимошенка постійно експонувались на міжнародних виставках у Москві, Києві, Подебрадах та ін.

У 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі С. Тимошенко став членом Центральної Ради від Харкова. Харківська громадськість на губернському з'їзді обрала його заступником голови губернського виконавчого комітету, влітку 1917 р. за згодою УЦР він був призначений Тимчасовим урядом харківським губернським комісаром. У складі делегації УЦР брав участь у переговорах з урядом Дону і Кубані в листопаді 1917 р. За часів УНР (квітень 1918 р.) працював заступником начальника робіт залізниці Гришино—Рівне. У жовтні 1918 р. був обраний професором Українського державного університету в Києві.

У 1919 р. обіймав посаду інспектора Міністерства шляхів УНР, наглядав за евакуацією, реевакуацією та відбудовою залізниць в смузі військових дій. Протягом 1919—1921 рр. очолював Міністерство шляхів УНР. Виїхавши до Львова 1921 р., працював архітектором акційної спілки будівельного промислу. Саме тоді харківська ЧК, зробивши обшук в помешканні С. Тимошенка, знищила всі його архітектурні проекти та шкідці.

У 1923 р. оселився в ЧСР, був обраний доцентом, а 1925 р. — професором Української господарської академії в Подебрадах. У 1928—1929 рр. був ректором академії, із 1930-х рр. мешкав у Польщі, де очолював Товариство ім. Петра Могили та Честнохресне братство на Волині.

Автор проектів, за якими збудовано церкви і каплиці на Волині, лікарні, гімназії, електростанції тощо.

ТКАЧЕНКО Михайло Степанович (1879—1920, Москва) — політичний діяч, правник; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар судових справ, міністр внутрішніх справ УНР.

Родом із Чернігівщини. Освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету. Один із лідерів студентської громади Київського університету, належав і до керівництва РУП. М. Галаган у своїх «Споминах» писав про М. Ткаченка як про людину з «аналітично-теоретичним розумом», «повну внутрішнього вогню», що світився у «його впалих темних очах». Він очолював гурток пропагандистів, який, за словами М. Галагана, мав на меті готувати партійні кадри для РУП. Напряма гуртка був «виразно марксистський» і особисто М. Ткаченко відчував себе послідовним марксистом. М. Галаган, як і інші члени студентської громади, вважав його своїм «хрещеним батьком» у революції. Після розколу РУП М. Ткаченко приєднався до УСД Спілки. Був одним із лідерів її київського комітету.

Після Лютневої революції належав до проводу відродженої УСДРП. Брав участь в установчих зборах київської організації партії (22.III.1917), конференції УСДРП, яка відбулась у Києві 4—6.IV.1917 р. У полеміці, що виникла на конференції з колишніми партійними однодумцями по УСД Спільці, зауважував, що «розвиток революційних подій з неминучістю веде до повної самостійності України». Як згадував М. Галаган, «він із глибоким внутрішнім пересвідченням заявляв, що не тільки дебати на цю тему про автономію, але й постанови партійної конференції про фактичне її заведення була цілком безпредметною, була якимсь анахронізмом для того часу і тих реальних обставин... Треба було вже тоді ясно й виразно ставити собі метою здобуття державної самостійності України і цю свою мету здійснювати революційним шляхом, поборюючи всіх своїх противників із російського табору та створюючи блок чи коаліцію з українськими партіями, які будуть здібні йти на боротьбу за фактичне проведення в життя української самостійності».

На Всеукраїнському національному конгресі М. Ткаченко виступив з доповіддю «Автономія України в федеративній республіці» і був обраний до УЦР від УСДРП. Від партійної фракції входив до складу Малої Ради. На I Всеукраїнському робітничому з'їзді (11—14.VII.1917), де виступив із рефератом, став членом Всеукраїнської ради робітничих депутатів. На закритому засіданні Малої Ради із представниками київських революційних організацій 25.X.1917 р. М. Ткаченко було обрано до Крайового комітету охорони революції в Україні. Увійшов 2.XI.1917 р. до складу тимчасової комісії охорони порядку, створеному Генеральним Секретаріатом. На Сьомих Загальних зборах УЦР був затверджений на посаді генерального секретаря судових справ, яку обіймав і в кабінеті В. Голубовича.

Видав 23.III.1918 р. наказ окружним прокурорам, який забороняв німецьким і австрійським військовим судам судити громадян УНР. Це кваліфікувалось як «втручання в законну судову владу» і «беззаконний вчинок», що спричинилось до непорозуміння із німецькою військовою владою та поклало початок серії конфліктів між урядом УНР і німецькими властями. М. Ткаченко дав розпорядження про арешт і таємне викрадення банкіра Ю. Доброго, який входив до складу комісії, що провадила переговори із німцями про торговельний договір. Ця акція викликала різкий спротив німецького військового командування, яке 28.IV.1918 р., напередодні гетьманського перевороту, заарештувало групу українських міністрів. М. Ткаченкові вдалося уникнути арешту, і до кінця 1918 р. він був змушений переховуватись у Харкові.

Оцінюючи М. Ткаченка як міністра внутрішніх справ УНР, Д. Дорошенко писав, що він відзначився «своєю енергією й ширим бажанням поліпшити внутрішній лад у державі». Кореспондентові часопису «Відродження» на початку квітня 1918 р. М. Ткаченко заявляв, що «на місцях повинна відчуватися тверда центральна влада». Провінційна адміністрація його не задовольняла і він говорив про потребу замінити деяких комісарів, начальників міліції, інших адміністраторів, які «не виправдали тих надій, які на них покладались». Для місцевих самоврядних органів передбачав «можливість нових виборів, якщо ці органи замість контакту із міністерством внутрішніх справ будуть виявляти опір українській владі».

На своєму VI партійному з'їзді (10—12.I.1919) УСДРП розкололась на три фракції. Ліва течія, яку очолили М. Ткаченко, М. Авдієнко та інші, заснувала окрему партію — УСДРП (незалежних). На Установчому з'їзді УКП (22—

25.I.1920), реорганізованої із УСДРП (незалежних), увійшов до складу новоутвореної партії.

Дуже песимістично оцінював майбутнє української справи під більшовицьким режимом, вважав, що він спричинить ґрунтовне й систематичне обрусіння, якого не було й за царських часів. «Треба знати, — згадував Д. Дорошенко, — що Ткаченко, незважаючи на свої крайні соціалістичні погляди, був великий український націоналіст і патріот».

Інтернований в Росії, М. Ткаченко останні дні життя перебував у таборі в Москві, де й загинув.

ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ Михайло Іванович (20.I.1865, с. Солоне Харківського пов. — 29.I.1919, Одеса) — громадський діяч, учений-економіст; генеральний секретар фінансів, виконувач обов'язків генерального секретаря торгу і промисловості УНР.

Народився у старій шляхетській родині. Закінчив природничий та юридично-економічний факультети Харківського університету, студював економічні науки в Англії (1892), у Московському університеті здобув вчений ступінь магістра політичної економії. У 1895 р. вступив до Вільного економічного товариства (з 1896 р. очолював його) та брав активну участь у діяльності цього форуму, в економічних дискусіях народників і марксистів. Разом із П. Струве був визначним діячем легального марксизму в Росії. З 1895 р. викладав у Петербурзькому університеті, політехнічному і комерційному інститутах. У 1906 р. — головний редактор журналу «Вестник кооперации», 1910 — популярної серії «Новые идеи в экономике».

Брав активну участь у діяльності української петроградської громади і ТУП, співробітничав в газеті «Рада», був одним із авторів енциклопедичного довідника «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Повернувшись в Україну, в червні 1917 р. взяв участь у реорганізаційному з'їзді Української партії соціалістів-федералістів, був одним із авторів програми партії (перед тим належав до російської партії конституційних демократів).

Його кандидатура 17.VIII.1917 р. була запропонована Д. Дорошенком на посаду генерального секретаря фінансів у новому складі Генерального Секретаріату, 21.VIII.1917 р. затверджений Малою Радою на цій посаді в кабінеті В. Винниченка. Призначений 11.X.1917 р. виконувачем обов'язків генерального секретаря торгу і промисловості. На цих посадах обстоював потребу запровадження власної валюти в Україні, усамостійнення українського кооперативного руху.

Виступаючи з приводу дискусії, яка виникла між представниками українських партій і національних меншин стосовно скликання Українських Установчих зборів, вказував на відсутність суперечностей між скликанням Російських і Українських Установчих зборів, про що говорили представники російських партій. «Виходячи з того, що навіть найперший і найвищий суверен — особа, внаслідок суперечності своїх інтересів з інтересами інших суверенних осіб, підлягає все-таки громаді, — зазначав він, — погоджуючи свій особистий суверенітет із її суверенітетом..., в державній федерації суверенними є члени її, але вони врешті також погоджують свою суверенність із цілим, хоч певна противність між інтересами частин і цілого лишається назавжди».

Відійшовши від роботи в Генеральному Секретаріаті, М. Туган-Барановський у 1918 р. очолював Українське товариство економістів, раду Українського центрального кооперативного комітету, редагував часопис «Українська кооперація». Був одним із організаторів та деканом юридичного факультету Українського державного університету в Києві, академіком-засновником УАН, головою її Соціально-економічного відділу. Відмовився від пропозиції гетьмана П. Скоропадського увійти до кабінету міністрів. На початку 1919 р. Директорія призначила М. Туган-Барановського на посаду радника із економічних питань делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Під час подорожі до Парижа раптово помер в Одесі.

Автор наукових досліджень, у яких розвинув самостійні економічні теорії: ринку, промислової кризи, вартості, прибутку тощо. Основні праці — «Промышленные кризисы», «Русская фабрика в прошлом и настоящем», «Основи політичної економії», «Соціальні основи кооперації», «Сучасний соціалізм» та ін.

ТЮТЮННИК Юрій Йосипович (псевд. Г. Юртик; 20.V.1891, с. Будища Звенигородського пов. Київської губ. — 1929, Москва) — військовий і політичний діяч; член Центральної Ради і Всеукраїнської ради військових депутатів, генерал-хорунжий Армії УНР.

Після закінчення народної школи в рідному селі навчався в аграрній школі (Умань). Працював садівником і пасічником на Звенигородщині. Вивчаючи історію рідного краю, який уславився козацькими повстаннями і антикріпосницькими виступами, Ю. Тютюнник вже замолоду сформував власні національно-патріотичні погляди. На початку війни був мобілізований до російської армії і після закінчення військової школи у чині прапорщика пішов на фронт.

На час революції — поручик російської армії, ад'ютант командувача Сімферопольського гарнізону. У березні—квітні 1917 р. брав участь у формуванні Українського полку ім. П. Дорошенка в Сімферополі, очолював створений із власної ініціативи Український військовий клуб ім. П. Дорошенка. На 1.V.1917 р. полк налічував 5811 козаків і 36 старшин. Активна діяльність Ю. Тютюнника у справі українізації військових частин у Сімферополі не залишилась поза увагою російської військової влади, і його було переведено до Катеринослава.

Був делегатом II Всеукраїнського військового з'їзду від 228-го піхотного запасного полку, на якому його обрали до Всеукраїнської ради військових депутатів та кооптували до складу УЦР. Описуючи враження про її роботу в спогадах «Революційна стихія», Ю. Тютюнник зазначав, що в складі УЦР було чимало членів, що «жахалися грандіозного вибуху народного ентузіазму і... не знали, що діяти». Маса безоглядно прийняла гасло I Універсалу «однині самі будемо творити наше життя», без застережень вимагали рішучих дій, спрямованих на негайне запровадження автономії в Україні. Тим часом лідери УЦР сподівалися на поступки із боку російської революційної демократії. Ю. Тютюнник підтримав виступ полуботківців, який, на його думку, був «одвертий та рішучий» і «був першим збройним виступом проти росіян», «першим масовим протестом проти угодовської політики українського політичного центру».

Восени 1917 р. брав участь у формуванні коша Вільного козацтва на рідній Звенигородщині. На початку лютого 1918 р. його обрали кошовим отаманом. На той час у коші налічувалось близько 20 тис. козаків і старшин. Він єдиний у

повному складі виступив проти більшовицьких військ В. Антонова-Овсієнка та М. Муравйова. У запеклих боях загони Вільного козацтва розгромили збільшовизовану 8-му армію, роззброїли частини 2-го російського корпусу, кінну бригаду. Зазнала поразки й 8-тисячна група М. Муравйова, який ледве не потрапив до полону. В «Известиях В. Ц. К.» М. Муравйов дуже шкодував, що йому «не довелося зруйнувати це гніздо, втопити в крові тих, що посміли підняти руку на червону армію». До травня 1918 р. Звенигородський кіш Вільного козацтва під командуванням Ю. Тютюнника контролював значну територію Київщини і Херсонщини. І хоча за наказом УЦР кіш фактично демобілізувався, за словами Ю. Тютюнника, зброю було приховано «про всяк випадок».

У червні 1918 р. був одним із керівників Звенигородсько-Тарашанського повстання проти німецької військової та гетьманської влади. Ю. Тютюнника було заарештовано, і деякий час, до виступу Директорії, він відсидів у Лук'янівській в'язниці. Напередодні зайняття Директорією Києва в'язні повстали та незабаром утворився Ударний курінь, заступником отамана якого став Ю. Тютюнник. На початку 1919 р. він приєднався до військових загонів М. Григор'єва, які перейшли на бік більшовицької влади, а з їхнього складу була сформована 1-а Задніпровська стрілецька бригада, начальником штабу якої був Ю. Тютюнник.

Альянс із більшовиками тривав недовго — у травні 1919 р. М. Григор'єв розпочав повстання проти більшовиків. У червні 1919 р. Ю. Тютюнник перебрав на себе командування частиною повстанців і вирушив до Жмеринки для з'єднання із Армією УНР. Протягом липня — грудня 1919 р. командував селянською групою республіканської армії, Залізною дивізією, у грудні 1919 р. став помічником командувача Армії УНР. Йому було надано звання генерал-хорунжого. Як помічник командарма брав участь у Першому Зимовому поході Армії УНР по тилах білої та червоній армії (6.XII.1919—6.V.1920).

Після інтернування українських частин у Польщі Ю. Тютюнник не склав зброї, готувався до Другого Зимового походу на територію України. З цією метою створив у Львові партизансько-повстанський штаб, який сформував три повстанські групи. Найбільшу із них — Волинську — очолював сам Ю. Тютюнник. Повстанці 4.XI.1921 р. перейшли річку Збруч і вийшли до Коростеня. Після двотижневих боїв невеликій групі повстанців на чолі із Ю. Тютюнником вдалося повернутися до Польщі, а 359 козаків його загону були розстріляні більшовиками у м. Базарі на Житомирщині.

Подальша доля Ю. Тютюнника подібна до долі Б. Савинкова. Він був спровокований ДПУ до виїзду в Україну, де був схоплений. Намагаючись використати його авторитет для привернення на бік советської влади багатьох діячів національно-визвольного руху як в Україні, так і за її межами, йому дозволили викладати тактику й стратегію у Харківській школі червоних старшин. Демонструючи удавану толерантність до колишніх ворогів, яких змусили до співпраці, влада дозволила йому працювати і як кіносценаристові та редакторів художніх фільмів. Він навіть зіграв самого себе у фільмі «ПКП». В УСРР вийшли друком його спогади «З поляками проти Вкраїни», ретельно відредаговані в ДПУ.

Однак Ю. Тютюнникові було важко змиритись з тогочасною дійсністю в Україні, не втаємничував він і свого ставлення до неї.

Навесні 1929 р. він був заарештований і висланий до Москви, де без суду, за наказом голови ОДПУ В. Менжинського, розстріляний.

ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ Іван Андріанович (20.І.1884, м. Чуднів Житомирського пов. — 2.IX.1952, Комі АРСР) — громадсько-політичний діяч, учений-хімік, інженер-металург; член Центральної і Малої Рад, міністр торгу і промисловості УНР.

Народився в сім'ї поштового службовця. Походив зі старого шляхетського роду. Середню освіту здобув в Житомирській гімназії (1903), вищу — на хімічному факультеті Київського політехнічного інституту, який закінчив 1908 р. Працював лаборантом в хімічній лабораторії Брянського Олександрівського заводу в Катеринославі, а невдовзі як професорський стипендіат кафедри металургії обійняв посаду молодшого асистента Київського політехнічного інституту.

Під час Революції 1905 р. розпочав громадську і революційну діяльність. Входив до складу Київської громади ТУП, був членом Української радикально-демократичної партії (з 1917 — УПСФ). Працював в шкільно-лекційній комісії Київського товариства «Просвіта» та в Українському науковому товаристві, де редагував записки термінологічної комісії. В українській студентській громаді при Київському політехнічному інституті очолював термінологічну комісію, яка разом із Українським науковим товариством і Київським товариством «Просвіта» складала український природно-технічний словник. Цей словник, за словами І. Фещенка-Чопівського, став «основою для пізнішої появи фундаментальних розвідок з української мови в усіх ділянках прикладних наук — природи, хімії, медицини, фізики, техніки, будівництва тощо».

У Київському політехнічному інституті І. Фещенко-Чопівський працював до 2.II.1919 р.; у 1915—1917 рр. — в управі головноуповноваженого з розподілу палива для Київщини, спочатку як старший інженер технічного відділу, а згодом — як його керівник. У квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі його було обрано до УЦР від просвітніх організацій Києва (територіальне представництво). Очолював Київську губернську українську раду. Під його керівництвом відбулось п'ять губернських національних з'їздів, на кожному із яких його переобирали головою губернської ради.

Улітку 1917 р. був обраний гласним міської думи, де входив до шкільно-освітньої і театральної комісій. Фракція УПСФ Центральної Ради делегувала його до Малої Ради, фінансової комісії та комісії для розроблення проекту статуту автономії України. У червні 1917 р. був призначений директором департаменту промисловості Генерального секретарства торгу і промисловості. Як член УПСФ у лютому 1918 р. був висунений партією на посаду міністра торгу і промисловості. У спогадах І. Фещенко-Чопівський виразно змалював картину політичного життя в Україні після II Універсалу УЦР, а також виклав враження про роботу в першому українському уряді. «Адміністративна машина була запущена в дію, — писав він, — але функціонувала погано, бо не мала фондів — Тимчасовий уряд заблокував кредити. Була і друга причина, не менш серйозна: всі українські діячі тиснулися у Київ, а провінція залишилася без проводу і без апарату. Село стихійно стояло за Українську Центральну Раду та за її уряд, натомість місто, заселене густо меншинами, утруднювало становище української влади. Після невдалого наступу проти австрійців у Галичині Південний фронт зламався — дезертири подалися масово додому, не слухали міліцію, суд не працював, а село від хаосу й безладдя почало розпиватися. Коротко кажучи, — «поглиблюючи революцію», ліві партії котилися до більшовизму».

За того часу І. Фещенко-Чопівський не полишав наукової діяльності і на прохання М. Грушевського підготував дослідження про природні багатства та господарські можливості України. У 1917 р. вийшов друком перший том «Природних багатств України», а 1918 — «Сільськогосподарські промисли України».

У лютому 1918 р. був висунений ЦК УПСФ на посаду міністра торгу і промисловості у кабінеті В. Голубовича.

За режиму гетьмана П. Скоропадського працював радником Дніпросоюзу, співробітничав у газеті «Нова рада». У 1919 р. обіймав посаду заступника міністра народного господарства, згодом — міністр і заступник прем'єр-міністра Директорії УНР (у кабінеті С. Остапенка), дипломатичний радник і торговий аташе української місії в Румунії.

У січні-серпні 1921 р. був головою ради УНР в екзилі. З 1921 р. — на еміграції в Польщі, професор Гірничої академії в Кракові і Варшавського університету. У 1923 р. очолював у Варшаві українську економічну військово-закупівельну комісію, керував дослідними центрами на металургійних заводах Польщі. Член-кореспондент Польської академії наук (1933), дійсний член наукових металургійних товариств Англії, США, Німеччини. Очолював Український допомоговий комітет у Польщі.

У березні 1945 р. І. Фещенко-Чопівський був заарештований советською військовою контррозвідкою у Катовіцах і перевезений до Києва. Засуджений до 15 років ув'язнення, яке відбував у таборах Карелії. Загинув у таборі смертників Абезь.

Як учений І. Фещенко-Чопівський зажив світової слави. У його науковому доробку тритомна монографія «Металознавство» та понад 140 інших праць, опублікованих багатьма мовами світу.

ХОЛОДНИЙ Павло Іванович (18.XII.1876, Переяслав Полтавської губ. — 7.VI.1930, Варшава) — громадський і педагогічний діяч, маляр, учений-хімік; член Центральної Ради, її Комітету, товариш генерального секретаря (міністра) освіти УНР.

Закінчив 4-у Київську гімназію (1894) та природничий відділ фізично-математичного факультету Київського університету (1898). Працював викладачем у приватних київських гімназіях, провадив хімічні аналізи в лабораторії професора М. А. Бунге. У 1899 р. професор Г. Г. Де-Метц запросив його на посаду асистента кафедри фізики Київського політехнічного інституту. На цій кафедрі П. Холодний працював до кінця 1917 р., спочатку асистентом, згодом — викладачем, професором. У 1906—1917 рр. був також директором комерційної школи 1-го Товариства вчителів Києва.

Всесвітньої слави П. Холодний зажив як маляр-імпресіоніст. Мистецької освіти набув у Київській рисувальній школі М. Мурашка. Його малярські твори почали з'являтися на мистецьких виставках із 1910 р.

Був одним із організаторів та діяльним членом Київського товариства «Прогрес». Працював також у природничо-технічній секції Київського наукового товариства і був одним із редакторів збірників секції. Належав до ТУП. На Всеукраїнському національному конгресі П. Холодного обрали членом Центральної Ради від просвітницьких організацій Києва. У червні 1917 р. став членом реорганізованої із УРДП Української партії соціалістів-федералістів і репрезенту-

вав її в Малій Раді. На П'ятих Загальних зборах УЦР 27.VI.1917 р. увійшов до складу комісії для підготовки наказу Генеральному Секретаріату.

У березні 1917 р. був серед організаторів Товариства шкільної освіти і Всеукраїнської учительської спілки. Українські вчителі обрали його 18.III.1917 р. директором І-ї Української гімназії (згодом на цій посаді його змінив В. Дурдуківський). Із 12.IX.1917 р. — товариш генерального секретаря (міністра) народної освіти. На цій посаді працював до 1921 р. Поміркованість і професіоналізм П. Холодного задовольняли і уряд УНР, і уряд Української Держави. Нерідко йому доводилося фактично виконувати функції міністра. З його ім'ям пов'язана реформа шкільної освіти, видавнича справа, розвиток мистецьких закладів. Очолював Всеукраїнську шкільну раду — дорадчо-консультативний орган при Генеральному секретарстві (згодом — Міністерстві) освіти; входив до складу комісій з організації ВУАН, українських вищих шкіл, у справах повернення Росією українських історичних і мистецьких цінностей та ін.

У його помешканні в Києві (Бібіковський бульвар, 46, квартира 8) відбувались 30.IV—1.V.1918 р. наради членів УСДРП, УПСР і УПСФ з приводу входження представників цих партій до кабінету міністрів Української Держави.

Після еміграції уряду УНР П. Холодний 1921 р. опинився в польському таборі для інтернованих осіб у Тарнові, звідки виїхав до Львова. Тут став співзасновником Гуртка діячів українського мистецтва й учасником його виставок. Своїми малярськими творами львівського періоду зажив світового визнання (ікони і вітражі Успенської церкви, іконостас і фрески Духовної семінарії у Львові, ікони в церквах сіл Раделичі, Холоїв, Боршевичі, Зубрець, вітражі церкви в Мразниці). Як хімік здійснював пошуки технічних засобів вдосконалення малярської техніки.

ХРИСТЮК Павло Оникійович (псевд. П. Костенко; 1890, станиця Єлизаветинська, Кубань — 29.IX.1941, Архангельська обл.) — політичний і державний діяч, публіцист, літературознавець; член Центральної і Малої Рад, Генеральний писар Генерального Секретаріату, міністр внутрішніх справ, Державний секретар УНР.

Народився в сім'ї козака-хлібороба. Середню освіту набув у Баку (1909—1912), вищу — в Київському політехнічному інституті, де був членом української студентської громади, брав участь у кооперативному русі. У «Замітках і матеріалах до історії української революції» П. Христюк писав, що «через слабо розвинене політичне життя в самодержавній Росії на кооперативну роботу йшли в дореволюційні часи (особливо під час реакції) свідоміші національно і політично сили української демократії, які хотіли за тих часів працювати на громадському ґрунті».

Співробітничав у газеті «Рада», у 1916—1917 рр., був редактором кооперативного тижневика «Комашня». На початку березня 1917 р. в Києві утворився Центральний Український кооперативний комітет як організаційний та культурно-просвітницький центр української кооперації. Серед його засновників та діячів був і П. Христюк. У Києві 14—16.III.1917 р. зібрався кооперативний з'їзд Київщини — один з публічних первістків українського національно-визвольного руху, постанови якого мали виразно національний і політичний характер. П. Христюк, обраний до президії з'їзду, був його секретарем і писав, що «з'їзд прийняв постанови про необхідність негайного введення української мови в школі, суді та

всіх громадських і державних інституціях, в церкві, а також звернення з'їзду до Тимчасового уряду з проханням, щоб усі засланці із Галичини були звільнені від заслання й інших кар».

Активний діяч УПСР, П. Христюк 5.IV.1917 р. на установчому з'їзді партії був обраний до її ЦК. На Всеукраїнському національному конгресі, де репрезентував українських есерів, 8.IV.1917 р. його було обрано членом УЦР та її Комітету. У квітні у Києві почав виходити друкований орган УПСР «Народна воля», в редагуванні якого брав участь і П. Христюк. На I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V—2.VI.1917). його було обрано до складу ЦК Селянської спілки, що одночасно виконував роль керівного органу Всеукраїнської ради селянських депутатів. З червня 1917 р. П. Христюк репрезентував в УЦР Селянську спілку та Всеукраїнську раду селянських депутатів.

Комітет УЦР 15.VI.1917 р. призначив його Генеральним писарем новоствореного Генерального Секретаріату. Підпис П. Христюка скріплював найважливіші документи УЦР та Генерального Секретаріату. В січні—лютому 1918 р. обіймав посаду міністра внутрішніх справ УНР, із лютого 1918 р. — Державний секретар Ради Народних Міністрів УНР.

Після гетьманського перевороту був заарештований у Сквирі на Київщині. По звільненні — член Українського національного союзу, брав участь у підготовці повстання проти П. Скоропадського. За часів Директорії УНР — товариш міністра внутрішніх справ в урядах Б. Мартоса та І. Мазепи (1919). Емігрував 1919 р. до Відня, де активно працював як член закордонної делегації УПСР, належав до групи «віденців» — лівого крила партії. Був співредактором часопису «Борітеся — поборете!», співробітником Українського соціологічного інституту, який протягом 1921—1922 рр. видав фундаментальну працю П. Христюка «Замітки і матеріали до історії української революції 1917—1920 рр.» У 1922 р. завідував торгпредством Вукоопспілки в Австрії.

Повернувся 1923 р. в Україну, де 1925 р. працював в Українбанку, протягом 1925—1926 рр. — у Держвидаві України членом правління і завідувачем фінансово-торгових справ. У 1928—1930 рр. — співробітник Наркомфіну УРСР. За того часу друкував літературознавчі праці (про творчість Ю. Смолича, Г. Квітки-Основ'яненка та ін.) у журналі «Червоний шлях», видав монографічні дослідження «1905 рік на Україні», «Нарис історії класової боротьби та соціалізму» (1925), «Україна доби селянської реформи в творах Г. Данилевського» (1930). З 1930 р. працював науковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Шевченка, редактором журналу «Література і мистецтво», секретарем редакції часопису «Літературний архів».

Був заарештований 2.III.1931 р. за звинуваченням у причетності до т. зв. Українського національного центру. Його було засуджено 7.II.1932 р. на п'ять років ув'язнення, а 21.I.1935 р. отримав новий вирок — трирічне заслання, у вересні 1937 р. цей термін було збільшено ще на 8 років.

Загинув у «Севвостлаге».

ЧЕХІВСЬКИЙ Володимир Мойсейович (19.VII.1876, с. Гороховатка Київського пов. — 3.XI.1937, Ленінградська обл.) — громадсько-політичний і церковний діяч; член Центральної Ради, Голова Ради Міністрів УНР.

Народився в сім'ї священника. По закінченні Київської духовної академії (1900) працював помічником інспектора Кам'янець-Подільської духовної семінарії (1901—1905). У 1906 р. був обраний депутатом I Державної Думи, після розпуску якої відбув однорічне заслання у Вологді. У 1907—1917 рр. мешкав в Одесі, викладав у гімназії, комерційних і технічних училищах, активно співробітничав в місцевій українській громаді й товаристві «Просвіта».

Політичну діяльність розпочав у гуртку українських соціал-демократів-драгоманівців (1897—1902), належав до РУП (1902—1904), згодом був членом УСДРП (до січня 1919 р.). У березні 1917 р. його обрали головою одеського комітету УСДРП. Репрезентував українську громаду Одеси на Всеукраїнському національному конгресі та був членом його президії. На конгресі його обрали до УЦР від Одеси. У травні 1917 р. в наказі делегації УЦР кандидатуру В. Чехівського запропонували на посаду помічника куратора або окружного інспектора Одеської шкільної ради. Очолював Одеську філію Всеукраїнської учительської спілки, був головним редактором часопису «Українське слово» (Одеса).

Улітку 1917 р. його обрали гласним Одеської міської думи від українських партійних організацій, також очолював Херсонську губернську раду об'єднаних громадських організацій. У жовтні—листопаді 1917 р. — голова Одеського ревкому, в листопаді призначений Центральною Радою політичним комісаром Одеси та водночас виконував обов'язки губернського комісара освіти на Херсонщині.

Був прихильником компромісу із більшовиками, домагався мирного врегулювання питання про владу. На його думку, треба було об'єднати соціальну програму більшовиків із національною програмою УСДРП і на такій основі будувати самостійну Українську Республіку. Уже за умов більшовицького наступу В. Чехівський вимагав від генеральних секретарів М. Порша і М. Ткаченка припинити війну із більшовиками і домагатись миру із РСФСР. Після підписання Берестейського миру на зборах представників соціалістичних партій Одеси різко критикував політику УЦР за запрошення німецьких військ на Україну, через що газета «Нова рада» звинуватила його у зраді національних інтересів. Проте вже навесні позицію В. Чехівського прихильно оцінили партійні однодумці і його було обрано членом ЦК УСДРП.

За гетьманування П. Скоропадського працював у Міністерстві віросповідань і церковної політики, входив до Українського національного союзу. Зі створенням Директорії УНР став членом Українського революційного комітету, який готував повстання проти гетьмана в Києві. Протягом 26.XII.1918—11.II.1919 рр. очолював Раду Міністрів і Міністерство закордонних справ УНР. За його участю був розроблений і оголошений 1.I.1919 р. урядом УНР Закон про автокефалію Української православної церкви.

На VI з'їзді УСДРП (10—12.I.1919) виступив як прихильник советської системи влади, але без більшовицьких диктаторських методів. У січні 1919 р. брав участь у роботі Державної наради та Українського трудового конгресу. Посилення у політичних колах УНР орієнтації на Антанту, рішення ЦК УСДРП відкликати своїх представників із Директорії та уряду УНР змусили В. Чехівського вдатися

до відставки із посади прем'єра. У березні 1919 р. він був одним із засновників Комітету охорони республіки в Кам'янці-Подільському. У 1920 р. брав участь у створенні УКП (незалежних).

Був дорадником митрополита УАПЦ В. Липківського, очолював ідеологічну комісію УАПЦ, а також був благовісником (проповідником) Всеукраїнської православної церковної ради й організатором пастирських курсів у Києві.

У 1920-х рр. В. Чехівський працював в Історично-філологічному відділі ВУАН, був професором Київського медичного інституту, Київського політехнікуму та Соціально-економічних курсів.

Був заарештований 29.VII.1929 р. у сфабрикованій НКВС «справі СВУ» як член «бюро» цієї організації. Засуджений до 10 років ув'язнення. Відбував покарання на Соловках.

Розстріляний за вироком УНКВС Ленінградської області.

ЧЕЧЕЛЬ Микола Флорович (1891, Волинь — 9.XI.1937, Іванівська обл.) — політичний і громадський діяч, інженер; член Центральної і Малої Рад, секретар Центральної Ради.

Народився в сім'ї робітника цукроварні. Середню освіту здобув у Житомирській гімназії. У 1910 р. внаслідок переслідування поліцією за політичну діяльність змушений був виїхати до Петербурга, де вступив на кораблебудівний відділ політехнічного інституту. Через рік перевівся до Петербурзького інституту інженерів шляхів сполучення. Приєднався до місцевої української студентської громади, осередку ТУП. О. Лотоцький називав його одним із лідерів української студентської громади шляховиків. Та закінчити інститут М. Чечелю не вдалося.

Лютнева революція кардинально змінила його плани. Як активний український громадський діяч він увійшов до Української національної ради Петрограда. У складі української репрезентації 17.III.1917 р. зустрівся із прем'єр-міністром Тимчасового уряду Г. Львовим, якому був переданий меморандум з українськими вимогами, що не потребували ухвали Установчих зборів. Після Всеукраїнського національного конгресу як представник студентських організацій М. Чечель був 9.IV.1917 р. дообраний членом УЦР. На П'ятих Загальних зборах УЦР (27.VI.1917) увійшов до її Президії як секретар. Наступного дня його було обрано членом комісії УЦР для розроблення проекту статуту автономії України. Працював також у комісії для вироблення наказу Генеральному Секретаріатові стосовно військових справ.

За політично-партійною приналежністю — український есер. На II всеукраїнському з'їзді партії (15—19.VII.1917) став членом ЦК УПСР. Мала Рада 9.IX.1917 р. обрала дев'ять делегатів на Демократичну нараду у Петрограді, серед яких був і М. Чечель. Балотувався на виборах до Всеросійських Установчих зборів і став депутатом від блоку українських соціалістичних партій. Виступаючи 21.XI.1917 р. на засіданні Малої Ради із приводу укладання договору про перемир'я або мир, наголошував, що Україні доведеться у цьому питанні «стати на позицію цілком незалежної держави». «Досі в Росії нема того центрального правительства, яке б могло заключити бажаний мир.., — підкреслював він, — не вагаючись ми повинні, здійснюючи свої державні права, вступати в мирові переговори, а не чекати поки утвориться центральне правительство в Росії».

Напередодні гетьманського перевороту був призначений Радою Міністрів УНР членом української делегації на переговорах із РСФРР. Соратник і політичний однодумець М. Грушевського, 1919 р. разом із ним у емігрував до Відня. Входив до Закордонної делегації УПСР, — «віденців». В Австрії продовжив навчання у Віденському політехнічному інституті (1920—1921).

У вересні 1921 р. разом із М. Шрагом приїздив до Харкова, де провадив переговори із головою Раднаркому УСРР Х. Раковським про повернення в Україну частини політичних діячів і науковців за умови легалізації УПСР. Через рік (1922) повернувся в Україну. Викладав теоретичну механіку й опір матеріалів у 3-й Харківській профшколі архітектурно-будівельного фаху. У 1927 р., після захисту дипломної роботи на відділенні будівництва Харківського технологічного інституту, навчався там в аспірантурі на кафедрі інженерно-будівельних наук по секції технічної механіки. Тоді саме одержав посаду керівника секції промисловості будівельних матеріалів Держплану УСРР.

На початку 1931 р. був заарештований у справі т. зв. Українського національного центру і 1932 р. отримав шестирічний термін позбавлення волі. Коли термін закінчувався, постановою Особливої наради при наркомі внутрішніх справ СРСР 2.VI.1937 р. його було вдруге засуджено на п'ять років. За вироком УНКВС Івановської області М. Чечеля було розстріляно:

ЧИЖЕВСЬКИЙ Дмитро Іванович (23.III.1894, Олександрія Херсонської губ. — 18.IV.1977, Гейдельберг) — громадсько-політичний діяч, філософ, історик літератури; член Центральної і Малої Рад.

Народився в сім'ї військовослужбовця. Нашадок старовинного шляхетського роду. Освіту здобув в Олександрійській гімназії, після закінчення якої (1911) вступив на фізично-математичний факультет Петербурзького університету. У 1912 р. з'явилися його перші наукові публікації із астрономії, зокрема в часописах «Астрономическое обозрение», «Известия Русского общества любителей мироведения» та ін. Північний клімат шкодив його здоров'ю, і Д. Чижевський змушений був повернутися в Україну, 1913 р. перевівшись на історично-філологічний факультет Київського університету.

За того часу його приваблювали соціал-демократичні ідеали. Виїздив 1915 р. на Катеринославщину, де у промислових районах провадив активну пропаганду. За це був заарештований напередодні Лютневої революції, яка врятувала його від тюремного ув'язнення. У 1917 р. вступив до РСДРП (меншовиків), був обраний секретарем виконкому Київської ради робітничих депутатів. У Малій Раді 11.VII.1917 р. вперше взяли участь представники національних меншин. Д. Чижевський отримав мандат від фракції РСДРП (меншовиків). У справі земельної реформи, яка обговорювалась на Восьмих Загальних зборах УЦР, виступив із гострою критикою запропонованого земельного закону. Як українець, вважав прогресивним явищем повалення «тюрми народів», але водночас від фракції РСДРП (меншовиків) виступив на Малій Раді проти проголошення IV Універсалу. Також голосував проти ратифікації мирного договору, підписаного українською делегацією у Бересті-Литовському. На засіданні Малої Ради 14.III.1918 р. наголошував, що ратифікація передчасна, оскільки війну ще не закінчено і Україна може бути знову втягнена у війну.

Водночас продовжував навчання в Київському університеті і восени 1919 р. отримав диплом першого ступеня. Дипломну роботу Д. Чижевського, присвячену філософії Шиллера, визнали кращою, і він був залишений на кафедрі філософії для підготовки до професорського звання. У 1920 р. став доцентом Вищих жіночих курсів у Києві, на початку 1921 р. — доцентом кафедри філософії Київського інституту народної освіти.

Непевність політичної ситуації, загроза тюремного ув'язнення спонукали Д. Чижевського до нелегальної еміграції через Польщу в Німеччину. Там він продовжив філософські студії у відомих філософів Гейдельберга, згодом — Фрайбурга. З 1925 р. викладав в українських вищих школах в ЧСР. За книгу «Філософія на Україні (спроба історіографії)» здобув звання професора. П. Феденко, автор статті про Д. Чижевського в «Українському історичному журналі» і приятель його гімназійних років писав: «В ньому далі горів огонь безстороннього пізнання фактів. Все на світі будило в ньому інтерес науковий та естетичний. Він досліджував проблеми літератури, мовознавства, філософії, історії, зокрема історії слов'янських народів, містики, характерології, теології. Писав на теми астрології, цікавився ономастикою, зокрема українською». Грунтовні наукові дослідження «Нарис із історії філософії на Україні» (1931), «Філософія Г. С. Сковороди» (1934), праці про Гегеля, Канта, Ніцше прославили Д. Чижевського на весь світ. Його запрошують до співпраці університети в Галле, Марбурзі. З 1949 р. працював у Гарвардському університеті. У Нью-Йорку 1956 р. вийшла друком його фундаментальна праця «Історія української літератури від початків до доби реалізму». У 1956 р. почав викладати у Слов'янському інституті при Гейдельберзькому університеті, де працював до останніх років життя. «Учені такого рівня, — писав П. Феденко, — родяться раз на століття або й рідше. Між творцями української науки, що діяли за правилом *sine ira et studio*, — Михайлом Максимовичем, Володимиром Антоновичем, Михайлом Драгомановим, Іваном Франком, Михайлом Грушевським, — ім'я Дмитра Чижевського залишиться в пошані, поки живе українська нація та її культура».

ЧИКАЛЕНКО Євген Харлампович (9.XII.1861, с. Перешори Ананіївського пов. Херсонської губ. — 20.VI.1929, Подебради, Чехія) — громадський діяч, публіцист, меценат української культури; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї урядовця, великого землевласника. По закінченні приватного пансіону в Одесі та Єлисаветградського реального училища у 1881 р. приїхав до Києва із надією стати вільним слухачем університету. І хоча Є. Чикаленкові те не вдалося, доля звела його з відомими українськими громадськими й культурними діячами: М. Лисенком, О. Русовим, М. Комаровим та іншими, що визначило його майбутню участь в українському русі. Вищу освіту здобував на природничому факультеті Харківського університету, під час навчання захопився працею в Драгоманівській громаді — українському гуртку радикального напрямку. За політичну діяльність був виключений з університету і п'ять років провів у Перешорах під наглядом поліції.

Оселився 1894 р. в Одесі, де став активним членом місцевої української громади. З наступного року почав займатися меценатською діяльністю, пожертвувавши кошти на видання популярної історії України. Разом із іншими членами

Київської старої громади 1897 р. взяв участь у створенні Всеукраїнської загальної організації. Того самого року розпочав публікацію серії популярних брошур для селян, в яких розповідав про раціональні методи господарювання («Розмови про сільське господарство», «Чорний пар та плодозміна», «Як впорядкувати хазяйство в полі»), які зробили його популярним у селянському середовищі. Наприкінці 90-х рр. він, за власним свідченням, «все більше і більше втягувався в український визвольний рух і нарешті захопився ним усією душею». Українській справі Є. Чикаленко віддавав не лише душу, але й усі кошти, які отримував від господарювання на землі. Він фінансував більшість культурних заходів національного спрямування; на його гроші було видано «Русско-украинский словарь» Уманця—Комарова (Львів, 1893—1898), публікувались твори молодих українських письменників у журналі «Киевская старина». Був засновником літературного фонду допомоги українським письменникам при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові, фундатором Академічного дому у Львові для студентів-українців із Наддніпрянщини, фінансував орган РУП — газету «Селянин». У 1905 р. заснував у Києві щоденну українську газету «Громадська думка», згодом — «Рада» (1906—1914), яку видавав фактично власним коштом. За його фінансової підтримки публікувались твори В. Винниченка, М. Коцюбинського, А. Тесленка, І. Франка, С. Васильченка та ін.

Належав до ліберально-демократичного крила української інтелігенції, яке 1904 р. створило Українську демократичну партію. Був одним із ініціаторів об'єднання 1905 р. демократичної і радикальної партій в єдину Українську демократично-радикальну партію. Після поразки Революції 1905 р. і припинення діяльності УДРП виступив одним із засновників та лідерів Товариства українських поступовців.

Усе своє життя Є. Чикаленко підпорядкував українській справі. «Се не могло не викликати признання й поваги до нього із боку усіх, хто мав із ним діло, — згадував О. Лотоцький. — А як ще до того ж була се людина здорового практичного розуму, то і в різних життєвих ситуаціях, зв'язаних із українською справою, він звичайно знаходив шляхи найбільш доцільні. У Раді “ТУП-а” се був справжній “мужа” совіту і розуму».

Лютневу революцію Є. Чикаленко зустрів із піднесенням. Саме в нього на квартирі за перших днів революції відбувались збори української інтелігенції, де обговорювались питання її організації та була попередньо сформульована ідея утворення об'єднавчого центру, трансформованого через декілька днів у Центральну раду. Як член ради ТУП Є. Чикаленко підписав 8.III.1917 р. відозву «До українського громадянства» із закликом підтримувати новий революційний уряд, українську пресу, організовуватися, створити український національний фонд, відкривати школи, «Просвіти». Від перших днів революції доклав великих зусиль до відновлення газети «Рада»: клопотався про дозвіл у влади, шукав друкарню, кошти, підбирав редакцію. На його думку, газета мусила мати позапартійний характер, щоб на її сторінках условлювались представники різних партій, які поділяли гасла федеративного устрою Росії та автономії України. Є. Чикаленко бажав, щоб то «була газета в першу голову українська національна, щоб вона об'єднувала всіх українців, які домагаються автономії, свого сейму». Перше число «Нової ради» вийшло 25.III.1917 р.

Кандидатура Є. Чикаленка за обставин, які досі недостатньо з'ясовані, була 20 березня провалена на виборах до Центральної Ради. Членом її він став на Всеукраїнському національному конгресі як представник Союзу українських автономістів-федералістів. Безпосередньої участі в роботі конгресу не брав. В се-

редині березня залишивши Київ і виїхавши до Перешор, де перебував до грудня 1917 р. Свій від'їзд із Києва пояснював і станом здоров'я, і потребою вести господарські справи в маєтку. Тим часом основною причиною було його несприйняття того радикального і соціалістичного курсу, який обрала Центральна Рада під впливом українських есерів та соціал-демократів і підтримав М. Грушевський. «Я рішуче нездатний, по своїй вдачі, до широкого публічного життя, до змагань, до одстоювання публічно своїх думок і присутність моя нікому не потрібна, а мені шкодлива, бо там я, певне, знов заслабну, — писав він на початку квітня до П. Стебницького, — ... А от, треба було б мені бути в Києві для газети. Так принаймні кажуть Ніковський із Єфремовим, бо вони не зладять із п. професором М. Грушевським, він вже тепер помолодшав і йде вкупі із молодшими; так само, як він робив і в 1905—1907 роках, але я не маю вже ні сили, ні охоти входити в конфлікти, в суперечки».

Є. Чикаленко побоювався, що публічні змагання за автономію України не матимуть позитивних наслідків. З одного боку, вони пересварять українців із росіянами, із іншого — в українців просто забракне сил і засобів для «націоналізації» державних установ та освітніх закладів. Палко люблячи Україну, її народ, культуру, Є. Чикаленко мав доволі тверезий погляд на українське селянство. У згаданому листі до П. Стебницького він писав: «Перше якийсь страх був, ще здержував селян, а тепер же вони крадуть, розтягають, нікого не боячись. Вся ж наша держава злодійська — від царя до мужика, за нікчемними винятками; все царським режимом здеморалізоване до самого споду, загинилось до дна, і не знаю, хто і що зможе дезинфікувати цю гнилятину. Хіба вже після «руїни» воскресне наш народ». Отож уже навесні 1917 р. він передбачив «руїну» країни, розвал армії, перетворення світової війни на громадянську.

Незважаючи на песимістичні настрої, він жваво цікавився розвитком політичних подій, щоденно перечитував «Нову раду», «Робітничу газету», «Народну волю», активно листувався з членами УЦР: М. Грушевським, В. Винниченком, С. Єфремовим, А. Ніковським, П. Стебницьким, Л. Чикаленком та ін. У тих листах він формував і проводив характерну для діячів УПСФ лінію, яку можна визначити словами: поступовість, зваженість, обережність. Так, ознайомившись із текстом І Універсалу, Є. Чикаленко писав до В. Винниченка: «Я боюсь, щоб він (Універсал. — Авт.) не зостався тільки історичним документом, правда, величезної ваги. Боюсь, щоб не скінчилась справа із ним пшиком. Ви живете, як в чаду, під настроєм, який Вам дають всякі з'їзди — селянські, військові, учительські, але по них не можна мати справжнього уявлення про справжнє селянство. З'їзди складаються із одиниць, найкращих елементів села, а до того ці елементи шліфуються на самих з'їздах і яскраво odrізняються від селянської маси. Селянство темне, ніякого поняття не має про автономію... Перше ніж виступити з універсалом, треба було широко ознайомити селянство з автономією».

Є. Чикаленко щиро радів, що селянство України, особливо Київщини та Полтавщини, Поділля, підтримувало політику УЦР, але вважав, що без широкої агітаційно-пропагандистської діяльності, поширення української преси та запровадження школи, які б внесли серйозні зрушення в масову національну свідомість, закріпити автономію України не вдасться. Він бачив, що українського селянина в революції найбільше цікавило розв'язання аграрної проблеми, тому наполягав на найтіснішому поєднанні автономії із земельним питанням. Проте він не погоджувався із ідеєю соціалізації землі, яку підтримувала Центральна Рада та яка стала однією із причин її занепаду.

На сторінках свого щоденника Є. Чикаленко аналізував політичну ситуацію, яка склалася навесні 1918 р. в Україні, розмірковував над помилками уряду УНР, які спричинилися до гетьманського перевороту. «Наш уряд на чолі із Грушевським, — писав Є. Чикаленко, — думає опиратись на сільську голоту, на наших більшовиків, думаючи, що вони є сила, на якій можна збудувати державу. Недавно я, будучи в Грушевського, доводив йому, що Україну треба будувати на середньому землевласнику, що має від 15 до 150 десятин землі, бо це єсть найпевніший, найздоровіший елемент на селі».

Після гетьманського перевороту політичні діячі різної орієнтації — від есерів до УХДП — звертались до Є. Чикаленка із пропозицією очолити міністерство земельних справ, навіть погодили з гетьманом його кандидатуру, однак він відмовився.

У січні 1919 р. Є. Чикаленко виїхав до Станіслава, тим самим започаткувавши життя в еміграції. Він мешкав у Варшаві, Празі, Бадені, Відні. Останні чотири роки життя минули в Подєбрадах, де працював головою термінологічної комісії при Українській господарській академії.

ЧИКАЛЕНКО Левко Євгенович (18.II.1888, с. Перешори Ананіївського пов. Херсонської губ. — 7.III.1965, Нью-Йорк), — громадсько-політичний діяч, учений-археолог; секретар Центральної і Малої Рад.

Син Є. Чикаленка. З дитинства виховувався в любові до рідної землі та культури. Переселившись 1900 р. до Кисва, родина Чикаленків мешкала поряд із сім'ями Лисенків, Косачів, Старицьких, Кониських. Отож Л. Чикаленко виріс в українському оточенні і замолоду прилучився до національного та загальнополітичного рухів. У 1900—1907 рр., під час навчання в гімназії, де став членом політичного гуртка, брав участь у різних політичних акціях. Зокрема, 19.X.1905 р. разом з товаришами під час єврейського погрому в Києві відбирав награване у погромників і зносив його до редакції газети «Киевская мысль», брав участь у сутичках з погромниками, захищаючи єврейські родини, і був поранений. В гімназії приєднався до УСДРП. За політичну діяльність неодноразово заарештовувався та зазнавав переслідувань. Бажаючи вберегти сина, Є. Чикаленко відправив його після закінчення гімназії 1907 р. до Лозанни для навчання в університеті, де Левко студіював геологію на природничому факультеті. Повернувшись із Лозанни, продовжив навчання на природничому факультеті Петербурзького університету у проф. Ф. Вовка, відомого українського патріота, фахівця з антропології та етнографії, брав участь в експедиціях на Волинь і Кубань для збирання етнографічних матеріалів та провадження антропологічних досліджень, самостійно здійснив етнографічні обстеження й виміри на Херсонщині та Полтавщині.

У 1911 р. за участь у політичних студентських акціях Л. Чикаленка виключили із університету та вислали на батьківщину. Два роки висилки він відбув під наглядом поліції в селі Кононівці, за 20 кілометрів від Яготина, проте політичної діяльності не припинив. Повернувшись 1913 р. до Петербурга, продовжив діяльність в українській університетській студентській громаді, входив до її керівних органів, зокрема до Ради студентських українських організацій. Не полишив і наукової праці. Брав участь у розкопках і експедиціях на Уралі і в Башкирії, які провадились під керівництвом проф. Ф. Вовка. Здійснював також самостійні

археологічні пошуки на Херсонщині й Полтавщині. Йому належить дослідження двох доісторичних селищ кам'яного віку в Новгород-Сіверському та Ананіївському повітах. За наукові дослідження був обраний членом Російського антропологічного та Російського географічного товариств, Українського наукового товариства в Києві.

У 1917 р. закінчив університет і був залишений на кафедрі професорським спендіатом. Проте повернувся в Україну і став діяльним членом Центральної Ради. На Всеукраїнському національному конгресі (7—8.IV.1917), на який прибув як представник української громади Петрограда, був обраний членом УЦР від УСДРП. На Перших Загальних зборах УЦР увійшов до складу її виконавчого органу — Комітету. На П'ятих Загальних зборах УЦР 27.VI.1917 р. Л. Чикаленка обрали секретарем Ради. Працював також у комісіях з розроблення проекту статуту автономії України та для підготовки наказу Генеральному Секретаріатові стосовно військових справ. З 1917 р. викладав у 1-й Київській гімназії, читав лекції на учительських курсах, які влаштовувало Товариство шкільної освіти у Києві, Бердичеві та Кролевці, викладав в Українському народному університеті в Києві.

Після гетьманського перевороту разом з В. Винниченком брав участь у нарадах із представниками УПСФ, яким були запропоновані портфелі міністрів в новому кабінеті. «Вчора і сьогодні, — згадував Є. Чикаленко, — В. К. Винниченко та Левко зранку до вечора були на нарадах із соціалістами-федералістами, все умовляють їх взяти портфелі вже хоч від гетьмана Скоропадського, бо інакше їх заберуть неукраїнці. Але певне нічого із того не буде, бо Скоропадський оголосив вільну продаж землі, тобто повернув всю землю попереднім власникам, а соц.-фед. думають обмежитись 50-ма десятинами. Тобто знов спізняться і вже і Скоропадський їх не схоче взяти в кабінеті». Зі створенням 27.XI.1918 р. у Києві Української академії наук, Л. Чикаленка було призначено постійним членом Комісії для складання археологічної мапи України. Він викладав також в Українському державному університеті в Києві.

З 7.VI.1920 р. — радник Міністерства внутрішніх справ УНР. Виїхав разом із урядом Директорії до Польщі. На еміграції жив у ЧСР, доцент Українського вільного університету в Празі. Викладав антропографію та історію географії України в університетах Франції, Німеччини, США. З 1932 р. — дійсний член НТШ, із 1945 р. — Української вільної академії наук.

Автор праць із археології та антропографії. Найголовніші дослідження: «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби», «Техніка орнаментування керамічних виробів неолітичних селищ північної України». Залишив мемуари, присвячені добі національно-визвольних змагань, — «Уривки зі спогадів із років 1919—1920».

ШАПОВАЛ Микита Юхимович (псевд.: М. Сріблянський, М. Бутенко; 26.V.1882, с. Сріблянка Бахмутського пов. Катеринославської губ.— 25.II.1936, Ржевниці, ЧСР) — громадсько-політичний діяч, поет, публіцист, учений-соціолог; член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ Директорії УНР.

Народився в селянській сім'ї. Початкову освіту здобув у Комишуватській двокласній школі (1898), закінчив Новоглухівську лісову школу (1900) зі званням лісоведа. У 1906 р. — випускник Чугуївського юнкерського училища. Навчався на історично-філологічному факультеті Харківського університету, проте за браком коштів змушений був залишити навчання. Спробував 1917 р. завершити освіту в Київському комерційному інституті, але перешкодили революційні події.

Революційною діяльністю захопився ще юнаком. З 1901 р. — член РУП, згодом пристав до українських есерів, публікувався в українських періодичних виданнях «Рада» і «Хлібороб».

У Києві разом із П. Богацьким 1909 р. заснував літературно-мистецький журнал «Українська хата», який репрезентував модерністичні течії в українській літературі. Журнал, за словами дружини поета О. Шаповал, позначив цілу добу як у культурному, так і політичному житті України — «хатынство». М. Шаповал і П. Богацький гуртували навколо себе молоді, «не визнані» старою генерацією української інтелігенції сили, що шукали нових шляхів і в літературі, і в громадському житті. В «Українській хаті» друкували свої твори М. Євшан, А. Товкачевський, О. Кобилянська, Г. Журба, Г. Чупринка та ін.

У 1911—1917 рр. М. Шаповал працював лісоводом у маєтках М. Терещенка, написав декілька книжок про лісову справу, не залишав громадської діяльності. У Центральній Раді із березня 1917 р. — представник української громади Трубчевського лісництва. Розглядався як ймовірний член делегації до Петрограда, але поїздка не відбулася. З 28.III.1917 р. працював у Київській повітовій земській управі, був київським повітовим комісаром Тимчасового уряду. Один із організаторів УПСР, на II з'їзді партії обраний до складу ЦК партії, репрезентував її в Центральній і Малій Радах.

Як прихильник радикальних заходів і методів підтримав повстання полуботківців. На Малій Раді 9.IX.1917 р. його було обрано одним із 9 делегатів від України на Демократичну нараду в Петрограді. Розповідаючи про своє враження від наради на засіданні Генерального Секретаріату, М. Шаповал наголосив, що «її було скликано не для того, щоб дізнатись про думку всієї демократії Росії, а щоб накинути демократії думку гуртка керівників, який складається із Церетелі, Керенського, Чхеїдзе, Авксентьева, Дана та Гоца. Цій компанії байдуже, що думає революційна Росія, їй треба було тільки через Демократичну нараду підперти власний авторитет». У жовтні 1917 р. М. Шаповала було обрано від українських національних партій до складу Передпарламенту. Дуже активно виступаючи від фракції УПСР у Малій Раді, гостро критикував «русоцентризм» російської демократії. «Російські революціонери не признавали за Миколою II права засилати їх на Сибір, — наголошував він у своєму виступі 10.X.1917 р., — а на петербурзькій Демократичній нараді вони ж гукали на українців: «В Якутську область!»».

Очолив 1.X.1917 р. лісовий департамент в Генеральному секретарстві земельних справ. За періоду 2.XII.1917—16.I.1918 р. — генеральний секретар пошт і

телеграфу УНР. За часів Української Держави — активний діяч Українського національного союзу, один із організаторів повстання проти гетьмана П. Скоропадського. У грудні 1918 — лютому 1919 р. — міністр земельних справ в уряді УНР. У 1919 р. перебував у Галичині, звідки за свої політичні погляди змушений був виїхати за кордон. З 1920 р. жив у ЧСР. У 1921 р. — один із засновників та голова Українського громадського комітету в ЧСР, організатор українських вищих шкіл, Всеукраїнського робітничого союзу в ЧСР. Був фундатором та доктором соціології Українського соціологічного інституту в Празі (1924), видавцем і редактором часопису «Нова Україна» (1922—1928), періодичного збірника «Суспільство» (1925—1928).

Після IV з'їзду УПСР належав до фракції Центральна течія. На еміграції виступав із гострою критикою діяльності Закордонної делегації УПСР на чолі із М. Грушевським. Не поділяв ідей М. Грушевського про пошуки компромісу із советською владою, вважав їх цілком хибними, водночас перебував у непримиренній опозиції до уряду УНР в екзилі. На цій основі зблизився з В. Винниченком, входив до складу Закордонної групи УКП, був також головою Закордонного комітету УПСР. Разом із В. Винниченком намагався створити Український революційно-соціалістичний союз, метою якого було визнано об'єднання демократичних сил української інтелігенції на еміграції та «рятування революції як від об'єктивно реакційної і контрреволюційної політики московського центру, так і від замахів на революцію української національної та інтернаціональної реакції».

Був одним із перших діячів Української революції, які намагалися критично осмислити наслідки революції, діяльність Центральної Ради. На його думку, висловлену в статті «Минувшина і будучина української визвольної боротьби», розвиток революції був такий стрімкий, що Центральна Рада не встигала за ним. Суспільні суперечності, винесені революцією на поверхню життя, були неспівмірні з обмеженим політичним досвідом українського проводу. З особливою силою ті вади далися взнаки після занепаду Тимчасового уряду. «Українство гіпертрофічно виросло за межі свого органічного розгону, далі знайомих горизонтів своєї думки і дезорієнтувалося: ніби спаралізоване, завмирало тіло нашого життя; втихав радісний трепет і рух творчих сил, — писав він. — Українство ослабло морально і впало організаційно. Німці і гетьманщина прийшли як логічний наслідок того головокруження, що сталося на нечуваних висотах, куди загналося українство. Доки українство йшло із найомною, вимученою роками програмою, воно було бадьорим і революційним, воно давало зміст народному життю, але ставши на верховинах політичної влади, воно не мало соціальної програми, стояло бідне соціальним змістом, і так недавно зентузіазмовані маси пішли за лозунгами миру, землі, за більшовиками».

Перу М. Шаповала належить 350 літературних і науково-публіцистичних праць. Він автор поетичних збірок «Сни віри» (1908), «Самотність» (1910), «Лісові ритми» (1917), нарисів «Листки із лісу» (1917), історичних праць і соціологічних досліджень, зокрема «Революційний соціалізм на Україні» (1921), «Стара і нова Україна» (1926), «Міжнаціональне становище українського народу» (1934), «Велика революція й українська визвольна програма» (1928). Пізніше видано «Щоденники» (у 2 ч., 1958) та «Схеми життєпису» (1956).

ШВЕЦЬ Федір Петрович (11.XI.1882, Жаботин, нині Черкаська обл. — 20.VI.1940, Прага) — громадсько-політичний і державний діяч, учений-геолог; член Центральної Ради, ЦК Селянської спілки і Всеукраїнської ради селянських депутатів, член Директорії УНР.

Після закінчення природничого факультету Дерптського університету (1909) працював асистентом на кафедрі геології. Брав участь у діяльності української студентської громади при університеті, був членом університетського товариства, співробітничав у термінологічній комісії природничої секції Українського наукового товариства в Києві. У Дерпті викладав природничі науки в місцевій гімназії (1909—1916), у 1915 р. одержав посаду доцента на кафедрі палеонтології. Його тогочасні наукові зацікавлення були пов'язані із геологічними дослідженнями на Кавказі та в Криму, на Керченському півострові.

У березні 1917 р. повернувся в Україну і поринув у політичне життя. На З'їзді діячів українського села (6—7.IV.1917) його було обрано членом ЦК Селянської спілки, на I Всеукраїнському селянському з'їзді (28.V—2.VI.1917) — членом Всеукраїнської ради селянських депутатів від Черкаського повіту Київської губ. та кооптовано до Центральної Ради. На той час Ф. Швець викладав у 2-й Київській гімназії, працював в оргкомітеті для створення Українського народного університету. У вересні 1917 р. був призначений професором геології Українського народного університету в Києві та його першим проректором.

За періоду Української Держави входив до складу Українського національного союзу — опозиційної урядові організації, був членом президії союзу і брав участь у підготовці антигетьманського повстання. Як представника Селянської спілки Ф. Швець 13.XI.1918 р. було обрано членом Директорії УНР. Його повноваження як члена Директорії були передані 15.XI.1919 р. С. Петлюрі у зв'язку з виїздом за кордон для участі в роботі Паризької мирної конференції. Виступив з гострою критикою Варшавського договору між УСРР і Польщею, за що був позбавлений повноважень члена Директорії С. Петлюрою.

На еміграції викладав геологію в українських вищих школах — був професором Українського вільного університету (з 1923 р.), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (з 1924 р.). У 1928—1929 рр. разом із іншими очолював Українську національну раду, яка, на думку її організаторів, мала об'єднати наддніпрянських українців на еміграції.

Автор наукових праць із геології.

ШЕЛУХИН Сергій Павлович (псевд. С. Павленко, С. Просвітянин, С. Кондратенко та ін.; 7.X.1864, с. Деньги Золотоніського пов. Полтавської губ. — 1938, Прага) — громадсько-політичний діяч, учений-правник, історик, поет; член Центральної Ради, Генеральний суддя, міністр судових справ УНР.

Народився у поміщицькій сім'ї. Закінчив Лубенську класичну гімназію (1883), юридичний факультет Київського університету (1888). У 1888—1893 рр. працював на різних посадах у Єлисаветградському окружному суді, із 1893 р. — слідчим із особливо важливих справ, почесним мировим суддею Кам'янець-Подільської округи, у 1897—1902 рр. — товариш прокурора Кишинівського окружного суду,

із 1902 р. — член Одеського окружного суду. Належав до Одеського юридичного товариства. Водночас з юридичною практикою викладав теорію права, державне право, російське цивільне право у класичних гімназіях, займався науково-дослідницькою працею.

Ще з 80-х років почав брати участь в українському громадському житті, друкувався спочатку в «Зорі», потім в «Українській хаті», «Літературно-науковому віснику», «Украинской жизни», «Світлі» та ін. На Всеросійському археологічному з'їзді у Чернігові виголосив доповідь про стародавність і державно-правове значення назви «Україна». Широкого розголосу, зокрема й за кордоном, набула його праця «Німецька колонізація на Україні», видана українською (1913) та російською (1914) мовами. Його було обрано дійсним членом Одеського археологічного товариства.

Спроби українського вченого втілити в життя власні правові погляди спричинилися до чималих неприємностей, зокрема до трьох жандармських політичних обшуків (останній 1909 р.). «Нагороджений за судову службу орденами і чином дійсного статського совітника, — писав С. Шелухин в своїй автобіографії, — я через мою любов до рідного краю не міг на Україні стати навіть членом судової палати, в якій не раз сидів». Він був одним із засновників Одеського товариства «Просвіта», головою Одеської української громади, членом місцевої організації Товариства українських поступовців.

Із вибухом революції активно поринув у національно-визвольний рух, став чільним діячем Української радикально-демократичної партії (з червня 1917 р. — УПСФ). На Всеукраїнському національному конгресі його обрали до Центральної Ради від Одеси (територіальне представництво). На початку революції в Одесі, де серед українських діячів були особливо сильні самостійницькі тенденції всупереч гаслам федералізму й автономії, утворився Український революційний керівничий комітет. До його складу увійшли представники всіх українських партій і угруповань. Головою комітету було обрано С. Шелухина. Комітет провадив активну самостійницьку пропаганду й зумів підпорядкувати своєму політичному впливові чимало військових частин, пізніше українізованих.

На початку грудня 1917 р. С. Шелухин очолював в УЦР позапартійну фракцію самостійників. Він активно працював над історично-правовим обґрунтуванням української незалежності та консолідації українського громадянства на основі національно-історичних традицій самостійництва. Як голова фракції самостійників, С. Шелухин декілька разів виступав на Восьмих Загальних зборах УЦР, різко критикуючи федералістів та наголошуючи на тому, що Україна не є частиною федерації, оскільки федерації не існує. Він брав участь у дебатах з приводу Берестейського миру, підкреслюючи, що «так звані народні комісари», притримуються тієї самої політики стосовно України, що й царський уряд. «Головне горе, — зазначав С. Шелухин, — що ми привикли ждати, що нам дадуть мир. Ні! Ніхто не дасть нам миру, а тільки ми самі».

Наголошуючи на потребі визнання самостійності України, С. Шелухин зазначав: «У Переяславі ми заявили, що «волимо під царя восточного». Значить під кого ми йшли? Під царя, а не під народ. Царя скинули, і під ким ми? Ні під ким! От якби ми одразу стали були на такий ґрунт, то тоді б з нами рахувалися і Франція, і Англія, і інші держави. Тут меншості кажуть нам про інтернаціонал, але вони забувають, що для того, щоб мати «інтернаціонал», треба спершу, щоб був «націонал»».

Промови С. Шелухина в Центральній Раді в грудні 1917 р. проти підміни української самостійності автономією пришвидшили участь УНР у мирних переговорах у Бересті-Литовському.

УЦР 15.XII.1917 р. ухвалила Закон про Генеральний суд — найвищу судову установу УНР, до складу якого в січні 1918 р. обрали С. Шелухина. В кабінеті міністрів В. Голубовича він отримав портфель міністра судових справ. Напередодні гетьманського перевороту, 27.IV.1918 р., разом із іншими членами УПСФ О. Лотоцьким і В. Прокоповичем заявив про вихід із кабінету В. Голубовича, який, на думку ЦК УПСФ, був «нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці».

Після перевороту 29 квітня у складному процесі формування уряду Української Держави С. Шелухин пропонувався як ймовірний його голова, що було однією з умов співпраці есефів із гетьманом. Незважаючи на те, що УПСФ стала в опозицію до нового режиму, С. Шелухин брав активну участь у розбудові Української Держави. Він очолював українську мирну делегацію на переговорах із більшовицькою Росією (23.V.—07.X.1918).

Гетьман 8.VII.1918 р. затвердив Закон про Державний Сенат Української Держави. Членом Цивільного Генерального суду Державного Сенату було призначено С. Шелухина. З відновленням УНР він очолював Міністерство юстиції в уряді В. Чехівського, а 1919 р. став членом української делегації на мирній конференції в Парижі.

У Відні 1921 р. діячами, опозиційно настроєними до С. Петлюри, було утворено Всеукраїнський національний державний союз. С. Шелухин був одним із його лідерів і авторів меморандуму, відправленого від імені союзу Версальській мирній конференції на ім'я президента В. Вільсона. У ній обґрунтовувалось історичне право українського народу на створення незалежної держави. Самостійність України виводилася не внаслідок проголошення IV Універсалу Центральною Радою, а як відновлення її державності на підставі історично-правових основ і зречення Миколи II, як повернення до свого давнього державно-правового стану.

Від 1921 р. до 1938 р. С. Шелухин обіймав посаду професора карного права в Українському вільному університеті в Празі. У 1926—1928 та 1935—1938 рр. був проректором університету, у 1928—1935 рр. — деканом факультету права і суспільних наук. У 1924—1925 рр. був професором Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. Від часу заснування Українського історично-філологічного товариства у Празі (30.V.1923) С. Шелухин належав до його дійсних членів. Протягом останніх років життя брав активну участь у діяльності Українського правничого товариства в ЧСР.

Його історичні монографії «Звідкіля походить Русь» (Прага, 1929 р.), «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів» (Прага, 1936 р.) відіграли надзвичайно важливу роль у спростуванні політичних спекуляцій та фальсифікацій стосовно державних та етнічно-національних термінів «Русь», «Росія», «Мала Русь», «Україна».

ШЕМЕТ Володимир Михайлович (1.VII.1873, с. Олександрівка Лубенського пов. Полтавської губ. — 14.V.1933, Київ) — громадсько-політичний діяч; член Центральної Ради.

Народився в сім'ї військовослужбовця, дрібного шляхтича. Закінчив Лубенську гімназію. Вищу освіту здобув на фізично-математичному факультеті Петербурзького університету та на природничому факультеті Київського університету.

О. Лотоцький у своїх спогадах характеризував В. Шемета як «героя безчасся», який «виконував функції зовнішнього маніфестування українства, що були так потрібні, коли сили урядові намагались стерти всі ознаки його з громадської уваги». Під час навчання у Києві В. Шемет познайомився із М. Міхновським, під впливом якого вступив до Братства тарасівців, разом із братами Миколою та Сергієм заснував осередок цієї таємної організації в Лубнах. Там-таки 1896 р. з його ініціативи українська молодь утворила гімназійний гурток, який місцеве громадянство називало «дітьми Шемета». Вступивши до петербурзьких вузів, гуртківці складали основу петербурзької студентської громади.

За студентських років В. Шемет як автор публікацій у галицькій пресі, де обстоював ідеї автономії України, опинився під гласним наглядом поліції. У 1900 р. йому було заборонено проживати в столицях, університетських і губернських містах. Повернувшись до рідного міста, використав усі легальні й нелегальні можливості, аби привернути увагу громадськості до української справи. Активно працював у місцевому земстві, обирався гласним Лубенської міської думи. Л. Яновська писала про нього, що це була людина «експансивна, одверта, твердо переконана у правді своїх думок», «він протестував не так проти політики обрусіння, як проти байдужості громадянства до наруги над рідною нацією».

Наприкінці 1901 — на початку 1902 р. М. Міхновський заснував Українську народну партію. В. Шемет і його брат Сергій були серед найдіяльніших її членів. Не отримавши дозволу від влади, «явочним порядком» брати Шемети і М. Міхновський випустили 12.XII.1905 р. в Лубнах перший український часопис «Хлібороб», фактичним редактором якого був В. Шемет. І хоча після 5-го числа газету було заборонено, її видання мало надзвичайно великий резонанс в Україні. А невдовзі В. Шемет став одним із засновників газети «Громадська думка», згодом — «Ради». Як представника українських партій його було обрано до I Державної Думи, де він працював у комісії для складання проекту закону про національну рівність, був членом української фракції і входив до бюро Українського парламентського клубу. Після розпуску думи В. Шемет із групою депутатів підписав «Виборзку відозву» — заклик до народу чинити «пасивний опір урядові (не платити податків, не давати рекрутів) доти, доки цар не призначить нових виборів до Думи». Як і інших «виборжців», В. Шемета було засуджено до тримісячного ув'язнення. Політичні переслідування тривали і 1909 р., коли брати Шемети були засуджені в справі Лубенської республіки, але суд змушений був їх виправдати.

У 1916 р. В. Шемет доклав чимало зусиль для створення приватних українських гімназій в Лубнах і Києві. Його було делеговано 20.III. 1917 р. до УЦР від Лубенської гімназії, а наступного дня Рада ввела його до складу делегації, яка мала виїхати до Петрограда. Всеукраїнський національний конгрес затвердив В. Шемета членом УЦР від Полтавської губ. (територіальне представництво), та вже в травні 1917 р. кандидатури полтавських депутатів самостійницького спрямування були замінені представниками українських соціалістичних партій, які здобули в УЦР сильніші позиції. У жовтні 1917 р. Українська

демократична хліборобська партія, у створенні якої брали участь брати Шемети, висунула кандидатуру В. Шемета до Українських Установчих зборів по полтавському виборчому округу.

Протягом 1919—1923 рр. В. Шемет був співробітником ВУАН, працював у Комісії для складання словника живої української мови, збирав народні технічні терміни столярства, теслярства, будівництва тощо. Звинувачений в «націоналістичних нахилах», змушений був залишити роботу в академії, працював, зокрема, в установах Цукротресту.

Помер у Києві. Похований на Байковому кладовищі.

ШИНКАР Микола Іларіонович (?—1920) — військовий діяч; член Центральної Ради та Всеукраїнської ради військових депутатів.

До революції 1917 р. — штабс-капітан 2-го Фінляндського стрілецького полку 7-ї армії Південно-Західного фронту.

У червні 1917 р. як представник українізованої частини полку був делегований на II Всеукраїнський військовий з'їзд, де його обрали до Всеукраїнської ради військових депутатів та кооптували до складу УЦР. Був членом комісії для розроблення наказу Генеральному Секретаріатові. У новоствореному Генеральному секретарстві військових справ обіймав посаду завідувача оперативного відділу. З 18.XII.1917 р. командував Київською військовою округою, у січні 1918 р. — військовими частинами УЦР на протибільшовицькому фронті.

Позапартійний соціаліст, у 1918 р. приєднався до лівого крила УПСР. Влітку 1918 р. організував 15-тисячний військовий загін на Звенигородщині і командував збройним виступом проти німецьких військових сил та гетьманської адміністрації. Військові повстанські загони М. Шинкаря 30.XII.1918 р. захопили Полтаву, де ліквідували гетьманську владу. У 1919 р. М. Шинкар розпочав на Полтавщині повстання проти влади Директорії УНР. Захоплений військами П. Болбочана, втік із полону. У 1920 р. загинув під Уманню в бою проти Армії УНР.

ШРАГ Ілля Людвигович (23.VII.1847, Седнів Чернігівської губ. — 11.IV.1919, Чернігів) — громадсько-політичний діяч, адвокат; член Центральної Ради.

Народився у сім'ї лікаря, німця за походженням, який одружився із українкою із роду Колодкевичів. Початкову освіту набув у родині поміщиків Лизогубів, відомих своєю високоосвіченістю та вільнодумством. Дитячі роки минули в Седневі, де батько мав лікарську практику. Від 1865 р. І. Шраг навчався на медичному, згодом — на юридичному факультетах Петербурзького університету. За участь у студентських заворушеннях 1869 р. його було виключено із університету та вислано на батьківщину під нагляд поліції. Склавши іспити на юридичному факультеті Київського університету, невдовзі захистив кандидатську дисертацію і здобув магістерський ступінь.

У Києві познайомився із М. Лисенком, О. Кониським, В. Антоновичем. «З початку 90-х років, — згадував він, — я почав наближатися до українського руху, який, нарешті, цілком захопив мене». О. Лотоцький, його близький

знайомий, писав, що І. Шраг — одна «з найвизначніших осіб в історії українського руху взагалі. В історії духовного його зросту бачимо, як у свідомості українських душ другої половини ХІХ ст. перехрещувалися та боролися між собою найрізномірніші впливи, поки українська стихія, звідусюди поборювана, таки не перемала єдиною силою свого внутрішнього змісту».

Ділову кар'єру розпочав на посаді діловода чернігівської управи. Працював помічником присяжного повіреного, згодом — присяжним повіреним. Обирався на різні посади у міській та повітовій думах, земському зібранні, Чернігівській губернській земській управі, виконував делегатські обов'язки на різних з'їздах загальногромадського характеру, очолював Чернігівську українську громаду Всеукраїнської загальної організації. «Маючи всі зовнішні дані для публічних виступів — талант промовця, чарівний баритоновий голос, імпазантну постать, — згадував О. Лотоцький, — він із великим успіхом виступав в обороні різних українських справ, головнo в земстві, в міській думі, на різних з'їздах. Серед тих справ були — доклади в губерніяльному земстві про заведення української мови в школі, про конечність прийняття земством музею Тарнавського, про скасування обмежень із українського театру — на з'їзді сценічних діячів у Москві, а найголовніше — поставлення справи української автономії на з'їзді земських діячів у Москві 1905 р.» У лютому 1905 р. І. Шраг був у складі української делегації, яка мала аудієнцію у голови кабінету міністрів С. Вітте для подання доповідної записки про скасування обмежень українського слова.

У 1906 р. І. Шраг був обраний депутатом І Державної Думи від Чернігівщини. Як голова української фракції, що налічувала 44 депутати, брав найактивнішу участь у парламентській роботі та згуртуванні депутатів-українців, його також обрано заступником голови Союзу автономістів. Він був одним із авторів проекту засад автономії, винесеного на розгляд Думи. За того часу І. Шраг друкувався у часописах: «Украинский вестник», який видавала українська фракція, «Записки НТШ», «Літературно-науковий вісник», «Рада». За підписання «Виборзької відозви» І. Шраг, як і інші депутати, що висловили свій протест проти розпуску Думи, був засуджений до тримісячного тюремного ув'язнення та позбавлений адвокатської практики. Повернувшись до Чернігова, продовжував активну громадську діяльність, брав участь у роботі Чернігівського товариства «Просвіта», друкувався в «Земском сборнике» (Чернігів), «Юридическом вестнике» (Київ) та інших часописах. Його було обрано мировим суддею, головою чернігівського суду. Він був членом УРДП, брав діяльну участь у створенні ТУП.

Після Лютневої революції І. Шраг — у центрі українського політичного життя Чернігова. За його головування 7.III.1917 р. міський осередок ТУП провів свої перші легальні збори, а в квітні реорганізований у громаду Союзу українських автономістів-федералістів. Із червня І. Шраг — член УПСФ. Його високий авторитет дав змогу створити в Чернігові єдиний блок українських політичних сил, який блискуче виграв вибори до міської думи. Газета міської ради робітничих депутатів змушена була визнати, що така перемога була насамперед пов'язана із особою І. Шрага: «Це ім'я настільки популярне в місті, що достатньо було чернігівському обивателю... сказати, що в списку блоку на першому місці І. Шраг, як цей обиватель охоче виявив готовність голосувати за національний блок».

І. Шраг входив до виконкому Чернігівської губернської ради об'єднаних громадських організацій. На Всеукраїнському національному конгресі його обрали членом УЦР. «Для його здібностей та життєвого досвіду повставали широкі перспективи, — писав О. Лотоцький, — але похилий вік — понад 70 літ — не дозволив йому взяти активнішої участі в державному будівництві». Однак, за

словами С. Єфремова, «не вважаючи на літа й слабості, ...не шануючи здоров'я свого», І. Шраг працював у комісіях УЦР, зокрема в постійній комісії для розроблення проекту статуту автономії України, на її Загальних зборах. Виступаючи на Сьомих Загальних зборах УЦР, вже після більшовицького перевороту у жовтні 1917 р., висловив протест «проти боротьби більшовиків із друкованим словом». Визначний громадсько-політичний діяч, який більшість свого життя присвятив боротьбі за демократичні права, запропонував Центральній Раді «вжити потрібних заходів для забезпечення волі слова». І. Шраг був обраний 9.III.1918 р. почесним мировим суддею Чернігівського судового-мирового округу.

За часів Української Держави майже припинив громадську роботу. Д. Дорошенко у «Спогадах про недавнє минуле» писав, що І. Шраг був одним із претендентів на посаду прем'єр-міністра, його кандидатура була погоджена представниками українських партій із гетьманом П. Скоропадським, проте на заваді стала фізична недуга.

Помер у Чернігові, перебуваючи під домашнім арештом більшовиків.

ШРАГ Микола Іллч (4.V.1894, Чернігів — 1.II.1970, Львів) — громадсько-політичний діяч, історик права, економіст; член Центральної і Малої Рад, товариш голови Центральної Ради.

Син І. Л. Шрага. Після закінчення Чернігівської чоловічої гімназії вступив на юридичний факультет Московського університету. Вихований на українській національній ідеї, М. Шраг в університеті захопився соціал-революційною ідеологією, був діяльним членом української громади в Москві. Д. Дорошенко в «Історії України, 1917—1923 рр.» писав, «що партія українських соціал-революціонерів була в певнім розумінні слова партією молодих людей, якщо брати на увагу її керуючі верхи... усі головні діячі партії були студентами перших курсів, кожен не старше 25 років віку». Серед молодих лідерів партії був і М. Шраг, студент, якому 1917 р. минуло 23 роки. На той час він очолював редакційну колегію партійного часопису УПСР «Боротьба».

Приїхавши разом із М. Грушевським до Києва в березні 1917 р., брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу як делегат від української громади Москви та був обраний членом Центральної Ради. На рідній Чернігівщині був членом Ради селянських депутатів. Трохи пізніше, 27.VI.1917 р., став членом Президії УЦР і товаришем голови. На цій посаді працював аж до гетьманського перевороту. За відсутності М. Грушевського головував на Загальних зборах Центральної і Малої Рад. На II Всеукраїнському з'їзді УПСР (15—19.VII.1917) М. Шрага обрали до ЦК партії.

В УЦР також працював у постійній комісії для розроблення проекту статуту автономії України. Член української делегації З'їзду поневолених народів Росії у Києві (8—15.IX.1917) та співголова з'їзду від України. Учасник Демократичної наради в Петрограді. На надзвичайному засіданні Малої Ради 21.XI.1917 р., виступаючи із приводу перемир'я на фронті за умов більшовицького перевороту, М. Шраг наголошував, що «Центральна Рада зовсім не думає заключати миру для України коштом Росії, але взятись до мирних переговорів вона примушена становищем на фронті та тим, що центрального правительства в Росії тепер нема, — є тільки крайові правительства». Від фракції УПСР заявив про підтримку вимоги соціалістичних партій про створення «однорідного соціалістичного уряду».

Підписи М. Шрага стоять під багатьма законами УЦР, зокрема про випуск державних кредитових білетів УНР, про порядок видання законів, про утворення Генерального суду та ін.

Після гетьманського перевороту був членом Українського національного союзу. За Директорії УНР його призначили радником дипломатичної місії УНР у Туреччині. Після IV з'їзду УПСР та розколу партії належав до Центральної течії. У 1920 р. був одним з організаторів та діяльним членом Закордонної делегації УПСР у Відні, співредактор газети «Борітеся — поборете!». Як соратник і політичний однодумець М. Грушевського брав участь у створенні та діяльності Українського соціологічного інституту у Відні.

У вересні 1921 р. разом із М. Чечелем провадив у Харкові переговори із головою Раднаркому УССР Х. Раковським про повернення в Україну частини політичних діячів УПСР і науковців та легалізацію партії українських есерів. У 1924 р. разом із М. Грушевським повернувся в Україну. В Харкові працював економістом в Наркоматі зовнішньої торгівлі і заступником начальника промислово-економічного управління ВРНГ, протягом 1928—1931 рр. — у Товаристві працівників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву. У 1931 р. разом із іншими колишніми членами ЦК УПСР був засуджений за сфабрикованою НКВС «справою Українського національного центру» на 6 років таборів. За деякими свідченнями, був амністований під час війни.

Від 1952 р. викладав у Харківському інституті народного господарства, у 1966 р., після захисту докторської дисертації, був обраний професором кафедри економіки Львівського політехнічного інституту.

Автор наукових досліджень із історії права, економіки, зокрема «Держава і соціалістичне суспільство» (1923), «Зовнішня торгівля УСРР та її ближчі перспективи» (1924).

ШУЛЬГІН Олександр Якович (30.VII.1889, с. Сохвине Хорольського пов. Полтавської губ. — 14.III.1960, Париж) — громадсько-політичний і державний діяч, історик; член Центральної та Малої Рад, генеральний секретар міжнаціональних та міжнародних справ.

Народився у дворянській сім'ї, яка мала козацько-старшинське коріння. Батько, Яків Миколич Шульгин, закінчив історично-філологічний факультет Київського університету, досліджував історію України, належав до Київської старої громади. За участь в українському русі переслідувався царським урядом, змушений був деякий час жити на еміграції, відбув п'ять років заслання у Сибіру, втративши можливість займатись науково-викладацькою діяльністю в університеті.

У родині, окрім Олександра, було ще троє дітей: донька Надія та два менші сини — Володимир (член УЦР, завідувач її інформаційного бюро, загинув у бою під Крутами) й Микола. Вихованням дітей займалась мати Любов Миколаївна, яка походила із козацько-старшинського роду Устимовичів. Незважаючи на дворянське походження, мати мала народницький світогляд і, як згадував пізніше Олександр, жила Україною і для України.

Батьки виховали національно свідомих дітей. О. Шульгин наприкінці життя писав: «Те велике зусилля, яке треба було зробити людині із національно індиферентного середовища, щоб дійти до українства, мені не було потрібне. Було

майже неможливо не наслідувати мого батька, було б дивно, щоб патріотизм моєї матері не відбився на моєму житті і праці».

Початкову освіту О. Шульгин набув удома від матері, тому гімназію почав відвідувати лише із третього класу. Гімназійні роки минули в Києві, де він сформувався як майбутній український діяч. Під впливом подій Революції 1905 р. О. Шульгин подав директорові гімназії 1906 р. вимогу про вивчення у гімназії української мови («мови тієї країни, в якій ми народилися і живемо»). То був його перший публічний виступ на захист української справи. Він міг мати прикрі наслідки, аж до виключення з гімназії, але за умов революційної ситуації не дійшло до адміністративних наслідків.

Закінчивши 1908 р. 1-у Київську гімназію зі срібною медаллю, О. Шульгин виїхав до Петербурга, де за порадою видатного українського антрополога Ф. Вовка вступив на природничий факультет, але через два роки перевівся на історично-філологічний. Із Петербургом були пов'язані 10 років його життя, які вважав за найкращі. По закінченні університету (1915) залишився при ньому для підготовки до професорської діяльності. В університеті розпочалася також і його активна політична й громадська діяльність. Належав до київського земляцтва, був одним із керівників гуртка українознавства, активним членом молодіжної громади ТУП, перебував у складі управи Добровольного товариства для видання загальнокорисних та дешевих книжок, керованого П. Стебницьким, яке видавало популярну літературу українською мовою. Також співробітничав із журналом «Украинская жизнь».

Діяльність Петроградської української громади поживавилася після Лютневої революції. Українці створили в Петрограді Українську національну раду, до складу якої увійшов і О. Шульгин. Він також репрезентував українців у Петроградській Раді робітничих депутатів. У другій половині березня Українська національна рада делегувала О. Шульгина до Центральної Ради. Він виїхав 23.III.1917 р. з Петрограда до Києва. Протягом 25—26.III.1917 р. взяв участь у роботі реорганізаційного з'їзду ТУП, де виступив проти радикальних закликів голови УЦР М. Грушевського негайно скликати Українські Установчі збори та проголосити автономію України, а висловився за поміркованіші методи («Йдім до автономії, але легальними шляхами»). Така позиція була підтримана більшістю делегатів з'їзду, а самого О. Шульгина обрали до Тимчасового ЦК Союзу українських автономістів-федералістів. Також брав участь 6—7.IV.1917 р. у нараді УРДП, яка відновила свою діяльність, та був обраний до її керівництва. На Всеукраїнському національному конгресі (6—8.IV.1917) виголосив доповідь «Політична організація України і її відношення до Росії». Від УРДП був обраний до нового складу УЦР та до її Комітету. Навесні—влітку 1917 р. був послідовним прихильником федералістичного устрою Росії. Під час відвідин О. Керенським Києва і Центральної Ради 19.V.1917 р. палко переконував російського військового міністра в потребі федеративної перебудови Росії, висловив пророчу думку про те, що «порятунок Росії в децентралізації, і якщо Росія не буде вчасно децентралізована, то вона загинула». Був одним із ініціаторів реорганізації УРДП в УПСФ. На конференції партії 25—28.VI.1917 р. виступив із доповіддю «Ідеологія, організація і назва партії», в якій доводив, що за умов, які склалися в Росії на 1917 р., ідея федералізму мусить бути основою реорганізації держави і навіть активним чинником завершення війни. О. Шульгин виступав із позицій світового федералізму і такою підставою мотивував зміну назви партії. Характеризуючи програму УПСФ, наголошував, що вона має бути «соціалістичною, але не революційною», оскільки партія не сприймала ідей класової боротьби. На його

думку, в житті суспільства набагато важливішу роль грають етичні й національні чинники, які дають змогу піднятися над соціальною ворожнечею.

На П'ятих Загальних зборах УЦР був обраний головою комісії для скликання з'їзду народів Росії, які домагаються федеративного устрою держави. На тих самих зборах брав активну участь в обговоренні статусу Генерального Секретаріату, дискутував із М. Ковалевським, виступив проти спроб конституювати Генеральний Секретаріат як уряд України, пропонував визнати його лише за виконавчий орган УЦР. «Створити свій уряд ми могли б тільки у тому випадку, якби у нас була самостійна українська держава або хоча б тактично здійснена федерація; але ми тепер тільки створюємо автономний лад і тому організувати свій уряд не можемо», — доводив О. Шульгин. Створення уряду, на його думку, було неможливим із двох причин. Насамперед це було б насильством над національними меншинами, які не брали участі у формуванні Центральної Ради. По-друге, Генеральний Секретаріат не мав достатнього апарату для функціонування в урядовому режимі. Тому О. Шульгин вважав, що Генеральний Секретаріат повинен дістати статус «вищого революційного органу українського народу» з правом «вето» стосовно тих постанов Тимчасового уряду, які порушуватимуть права українського народу.

Був обраний 15.VI.1917 р. заступником генерального секретаря міжнародних справ, а 15.VII.1917 р. затверджений Малою Радою на посаді генерального секретаря охорони прав національних меншин. Улітку 1917 р. О. Шульгин, В. Винниченко та В.Садовський визначали характер діяльності Генерального Секретаріату. На засіданні Малої Ради 1.VIII.1917 р. О. Шульгин доповідав про переговори делегації Генерального Секретаріату з Тимчасовим урядом і заявив, що Генеральний Секретаріат діятиме, не зважаючи на урядові зволікання із його затвердженням. На Шостих Загальних зборах УЦР виступив зі звітним про роботу Генерального секретарства охорони прав національних меншин. В обговоренні питання про ставлення до «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду» належав до вузького кола тих, хто вважав, що інструкція не порушує домовленостей із урядом, зафіксованих II Універсалом.

Федералістично-автономістична орієнтація О. Шульгина яскраво виявилась під час проведення у Києві З'їзду поневолених народів Росії (8—15.IX.1917), в якому він брав участь. Він не погодився із заявою офіційного представника уряду на з'їзді М. Славинського про те, що Україна фактично вже автономна. О. Шульгин зауважив, що це зовсім не так і завданням Генерального Секретаріату є створення фундаменту, на якому базуватиметься національно-територіальна автономія України «без штучних скорочень її території». У підсумковому слові на з'їзді ще раз звернув увагу на складне становище Росії та висловив сподівання, що вихід із нього буде знайдено у федералізації країни, яка «з прекрасної мрії народів обернеться тепер в дійсність». З аналогічних позицій виступив також у жовтні 1917 р. перед делегатами козачого з'їзду в Києві.

Після проголошення III Універсалом Української Народної Республіки доклав чимало зусиль для затвердження нового державно-правового статусу України. Його діяльність у галузі охорони прав національних меншин змістилася в площину зовнішньої політики. Дотримувався проантантівської орієнтації і прагнув досягти визнання УНР країнами Антанти. Це вдалося зробити лише де-факто. З його ініціативи було підписано угоду з Національною радою Чехословаччини про перебування чехословацьких частин на території України, провадилися пошуки шляхів для встановлення контактів із демократичними урядами окремих республік і територій, які утворилися в межах Російської держави після більшо-

вицького перевороту в Петрограді. Був одним із авторів відповіді Генерального Секретаріату на ультиматум більшовиків Центральній Раді. Також підписав 5.XII.1917 р. ноту Генерального Секретаріату урядам республік, утворених та території Росії, а також кілька інших документів, які висвітлювали позицію УНР в питанні про мир. На Восьмих Загальних зборах УЦР виголосив доповідь про справу миру, яка спричинила жваву дискусію.

На засіданні Генерального Секретаріату 26.XII.1917 р., коли стихійно постало питання про проголошення самостійності України, О. Шульгин висловив сумнів у доцільності такого акту. Він вважав, що німці, визнавши незалежність України, за це «виторгують собі всі економічні впливи», до того ж «самостійність настрою мас не підніме і армії нам не утворить», а спричиниться до окупації України німецькими військами. Альтернативу вбачав в оперті на здорові сили Росії. Проте голосував за IV Універсал.

Після відставки уряду В. Винниченка і за формування уряду В. Голубовичем до уряду не увійшов. Наприкінці 1918 р. очолив опозицію есерів урядові. Дотримувався думки про створення уряду не за партійною ознакою, а на персональній основі за професійним принципом («в синтезі всіх персонально міцних елементів, без поділу на партії та нації»). Вважав, що настав час, коли треба відкласти партійні суперечки і рятувати українську державність та культуру.

Після гетьманського перевороту очолив політичну комісію української делегації на російсько-українських переговорах. Від липня 1918 р. — посол Української Держави (з січня 1919 р. — УНР) у Болгарії. У січні 1919 р. призначений Директорією членом делегації УНР на Паризькій мирній конференції.

Із 1921 р. перебував на еміграції, провадив активну політичну діяльність як представник УНР, очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР в Парижі, був членом делегації УНР на Міжнародній Генуезькій конференції, постійним представником УНР в Лізі Націй, з трибуни останньої протестував проти більшовицької політики щодо України (колективізація, голодомор). У 20-х роках — послідовний захисник ідей української державності. Вважав боротьбу за здобуття української державності головним завданням свого покоління. Сформував гасло: «Нація вище класів, держава вище партії». Один із найпомітніших українських емігрантських публіцистів. Автор книг «Державність чи гайдамаччина» (Париж, 1931 р.), «Без території» (Париж, 1934 р.).

Водночас із політичною діяльністю займався науковими дослідженнями, викладацькою роботою, був професором загальної історії Українського вільного університету, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. Заснував 1924 р. Український академічний комітет, що координував діяльність українських еміграційних наукових та вищих навчальних закладів. Опублікував чимало наукових праць українською та французькою мовами.

ШУМСЬКИЙ Олександр Якович (2.XII.1890, с. Рудня Борова Житомирського пов. — 18.IX.1946) — політичний і державний діяч; член Центральної Ради, народний комісар освіти УССР.

Народився в бідній селянській сім'ї. По закінченні двокласної сільської школи (1906) працював на лісопильні, де приєднався до робітничого політичного гуртка

Української соціал-демократичної спілки. З 1908 р. працював помічником землеміра в комісії з меліорації. У 1911 р. вступив на вечірнє відділення Московського народного університету ім. Шанявського, а 1915 р. — до ветеринарного інституту, проте навчання завадила мобілізація до армії. У 1914 р., зацікавившись есерівською програмою, О. Шумський став членом московського гуртка українських есерів. За революційну агітацію в армії 1916 р. був заарештований і відправлений на фронт, де також не полишав політичної роботи.

Навесні 1917 р. — делегат корпусного, армійського та фронтового з'їздів солдатських комітетів. Улітку 1917 р. був відраджений в розпорядження Київської губернської земельної управи й увійшов до її складу. На III з'їзді УПСР (21—24.XI.1917) його обрали членом ЦК партії та УЦР, в якій репрезентував українських есерів. Від партійної фракції увійшов до складу комісії для розроблення земельного закону та став одним із його авторів. Центральна Рада ухвалила земельний закон 18.I.1918 р.

Належав до лівої течії в УПСР, яка виступала за співробітництво із більшовиками. Входив до групи членів УЦР, яка підтримала Народний секретаріат і Раду народних комісарів у Петрограді та готувала розпуск УЦР і передачу влади в Україні раді робітничих, солдатських і селянських депутатів. Разом з іншими учасниками заколоту 16.I.1918 р. був заарештований у приміщенні Центральної Ради. Ліва фракція УПСР 23.II.1918 р. почала видавати газету «Боротьба», в якій заявила про відхід від курсу УПСР, а на IV з'їзді партії склала більшість у новообраному ЦК.

О. Шумський був одним із лідерів Української Комуністичної партії (боротьбистів), організаційно оформленої в серпні 1919 р., особисто доклав чимало зусиль для зближення боротьбистів із більшовиками. Про це він «не без гордошів» писав в автобіографії: «Мені належала роль лідера тієї течії боротьбистів, яка прагнула до об'єднання із КП(б)У, і ще мені випала честь очолювати спільний із більшовиками правобережний повстанський ревком проти Директорії (Ржишівське повстання)». Як представник боротьбистів увійшов до редакції газети «Комуніст», органу ЦК КП(б)У. Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 12.VI.1919 р. О. Шумського було введено до складу Галицького бюро при ЦК КП(б)У. В липні—серпні 1919 р. очолював Наркомат освіти. У березні 1920 р., серед 18 представників УКП(б), О. Шумський був прийнятий до КП(б)У. Після ліквідації 25.III.1920 р. партії боротьбистів О. Шумського обрали до ЦК КП(б)У, членом Політбюро і Оргбюро ЦК КП(б)У. Очолював відділ ЦК КП(б)У по роботі на селі та водночас безпосередньо займався залученням до роботи в советських установах колишніх боротьбистів.

Протягом 1920 р. очолював Одеський і Київський губревкоми, входив до складу Реввійськради 12-ї армії, советської делегації на переговорах у Ризі, в 1921—1923 рр. був повноважним представником УССР у Польщі, 1924 р. завідував агітаційно-пропагандистським відділом ЦК КП(б)У. 29.IX.1924 р. О. Шумського було призначено наркомом освіти України. На цій посаді працював до 2.II.1927 р., доклавши чимало зусиль для послідовного і всеосяжного переведення в життя програми українізації як у культурному, так і політичному житті. Його позиція з цього питання була негативно сприйнята новим генеральним секретарем ЦК КП(б)У Л. Кагановичем, який провадив жорсткий централістичний курс РКП(б).

На лютнево-березневному 1927 р. Пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У О. Шумський був звинувачений у «націоналістичному ухилі» та обстоюванні форсованих темпів українізації, підтримці «націоналістичних гасел» М. Хвильового. Він змушений

був виїхати із України, працював ректором Ленінградського інституту народного господарства, згодом — політехнічного. У 1930—1931 рр. — заступник завідувача агітаційно-масовим відділом ЦК ВКП(б), в 1931—1933 рр. — голова ЦК профспілки працівників освіти. Після виїзду О. Шумського із України критика нібито очолюваного ним «націоналістичного ухилу» загострилася. На X і XI з'їздах КП(б)У надавалась увага «шумськізмові», на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У (листопад 1933 р.) йшлося вже про «антипартійну групу Шумського» і «контрреволюційну суть шумськізму». Його також було звинувачено в організації розколу в КПЗУ.

13.V.1933 р. О. Шумського було заарештовано й засуджено до 10-річного ув'язнення у «справі Української військової організації». Протягом усього часу заслання О. Шумський домагався реабілітації. Вичерпавши всі засоби, вдався до «останньої вищої форми протесту» — вкоротив собі віку.

ЯКОВЛІВ Андрій Іванович (28.XI.1872, Чигирин Київської губ. — 14.V.1955, Нью-Йорк) — громадський і державний діяч, учений-правознавець, історик права; член Центральної і Малої Рад, директор канцелярії Центральної Ради.

Народився в сім'ї священика. У 1894 р. закінчив Київську духовну семінарію і деякий час учителював в Черкаській міській школі. Вступив 1898 р. на юридичний факультет Дерптського університету, де навчався до весни 1902 р. Разом із Ф. Матушевським брав активну участь у студентському русі, був одним із організаторів української громади. Виявив хист до наукової праці, під керівництвом проф. М. Дяконова почав досліджувати тему «Черкаський повіт у XV—XVI ст.». У 1901—1902 рр. змушений був працювати у Варшаві на будівництві залізниці Варшава-Каліш. Із 1903 р. оселився в Києві, випускні державні іспити складав у Київському університеті, диплом про закінчення якого отримав 1904 р. Працював юрисконсультом Київської міської управи та казенної палати (1904—1917), помічником присяжного повіреного, із 1913 р. — адвокат округу Київської судової палати. Із заснуванням товариства «Просвіта» був обраний членом його управи, належав до УРДП, входив до київського осередку ТУП.

Наукові зацікавлення й національні інтереси зв'язали А. Яковліва із Українським науковим товариством, членом якого він був із 1907 р. Відтоді в друкованому органі товариства — часописі «Україна» — друкував свої ґрунтовні наукові розвідки, а 1916 р. в Києві вийшла друком його капітальна монографія «Засечная черта Московского государства». Водночас викладав історію права в середніх школах Києва (1910—1918).

У квітні 1917 р. на Всеукраїнському національному конгресі А. Яковліва обрали членом УЦР від київської адвокатури. Був організатором Товариства українських адвокатів та одним із фундаторів Українського правничого товариства. У 1917 р. став членом УПСФ, яку репрезентував в Комітеті УЦР і Малій Раді. У березні 1918 р. був призначений директором канцелярії УЦР, але невдовзі, 15.IV.1918 р., виїхав до Відня як голова дипломатичної місії УНР в Австро-Угорщині. За часів Української Держави очолював департамент в Міністерстві закордонних справ, у 1919 р. був призначений дипломатичним представником УНР в Бельгії та Голландії.

У 1923 р. переїхав до Праги, де обіймав посаду доцента Українського вільного університету, з 1928 р. — професор цивільного права, протягом 1935—1945 рр. очолював кафедру цивільного права, 1930 та 1944 рр. обирався ректором університету. Водночас викладав в Українській господарській академії в Подебрадах, 1939 р. виконував обов'язки директора Українського наукового інституту у Варшаві. Громадській роботі на еміграції надавав неабиякого значення: був головою Українського академічного комітету при Міжнародній комісії для інтелектуальної праці Ліги Націй, одним із засновників і головою Музею визвольної боротьби України та членом Історично-філософічного товариства у Празі. У 1945 р. виїхав до Західної Німеччини, згодом — до Бельгії. З 1953 р. жив у США.

У науковій спадщині А. Яковліва-вченого багато праць, присвячених україно-московським договорам часів Б. Хмельницького, І. Виговського та пізнішим; копним судам на Україні, проблемам історично-теоретичних підвалин українського права та впливів на нього чеського й німецького права тощо. Декілька наукових досліджень А. Яковліва стосуються українського законотворення новітньої доби, зокрема «Історичні традиції української державності» (Париж—Софія, 1937 р.), «Основи Конституції УНР» (Париж, 1937 р.).

ЯНКО Олександр Петрович (11.IV.1879, Старі Санжари Полтавського пов. — 22.IX.1938, Київ) — громадсько-політичний діяч, журналіст; член Центральної та Малої Рад.

Народився у селянській сім'ї. По закінченні початкової школи не мав можливості продовжувати навчання, а тому вчився самотужки. Громадський авторитет дав йому змогу в майбутньому досягти певних успіхів у земській праці. У 1896—1905 рр. працював у Полтавському губернському земстві, спочатку помічником секретаря, згодом — завідувачем підвідділу та секретарем відділу земських доброчинних установ.

З 1904 р. належав до організацій українських есерів. Сучасники відзначали його неабиякий хист промовця, досконале володіння українською мовою, вміння переконувати слухачів. Один із чільних діячів есерівського руху на Полтавщині, О. Янко займався розповсюдженням літератури, провадив революційну агітацію серед місцевого селянства. За політичні переконання зазнав переслідувань. Уперше був заарештований 18.XII.1905 р. у Полтаві, відбув декілька місяців тюремного ув'язнення, а 1908 р. був засуджений до трьох років тюрми. Присуд був опротестований прокурором і на повторному слуханні його було засуджено на довічне поселення в Сибіру. Політичний процес над О. Янком мав великий політичний резонанс. Його судила Харківська судова палата. На засідання суду приїхала селянська делегація із рідного містечка Старих Санжар. На заслання О. Янко самотужки оволодів бухгалтерською справою і під прізвищами Дементьев і Мишарин працював бухгалтером на будівництві залізниці у Нижньоудинську, Велестовських кам'яновугільних копальнях в Іркутській губернії, Кемеровській гілці Кольчугінської залізниці та на інших підприємствах.

Після Лютневої революції деякий час залишався у Західному Сибіру, працював комісаром торгівлі. Влітку повернувся на батьківщину, де його обрали головою Полтавської губернської ради робітничих і селянських депутатів, а також членом губернської та повітової земських управ. Обраний членом ЦК УПСР, О. Янко був кооптований до складу Центральної Ради.

За списком Селянської спілки і УПСР був обраний до Всеросійських Установчих зборів від Полтавської губ. Після трагічної смерті І. Пугача (наприкінці січня 1918 р.) редагував партійний орган УПСР — часопис «Народна воля». За періоду Української Держави — член Українського національного союзу, один із організаторів протигетьманського повстання. Під час створення Директорії УНР визнавався як один з імовірних кандидатів до її складу. Після відновлення УНР був обраний головою ЦК Селянської спілки й очолював організаційний комітет УПСР. Належав до Центральної течії партії есерів. Працював як журналіст у різних часописах.

Після поразки національно-визвольних змагань жив у Томську (1920—1923). Повернувся в Україну. Працював журналістом у Полтаві, згодом — у Києві. З 1930 р. був членом Київського відділення Всесоюзного товариства політкаторжан і засланців. Його було заарештовано 26.XII.1937 р. за «участь у націоналістичній терористичній організації», а 22.IX.1938 р. військовою колегією Верховного суду СРСР засуджено до розстрілу.

Д О Д А Т К И

Списки членів Української Центральної Ради, її органів та Генерального Секретаріату

ПЕРШИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 7 БЕРЕЗНЯ — 7 КВІТНЯ 1917 Р.

ГОЛОВА

1.	Грушевський Михайло	ТУП*

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ

2.	Антонович Дмитро	УСДРП
3.	Дорошенко Дмитро	ТУП
4.	Крижанівський Федір	Кооперативні організації Київщини
5.	Науменко Володимир	УНТ

СЕКРЕТАР

6.	Веселовський Сергій	УСДРП

ЧЛЕНИ РАДИ

7.	Авраменко (солдат)	Київський військовий гарнізон
8.	Базяк Ісак	УПСР
9.	Барановський Христофор	Кооперативні організації
10.	Бойко Василь	Студентський союз
11.	Бульба Володимир	«Арсенал»
12.	Василенко Микола	Просвітні організації м. Києва
13.	Вілінський Олександр	Агрономічне товариство
14.	Власенко Іван	УПТ
15.	Волошин (Волошинов) Олександр	ТУП
16.	Вороний Микола	
17.	Вус	УТАТ
18.	Вязлов Андрій	ТУП
19.	Ган (капітан)	Організаційний військовий комітет
20.	Гармаш	
21.	Глинський (полковник)	Військовий клуб ім. Полуботка
22.	Грушевська Марія	Просвітні організації м. Києва
23.	Дем'яновський Микола	ТУП
24.	Дуберт Василь	«Арсенал»
25.	Дорошенко Дмитро	ТУП
26.	Дорошенко	«Арсенал»

* Тут і далі третій стовпець — вказівка на представництво.

27.	Драгомирецький Антін	Робітничий клуб (УСДРП)
28.	Ерастів Степан	Кубань
29.	Єремій Михайло	Студентський союз
30.	Єфремов Сергій	ТУП
31.	Журавель Андрій	Студентський союз
32.	Запорожець (поручик)	Військовий клуб ім. Полуботка
33.	Зигадорчук	
34.	Кашинський Павло	Видавництво «Вернигора»
35.	Коваль Володимир	УТАТ
36.	Корж Кузьма	УПСР
37.	Колос (Колосов) (солдат)	Військовий клуб ім. Полуботка
38.	Ковальський Микола	Просвітні організації м. Києва (УСДРП)
39.	Коробцов Василь	УТАТ
40.	Королів (Корольов) Василь	ТУП
41.	Корчинський Михайло	Українська національна рада м. Петрограда
42.	Крамаренко Іван	Видавництво «Вернигора»
43.	Лисичук Михайло	Снарядний завод (УСДРП)
44.	Лопушенко Іван	Залізничники
45.	Лотоцький Олександр	Українська національна рада м. Петрограда
46.	Луценко Іван	Одеса
47.	Маєвський Іван	УПСР
48.	Матушевський Федір	ТУП
49.	Матяшевич (підполковник)	Київський військовий гарнізон
50.	Мірна Зінаїда	Просвітні організації м. Києва
51.	Міхновський Микола (підпоручик)	Військовий клуб ім. Полуботка
52.	Нечаївська Віра	Жіночий союз
53.	Ніковський Андрій	ТУП
54.	О'Коннор-Вілінська Валерія	Просвітні організації м. Києва
55.	Осадчий Тихін	Селянська спілка
56.	Пашенко Олімпіада	УПТ
57.	Піщанський (полковник)	Військовий клуб ім. Полуботка
58.	Плохий Овсій	Просвітні організації м. Києва
59.	Пожарський Петро	Кооперативні організації
60.	Полонський Андрій	Студентський союз
61.	Погорілко Павло	Духівництво м. Києва
62.	Порш Микола	УСДРП
63.	Прокопович В'ячеслав	ТУП
64.	Русова Софія	Просвітні організації м. Києва
65.	Садовський Валентин	УСДРП
66.	Саліковський Олександр	Громада українців м. Москви
67.	Самойлович Микола	Студентський союз
68.	Сербиненко Андрій	Селянська спілка
69.	Синицький Максим	«Просвіта»
70.	Сімашкевич Микола	УПТ
71.	Скрипник Л.	УТАТ
72.	Сніжний І.	Селянська спілка
73.	Старицька-Черняхівська Людмила	ТУП
74.	Стасюк Микола	Селянська спілка
75.	Степаненко Олександр	Кооперативні організації

76.	Стешенко Іван	Просвітні організації м. Києва
77.	Тищенко	
78.	Ткаченко Михайло	УСДРП
79.	Фещенко-Чопівський Іван	Просвітні організації м. Києва
80.	Ходзінський А. Г. (священик)	Духівництво м. Києва
81.	Холодний Петро	Просвітні організації м. Києва
82.	Хотовицький Микола	Кооперативні організації
83.	Христюк Павло	УПСР
84.	Цибульський Кузьма	Просвітні організації м. Києва
85.	Чернявський Г. В. (священик)	Духівництво м. Києва
86.	Чехівський Володимир	Керівничий комітет м. Одеси
87.	Шаповал Микита	Українська громада Трубчевського лісництва
88.	Шараєвський (протоієрей)	Духівництво м. Києва
89.	Шемет Володимир	Гімназія м. Лубен
90.	Шлейченко Оксентій	УПСР
91.	Штейнгель Федір	ТУП
92.	Шульгин Володимир	Студентський союз
93.	Яковлів Андрій	Просвітні організації м. Києва
94.	Яновська Любов	ТУП

СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ,
ОБРАНИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИМ НАЦІОНАЛЬНИМ КОНГРЕСОМ
8 КВІТНЯ 1917 Р.

ГОЛОВА

Грушевський Михайло

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ

Винниченко Володимир
Єфремов Сергій

ЧЛЕНИ РАДИ

1.	Авраменко (солдат)	Київський військовий гарнізон
2.	Барановський Христофор	Кооперативні організації України
3.	Біднов Василь	Катеринослав
4.	Біляшівський Микола	Київська губ.
5.	Березняк Саватій (солдат)	Військова громада м. Кременця
6.	Бесараб Петро	Учительство
7.	Бойко Василь	Студентство
8.	Бульба Володимир	«Арсенал»
9.	Васюк (солдат)	Військова рада м. Виборга
10.	Ведибіда Петро	Подільська губ.
11.	Веселовський Сергій	УСДРП
12.	Вікул Сергій	Петроград
13.	Вілінський Олександр	УНТ
14.	Власенко Іван	Учительство

15.	Ган (прапорщик)	Київський організаційний військовий комітет
16.	Герасимів	Катеринославська губ.
17.	Глинський (полковник)	Військовий клуб ім. Полуботка
18.	Голоскевич Григорій	Петроград
19.	Григоріїв Некифір	Поділля
20.	Грушевська Марія	Просвітні організації м. Києва
21.	Дорошенко Дмитро	СУАФ
22.	Дорошенко	Київська губ.
23.	Дорошко	«Арсенал»
24.	Драгомирецький Антін	Робітничий клуб
25.	Дубовий Федір	Катеринослав
26.	Ерастів Степан	Кубань
27.	Єремій Михайло	Студентство
28.	Журавель Андрій	Студентство
29.	Зайців (Зайцев) Павло	Харківська губ.
30.	Запорожець (поручик)	Військовий клуб ім. Полуботка
31.	Калиненко	Харківська губ.
32.	Касьяненко П.	Волинь
33.	Ковалевський Микола	Полтавська губ.
34.	Ковальський Микола	Просвітні організації
35.	Козубський Б.	Волинь
36.	Колесник П.	Волинь
37.	Колосів (солдат)	Військовий клуб ім. Полуботка
38.	Коваль Володимир	Селянська спілка
39.	Корж Кузьма	УПСР
40.	Крижанівський Федір	Кооперативні організації України
41.	Крупський Олександр (лікар)	Балтійський флот, м. Кронштадт
42.	Кузьменко	Катеринославська губ.
43.	Курявий П.	Катеринослав
44.	Куш (прапорщик)	Одеський військовий гарнізон
45.	Левицький Микола	Кубань
46.	Леонтович Володимир	СУАФ
47.	Лисичук (Лисенчук) М.	Снарядний завод м. Києва
48.	Лопушенко Іван	Залізничники
49.	Луценко Іван	Одеса
50.	Любинська Клавдія	Саратов
51.	Любинський Микола	Поділля
52.	Маєвський Іван	УПСР
53.	Мазуренко Петро	Херсонська губ.
54.	Мартиненко	Київська губ.
55.	Матушевський Федір	УРДП
56.	Матяшевич (підполковник)	Київський військовий гарнізон
57.	Мацько Денис	Київська губ.
58.	Микитенко Петро	Херсонська губ.
59.	Мірна Зінаїда	Просвітні організації м. Києва
60.	Мірний Іван	Просвітні організації м. Києва
61.	Міхновський Микола (підпоручик)	Військовий клуб ім. Полуботка
62.	Нечаївська Віра	Український жіночий союз
63.	Ніковський Андрій	УРДП
64.	Овраменко (солдат)	Київський військовий гарнізон
65.	Одинець Гаврило	Чернігівська губ.

66.	О'Коннор-Вілінська Валерія	СУАФ
67.	Осадчий Тихін	Селянська спілка
68.	Отамановський Валентин	Партія самостійників
69.	Павелко Василь	Ростов-на-Дону
70.	Пащенко Олімпіада	Учительство
71.	Пелішенко	Одеський флотський гарнізон
72.	Піщанський (полковник)	Військовий клуб ім. Полуботка
73.	Плохий Овсій	Просвітні організації м. Києва
74.	Пожарський Петро	Кооперативні організації м. Києва
75.	Полонський Андрій	Студентство
76.	Приходько Віктор	Подільська губ.
77.	Прокопович В'ячеслав	СУАФ
78.	Прокопович С.	Харків
79.	Романченко	Одеса
80.	Романюк Семен	Учительство
81.	Рубас Олексій	Харківська губ.
82.	Рубісов М.	Чернігівська губ.
83.	Русова Софія	Просвітні організації м. Києва
84.	Садовський Валентин	УСДРП
85.	Самойлович М.	Студентство
86.	Сербиненко Андрій	Селянська спілка
87.	Симашкевич Микола	Учительство
88.	Синявський Ол.	Харків
89.	Сікора П.	Москва
90.	Сніжний О.	Селянська спілка
91.	Старицька-Черняхівська Людмила	Просвітні організації м. Києва
92.	Стасюк Микола	Селянська спілка
93.	Степаненко Олександр	Кооперативні організації України
94.	Стешенко Іван	Просвітні організації м. Києва
95.	Сторубель Федір	Катеринославська губ.
96.	Тимошенко Сергій	Харків
97.	Ткаченко Данило	Бессарабія
98.	Ткаченко Михайло	УСДРП
99.	Токаревський Михайло	Полтавська губ.
100.	Тушкан Павло	Катеринославська губ.
101.	Ушкан Іван	Харківська губ.
102.	Холодний Петро	Просвітні організації м. Києва
103.	Хотовицький Микола	Кооперативні організації України
104.	Христюк Павло	УПСР
105.	Цибульський Кузьма	Просвітні організації м. Києва
106.	Чижевський Павло	Полтавська губ.
107.	Чикаленко Євген	СУАФ
108.	Чикаленко Левко	УСДРП
109.	Чопівський (Фещенко-Чопівський) Іван	Просвітні організації м. Києва
110.	Шелухин Сергій	Херсонська губ.
111.	Шемет Володимир	Полтавська губ.
112.	Шраг Ілля	Чернігівська губ.
113.	Шраг Микола	Москва
114.	Шульгин Олександр	УРДП
115.	Яковлів Андрій	Просвітні організації м. Києва

Кооптовано в квітні

116.	Василенко Олександр	Холмщина
117.	Вовченко А.	8-й залізничний батальйон
118.	Данченко Андрій	Архангельськ
119.	Дежур-Журов Юрій	Таврія
120.	Погорілко	Духовенство
121.	Чехівський Володимир	Одеса
122.	Чорнота	Одеса

Примітки.

Крім кооптування у квітні-травні, відбулася заміна окремих обраних на Всеукраїнському національному конгресі членів УЦР:

— від студентських організацій замість А. Полонського, Самойловича, А. Журавля та М. Єремїва було направлено до УЦР членами Ю. Охримовича, Олександра Севрюка, Миколу Салтана і Миколу Чечеля, кандидатами — Саливона та Полонського;

— Шаповал заступив Валентина Отамановського, але дуже швидко його змінив Герасимович;

— від Чернігівської губернії замість М. Рубісова членом УЦР обрано Євгена Онацького;

— від Полтавщини замість М. Ковалевського, П. Чижевського, Токаревського і В. Шемета членами УЦР обрані Петро Мшанецький, Кирило Пиляй, Роман Матяш, Леонард Бочковський;

— від Волинської губернії замість О. Головка, П. Колесника, П. Касьяненка, Б. Козубського обрані Микола Кухаренко, Семен Дмиш, Самійло Підгірський, Давид Драчук.

**ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.
ЗАТВЕРДЖЕНИЙ МАНДАТНОЮ КОМІСІЄЮ
ШОСТИХ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ 8 СЕРПНЯ 1917 р.**

1 (1)	Грушевський Михайло (Голова)	б/п*	Всеукр. нац. конгрес
2 (2)	Винниченко Володимир (товариш Голови)	УСДРП	Всеукр. нац. конгрес
3 (3)	Єфремов Сергій (товариш Голови)	УПСФ	Всеукр. нац. конгрес

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ

4 (1)	Бабич Борис	УСДРП	Волин. губ.
5 (2)	Гаркуша Макар	б/п	Катеринослав. губ.
6 (3)	Діденко Іван	УПСР	Київ. губ.
7 (4)	Заливчий Андрій	УПСР	Харків. губ.
8 (5)	Ковалевський Микола	УПСР	Київ
9 (6)	Лівницький Андрій	УСДРП	Полтав. губ.
10 (7)	Мартос Борис	УСДРП	Київ
11 (8)	Мачушенко (Матюшенко) Володимир	УПСР	Поділ. губ.
12 (9)	Михайличенко Гнат	УПСР	Харків. губ.
13 (10)	Онищенко Антін		

* Тут і далі третій та четвертий стовпці — вказівка на партійність і представництво.

14(11)	Осадчий Тихон	нар. соц.	Чернігів. губ.
15(12)	Пугач Ісаак	УПСР	Київ
16(13)	Стасюк Микола	нар. соц.	Київ
17(14)	Степаненко Аркадій	УПСР	Київ
18(15)	Христюк Павло	УПСР	Київ

ЧЛЕНИ РАДИ

19(16)	Артюх Андрій		Переяслав. пов. Полтав. губ.
20(17)	Бабенко Іван		Новоград-вол. пов. Волин. губ.
21(18)	Багрій Карпо		Костянтиногр. пов. Полтав. губ.
22(19)	Бала (Балла) Михайло		Канів. пов. Київ. губ.
23(20)	Баніта Гриць		Остроз. пов. Волин. губ.
24(21)	Белеха Федір		Куп'ян. пов. Харків. губ.
25(22)	Білик Микола		Черкас. пов. Київ. губ.
26(23)	Блонський П.	УПСР	
27(24)	Боб Іван		Брацлав. пов. Поділ. губ.
28(25)	Богацький Пантелеймон		Акерман. пов. Бесараб. губ.
29(26)	Бойко Платон		Ромен. пов. Полтав. губ.
30(27)	Бондаренко Іван		Таганроз. пов.
31(28)	Брусило Йосип		Сосниц. пов. Чернігів. губ.
32(29)	Букша Кіндрат	УПСР	Прилуц. пов. Полтав. губ.
33(30)	Буланчук Денис		Житомир. пов. Волин. губ.
34(31)	Бурлюк Павло		Лебедин. пов. Харків. губ.
35(32)	Буцький Яків		Богодухів. пов. Харків. губ.
36(33)	Василенко Михайло		
37(34)	Вашай Антін		Ровен. пов. Волин. губ.
38(35)	Вдовиченко Олекса		Валків. пов. Харків. губ.
39(36)	Велигорський Петро		Сосниц. пов. Чернігів. губ.
40(37)	Величко Мефодій		Хорол. пов. Полтав. губ.
41(38)	Волощук Андріан		Кам'янець. пов. Поділ. губ.
42(39)	Гавриленко Іван		
43(40)	Гавриленко Юхим		Бердян. пов. Тавр. губ.
44(41)	Гайдук Артем		Сквир. пов. Київ. губ.
45(42)	Галькер Лука		Кременец. пов. Волин. губ.
46(43)	Гармаш Євтихій	УПСР	Лохвиц. пов. Полтав. губ.
47(44)	Герасимчук Іван		Старокостян. пов. Волин. губ.
48(45)	Гончарук Гриць		Балт. пов. Поділ. губ.
49(46)	Грищенко Маркіян		Олександр. пов. Херсон. губ.
50(47)	Гуленко Корній		
51(48)	Давидчук Євген		
52(49)	Довгий Іван	УПСР	Конотоп. пов. Чернігів. губ.
53(50)	Жуків (Жуков) Леонід		Зіньків. пов. Полтав. губ.
54(51)	Журик Микола		Борзєн. пов. Чернігів. губ.
55(52)	Завірець Тимофій		
56(53)	Захаров Прокіп		
57(54)	Захарчук Кіндрат		
58(55)	Зиновій Яків		
59(56)	Лященко Роман		
60(57)	Льченко Олекса		Уман. пов. Київ. губ.

61 (58)	Карабут Іван		
62 (59)	Касіка Грицько		
63 (60)	Кіяниця (Кияниця) Максим	УПСР	Кобеляц. пов. Полтав. губ.
64 (61)	Клунний Петро		
65 (62)	Ковчан Ананій		Липовец. пов. Київ. губ.
66 (63)	Коломієць Олекс		Глухів. пов. Чернігів. губ.
67 (64)	Кондратюк Максим		Заслав. пов. Волин. губ.
68 (65)	Копитець Федір		Борзен. пов. Чернігів. губ.
69 (66)	Косицький Іван		
70 (67)	Котляр Олекса		Валків. пов. Харків. губ.
71 (68)	Кривда-Соколенко Петро		
72 (69)	Куличенко Яків		Миргор. пов. Полтав. губ.
73 (70)	Лісовий Прокіп		Літин. пов. Поділ. губ.
74 (71)	Майстренко Павло		Прилуц. пов. Полтав. губ.
75 (72)	Майстро Іван		Зміїв. пов. Харків. губ.
76 (73)	Макаренко Кузьма		Ніжин. пов. Чернігів. губ.
77 (74)	Манько Демид		Ромен. пов. Полтав. губ.
78 (75)	Марцинюк Трохим	УПСР	Житомир. пов. Волин. губ.
79 (76)	Марченко Максим		Золотоніс. пов. Полтав. губ.
80 (77)	Маслій Онуфрій		Ізюм. пов. Харків. губ.
81 (78)	Масовець Іван		Овруц. пов. Волин. губ.
82 (79)	Матвієнко Іван		Уман. пов. Київ. губ.
83 (80)	Машичів (Машичев) Пантелеймон		Єлисавет. пов. Херсон. губ.
84 (81)	Мельник Авксентій		
85 (82)	Меренець (Маренець) Іван		Лубен. пов. Полтав. губ.
86 (83)	Миколайчук Іван		Гайсин. пов. Поділ. губ.
87 (84)	Михайленко Павло	УПСР	Кременч. пов. Полтав. губ.
88 (85)	Михайлець Василь		
89 (86)	Місевич Кость		Проскур. пов. Поділ. губ.
90 (87)	Мовчанюк Каленик		Овруц. пов. Волин. губ.
91 (88)	Мудряк Андрій		Полтав. пов. Полтав. губ.
92 (89)	Мурляк (Мурлян) Дмитро		Херсон. пов. Херсон. губ.
93 (90)	Невгад Іван		Васильків. пов. Київ. губ.
94 (91)	Немудрий Василь		Кобеляц. пов. Полтав. губ.
95 (92)	Одинець Сергій		Переяслав. пов. Полтав. губ.
96 (93)	Оніпко (Оніпко) Борис		Гадяч. пов. Полтав. губ.
97 (94)	Осипів (Осипов) Михайло		Звенигор. пов. Київ. губ.
98 (95)	Осипчук Митрофан		Бердичів. пов. Київ. губ.
99 (96)	Ошановський Василь		Літин. пов. Поділ. губ.
100 (97)	Павленко Павло		Лохвиц. пов. Полтав. губ.
101 (98)	Павличенко Тимофій		Брацлав. пов. Поділ. губ.
102 (99)	Пальковський Тимофій		Олександр. пов. Херсон. губ.
103 (100)	Панченко Льонгин (Логвин)		Чигирин. пов. Київ. губ.
104 (101)	Пархоменко Петро		
105 (102)	Патерило Грицько		
106 (103)	Помазан Василь		Ніжин. пов. Чернігів. губ.
107 (104)	Пономаренко Федір		Звенигор. пов. Київ. губ.
108 (105)	Приходнюк Гнат		

109(106)	Прохоренко Іван		Ананіїв. пов. Херсон. губ.
110(107)	Проява Опанас		Радомисл. пов. Київ. губ.
111(108)	Пугач Ісаак		
112(109)	Рижій (Рижий) Іван		Вінниц. пов. Поділ. губ.
113(110)	Рогозинський Гриць		Балт. пов. Поділ. губ.
114(111)	Романенко Хома		Хорол. пов. Полтав. губ.
115(112)	Руденко (Рудченко) Лоріон		Чигирин. пов. Київ. губ.
116(113)	Рудий Федір		Кременец. пов. Волин. губ.
117(114)	Рудик Роман		Уман. пов. Поділ. губ.
118(115)	Сагайдак Степан		Остер. пов. Чернігів. губ.
119(116)	Саморуха Парфен		
120(117)	Семеняга Тиміш (Тимофій)		Золотоніс. пов. Полтав. губ.
121(118)	Сеньків Гнат		
122(119)	Сергієнко Гриць		Козелец. пов. Чернігів. губ.
123(120)	Сивокінь (Сивоконь) Василь		Лебедин. пов. Харків. губ.
124(121)	Слюсаренко Микола		Гадяч. пов. Полтав. губ.
125(122)	Соболів Кузьма		Київ. пов. Київ. губ.
126(123)	Сотник Павло		Костянтиногр. пов. Полтав. губ.
127(124)	Степаненко Тиміш		
128(125)	Стецюк Абрам (Аврам)		Старокостян. пов. Волин. губ.
129(126)	Терещук Матвій	УПСР	Остроз. пов. Волин. губ.
130(127)	Тимофієнко Олександр		Полтав. пов. Полтав. губ.
131(128)	Федина Овсій		Васильків. пов. Київ. губ.
132(129)	Федорушко Петро		Стародуб. пов. Чернігів. губ.
133(130)	Хвиленко Захар (Захарій)		Богодухів. пов. Харків. губ.
134(131)	Химерик Василь		Липовец. пов. Київ. губ.
135(132)	Хоменко Олександр		
136(133)	Циба Іван		Зміїв. пов. Харків. губ.
137(134)	Чеботар (Чебодар) Микита		Ананіїв. пов. Херсон. губ.
138(135)	Черановський Маркіян (Маріян)		Ровен. пов. Волин. губ.
139(136)	Черешнюк Михайло		Бердичів. пов. Київ. губ.
140(137)	Черниця Лаврентій		Олександрів. пов. Катеринослав. губ.
141(138)	Чernoпищук Тадей		
142(139)	Чубар Василь		
143(140)	Шаровський Василь		Олександрів. пов. Катеринослав. губ.
144(141)	Швед Василь		Проскурів. пов. Поділ. губ.
145(142)	Швець Федір	УПСР	Черкас. пов. Київ. губ.
146(143)	Шелудько Кузьма		
147(144)	Якут Кузьма		
148(145)	Яременко Нечипір		Київ. пов. Київ. губ.
149(146)	Яценко Максим		Сум. пов. Харків. губ.
150(147)	Яценко Федір		

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА ВІЙСЬКОВИХ ДЕПУТАТІВ

151(1)	Авдієнко Михайло	УСДРП	солд. розвантаж. бат. (Петроград)
152(2)	Артеменко Павло		солд. 171 окрем. інж. роти (Зах. фр.)

153(3)	Бабій Тихон		прап. 283 піш. зап. п. 11 армії (Півд.-Зах. фр.)
154(4)	Балабан Сава		солд. 12 хім. команди
155(5)	Бас Яків		унт.-оф. штабу 35 піш. дивіз.
156(6)	Батієвський Андрій		прап. штабу Двінськ. в. округи
157(7)	Березняк Саватій	УПСР	солд. штабу 11 арм. корп. суду (Півд.-Зах. фр.)
158(8)	Бойченко (Войченко) Кирило		прап. 20 піш. п. (Моск. військ. округ)
159(9)	Бондарь-Обмінаний Матвій		солд. 22 Гренадер. суворов. п. (Півд.-Зах. фр.)
160(10)	Бондаренко Іван		солд. 3 автомоб. роти 60 піш. п. (Румун. фр.)
161(11)	Величко Кость	УПСР	прап. 91 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
162(12)	Войтенко Павло	УСДРП	ст. унт.-оф. 180 піш. зап. п. (Петрогр. військ. округ)
163(13)	Воропай Пилип		прап. 5 піш. п. (Одес. військ. округ)
164(14)	Вротновський-Сивошпака Кость	УТП	вет. лікар 11 арм. Гренад. (Півд.-Зах. фр.)
165(15)	Врублевський Микола	УСДРП	прап. 290 піш. зап. п. (Київ. військ. округ)
166(16)	Герасименко Петро		прап. 1 Укр. Б. Хмельн. п. (Київ. військ. округ)
167(17)	Гермайзе Йосип (Осип)	УСДРП	солд. 2 зап. сапер. бат. (Київ)
168(18)	Голуб Віктор	б/п	підполк. 3 Кавказ. п. 1 стріл. див.
169(19)	Гусенко Андрій		солд. ком. охорони держ. будинків м. Вінниці (Київ. військ. округ)
170(20)	Дембський Іван		солд. 150 Воронеж. друж. (Київ)
171(21)	Демерлій Павло	УПСР	урядовець Упр. крайового комісара Галич. і Буков.
172(22)	Дзятин (Зятин) Сергій Максимович		підпор. зап. бат. гв. 4 стріл. бат.
173(23)	Довгопольський Іван		єфр. 7 автомоб. ком. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
174(24)	Дубинський Кость		солд. конвойн. ком. гарн. (Кременчук)
175(25)	Дудкін Іван	УПСР	матрос крейс. «Мітава» Балтфлот
176(26)	Журавель Андрій		лікар 1 Укр. Б. Хмельн. п. (Київ. військ. округ)
177(27)	Заїченко-Жадько Володимир		прап. 1 арт. бриг. 4 армії (Румун. фр.)
178(28)	Знахаренко Гаврило		в. технік 466 піш. Херсон. друж. (Одес. військ. округ)
179(29)	Зозуля Яків	УПСР	фельдш. Полтав. кадет. корп. (Київ. військ. округ)
180(30)	Іванов Іван		фельдш. Херсон. міськ. шпит. (Одес. військ. округ)
181(31)	Іванченко Свтихій		унт.-оф. гв. Преображен. п. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
182(32)	Калган Тихон	б/п	підпор. військ. топограф. штабу 33 корп. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
183(33)	Карабчевський Киріон		ст. унт.-оф. 1 Укр. розподільч. пункту
184(34)	Карпенко Іван		прап. 6 піш. бриг. (Одес. військ. округ)

185(35)	Касяненко Григорій		прап. 6 авіац. парку (Київ. військ. округ)
186(36)	Кекало Василь	позап. соц.	лікар козачого дивіз. (Аткарськ, Казан. військ. округ)
187(37)	Кизима Лука	УСДРП	фельдш. Миколаїв. в. шпит. (Петроград)
188(38)	Кіт Василь		солд. 35 обоз. бат.
189(39)	Кобилянський Люцій		лікар 8 Сибір. стріл. дивізії (Зах. фр.)
190(40)	Коваленко Данило	УПСР	солд. 262 зап. піш. п.
191(41)	Коваленко Юхим		молод. унт.-оф. 20 Сибір. стріл. зап. п. (Одес. військ. округ)
192(42)	Ковальський Матвій		солд. 87 піш. Нейшоц. п.
193(43)	Козимчук Савка		фейерверк. 126 стріл. бр. 9 армії (Румун. фр)
194(44)	Колесник Дмитро		фельдш. 6 піш. дивіз. передов. загону
195(45)	Колесниченко Порфирій		унт.-оф. 280 піш. Сурського п.
196(46)	Кондрашко Трохим		ст. пис. Упр. коменданта залізн. ст. Чернівці (Півд.-Зах. фр.)
197(47)	Копійка Данило		солд. 17 понтон. бат. 4 армії (Румун. фр)
198(48)	Коркішко Влас		солд. 539 піш. Боровського п.
199(49)	Коркушко Василь		солд. 14 Кавказ. Грузин. гренадер. п. (Зах. фр.)
200(50)	Корнієнко Тихін		урядовець 8 зап. кав. п. (Єлисаветград)
201(51)	Коробко Василь		вахмістр кінськ. запасу м. Ярослава (Моск. військ. округ)
202(52)	Котляр Федір		підпор. 34 окр. сапер. роти 1 армії (Північ. фр.)
203(53)	Кошавка (Кашавка) Василь		прап. 146 піш. Воронеж. дружини (Київ)
204(54)	Крохмаль Григорій		фельдш. 101 голов. евакуац. пункту
205(55)	Куравий Пилип	УПСР	прап. 228 зап. піш. п. (Катеринослав)
206(56)	Куценко Никифор		прап. 308 Чебоксар. піш. п. (Півд.-Зах. фр.)
207(57)	Куцяк (Чалий) Петро	УПСР	підпор. 22 Кавказ. стріл. п. (Кавказ. фр.)
208(58)	Левадний Яків		пис. штабу 9 піш. див. 3 армії (Зах. фр.)
209(59)	Левченко Яків	УСДРП	єфр. 86 піш. зап. п. 8 армії (Півд.-Зах. фр.)
210(60)	Лещенко Вакул (Лищенко Вукол)		солд. 2 шк. прапорщ. у Казані
211(61)	Линник Василь (Влас)		прап. 105 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
212(62)	Линник (Лилик) Никифор		ст. унт.-оф. 4 зап. п. (Київ. військ. округ)
213(63)	Лисенко Григорій		підпор. 92 піш. Печерського п. 9 армії (Румун. фр.)
214(64)	Лисенко Степан		ст. пис. Харків. повіт. військ. нач. (Моск. військ. округ)
215(65)	Лисовський Павло		пор. 101 арт. бриг. 11 арм. (Півд.-Зах. фр.)

216(66)	Лихнякевич (Ліхнякевич) Анастасій		прап. 3 арт. зап. бриг.
217(67)	Личко Денис		єфр. 49 морт. парку (Моск. військ. округ)
218(68)	Малашко Михайло		єфр. оф. школи стріл. п.
219(69)	Марченко Іван		солд. 155 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
220(70)	Масюк Микита		прап. 674 піш. Золотоніс. п. 10 армії (Зах. фр.)
221(71)	Мельник Софрон		солд. 1 роти 6 тилов. атомоб. майстерні (Петрогр. військ. округ)
222(72)	Меюс Петро		солд. 56 зап. бат. (Моск. військ. округ)
223(73)	Мірошник Олекса		унт.-оф. 33 інж. п. (Півд.-Зах. фр.)
224(74)	Мірошник Петро		ст. унт.-оф. 9 ескадрону гв. зап. кав. п. (Петрогр. військ. округ)
225(75)	Мосієнко Тихін		солд. 130 піш. Херсон. п.
226(76)	Набоків (Набоков) Іван		ст. унт.-оф. 131 піш. Тираспол. п. (Півн. фр.)
227(77)	Надобко Сергій		підпор. 22 зап. п. 9 армії (Румун. фр.)
228(78)	Назаренко Павло		пор. 246 піш. Бахчисарай. п. 10 армії (Зах. фр.)
229(79)	Наконечний Никодим		солд. інж. роти 41 піш. дивізіону 8 армії (Півд.-Зах. фр.)
230(80)	Наріжний Олександр		урядовець 30 інж. п. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
231(81)	Околот-Околотенко Дмитро		підпор. повітр. відділу 9 армії (Румун. фр.)
232(82)	Павловський Михайло		солд. 74 піш. зап. п. (Моск. військ. округ)
233(83)	Паливода Панас (Опанас)	УПСР	прап. 1 зап. арт. морт. див. (Моск. військ. округ)
234(84)	Паночині Сергій		підпор. 151 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
235(85)	Панченко Михайло	УПСР	поруч. 1 зап. арт. морт. див. (Моск. військ. округ)
236(86)	Пасовський Леонід	УТП	прап. 240 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
237(87)	Пашенко-Пасько Андрій		пор. 437 Сестрорець. п. 12 армії (Півн. фр.)
238(88)	Попів Варлаам (Валаам)		поруч. 618 піш. Тернопіл. п. 11 армії (Півд.-Зах. фр.)
239(89)	Постоловський Антін	УПСР	фейерверк. 49 арт. бриг. 9 армії (Румун. фр.)
240(90)	Прокопович Кость		солд. зап. автомоб. роти (Зах. фр.)
241(91)	Рашавець Микола		підпор. 294 піш. зап. п. (Двін. військ. округ)
242(92)	Речмедило (Речмиданов) Корній		солд. 1 кулем. п. (Петрогр. військ. округ)
243(93)	Рябчинський Василь		урядовець 22 зап. бат. 4 армії (Румун. фр.)
244(94)	Савон Архип		підпор. 9 Сибір. стріл. п. 12 армії (Півн. фр.)
245(95)	Садківський Федір		прап. 6 зап. кулем. роти 7 армії (Півд.-Зах. фр.)

246(96)	Самойлович Микола		хорунж. 204 піш. зап. п. (Моск. військ. округ)
247(97)	Свідерський Микола		прап. 53 піш. зап. п. (Моск. військ. округ)
248(98)	Семенець Григорій		мол. фейєрверк. 1 важк. арт. зап. бр. (Петрогр. військ. округ)
249(99)	Сибірний Павло		ст. унт.-оф. зап. бат. гв. гренад. п. (Петрогр. військ. округ)
250(100)	Скачко Марко		підпор. 6 Сибір. інж. п.
251(101)	Скуйбіда Никифор		підпор. 1 зап. морт. бат. (Київ)
252(102)	Слюсарчук Спиридон		прап. 37 Сибір. стріл. п. 4 армії (Румун. фр.)
253(103)	Сокольвак (Скольбак) Михайло		прап. 60 піш. зап. п.
254(104)	Солониченко Іван		солд. 3 від. 1 зап. автомоб. роти
255(105)	Сотник Пантелеймон		пис. 104 хлібопекарні
256(106)	Сочинський Михайло		прап. 64 піш. Сибір. п.
257(107)	Степура Іван		унт.-оф. канцел. Голов. нач. постач. 11 армії (Півд.-Зах. фр.)
258(108)	Стовбуненко-Заїченко Яків		пор. 240 піш. Ваврськ. п. 1 армії (Півн. фр.)
259(109)	Сухий Захар		пор. 30 піш. Полтав. п. 3 армії (Зах. фр.)
260(110)	Сушкевич-Сухоребрик Юрко		унт.-оф. 22 залізн. бат.
261(111)	Тележинський Михайло		прап. 305 піш. зап. п.
262(112)	Ткалич Іван		прап. 19 Сибір. стріл. зап. п. (Омськ. військ. округ)
263(113)	Ткаченко Олекса		прап. 4 піш. зап. п. (Житомир)
264(114)	Тютюнник Юрко	УПСР	прап. 228 піш. зап. п. (Харків)
265(115)	Удод Борис		прап. 173 піш. зап. п.
266(116)	Усенко Іван		
267(117)	Фурсевич Гнат		солд. 186 піш. Асландузьк. п. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
268(118)	Халабуденко Опанас		пор. 9 піш. Інгерманландськ. п. 5 армії (Півн. фр.)
269(119)	Харченко Олександр		пис. 4 стріл. п. 6 армії
270(120)	Хідченко Кирило	УПСР	солд. 107 ком. одужуючих Лубенськ. гарнізону
271(121)	Хомицький Микола	позап. соц.	пор. 54 Сибір. стріл. п. 12 армії
272(122)	Цьома Грицько		
273(123)	Чапківський (Чайківський) Олександр Степанович	позап. соц.	урядовець Арсеналу м. Москви
274(124)	Чечель Петро		пор. 404 Могилев. друж. (Півд.-Зах. фр.)
275(125)	Шаповал Харитон		військ. урядовець (Київ)
276(126)	Шинкар Микола		штабс-кап. 11 Фінлянд. стріл. п. 7 армії (Півд.-Зах. фр.)
277(127)	Шкільний Антін		солд. штабу 35 піш. стріл. див. 11 армії (Півд.-Зах. фр.)
278(128)	Шкляр Василь		прап. 243 піш. зап. п.
279(129)	Шкода Кость		пис. 239 піш. зап. п. (Казан. військ. округ)
280(130)	Юда Данило		солд. 203 піш. Сухум. п. 10 армії (Зах. фр.)

281(131)	Якименко Григорій	фельдш. 1 шпит. 71 піш. див. 4 армії (Румун. фр.)
282(132)	Ярошенко Іван	ст. унт.-оф. зап. бат. гв. Єгерськ. п. (Петрогр. військ. округ)

ВСЕУКРАЇНСЬКА РАДА РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ

283(1)	Безпалій Гнат Іванович		
284(2)	Білінський Петро Платонович		
285(3)	Бондаренко Яків Миколайович		
286(4)	Борзенко Іван		
287(5)	Борисенко Павло Якович		
288(6)	Бульба Володимир	УСДРП	«Арсенал» Київ
289(7)	Бурдун Левко Тимофійович	УСДРП	
290(8)	Буслович Олександр Михайлович		
291(9)	Вербиленко Іван Гаврилович	УСДРП	«Арсенал» Київ
292(10)	Вирва Лько Давидович	УСДРП	
293(11)	Висоцький Зинодій	УСДРП	
294(12)	Воробєв Гаврило Юхимович		
295(13)	Гайдар Трохим Тодосійович		
296(14)	Гелюх Арсеній Никифорович		
297(15)	Герасимів Гриць Костянтинович		
298(16)	Гланько Федір Хомич		
299(17)	Грушенко Олекса Володимирович		
300(18)	Гунько Кирило Никифорович		
301(19)	Дігун Іван Несторович		
302(20)	Довженко Василь Данилович	УСДРП	Київ
303(21)	Дорошко Федір Васильович		«Арсенал», Київ
304(22)	Драгомирецький Антін Григорович	УСДРП	Київ
305(23)	Драник Роман Григорович		
306(24)	Дубовий Федір Свдокимович	УСДРП	Катеринослав
307(25)	Дудич Володимир Самійлович	УСДРП	Вінниця
308(26)	Дудник Карпо Гарасимович		
309(27)	Духовський Володимир М.		
310(28)	Єремїїв Михайло Михайлович	УСДРП	Київ
311(29)	Єфименко Тимофій		
312(30)	Жидачівський Василь		Київ
313(31)	Захарченко Настя Дмитрівна		
314(32)	Здрастуй Степан Якович	УСДРП	Конотоп
315(33)	Зінченко Семен Слисєйович		
316(34)	Касяненко Євген Іванович	УСДРП	Київ
317(35)	Качура Сергій Гордійович	УПСР	
318(36)	Клер Олімпіяда Григорівна		
319(37)	Ковенко Михайло	УСДРП	Київ
320(38)	Копійко Зіновій Самійлович		
321(39)	Коробенко Данило		«Арсенал», Київ
322(40)	Коробчанський Петро Іванович		
323(41)	Красько-Кравченко Оверко Никифорович		Залізничники, Київ
324(42)	Курсенко Василь Трифонович		
325(43)	Лисенко Кіндрат Павлович		

326(44)	Лисиченко Дмитро	УСДРП	Катеринослав
327(45)	Лисиченко Марія		
328(46)	Лисичук Михайло Степанович	УСДРП	Снарядний завод, Київ
329(47)	Лобода Никифор Маркович		
330(48)	Лопушенко Іван		Залізничники, Київ
331(49)	Маєвський Йосип Альбінович	УПСР	Київ
332(50)	Майорко Михайло Григорович		
333(51)	Макаренко Тодосій Якович		
334(52)	Монченко Микола		
335(53)	Німець Федір Михайлович		
336(54)	Оліфер Іван Корнійович		
337(55)	Осипенко Степан Петрович		
338(56)	Отченаш Дмитро Лукич		
339(57)	Паламарчук Ксенофон Сільвестрович	УСДРП	
340(58)	Петренко Микола Трофимович		
341(59)	Пісоцький Анатоль Андрійович	УСДРП	Київ
342(60)	Плевако Петро Антонович	УПСР	
343(61)	Позиненко Василь Якович		Катеринослав. губ.
344(62)	Полотай Антін Пантелеймонович		
345(63)	Попівський Василь Семенович		
346(64)	Поплавський Станіслав		
347(65)	Порш Микола Володимирович	УСДРП	Київ
348(66)	Різниченко Федір Микитович		
349(67)	Рожченко Іван Григорович	УСДРП	Конотоп
350(68)	Романченко Іван		Одеса
351(69)	Сагайдачний Гнат Мартинович		
352(70)	Саган Іван Данилович	УСДРП	Конотоп
353(71)	Садовський Ілько		
354(72)	Самсогин Валентин Андрійович		
355(73)	Сокальський Іван Васильович		
356(74)	Соколан Корній Семенович		
357(75)	Сохацький Василь Феофанович	УСДРП	
358(76)	Стахів Роман Данилович		
359(77)	Сулизь Панас Харитонович	УСДРП	Конотоп
360(78)	Табурлянський Терентій		
361(79)	Тернюк Григорій Федорович		
362(80)	Тертичний Сава Мефодійович		«Арсенал», Київ
363(81)	Тимошенко Андрій		
364(82)	Тимошенко Данило Хомич		«Арсенал», Київ
365(83)	Ткаченко-Гордієнко Андрій		
366(84)	Томильченко Михайло Мінович		
367(85)	Тригубенко Іван Михайлович		
368(86)	Трохименко Павло Петрович		
369(87)	Фамошняк Григорій Федорович		
370(88)	Феденко Іван		
371(89)	Химиченко Петро Омелянович		
372(90)	Холод Павло Дементійович		
373(91)	Хоменко Павло Сильвестрович	УСДРП	

374(92)	Чеховський Антін	
375(93)	Чудинов Микола Степанович	УСДРП
376(94)	Чуприна Онуфрій Осипович	
377(95)	Шевченко Юлія	
378(96)	Шлейченко Авксентій	УПСР
379(97)	Шпирів Сергій Васильович	
380(98)	Шумицький Андрій Андрійович	УСДРП
381(99)	Юдченко Григорій Климович	
382(100)	Яценко-Жук Антін Іванович	

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ КОМІТЕТ

383(1)	Білецький Спиридон	
384(2)	Глібовський Юрій (Георгій)	
385(3)	Горемика-Крупчинський І. М.	
386(4)	Граждан Степан	
387(5)	Жуковський Олександр	УПСР
388(6)	Іванів Михайло	
389(7)	Капкан Юрій	
390(8)	Кедровський Володимир	
391(9)	Колос Сергій Григорович	УСДРП
392(10)	Кондратович Лука	
393(11)	Левицький Микола Григорович	
394(12)	Луценко Іван Митрофанович	УПСС
395(13)	Матяшевич Василь Федорович	
396(14)	Певний Аполлон	
397(15)	Петлюра Симон Васильович	УСДРП
398(16)	Павленко Віктор	
399(17)	Пилькевич Олександр	
400(18)	Письменний Степан	
401(19)	Полозов Михайло Миколайович	УПСР
402(20)	Поплавко Віктор	
403(21)	Потішко Василь Якович	УПСР
404(22)	Ровинський Дмитро Демидович	
405(23)	Селецький Федір Осипович	
406(24)	Скрипчинський Петро Васильович	
407(25)	Сливинський Олександр Володимирович	
408(26)	Чернявський Арсеній	

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

409(1)	Біднов Василь Олексійович	УПСФ	Катеринослав
410(2)	Біляшівський Микола Федотович	УПСР	Київська губ.
411(3)	Бочковський Леонард	УПСР	Полтавська губ.
412(4)	Василенко Олександр		Холмська губ.
413(5)	Ведибіда Петро		Подільська губ.
414(6)	Вікул Сергій	УСДРП	Петроград
415(7)	Вілінський Олександр		Київ
416(8)	Герасимів		Катеринославська губ.
417(9)	Голоскевич Григорій	УПСР	Петроград

418(10)	Григорій Никифор	УПСР	Подільська губ.
419(11)	Грушевська Марія	УТП	Київ
420(12)	Дежур-Журов Георгій		Таврія
421(13)	Дмиш Семен		Вінська губ.
422(14)	Драчук Давид		Вінська губ.
423(15)	Ерастів Степан		Київ
424(16)	Зайців Павло	УПСФ	Харківська губ.
425(17)	Калиненко Кирило	УСДРП	Харківська губ.
426(18)	Клепацький Павло	УТП	Херсонська губ.
427(19)	Ковальський Микола	УСДРП	Київ
428(20)	Кузьменко Микола Лаврентійович		Катеринославська губ.
429(21)	Кухаренко Микола		Волинська губ.
430(22)	Левитський Микола Васильович	УПСР	Кубань
431(23)	Любинський Микола Михайлович	УПСР	Подільська губ.
432(24)	Мазіренко Петро Іларіонович		Херсонська губ.
433(25)	Мандрика Микита Іванович		
434(26)	Матеюк Антін Васильович		Холмська губ.
435(27)	Матяш Роман		Полтавська губ.
436(28)	Мацько Денис		Київська губ.
437(29)	Микитенко Петро		Херсонська губ.
438(30)	Мірна Зінаїда		Київ
439(31)	Мірний Іван	УПСФ	Київ
440(32)	Мшанецький Петро	УПСР	Полтавська губ.
441(33)	Огородній Михайло	УСДРП	Полтавська губ.
442(34)	Одинець Гаврило	УПСР	Чернігівська губ.
443(35)	Онацький Євген	УПСР	Чернігівська губ.
444(36)	Павелко Василь	нац.-рев.	Ростов-на-Дону
445(37)	Паляничка Федосій		
446(38)	Пиляй Кирило		Полтавська губ.
447(39)	Підгірський Самійло	УПСФ	Волинська губ.
448(40)	Плохий Овсій		Київ
449(41)	Приходько Віктор	УПСР	Подільська губ.
450(42)	Прокопович С.		Харків
451(43)	Рубас Олексій		Харківська губ.
452(44)	Русова Софія		Київ
453(45)	Старицька-Черняхівська Людмила	УПСФ	Київ
454(46)	Стешенко Іван Матвійович		Київ
455(47)	Сторубель Федір Фомич		Катеринославська губ.
456(48)	Тимошенко Сергій Прокопович	УСДРП	Харків
457(49)	Тимченко Євген Костянтинович		Київська губ.
458(50)	Ткаченко Данило Федотович		Бессарабська губ.
459(51)	Тушкан Павло Федорович		Катеринославська губ.
460(52)	Ушкан Іван Опанасович		Харківська губ.
461(53)	Холодний Петро Іванович	УПСФ	Київ
462(54)	Христинчак Яким Гнатович	позап. соц.	Таврія
463(55)	Цибульський Кузьма		Київ
464(56)	Чопівський Іван Андріанович	УПСФ	Київ
465(57)	Шаповал Микита	УПСР	

466(58)	Шелухин Сергій	УПСФ	Херсонська губ.
467(59)	Шраг Ілля Людинович	УПСФ	Чернігівська губ.
468(60)	Шраг Микола	УПСР	Москва
469(61)	Яковлів Андрій	УПСФ	Київ

ВІД УКРАЇНСЬКИХ КОЛОНІЙ-ГРОМАД

470(62)	Григоренко Іван		
471(63)	Данченко Аркадій (Андрій?)		Архангельськ
472(64)	Дубрівний Олекс		Кронштадт
473(65)	Дяченко Євген		Гельсінгфорс
474(66)	Ковальський Андрій		Гельсінгфорс
475(67)	Костюшко Лука		Гельсінгфорс
476(68)	Крупський Олександр		Кронштадт
477(69)	Любинська Клавдія		Саратов

ПРОФЕСІЙНО-ПРОСВІТНЄ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

478(1)	Барановський Христофор Антонович		кооперативні організації
479(2)	Бойко Василь	УПСФ	студентські організації
480(3)	Крижанівський Федір	УТП	кооперативні організації
481(4)	Погорілко Павло		духовенство
482(5)	Пожарський Петро	УСДРП	кооперативні організації
483(6)	Полонський Андрій	УПСР	студентські організації
484(7)	Салтан Микола	УПСР	студентські організації
485(8)	Саливон*		студентські організації
486(9)	Севрюк Олександр	УПСР	студентські організації
487(10)	Степаненко Олександр		кооперативні організації
488(11)	Хотовицький Микола Олек.	УТП	кооперативні організації
489(12)	Чечель Микола Флорович	УПСР	студентські організації
490(13)	Бесараб Петро Кіндратович		учительські організації
491(14)	Власенко Іван Герасимович	позап. соц.	учительські організації
492(15)	Пашенко Олімпіяда Михайлівна		учительські організації
493(16)	Романюк Семен Миколайович		учительські організації
494(17)	Симашкевич Микола Васильович		учительські організації

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

495(1)	Базяк Ісаак	УПСР	
496(2)	Веселовський Сергій	УСДРП	
497(3)	Ісаєвич Дмитро	УПСР	
498(4)	Корж Кузьма	УПСР	
499(5)	Кушнір-Якименко Макар	УПСФ	
500(6)	Ніковський Андрій	УПСФ	
501(7)	Сквирський Володислав(?)		
502(8)	Ткаченко Михайло	УСДРП	
503(9)	Чикаленко Левко	УСДРП	
504(10)	Шульгин Олександр	УПСФ	

* Особи з правом дорадчого голосу

ПРЕДСТАВНИЦТВО НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ

505(1)	Абрамович Соломон		євр.
506(2)	Айзенштадт Мордух		
507(3)	Аласін	РПСР	рос.
508(4)	Александров Н.		
509(5)	Алексієв Степан	РПСР	рос.
510(6)	Альтер*	Бунд	євр.
511(7)	Аптекарь Лев Ілліч	РСДРП (м)	рос.
512(8)	Балабанов Михайло	РСДРП (м)	рос.
513(9)	Балаховський	сіон.	євр.
514(10)	Батраков		
515(11)	Безрадецький Олександр	кадет	рос.
516(12)	Бергельсон Давид		євр.
517(13)	Бердичевський Сергій		
518(14)	Білінін Олександр		
519(15)	Білоцерковський*	сіон.	євр.
520(16)	Бойченко Павло	РПСР	рос.
521(17)	Боцула		
522(18)	Брегман Йосиф		
523(19)	Булнер		
524(20)	Бутенко		
525(21)	Вайнштейн*	Бунд	євр.
526(22)	Вайсберг*	Бунд	євр.
527(23)	Василенко Костянтин	РСДРП (м)	рос.
528(24)	Вельвовський		
529(25)	Верле Готфрід	РПСР	рос.
530(26)	Вишневський Володислав		
531(27)	Віленський Марк		
532(28)	Вількенштейн*	нар. соц.	рос.
533(29)	Вірний Бенеш-Лейб		
534(30)	Волошин Василь		
535(31)	Ворожко Яків		
536(32)	Ганжа Р. І.	РСДРП (м)	рос.
537(33)	Гарбер Натан	Поалей-Ціон	євр.
538(34)	Гармашов Олексій		
539(35)	Гартинський Микола	РСДРП (м.-інт.)	рос.
540(36)	Гацкевич		
541(37)	Гаштецький	ПДЦ	пол.
542(38)	Гельман Мойсей		
543(39)	Гельфман Хаїм-Янкель (А. Літвак)	Бунд	євр.
544(40)	Гельфонс		
545(41)	Гендельман Яков	РТНСП	рос.
546(42)	Гербер Анна		
547(43)	Гершенгорн Олександр		
548(44)	Головин		
549(45)	Гольберг Хаїм		

550(46)	Гольдельман Соломон	Поалей-Ціон	євр.
551(47)	Гольц Павло		
552(48)	Грінберг Мойсей		
553(49)	Грінфельд Йона	сіон.	євр.
554(50)	Гуревич Григорій	РПСР	рос.
555(51)	Гутман*		євр.
556(52)	Дешевий Михайло	РПСР	рос.
557(53)	Друганов		
558(54)	Дурач Теодор		пол.
559(55)	Духоний Бенціон		євр.
560(56)	Душкан*	Бунд	євр.
561(57)	Ейдельман		
562(58)	Жарко		
563(59)	Зайцев Лев	кадет	рос.
564(60)	Зайченко		
565(61)	Залужний Олексій		
566(62)	Заславська-Круповецька Г.		
567(63)	Збараський Ананій	РПСР	рос.
568(64)	Зільберфарб Мойсей	ОЄСРП	євр.
569(65)	Золотарьов Олександр	Бунд	євр.
570(66)	Івинський Генріх		
571(67)	Іоселевич Матвій	кадет	рос.
572(68)	Каганова Еля		євр.
573(69)	Камінний		
574(70)	Карпенко Олексій		
575(71)	Кістер Юрій	нар. соц.	рос.
576(72)	Коган Михайло		
577(73)	Козачок Анатолій	РПСР	рос.
578(74)	Коломієць Янкель		
579(75)	Колтун Мойсей-Давид	Бунд	євр.
580(76)	Корнгольд Станіслав*	Поалей-Ціон	євр.
581(77)	Косинський Володимир	кадет	рос.
582(78)	Крупнов Семен	кадет	рос.
583(79)	Кулак Вікентій	РТНСП	рос.
584(80)	Лагунов Борис	РПСР	рос.
585(81)	Лагунов Соломон	РПСР	рос.
586(82)	Левин Микола		
587(83)	Левіт		
588(84)	Левітський Валерій	кадет	рос.
589(85)	Лещинський Яків	ОЄСРП	євр.
590(86)	Лисенко		
591(87)	Лібензон Ілля		
592(88)	Лукашевич Кіндрат		
593(89)	Маршак Яків		
594(90)	Матушевський Вітольд	ППС	пол.
595(91)	Маховер Іона	сіон.	євр.
596(92)	Мейзлер Герман		євр.
597(93)	Мельник Ю.		

598(94)	Мендель Яків		
599(95)	Менчиковський Фелікс	Поалей-Ціон	євр.
600(96)	Моржеєвський Болеслав		
601(97)	Морозов Василь Якович	РСДРП (м)	
602(98)	Назаренко		
603(99)	Новицький Віктор		
604(100)	Нусінов Абрум		
605(101)	Окольський		
606(102)	Оснес Ісаак		
607(103)	Островський Зельман		
608(104)	Перенада		
609(105)	Перченко Вульф		
610(106)	Питько		
611(107)	Піскун		
612(108)	Пліс Никифор	РСДРП (м)	рос.
613(109)	Рабинович Лідія		
614(110)	Рабкін Нохим		
615(111)	Радбиль Юхим	ОЄСРП	євр.
616(112)	Рафес Мойсей	Бунд	євр.
617(113)	Ревзіна Віра	РПСР	рос.
618(114)	Ревуцький Аврам	Поалей-Ціон	євр.
619(115)	Рожанський Олекс.		
620(116)	Розенштейн Мойсей	сіон.	євр.
621(117)	Ролик		
622(118)	Рубінов Лейб		
623(119)	Рудкевич Ян		
624(120)	Рудницький Валеріан	ПДЦ	пол.
625(121)	Сапожников Авраам		
626(122)	Симоновський		
627(123)	Сиркін Наум	сіон.	євр.
628(124)	Скловський Йосип	РПСР	рос.
629(125)	Скринников Олександр	РСДРП (м)	рос.
630(126)	Смачевський	ПДЦ	пол.
631(127)	Смирнов Василь	РСДРП (м)	рос.
632(128)	Соколов Олександр		
633(129)	Соловей Яків	Бунд	євр.
634(130)	Соробков		
635(131)	Стерлін Лев	Поалей-Ціон	євр.
636(132)	Сторчевський*		
637(133)	Тільман Гафт		
638(134)	Толпін Яків Гершович		
639(135)	Трахтенберг		
640(136)	Тржецяк	ПДЦ	пол.
641(137)	Тьомкін Айзик	Бунд	євр.
642(138)	Фіалек Іпполит	РСДРП (б)	рос.
643(139)	Фінкельштейн Соломон Григорович		
644(140)	Фішер*	сіон.	євр.
645(141)	Фомічов Іван	РПСР	рос.

646(142)	Фрідковський		
647(143)	Фрідман Ісаак		
648(144)	Фухс Сара	Бунд	євр.
649(145)	Хашцеватський Мойсей		
650(146)	Цірон Лев Якович		
651(147)	Ціхонь Роман		
652(148)	Шальман Йосип	сіон.	євр.
653(149)	Шапіра Мейер		
654(150)	Шведов Пилип		
655(151)	Шлейфер Давид		
656(152)	Шрага Лейб Симонович		

**ЧЛЕНИ ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ,
ОБРАНІ ВІД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ,
ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ТА РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ
І ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ**

1.	Аверин Василь	Катеринославський*	№ 9 — РСДРП(б)
2.	Адріанов Володимир	Румунський фронт	№ 3 — с.-р. і Рада сел. деп.
3.	Алексєєв Микола	Харківський	№ 5 — «Земля і воля», лів.с.-р. та укр. с.-р.
4.	Алексєєвський Володимир	Румунський фронт	№ 3
5.	Алясов Микола	Таврійський	№ 5 — с.-р. і Рада сел. деп.
6.	Асмолов Володимир	Херсонський	№ 4 — Рада сел. деп., с.-р., укр. с.-р. і євр. соц. роб. партії
7.	Бакута Василь	Таврійський	№ 5
8.	Бачинський Сергій	Катеринославський	№ 5 — сел. спілки, крест. союза
9.	Березняк Саватій	Південно-Західний фронт	№ 3 — укр. с.-р.
10.	Богданов Микола	Таврійський	№ 3
11.	Бондар Петро	Таврійський	№ 5
12.	Бонцаревич Антон	Херсонський	№ 4
13.	Бош Євгенія	Чернігівський	№ 9 — РСДРП(б)
14.	Брешко-Брешковська Катерина	Чернігівський	№ 1 — с.-р.
15.	Бунаков (Фундаминський) Ілля	Чорноморський флот	с.-р.
16.	Веліхов Лев	Херсонський	№ 5 — к. д.
17.	Вехтев Данило	Херсонський	№ 4
18.	Винниченко Володимир	Київський	№ 1 — укр. с.-р. сел. спілки, укр. с.-д.
19.	Ворошилов Климентій	Катеринославський	№ 9
20.	Гаврилюк Ілля	Херсонський	№ 4
21.	Галаган Нестор	Полтавський	№ 8 — сел. спілки та укр. с.-р.
22.	Гвозди́ковський Микола	Катеринославський	№ 3 — «Земля і воля», с.-р. і Рада сел. деп.
23.	Глевенко Кіндрат	Херсонський	№ 4

* Третій і четвертий стовпці — вказівка на виборчий округ та на списки, за якими обиралися члени зборів.

24.	Голубович Всеволод	Херсонський	№ 4
25.	Гордієвський Михайло	Херсонський	№ 4
26.	Грузенберг Оскар	Херсонський	№ 10 — євр. нац. блок
27.	Грушевський Михайло	Київський	№ 1
28.	Данський Федір	Південно-Західний фронт	№ 1 — с.-р. і Рада сел. деп.
29.	Детлаф Антон	Південно-Західний фронт	№ 1
30.	Диканський Григорій	Південно-Західний фронт	№ 1
31.	Долгов Олександр	Південно-Західний фронт	№ 3
32.	Донченко Сергій	Київський	№ 1
33.	Дяконов Василь	Харківський	№ 5
34.	Єремчук Григорій	Херсонський	№ 4
34а.	Єрофеев Василь	Румунський фронт	№ 3
35.	Зак Самуїл	Таврійський	№ 5
36.	Івченко Михайло	Полтавський	№ 8
37.	Ільченко Олександр	Київський	№ 1
38.	Карелін Володимир	Харківський	№ 5
39.	Карпенко Єлисей	Катеринославський	№ 5
40.	Качинський-Орешин Володимир	Харківський	№ 5
41.	Ковалів Лев	Полтавський	№ 17 — укр. с.-р. і укр. с.-д.
42.	Ковалевський Микола	Полтавський	№ 8
43.	Коваленко Данило	Полтавський	№ 8
44.	Коваленський Іполит	Чернігівський	№ 10 — укр. с.-р. і сел. спілка
45.	Ковбаса Тит	Чернігівський	№ 10
46.	Коковихін Михайло	Південно-Західний фронт	№ 4 — РСДРП(б)
47.	Корж Кузьма	Катеринославський	№ 5
48.	Костенецький Василь	Чернігівський	№ 10
49.	Котик Євген	Київський	№ 1
50.	Котлін Петро	Румунський фронт	№ 3
51.	Кравченко Іван	Харківський	№ 5
52.	Краковецький Аркадій	Румунський фронт	№ 3
53.	Криленко Микола	Румунський фронт	№ 6 — РСДРП(б)
54.	Кузьменко Андрій	Чернігівський	№ 10
55.	Куличенко Яків	Полтавський	№ 8
56.	Куцяк (Чалий) Петро	Південно-Західний фронт	№ 3
57.	Лашевич Михайло	Південно-Західний фронт	№ 4
58.	Лашкевич Вячеслав	Чернігівський	№ 10
59.	Левенберг Едуард	Південно-Західний фронт	№ 1 — с.-р. і Рада сел. деп.
60.	Лішев Микола	Південно-Західний фронт	№ 1
61.	Лордкіпанідзе Іван	Румунський фронт	№ 3
62.	Лутовинов Іван	Катеринославський	№ 9
63.	Львович Давид	Херсонський	№ 4
64.	Мандрика Микола	Київський	№ 1
65.	Марков Сергій	Румунський фронт	№ 3
66.	Марченков Микола	Південно-Західний фронт	№ 4
67.	Михайличенко Гнат	Харківський	№ 5
68.	Мицюк Іван	Катеринославський	№ 5

69.	Мостовенко Павло	Румунський фронт	№ 6
70.	Мотора Федор	Чернігівський	№ 9
71.	Муранов Матвій	Харківський	№ 3 — РСДРП(б)
72.	Нікотін Володимир	Південно-Західний фронт	№ 1
73.	Овчаренко Андрій	Харківський	№ 5
74.	Одинець Гаврило	Чернігівський	№ 10
75.	Петлюра Симон	Румунський фронт	№ 1 — укр. соц. орг-ції
76.	Петренко Назарій	Полтавський	№ 8
77.	Петровський Григорій	Катеринославський	№ 9
78.	Пирхавка Григорій	Київський	№ 1
79.	Пісначевський Віктор	Румунський фронт	№ 1
80.	Полозов Михайло	Полтавський	№ 17 — укр. с.-р. і с.-р.
81.	Полоцький Олександр	Полтавський	№ 8
82.	Попов Іван	Таврійський	№ 5
83.	Попов Микола	Харківський	№ 5
84.	Попов Семен	Катеринославський	№ 3
85.	Порш Микола	Київський	№ 1
86.	Присяжнюк Василь	Київський	№ 1
87.	Пятаков Георгій	Чернігівський	№ 9
88.	Пятаков Леонід	Південно-Західний фронт	№ 4
89.	Радомський Олександр	Катеринославський	№ 5
90.	Риндич Адріан	Чернігівський	№ 9
91.	Ріхтер Володимир	Херсонський	№ 4
92.	Розенблюм (Фирсов) Дмитро	Катеринославський	№ 3
93.	Розмирович Олена	Південно-Західний фронт	№ 4
94.	Романенко Іван	Катеринославський	№ 5
95.	Росін Андрій	Катеринославський	№ 5
96.	Рохманюк Василь	Київський	№ 1
97.	Рязанов (Гольдендах) Давид	Румунський фронт	№ 6 — РСДРП(б)
98.	Саєнко Микола	Чернігівський	№ 10
99.	Святицький Микола	Харківський	№ 5
100.	Севрюк Олександр	Київський	№ 1
101.	Семеняга Тиміш	Полтавський	№ 8
102.	Сергєєв (Артем) Федір	Харківський	№ 3 — РСДРП(б)
103.	Северов-Одоевський Опанас	Харківський	№ 5
104.	Сиркін Наум	Київський	№ 2 — євр. нац. комітет
105.	Соколов Борис	Південно-Західний фронт	№ 1
106.	Солерс Борис	Румунський фронт	№ 6
107.	Сочева Олександр	Катеринославський	№ 3
108.	Стасюк Микола	Київський	№ 1
109.	Стенька Яків	Полтавський	№ 8
110.	Степаненко Аркадій Сергійович	Полтавський	№ 8
111.	Степаненко Аркадій Степанович	Київський	№ 1
112.	Сторубель Федір	Катеринославський	Катеринославський
113.	Стрельцов Олександр	Харківський	№ 5
114.	Строменко Василь	Катеринославський	№ 5

115.	Сургай Павло	Катеринославський	№ 5
116.	Сургучев Дмитро	Південно-Західний фронт	№ 1
117.	Терлецький Євген	Полтавський	№ 17
118.	Терниченко Аристарх	Румунський фронт	№ 1
119.	Ткаченко Михайло	Київський	№ 1
120.	Тришевський Петро	Херсонський	№ 4
121.	Тройчук Яків	Херсонський	№ 4
122.	Трояновський Олександр	Південно-Західний фронт	№ 2 — РСДРП(б)
123.	Трубачов Петро	Південно-Західний фронт	№ 4
124.	Феофілактов Олексій	Херсонський	№ 4
125.	Філіповський Василь	Південно-Західний фронт	№ 1
126.	Химерик Василь	Київський	№ 1
127.	Хомутовський Андрій	Київський	№ 1
128.	Чехівський Володимир	Херсонський	№ 8
129.	Чечель Микола	Київський	№ 1
130.	Чудновський Григорій	Південно-Західний фронт	№ 4
131.	Шаповал Микита	Чернігівський	№ 10
132.	Швець Федір	Київський	№ 1
133.	Шкорбатов Микола	Харківський	№ 5
134.	Шмельов Микола	Румунський фронт	№ 3 — с.-р. і Рада сел. деп.
135.	Шраг Микола	Чернігівський	№ 10
136.	Юрицин Сергій	Херсонський	№ 4
137.	Янко Олександр	Полтавський	№ 8

**КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ,
ОБРАНИЙ ПЕРШИМИ ЗАГАЛЬНИМИ ЗБОРАМИ УЦР 8 КВІТНЯ 1917 Р.**

ГОЛОВА

Грушевський Михайло

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВИ

Винниченко Володимир

Єфремов Сергій

ЧЛЕНИ

Барановський Христофор

Бойко Василь

Веселовський Сергій

Запорожець

Коваль Володимир

Колосів (Колос) Сергій

Крижанівський Федір

Мірна Зінаїда

Ніковський Андрій

(заступник — Шульгин Олександр)

Одинець Гаврило

О'Коннор-Вілінська Валерія

Прокопович В'ячеслав

Садовський Валентин

Старицька-Черняхівська Людмила

Стасюк Микола

Христюк Павло

Чикаленко Левко

**СПИСОК ЧЛЕНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ,
ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ В РОБОТІ МАЛОЇ РАДИ
З ЧЕРВНЯ 1917 р. ДО КВІТНЯ 1918 р.**

ПРЕЗИДІЯ

Голова

1. Грушевський Михайло*

Товариші (заступники) голови

2.	Веселовський Сергій*	УСДРП**
3.	Крижанівський Федір*	УТП
4.	Ніковський Андрій*	УПСР
5.	Онацький Євген*	УПСР
6.	Степаненко Аркадій (з 1.11.1918 р.)*	УПСР
7.	Шраг Микола*	УПСР

Секретарі

8.	Левченко Яків*	УСДРП
9.	Постоловський Антін*	УПСР
10.	Чечель Микола*	УПСР
11.	Чикаленко Левко*	УСДРП

ЧЛЕНИ

12.	Авдієнко Михайло	УСДРП
13.	Аптекарь Лев	РСДРП (м)
14.	Бабич Борис	УСДРП
15.	Баклажаненко	УПСР
16.	Балабанов Михайло*	РСДРП (м)
17.	Бачинський Сергій	УПСР
18.	Березняк Саватій*	УПСР
19.	Блонський Пантелеймон	УПСР
20.	Бойко Василь*	УПСФ
21.	Бухша Кіндрат	УПСР
22.	Василенко Костянтин	РСДРП (м)
23.	Верле Готфрід	РПСР
24.	Винниченко Володимир*	УСДРП
25.	Висоцький Зиновій	УСДРП
26.	Вротновський-Сивошопка Кость	УТП
27.	Гавришук	
28.	Галаган Микола	УСДРП
29.	Гермайзе Осип*	УСДРП
30.	Гіндес М.	сіон.
31.	Голубович Всеволод*	УПСР
32.	Гольдельман Соломон	Поалей-Ціон

* Члени Малої Ради, які брали участь у голосуванні IV Універсалу.

** Третій стовпець — вказівка на партійність.

33.	Гольденвейзер	ЄНП
34.	Гольдштейн	Поалей-Ціон
35.	Григорій Никифор*	УПСР
36.	Гутман Мойша	?
37.	Демерлій Павло	УПСР
38.	Димерський	УПСР
39.	Діденко Іван	УПСР
40.	Довгий Іван	УПСР
41.	Довженко Василь	УСДРП
42.	Доротов Олексій	РСДРП (м)
43.	Драгомирецький Антін	УСДРП
44.	Дубинський Пінхус*	ЄНП
45.	Душкан Мойша-Каїм	Бунд
46.	Єремій Михайло*	УСДРП
47.	Єфремов Сергій	УПСФ
48.	Зарубін Олександр	РПСР
49.	Затонський Володимир	РСДРП (б)
50.	Зільберфарб Мойсей	ОЄСРП
51.	Зозуля Яків*	УПСР
52.	Золотарьов Олександр	Бунд
53.	Івинський Генріх	ППС (лів.)
54.	Іоселевич Матвій	РКДП
55.	Ісаєвич Дмитро	УПСР
56.	Касяненко Євген*	УСДРП
57.	Качура Сергій*	УПСР
58.	Кекало Василь	позап. соц.
59.	Кизима Лука	УСДРП
60.	Кіяниця Максим	УПСР
61.	Ковалевський Микола*	УПСР
62.	Коваль Володимир	УТП
63.	Ковальський Микола	УСДРП
64.	Кононенко Костянтин*	РСДРП (м)
65.	Корж Кузьма*	УПСР
66.	Корнгольд Станіслав	Поалей-Ціон
67.	Корсак*	ППС
68.	Корчинський Михайло	УПСФ
69.	Красний Пінхас	ЄНСП
70.	Крупнов Семен	РКДП
71.	Куцяк Петро	УПСР
72.	Кушнір Макар*	УПСФ
73.	Левицький Микола	УСДРП
74.	Левицький М.	УПСР
75.	Левинський	ППС
76.	Липець	
77.	Лисичук Михайло	УСДРП
78.	Литваков М.	ОЄСРП
79.	Лібер Михайло*	Бунд
80.	Лотоцький Олександр	УПСФ
81.	Луценко Іван	УПС
82.	Любинський Микола	УПСР
83.	Любченко Панас	УПСР
84.	Маєвський Йосип	УПСР

85.	Манько Демид	УСДРП
86.	Мартос Борис*	УПСР
87.	Марцинюк Трохим	УПСР
88.	Масюк Олександр	ППС (лів.)
89.	Матушевський Вітольд	УПСФ
90.	Матушевський Федір	
91.	Матюшенко	
92.	Мацієвич Кость	УСДРП
93.	Мельник Л.	УПСФ
94.	Менчковський Фелікс	Поалей-Ціон
95.	Мірний Іван	УСПФ
96.	Мшанецький	
97.	Неронович Євген	УСДРП
98.	Новаківський Ю.	ОЕСРП
99.	Огородній Михайло	УСДРП
100.	Одинець Гаврило*	УПСР
101.	Осадчий Тихон*	нар. соц.
102.	Павлов	РСДРП (м)
103.	Паночіні Сергій	нац.-револ.
104.	Панченко Михайло	УПСР
105.	Пісоцький Анатолій	УСДРП
106.	Плевако Петро	УПСР
107.	Пожарський Петро	УСДРП
108.	Поплашко Віктор	
109.	Порш Микола*	УСДРП
110.	Почептовський*	ПДЦ
111.	Прекул	
112.	Прокопович В'ячеслав	УПСФ
113.	Пугач Ісак	УПСР
114.	П'ятаков Юрій	РСДРП (б)
115.	Рафес Мойсей	Бунд
116.	Ревуцький Абрам	Поалей-Ціон
117.	Розенштейн Мойсей	сіон.
118.	Рудницький Валер'ян	ПДЦ
119.	Рябцов Євген	РПСР
120.	Садовський Валентин*	УСДРП
121.	Салтан Микола*	УПСР
122.	Сараджієв С.	РПСР
123.	Севрюк Олександр*	УПСР
124.	Сиркін (Нахман) Мойша	сіон.
125.	Скловський Йосип*	РПСР
126.	Скнар	УСДРП
127.	Слинко	нар. соц.
128.	Смирнов Василь	РСДРП (м)
129.	Сніжний	УТП
130.	Сорокін	сіон.
131.	Стасюк Микола*	УПСР
132.	Степаненко Олександр	УПСС
133.	Стешенко Іван	УСДРП
134.	Сухових Костянтин*	РПСР
135.	Таск Охрім	РСДРП (м)
136.	Терещук Матвій	УПСР

137.	Ткаченко Михайло*	УСДРП
138.	Тьомкін Айзик	Бунд
139.	Холодний Петро	УПСФ
140.	Христюк Павло*	УПСР
141.	Хургін Ісая	СЕРП
142.	Чайківський Олександр	б/п
143.	Чапківський Олександр	б/п
144.	Чижевський Дмитро*	РСДРП (м)
145.	Чопівський (Фещенко-Чопівський) Іван*	УПСФ
146.	Шаповал Микита*	УПСР
147.	Шац-Анін Макс	ОЄСРП
148.	Шехтман Йосип	сіон.
149.	Шульгін Олександр	УПСФ
150.	Юдін	нар. соц.
151.	Яковлів Андрій	УПСФ
152.	Янко Олександр	УПСР

**ПЕРШИЙ СКЛАД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ,
СТВОРЕНОГО ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ 15 ЧЕРВНЯ 1917 Р.**

Винниченко Володимир	Голова Генерального Секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ
Христюк Павло	Генеральний писар
Барановський Христофор	генеральний секретар фінансових справ
Єфремов Сергій	генеральний секретар міжнародних справ
Стасюк Микола	генеральний секретар продовольчих справ
Мартос Борис	генеральний секретар земельних справ
Петлюра Симон	генеральний секретар військових справ
Садовський Валентин	генеральний секретар судових справ
Стещенко Іван	генеральний секретар освіти

**СКЛАД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ,
ЗАТВЕРДЖЕНОГО ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ 15 ЛИПНЯ 1917 р.**

Винниченко Володимир	Голова Генерального Секретаріату, секретар внутрішніх справ
Христюк Павло	Генеральний писар
Мартос Борис	генеральний секретар земельних справ
Барановський Христофор	генеральний секретар фінансових справ
Садовський Валентин	генеральний секретар судових справ
Стещенко Іван	генеральний секретар освітніх справ
Стасюк Микола	генеральний секретар продовольчих справ
Петлюра Симон	генеральний секретар військових справ
Голубович Всеволод	генеральний секретар шляхів
Шульгін Олександр	генеральний секретар охорони прав національних меншостей
Зарубін Олександр	генеральний секретар пошт і телеграфів
Рафес Мойсей	генеральний контролер
Стебницький Петро	представник Генерального Секретаріату при Тимчасовому уряді

Примітка. Дві посади генеральних секретарів — праці та торгу і промисловості — залишилися вакантними.

**СКЛАД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ,
УХВАЛЕНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ 21 СЕРПНЯ 1917 Р.
І ЗАТВЕРДЖЕНИЙ ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ 1 ВЕРЕСНЯ 1917 Р.**

Винниченко Володимир	Голова Генерального Секретаріату, секретар внутрішніх справ
Лотоцький Олександр	Генеральний писар
Стещенко Іван	генеральний секретар освіти
Туган-Барановський Михайло	генеральний секретар фінансів
Савченко-Більський Михайло	генеральний секретар земельних справ
Мартос Борис	товариш генерального секретаря земельних справ
Шульгин Олександр	генеральний секретар міжнародних справ
Міцкевич Мечислав	товариш генерального секретаря міжнародних справ
Зільберфарб Мойсей	товариш генерального секретаря міжнародних справ
Зарубін Олександр	генеральний контролер
Стебницький Петро	комісар України при Тимчасовому уряді

**СКЛАД ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ,
РОЗШИРЕНИЙ ВІДПОВІДНО ДО УХВАЛИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
1 ЛИСТОПАДА 1917 Р.**

Винниченко Володимир	Голова Генерального Секретаріату,
Лотоцький Олександр	генеральний секретар внутрішніх справ
Туган-Барановський Михайло	Генеральний писар
Стещенко Іван	генеральний секретар фінансів
Савченко-Більський Михайло	генеральний секретар освіти
Шульгин Олександр	генеральний секретар земельних справ
Зільберфарб Мойсей	генеральний секретар міжнародних справ
Міцкевич Мечислав	товариш генерального секретаря міжнародних справ
Одинець Дмитро	товариш генерального секретаря міжнародних справ
Ковалевський Микола	товариш генерального секретаря міжнародних справ
Порш Микола	генеральний секретар продовольчих справ
Голубович Всеволод	генеральний секретар праці
Щенко Вадим	генеральний секретар справ торгівлі і промисловості
Зарубін Олександр	генеральний секретар шляхів
Петлюра Симон	генеральний секретар пошт і телеграфів
Ткаченко Михайло	генеральний комісар військових справ
Золотарьов Олександр	генеральний секретар справ судових
	генеральний контролер

**ПЕРШИЙ СКЛАД РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
11 СІЧНЯ 1918 Р.**

Винниченко Володимир	Голова Ради Народних Міністрів, міністр внутрішніх справ
Красковський Іван	товариш міністра внутрішніх справ
Карпинський Олександр	товариш міністра внутрішніх справ
Абрамович Леонід	товариш міністра внутрішніх справ
Шульгин Олександр	міністр закордонних справ
Порш Микола	міністр військових справ і праці
Жуковський Олександр	товариш міністра військових справ

Ткаченко Михайло
Ковалевський Микола
Єщенко Вадим
Шаповал Микита
Антонович Дмитро
Мазуренко Василь
Стещенко Іван
Холодний Петро
Голубович Всеволод
Одинець Дмитро
Мицкевич Мечислав
Зільберфарб Мойсей
Зарубін Олександр
Мірний Іван

міністр судових справ
міністр продовольчих справ
міністр шляхів
міністр пошт і телеграфу
міністр морських справ
в. о. міністра фінансів
міністр освіти
товариш міністра освіти
міністр торгу і промисловості
міністр великоруських справ
міністр польських справ
міністр жидівських справ
державний контролер
державний писар

**СКЛАД РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ,
ЗАТВЕРДЖЕНИЙ ДЕВ'ЯТИМИ ЗАГАЛЬНИМИ ЗБОРАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
18 СІЧНЯ 1918 Р.**

Голубович Всеволод
Ткаченко Михайло
Христюк Павло
Немолівський Іван
Перепелиця Степан
Сокович Євген
Ковалевський Микола
Григоріїв Никифор
Терниченко Аристарх
Антонович Дмитро

Голова Ради Народних Міністрів, міністр закордонних справ
міністр судових справ
міністр внутрішніх справ
міністр військових справ
міністр фінансів
міністр шляхів
міністр продовольчих справ
міністр освіти
міністр хліборобства
міністр морських справ

**СКЛАД РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ,
ЗАТВЕРДЖЕНИЙ МАЛОЮ РАДОЮ 24 БЕРЕЗНЯ 1918 Р.**

Голубович Всеволод
Любинський Микола
Ткаченко Михайло
Шелухин Сергій
Жуковський Олександр
Сокович Євген
Сидоренко Григорій
Ковалевський Микола
Коліух Дмитро
Перепелиця Степан
Прокопович В'ячеслав
Фещенко-Чопівський Іван
Михайлов Леонід
Христюк Павло

Голова Ради Народних Міністрів, міністр закордонних справ
керуючий міністерством закордонних справ
міністр внутрішніх справ
міністр судових справ
міністр військових справ, в. о. міністра морських справ
міністр шляхів
міністр пошт і телеграфів
міністр земельних справ і харчування
керуючий міністерством харчування
міністр фінансів
міністр освіти
міністр торгу і промисловості
керуючий міністерством праці
генеральний писар

**СКЛАД ДЕЛЕГАЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ,
ОБРАНОЇ 10 ТРАВНЯ 1917 Р. НА ЗАСІДАННІ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

Голова	Винниченко Володимир
Члени делегації	Єфремов Сергій Ковалевський Микола Сторубель Федір Одинець Гаврило Пилькевич Олександр Письменний Степан Чернявський Арсеній Сніжний І. Стенька Яків Барановський Христофор Мозженко

Примітка. До Петрограда 13 травня 1917 р. делегація відбула в дещо зміненому складі: В. Винниченко, С. Єфремов, М. Ковалевський, Г. Одинець, Д. Коробенко, І. Сніжний, С. Письменний, О. Пилькевич, Д. Ровинський.

**СКЛАД КОМІСІЇ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СТАТУТУ АУТОНОМІЇ УКРАЇНИ,
СТВОРЕНОЇ НА ЗАСІДАННІ П'ЯТИХ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
28 ЧЕРВНЯ 1917 Р.**

Від пленуму УЦР	Михайло Грушевський, Ілля Шраг, Микола Біляшівський, Осип Гермайзе, Михайло Огородній, Петро Пожарський
Від фракції соціалістів-революціонерів	Микола Шраг, Микола Чечель, Максим Кіяниця, Збаранський
Від фракції соціал-демократів	Сергій Вікул, Кирило Калиненко, Левко Чикаленко, Микола Ковальський
Від фракції соціалістів-федералістів	Сергій Єфремов, Олександр Шульгин, В'ячеслав Прокопович, Андрій Ніковський
Від фракції трудовиків	Марія Грушевська, І. Сніжний, Володимир Коваль, Кость Вротновський-Сивошапка
Від фракції націонал-революціонерів	Василь Павелко, Василь Химерик, Юрій Павловський, Микола Любинський

Примітка. На засіданні П'ятих Загальних зборів 23 червня було винесено ухвалу про те, щоб зазначена комісія мала «в складі 100 чоловік з представників української і інших, що живуть на Україні, національностей». Проте виявити дані про персональні поповнення комісії після 28 червня не вдалося.

**СКЛАД КОМІСІЇ, ССТВОРЕНОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ 26 ЛИПНЯ 1917 Р.,
ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ ПРОВОКАЦІЇ, ВЧИНЕНОЇ КІРАСИРСЬКИМ ПОЛКОМ
ПРОТИ УКРАЇНІЗОВАНОГО ПОЛКУ ім. Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Голова	Костянтин Сухових
Члени	Олексій Доротов, Микола Порш, Микола Ковальський, Валер'ян Рудницький, Михайло Панченко, Трохим Марцинюк.

Примітка. До складу комісії мало увійти четверо представників київських громадських організацій.

**ДЕЛЕГАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕТРАЛЬНОЇ РАДИ
НА ДЕМОКРАТИЧНУ НАРАДУ ДО ПЕТРОГРАДА,
ОБРАНА 9 ВЕРЕСНЯ 1917 Р.**

Борис Бабич, Саватій Березняк, Кость Величко, Сергій Вікул, Іван Довгий, Василь Довженко, Дмитро Ісаєвич, Петро Куцяк, Микола Порш, Михайло Ткаченко, Павло Христюк, Микола Чечель, Микита Шаповал

**СКЛАД КРАЙОВОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ,
СТВОРЕНОГО МАЛОЮ РАДОЮ НА СПІЛЬНОМУ ЗАСІДАННІ
З КИЇВСЬКИМИ РЕВОЛЮЦІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
25 ЖОВТНЯ 1917 Р.**

Михайло Ткаченко, Микола Порш, Олександр Севрюк, Микола Ковалевський, Андрій Ніковський, Федір Матушевський, Георгій П'ятаков, Микита Шаповал, Соломон Гольдельман, С. Сараджієв, Анатолій Пісоцький, Симон Петлюра, Микола Шумицький, Михайло Тележинський, Григорій Касяненко, Ісак Крейсберг, Володимир Затонський, Мойсей Рафес, Мойсей Зільберфарб

Примітка. Постановою про створення передбачалося, що до складу комітету повинні увійти член Київської ради солдатських депутатів та представники Харкова, Катеринослава, Одеси.

**КОМІСІЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ВНЕСЕНЬ,
СТВОРЕНА МАЛОЮ РАДОЮ 16 ЛИСТОПАДА 1917 Р.**

Лев Аптекар, Саватій Березняк, Микола Галаган, Генріх Івинський, Дмитро Ісаєвич, Микола Ковальський, Станіслав Корнгольн, Михайло Корчинський, Макар Кушнір, Микола Левицький, Олександр Лотоцький, Євген Неронович, Анатолій Пісоцький, Микола Салтан, Олександр Севрюк, Скар, Костянтин Сухових, Айзик Тьомкін, Микита Шаповал, Макс Шац-Анін, Юдін, Андрій Яковлів

Примітка. У повідомленні про створення комісії зазначалося, що згодом до її складу мають увійти представник сіоністів та два члени Президії УЦР.

**ОСОБЛИВИЙ КОМІТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ,
СТВОРЕНИЙ ПОСТАНОВОЮ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ 15 ГРУДНЯ 1917 Р.**

Микола Порш
Симон Петлюра
Вадим Єщенко

**ДЕЛЕГАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
НА МИРНИХ ПЕРЕГОВОРАХ У БЕРЕСТІ-ЛИТОВСЬКОМУ
(ГРУДЕНЬ 1917 Р. — ЛЮТИЙ 1918 Р.)**

Голова
Члени

Всеволод Голубович
Микола Левицький, Микола Любинський, Михайло Полозов,
Олександр Севрюк

Примітка. 15 січня 1918 р. склад комісії був дещо змінений: голова — Олександр Севрюк, члени — Микола Любинський, Микола Левицький, радник — Сергій Остапенко. Саме цим складом делегації був підписаний Берестейський мирний договір 27 січня (9 лютого) 1918 р.

1917

- 27 лютого. Петроград. Повалення самодержавства в Росії. Перемога Лютневої демократичної революції. Створення Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів.
- 28 лютого. Перші повідомлення про революційні події у Петрограді надійшли до міст України.
- 1—4 березня. Київ. Формування Ради об'єднаних громадських організацій, до рук виконкому якої перейшла влада в місті.
- 2 березня. Петроград. Відозва петроградського Тимчасового українського революційного комітету «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів у Петрограді» з закликом спрямувати енергію «на шлях завоювання власних національно-політичних прав, зафарбити її революційні виступи свідомістю власних національних інтересів».
- Створення Тимчасового уряду Росії, до складу якого увійшли Г. Львов (голова), П. Мілюков, О. Гучков, М. Некрасов, О. Коновалов, М. Терещенко, О. Мануйлов, В. Львов, О. Шингарьов, О. Керенський, І. Годнев, Ф. Родичев.
- 2—10 березня. Створення рад робітничих і селянських депутатів в промислових центрах України.
- 3—5 березня. Ліквідація органів царської влади в Україні.
- 3—7 березня. Київ. Утворення Української Центральної Ради — представницького органу київських громадських організацій.
- 7 березня. Київ. Обрання проводу Української Центральної Ради: голова — М. Грушевський, заступники голови — Д. Антонович, Д. Дорошенко, Ф. Крижанівський.
- 9 березня. Київ. Перше запроTOCOLьоване засідання УЦР, винесено низку ухвал з організаційних та кадрових питань, зокрема визначено кандидатури у гласні губернської земської управи, міської думи, звільнено Д. Дорошенка від обов'язків другого заступника голови УЦР.
- Перша відозва УЦР до українського народу.
- Утворення Центрального Українського кооперативного комітету.
- Утворення солдатами й офіцерами-українцями Тимчасової військової ради (голова — полк. Глинський).
- 12 березня. Петроград. Українська маніфестація, в якій брало участь близько 20 тис. осіб під жовто-блакитними прапорами.
- 13 березня. Київ. Повернення М. Грушевського в Україну із заслання.
- 14—16 березня. Київ. Перший кооперативний з'їзд Київщини — один із перших публічних проявів українського національно-визвольного руху. Почесним головою з'їзду був обраний М. Грушевський, головою — Х. Барановський, секретарем — П. Христюк. З'їзд ухвалив резолюцію про територіальну автономію України в складі демократично-федеративної республіки Росії, постанови про публічне застосування української мови, звільнення полонених-галичан, вивезених до Росії.
- 15 березня. Київ. Засідання УЦР, на якому вперше головував М. Грушевський. Обрано заступником голови УЦР В. Науменка, обговорено план проведення української маніфестації.
- 19 березня. Київ. Самостійна маніфестація українських громадсько-політичних сил, в якій брало участь 100 тис. осіб, український багатотисячний мітинг на Софіївському майдані, який ухвалив резолюцію про національно-територіальну автономію України.
- 25 березня. Київ. Початок видання газети «Нова рада». Головний редактор А. Ніковський. Перше число газети містило програмну статтю М. Грушевського «Велика хвиля» та відозву Ради ТУП.
- 25—26 березня. Київ. З'їзд Товариства українських поступовців, який висловився за здобуття Україною автономії, перейменував ТУП на Союз українських автономістів-федералістів. Головою союзу

обрано С. Єфремова, заступниками голови — В. Леонтовича та А. Ніковського, членами Тимчасового ЦК союзу — В. Біднова, Д. Дорошенка, С. Єрастова, Ф. Матушевського, В. Прокоповича, О. Шульгина.

- 4—5 квітня. Київ. Установчий з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів. З'їзд висловився за негайне здійснення національно-територіальної автономії України, аграрну реформу, підтримку Тимчасового уряду настільки, наскільки він захищатиме інтереси трудового народу. Тимчасовий Центральний комітет партії: М. Ковалевський, Л. Бочковський, Л. Ковалів, К. Корж, В. Залізняк, В. Ігнатенко, І. Маєвський, П. Христюк, О. Шлейченко.
- 4—6 квітня. Київ. Конференція Української соціал-демократичної робітничої партії, яка винесла резолюції про автономію України, про ставлення до Тимчасового уряду та війни, про блоки з іншими партіями, про участь в Українській Центральній Раді.
- 5—6 квітня. Київ. Український педагогічний з'їзд, в якому взяло участь 500 педагогів початкових, середніх та вищих навчальних закладів України. З'їзд висловився за українізацію освіти, утворив Головну Українську шкільну раду.
- 6—7 квітня. Київ. Нарада Української радикально-демократичної партії, що відновила свою діяльність. Створення Тимчасового ЦК партії: В. Біднов, Д. Дорошенко, С. Єфремов, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, О. Шульгин, С. Єрастов та ін.
- 6—7 квітня. Київ. З'їзд діячів українського села утворив з метою здійснення національно-територіальної автономії України та проведення аграрної реформи Українську селянську спілку. Тимчасовий комітет спілки: голова — М. Стасюк, члени — Т. Осадчий, А. Сербиненко, В. Коваль, О. Сніжний.
- 6—8 квітня. Київ. Всеукраїнський національний конгрес, в якому взяло участь 900 (за деякими джерелами — 700 та 1500) представників різних українських політичних, громадських, культурних, професійних організацій. Конгрес визнав, що «тільки національно-територіальна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі», обрав новий склад УЦР із 118 осіб.
- 18 квітня. Київ. Святкування 1 Травня. На Сирці з ініціативи Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка відбулося українське військове свято, в якому брали участь солдати, що оголосили себе Першим українським полком ім. Б. Хмельницького.
- 26 квітня. Київ. Звернення Українського генерального військового комітету до військового міністра Росії з проханням почати формування української дивізії на базі запасних дивізій армії, повідомити війська про утворення УГВК, скласти списки українців у військових частинах.
- 26 квітня. Одеса. Установчі збори Одеської Української військової ради, яка охоплювала діяльність вояків-українців Одеського військового округу, Чорноморського флоту і Румунського фронту. Голова ради — І. Луценко.
- 27—28 квітня. Київ. Губернський з'їзд Селянської спілки. Ухвалено наказ делегатам на Всеросійський селянський з'їзд з вимогами автономії України, федеративного устрою Росії, скликання українського сейму.
- 5 травня. Петроград. Створення першого коаліційного Тимчасового уряду: Г. Львов (міністр-голова), О. Керенський, П. Переверзев, М. Терещенко, М. Некрасов, О. Коновалов, О. Мануйлов, О. Шингарьов, В. Чернов, І. Церетелі, М. Скобелев, О. Пешехонов, Д. Шаховський, В. Львов, І. Годнев.
- 5—8 травня. Київ. І Всеукраїнський військовий з'їзд, який висловився за негайне «оголошення принципу національно-територіальної автономії України», українізацію армії, майбутнє (після закінчення війни) перетворення її на народну міліцію. До Українського генерального військового комітету з'їзд обрав: С. Петлюру (голова), І. Луценка, В. Винниченка, В. Павленка, О. Пилькевича, М. Полоза, С. Письменного, М. Іванова, І. Горілик-Крупчинського, А. Чернявського, Д. Ровинського, А. Певного, Ю. Капкана, М. Міхновського, Ф. Селецького, С. Граждана, В. Поплавка, В. Потішка.
- 16—21 травня. Петроград. Переговори української делегації з урядовими структурами Росії та головою Петроградської Ради робітничих і селянських депутатів про автономію України. Уряд негативно відреагував на вимоги українців.
- 19 травня. Київ. Візит до міста військового міністра Росії О. Керенського. Зустріч О. Керенського з провідними діячами УЦР, які поставили перед міністром питання про автономію України.

- 20—22 травня. Проведення у містах і селах України громадсько-політичних заходів (збори, мітинги, концерти), пов'язаних із збиранням коштів до Українського національного фонду.
- 22—24 травня. Катеринослав. Український губернський з'їзд, який висловився за впровадження автономії України та федеративно-республіканського устрою, обрав губернську Українську раду (голова — Шкамарда, заступник — В. Біднов) та членів УЦР від Катеринославської губернії.
- 28 травня—2 червня. Київ. I Всеукраїнський селянський з'їзд. 2200 делегатів з'їзду підтримали політику УЦР на здобуття автономії України. З'їзд обрав Центральний комітет Української селянської спілки (голова — М. Ковалевський, товариші голови — М. Стасюк та Т. Осадчий, секретар — П. Христюк, члени — В. Винниченко, І. Пугач, Б. Мартос, А. Лівіцький, Арк. Степаненко, І. Діденко, А. Заливчий, В. Матюшенко, Б. Бабич, З. Висоцький, М. Гаркуша) та Всеукраїнську раду селянських депутатів у складі 133 депутатів, яка була кооптована до УЦР.
- 3—7 червня. Київ. Конференція УПСР розглянула питання: національне, аграрне, про ставлення до Тимчасового уряду та тактику партії в УЦР. Конференція виявила помітні розходження між фракційними групами «лівобережців» та «правобережців».
- 5—10 червня. Київ. II Всеукраїнський військовий з'їзд. 2308 делегатів з'їзду засудили політику Тимчасового уряду щодо України, запропонували УЦР більше до уряду не звертатися і «негайно приступити до твердої організації краю.., цебто до фактичного переведення в життя підвалин автономного ладу», розглянули питання про хід українізації в армії, про землю, піднесено зустріли I Універсал УЦР. З'їзд доповнив УГВК десятьма новими членами: ген. Л. Кондратовим, Матяшевичем, О. Жуковським, О. Сливинським, С. Білецьким, М. Левицьким, П. Скрипчинським, Г. Глібовським, В. Кедровським, С. Колосом.
- З'їзд обрав Всеукраїнську раду військових депутатів (132 депутати), яка була кооптована до УЦР 11 червня.
- 8—10 червня. Чернігів. Український губернський національний з'їзд.
- 10 червня. Київ. Ухвалення УЦР I Універсалу.
- 15 червня. Київ. Створення Комітетом УЦР Генерального Секретаріату.
- 16 червня. Петроград. Офіційна відозва Тимчасового уряду до українського народу, в якій відзначалося, що уряд вважає своїм обов'язком прийти до згоди з громадськими демократичними організаціями України щодо перехідних заходів, які забезпечать права українського народу, але повна перебудова державного механізму Росії неможлива під час війни.
- 17 червня. Київ. Український губернський національний з'їзд підтримав I Універсал УЦР, визнав її вищим краєвим органом влади, обрав губернську українську раду.
- 20 червня—1 липня. Київ. П'яті Загальні збори УЦР.
- 23—26 червня. Київ. Створено Президію УЦР.
- 22—24 червня. Київ. I сесія Всеукраїнської ради селянських депутатів підтримала I Універсал УЦР, закликала українське селянство до об'єднання навколо УЦР.
- 26 червня. Київ. Декларація Генерального Секретаріату, в якій визначався його статут, структура, завдання і обов'язки.
- 27 червня. Київ. Конференція Української радикально-демократичної партії розглянула питання про реорганізацію Росії у федеративну державу, про аграрні перетворення, змінила назву партії на Українську партію соціалістів-федералістів.
- 29 червня. Лубни. Установчий з'їзд Української демократичної хліборобської партії. Програма партії базувалася на гаслах суверенітету українського народу, приватної власності як основи господарської діяльності, парцелізації та викупу володінь великих землевласників для задоволення потреб маломаетних. Провід партії: В. і С. Шемети, Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський.
- 3 липня. Петроград. Постанова Тимчасового уряду про визнання Генерального Секретаріату вищим виконавчим органом в Україні.
- 3 липня. Київ. Ухвалення II Універсалу УЦР.
- 4—6 липня. Київ. Збройний виступ полуботківців.

- 11 липня. Київ. Урочисте засідання Малої Ради, в якому вперше брали участь представники національних меншин.
- 11—14 липня. Київ. Український робітничий з'їзд, який висловився за підтримку робітничим класом УЦР та Генерального Секретаріату, ухвалив резолюцію про здійснення автономії України, обрав Всеукраїнську раду робітничих депутатів з 100 депутатів. Президія Ради: М. Порш, В. Довженко, Й. Масевський.
- 15—19 липня. Київ. II Всеукраїнський з'їзд УПСР обговорив аграрне та національне питання, затвердив програму партії, обрав ЦК: І. Базяк, Д. Ісаєвич, І. Коваленко, М. Ковалевський (голова), К. Корж, С. Лимар, М. Панченко, І. Пугач, А. Полонський, О. Севрюк, О. Шлейченко, М. Шраг, М. Чечель і М. Полоз.
- 16 липня. Київ. Затвердження Статуту Генерального Секретаріату.
- 24 липня. Петроград. Створення О. Керенським, якого було призначено 7 липня міністром-головою, другого коаліційного Тимчасового уряду. До складу нового кабінету міністрів увійшли: О. Керенський, М. Некрасов, М. Авксентьев, М. Терещенко, О. Зарудний, С. Ольденбург, С. Прокопович, В. Чернов, О. Нікітін, М. Скобелев, О. Пешехонов, І. Єфремов, П. Юренев, О. Карташов, Ф. Кокошкін.
- 26 липня. Київ. Збройна провокація проти Українського полку ім. Б. Хмельницького на ст. Пост-Волинський, вчинена кірасирським полком, у результаті якої було вбито 20 богданівців і багатьох поранено.
- 27 липня. Київ. З'їзд губернських комісарів України, який визнав верховенство влади Генерального Секретаріату.
- 4 серпня. Петроград. «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріату Тимчасового уряду на Україні», яка скасовувала умови, досягнуті на переговорах у Києві.
- 5—9 серпня. Київ. Шості Загальні збори УЦР.
- 10—12 серпня. Київ. II Всеукраїнський педагогічний з'їзд. Обговорено проблеми практичного здійснення українізації освіти, підтверджено рішення першого з'їзду про повну українізацію початкової школи та поступову і часткову середньої та вищої школи, визнано за потрібне створити у всіх селах «Просвіти», а в повітах — учительські українські спілки.
- 11—12 серпня. Київ. Засідання губернської ради селянських депутатів, на якому негативно оцінено урядову інструкцію Генеральному Секретаріату.
- 13 серпня. Київ. Відставка Генерального Секретаріату.
- 19 серпня. Київ. Український губернський національний з'їзд.
- 21 серпня. Київ. Затвердження УЦР нового складу Генерального Секретаріату.
- 25—30 серпня. Виступ генерала Л. Корнилова, спроба правих (консервативних) політичних сил встановити у країні військову диктатуру. Ліквідація виступу.
- 28 серпня. Київ. Створення за ініціативою УЦР Особливого комітету охорони революції у складі Генерального Секретаріату, комісара Тимчасового уряду при КВО, командувача військ КВО, комісара Тимчасового уряду м. Києва, київського міського голови, начальника міської міліції, голів виконкомів рад робітничих і селянських депутатів, представників політичних партій.
- 1 вересня. Петроград. Затвердження Тимчасовим урядом складу Генерального Секретаріату.
- 2—5 вересня. Київ. Друга сесія Всеукраїнської ради селянських депутатів.
- 8—10 вересня. Катеринослав. Крайова конференція УСДРП, в якій брали участь представники українських соціал-демократичних організацій Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній, а також Кубані та Кавказу.
- 8—15 вересня. Київ. З'їзд поневолених народів Росії. У з'їзді, проведеному з ініціативи УЦР, від тих народів, які виступали за реорганізацію Росії на федеративних засадах, брало участь 83 делегати з вирішальним і 6 з дорадчим голосом. Ухвалено постанови про федеративний устрій Росії, про загальнодержавну та крайові мови тощо, обрано постійну Раду народів.
- 9 вересня. Київ. Надзвичайне засідання Всеукраїнської ради військових депутатів, яке схвалило рішення про участь представників Ради у петроградській Демократичній нараді.
- 14 вересня. Київ. Відкриття I Всеукраїнського жіночого з'їзду.

- 25 вересня. Петроград. Створення третього коаліційного Тимчасового уряду: О. Керенський (міністр-голова), О. Коновалов, О. Нікітін, М. Терещенко, О. Верховський, Д. Вердеревський, К. Гвоздев, П. Малянтович, С. Прокопович, М. Бернацький, С. Салазкін, М. Кішкін, С. Смирнов, О. Карташов, Н. Ливеровський, С. Третьяков.
- 25 вересня. Київ. Візит французького консула генерала Табуї до Генерального Секретаріату.
- 29 вересня. Київ. Декларація Генерального Секретаріату з визначенням характеру української державності.
- 30 вересня—3 жовтня. Київ. IV з'їзд УСДРП, який обговорив сучасний стан, затвердив аграрну програму партії, виніс резолюцію про припинення війни, державний устрій України, Всеросійські та Українські Установчі збори, визначив ставлення партії до УЦР та Генерального Секретаріату. ЦК УСДРП: М. Ткаченко, Литвиненко, С. Вікул, А. Пісоцький, М. Порш, С. Веселовський, С. Касяненко.
- 3—6 жовтня. Чигирин. Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва.
- 18 жовтня. Київ. Установчий з'їзд Української трудової партії. Лідер партії — відомий кооперативний діяч, адвокат, заступник голови УЦР Ф. Крижанівський.
- 20 жовтня. Київ. Відкриття III Всеукраїнського військового з'їзду.
- 24—26 жовтня. Петроград. Збройне повстання проти Тимчасового уряду. Перехід влади в Петрограді до рук більшовиків.
- 25 жовтня. Київ. Утворення Крайового комітету охорони революції на Україні, відповідального перед УЦР.
- 29—31 жовтня. Київ. Збройний конфлікт військ штабу КВО зі збільшовизованими частинами гарнізону та робітничими збройними загонами.
- 29 жовтня—2 листопада. Київ. Сьомі Загальні збори УЦР.
- 7 листопада. Київ. III Універсал УЦР. Проголошення Української Народної Республіки в складі федеративної Росії.
- 16 листопада. Київ. Офіційне роз'яснення Генерального Секретаріату про розв'язання земельного питання, декларованого III Універсалом.
- 21—24 листопада. Київ. III з'їзд Української партії соціалістів-революціонерів. Обговорено і схвалено діяльність УЦР та есерівської фракції в ній.
- 23 листопада. Київ. Рішення Генерального Секретаріату про об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів в один — Український. Проголошення перемир'я на Українському фронті.
- Звернення Генерального Секретаріату до крайових урядів, що виникли на території Росії, з пропозицією розпочати утворення центрального соціалістичного російського уряду на умовах досягнення загального демократичного миру та скликання Всеросійських Установчих зборів.
- 3 грудня. Петроград. Схвалення РНК «Манифеста к украинскому народу с ультимативными требованиями к Украинской раде».
- 4—6 грудня. Київ. З'їзд представників робітництва, вояцтва, селянства України (I Всеукраїнський з'їзд рад), у роботі якого брало участь понад дві з половиною тисячі делегатів.
- 5 грудня. Київ. Відповідь Генерального Секретаріату на ультиматум Раднаркому.
- 12—17 грудня. Київ. Восьмі Загальні збори УЦР.
- 13 грудня. Берест-Литовський. Відповідь уповноважених делегацій країн Четверного союзу на ноту Генерального Секретаріату від 11 грудня з запрошенням делегації УНР взяти участь у мирних переговорах у Бересті.
- 17 грудня. Харків. Маніфест ЦВК рад України про скинення влади Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Створення більшовицького уряду — Народного секретаріату.
- 17—21 грудня. Київ. Створення Української партії самостійників-соціалістів, програма якої визнавала «соціалістичний ідеал як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український і інші народи», а також повну незалежність УНР, націоналізацію землі, 8-годинний робочий день у промисловості, українську мову як державну, відділення церкви від держави.

- 11 січня. Засідання Малої Ради. Ухвалення IV Універсалу, проголошення цілковитої самостійності Української Народної Республіки.
- 15—25 січня. Київ. Дев'яті Загальні збори УЦР.
- 16 січня. Крути. Нерівний бій між переважаючими більшовицькими частинами і студентським українським куренем, унаслідок якого було взято в полон і розстріляно більшовиками 300 українських вояків — студентів та гімназистів.
- 16—22 січня. Київ. Збройний виступ частини міського гарнізону і робітників заводу «Арсенал» проти Центральної Ради.
- 18 січня. Київ. Затвердження зборами УЦР земельного закону та складу Ради Народних Міністрів, запропонованого фракцією партії українських есерів.
- 21 січня. Київ. Реорганізація Малої Ради, збільшення кількості її членів до 82 осіб, здебільшого за рахунок розширення фракції УПСР.
- 25 січня. Київ. Затвердження Дев'ятими Загальними зборами УЦР закону про 8-годинний робочий день. Залишення членами УЦР Києва.
- 26 січня. Берест-Литовський. Підписання делегаціями УНР та Австро-Угорщини таємної угоди про створення з українських земель Галичини та Буковини окремого коронного краю у складі Австро-Угорщини.
- 26 січня. Київ. Вступ до міста після кількадечної артилерійської облоги більшовицьких військ під командуванням М. Муравйова. Початок червоного терору проти населення міста.
- 27 січня. Берест-Литовський. Підписання делегацією УНР та представниками країн Четверного союзу мирного договору.
- 30 січня. Переїзд ЦВК рад та Народного секретаріату України з Харкова до Києва.
- 30 січня. Берест-Литовський. Підписання М. Любинським заклику до німецького народу з проханням надати військову допомогу, «охоронити наші північні межі від дедальшого вдирання ворога».
- 8 лютого. Початок просування німецьких військ на Україну. Вступ німецьких частин до Рівного.
- 11 лютого. Житомир. Взяття з боєм міста куренем П. Болбочана.
- 12 лютого. Коростень. Ухвалення Малою Радою закону про впровадження в УНР нового (григоріанського) календаря з 16 лютого 1918 р.
- 13 лютого. Бердичів. Вступ до міста українських військ (курінь П. Болбочана.)
- 15 лютого. Київ. Залишення міста більшовицькими військами.
- Лютий. Звенигородський повіт. Бойові дії Вільного козацтва під командою Ю. Тютюнника проти збільшовизованих частин регулярної армії.
- 1 березня. Житомир. Ухвалення Малою Радою закону про грошову одиницю (гривню).
- 2 березня. Київ. Вступ до міста Запорізького загону А. Присовського, Коша Слобідської України С. Петлюри та загону Січових Стрільців Є. Коновальця. Вступ до міста німецьких підрозділів.
- 6 березня. Житомир. Ухвалення Малою Радою закону про адміністративно-територіальний устрій УНР.
- 9 березня. Київ. Повернення УЦР до столиці.
- 17—19 березня. Катеринослав. II Всеукраїнський з'їзд Рад.
- 24 березня. Київ. Затвердження Малою Радою нового складу Ради Народних Міністрів. Заслухано декларацію уряду, з якою виступив В. Голубович.
- Опублікування закону УНР про державну мову, якою визнано українську.
- 25 березня. Лубни. Хліборобський з'їзд, проведений з ініціативи Української демократичної хліборобської партії. Визнано незадовільною, руйнівною аграрну політику УЦР, висунуто вимогу відновлення приватної власності, встановлення гарантованого мінімуму землі, яка залишається за господарствами, передачі решти землі в оренду малоземельним, поповнення УЦР представниками хліборобів-демократів.

- 6 квітня. Київ. Опублікування наказу головнокомандувача німецьких військ в Україні ген. Айхгорна про засів полів.
- 8 квітня. Харків. Зайняття міста німецькими військами.
- 9 квітня. Київ. Підписання між УНР та Німеччиною й Австро-Угорщиною договору про постачання з України до Центральних держав 60 млн пудів хліба до 31 липня 1918 р.
- 23 квітня. Київ. Підписання між УНР та Німеччиною й Австро-Угорщиною загального господарчого договору.
- 24 квітня. Київ. Зустріч ген. Гренера та П. Скоропадського. З'ясовано умови, на яких німці згоджувалися підтримувати державний переворот і майбутнього гетьмана.
- 25 квітня. Київ. Наказ головнокомандувача німецьких військ в Україні ген. Айхгорна про дію німецьких військово-польових судів в Україні.
- 29 квітня. Київ. Останнє засідання Малої Ради. Ухвалено Конституцію УНР, внесено зміни до земельного закону (земельна власність до 30 дес. не підлягала вилученню).
- Державний переворот, перехід влади до рук П. Скоропадського, проголошеного гетьманом Української Держави.

Монографії, статті, спогади, довідкові видання

- Андрієвський В. В десяту річницю. 22.01.1918—22.01.1928.
- Андрієвський В. До характеристики українських правих партій. — Берлін, 1921.
- Андрієвський В. З минулого. Т. 1. 1917 р. на Полтавщині. Т. 2. Від гетьмана до Директорії. — Берлін, 1921, 1923.
- Андрієвський В. Проти провокації. Замість відповіді проф. С. Шелухині // Голос української еміграції. — Каліш, 1928.
- Андрієвський В. Три громади. Спогади з 1885—1917 рр. — Львів, 1938.—Т. 1—2.
- Антонович М. До взаємин М. С. Грушевського з С. О. Єфремовим // Укр. історик.—1975.—№ 1/2.
- Балабольшенко А. Всеволод Голубович і справа ЧПСР. — К., 1993.
- Бачинський Ю. Большевицька революція і українці. Критичні замітки.—2-е вид. — Берлін, 1928.—136 с.
- Берестейський мир з нагоди 10-х роковин 9/II.1918: Споми́ни і матеріали. — 1928.
- Біднов В. Дмитро Антонович // Літ.-наук. вісник.—1927.—№ 11.
- Божко Л. (Дорошенко В.) М. Левицький як кооператор і його хліборобські спілки // Економічна бібліотека. — Львів, 1909.—№ 12.
- Бойко В. Земство і народні управи. — К.: Вид-во ЦК УПСФ, 1917.—15 с.
- Бойко-Блохин Ю. Драма «Між двох сил» В. Винниченка як відображення української національної революції / Вст. стаття В. Мельника // Слово і час.—1992.—№ 7.—С. 17—24.
- Борис Р. Микола Міхновський. — Львів, 1936.
- Бочковский О. Борьба народов за национальное освобождение (нациологические рисунки). — Подебради, 1932.
- Буртанович О. Українська ідеологія революційної доби. — Відень, 1922.—118 с.
- Буценко А. О расколе УСДРП (1917—1918) // Летопись революции.—1923.—№ 4.—С. 121—122.
- Вашенко І. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині у 1917—1921 рр. // Визвольний шлях.—1955.—№ 1, 2, 5.
- В. К. Повалення більшовиками Російського Тимчасового уряду і перехід влади на Україні до Центр. Ради // Літ.-наук. вісник.—1927.—Кн. 1.
- В. К. Всеукраїнський військовий генеральний комітет: Тимчасове правительство // Там само.—1923.—Кн. 5.
- Велика українська революція (матеріали до історії відновлення української державності): Календар історичних подій за лютий 1917—березень 1918. — Нью-Йорк, 1967.
- Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. — К., 1992.—551 с.
- Верстюк В. М. С. Грушевський у перший період діяльності Цетральної Ради // Укр. іст. журн.—1996.—№ 5.—С. 37—50.
- Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Там само.—1995.—№ 2, 5, 6.
- Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. — К., 1997.—341 с.
- Верстюк В., Пиріг Р. М. С. Грушевський: Коротка хроніка життя та діяльності. — К., 1996.—143 с.
- Винар Л. Бібліографія праць про Михайла Грушевського // Укр. історик.—1966.—№ 1/2; 1984.—№ 1/4.
- Винар Л. Михайло Грушевський — історик і будівничий нації: Статті і матеріали. — К.; Нью-Йорк;

Торонто, 1995.—304 с.

- Винниченко В. Боротьба: (З листів засланого в солдати).—3-є вид. — К.; Харків, 1917.—75, II с.
- Винниченко В. Відродження нації. — К.; Відень, 1930.—Ч. 1—3.
- Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991.—128 с.
- Вікул С. Автономія України. — К., 1917.—15 с.
- Вінценз А. Дмитро Чижевський // Сучасність (Мюнхен).—1988.—№ 7/8.
- Водотика С. Г., Кондрашов В. Ф. О. Ю. Гермайзе // Укр. іст. журн.—1992.—№ 12.—С. 80—90.
- Вождь. 1926—1936: (До 10-ліття смерті Головного Отамана). — Львів, 1936.
- Володимир Винниченко. Статті і матеріали. — Нью-Йорк, 1953.
- Галаган М. З моїх спогадів. — Львів, 1930.—Ч. 1—4.
- Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. — К., 1926.—Т. 1: Революційна українська партія.
- Гетьманець Гр. До страшних днів у Києві. — К.; Львів, 1918.—32 с.
- Гирич І. Сергій Єфремов і Михайло Грушевський // Старожитності.—1991.—№ 7.
- Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917—1918: Утворення та боротьба за державу. — Львів, 1997.—275 с.
- Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917—1920 гг.) // Архив русской революции. — Берлин, 1922.—Т. 6.—С. 161—303.
- Гомзин Б. Микита Шаповал: український громадський діяч. — Львів, 1932.
- Григор'єв-Наш. Якої республіки треба бідним людям? — К., 1917.—16 с.
- Григоріїв-Наш. Підстави української національно-державної політики. — Прага; Берлін, 1923.
- [Григоріїв-Наш] Наш Г. Фатальна помилка революції. — Прага, 1921.—14 с.
- Григоріїв Н. Спогади «руйніника» про те, як ми руйнували тюрму народів, а будували свою хату. — Львів, 1937.
- Григоріїв Н. Українська боротьба за державу в роках 1917—1920. Чому українці не вдержали своєї держави? — Скентон, 1934.
- Грушевський М. Национальный вопрос и автономия. — СПб., 1907.—15 с.
- Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — СПб., 1907.—294 с.
- Грушевський М. Украинство в России и украинский вопрос. — СПб., 1906.
- Грушевський М. Вільна Україна: статті з останніх днів (березень—квітень 1917). — К., 1917.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1992.—544 с.
- Грушевський М. На порозі нової України. — К., 1991.—128 с.
- Грушевський М. Роковини 20 (7) листопада 1917 р. // Літ.-наук. вісник.—1918.—Т. 72.
- Грушевський М. Спомини / Публікація С. Білоконя // Київ.—1989.—№ 9—12.
- Грушевський М. Україна окремішня // Літ.-наук. вісник.—1919.—Т. 73.
- Грушевський М. Українська самостійність й її історична необхідність // Вибрані праці. — Нью-Йорк, 1960.
- Грушевський М. Українська Центральна Рада та її Універсали Перший та Другий. — К., 1917.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1917.
- Гунчак Т. Симон Петлюра та євреї. — К., 1993.
- Гунчак Т. Симон Петлюра // Трибуна.—1992.—№ 10.—С. 33—34.
- Гусев В. І. Центральна Рада і Бунд (листопад 1917 р. — квітень 1918 р.) // Укр. іст. журн.—1992.—№ 10/11.
- Джеджула Ю., Панкова Є. Жодної вільної хвилини... Портрет Володимира Науменка // Київ. старовина.—1994.—№ 1.—С. 60—69.
- Дорошенко В. Перший президент відновленої української держави // Овид. — Чикаго, 1957.—№ 1/2.
- Дорошенко В. Півтора літ української політичної думки. Від скасування гетьманщини до нашого часу. — Відень, 1914.
- Дорошенко В. Революційна українська партія (1900—1905 рр.): Нарис з історії української соціал-демократичної партії. — Львів; К., 1921.—40 с.

- Дорошенко В. Українство в Росії. — Відень, 1917.
- Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев. — М.; Л., 1930.—С. 64—98.
- Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність. — Прага, 1934.
- Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. — Прага, 1936.
- Дорошенко Д. Ілюстрована історія України 1917—1923 рр. — Ужгород, 1930.—Т. 2. Українська гетьманська держава 1918 р.—424, LXXXVI с.
- Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. — Ужгород, 1932.—Т. 1. Доба Центральної Ради.—437, 21 с.
- Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901—1914). — Вінніпег, 1949.
- Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — Львів, 1923—1924.—Ч. 1—4.
- Енциклопедія українознавства: Словникова частина: В 11 т. — Париж; Нью-Йорк, 1955—1984.
- Євтимович В. Військо йде: Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві. — Львів, 1937.
- Єремійв М. Є. Коновалець на тлі української визвольної боротьби // Є Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974.—С. 115—165.
- Єремійв М. За лаштунками Центральної Ради // Укр. історик.—1968.—№ 1/4.
- Єфремов С. Біля початків українства. — К., 1922.
- Єфремов С. З громадського життя на Україні. — К., 1909.—77 с.
- Єфремов С. З нашого життя за рік 1913. — К., 1914.
- Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1923.—445 с.; 1995.—688 с.
- Єфремов С. Над могилою Бориса Грінченка. — К., 1910.
- Єфремов С. На порозі майбутності // Нова рада.—1917.—25 березня.
- Єфремов С. Пам'яті І. Л. Шрага // Наше минуле.—1919.—Кн. 1/2.
- Єфремов С. Під обухом. Большевики в Києві. — К., 1918.
- Життеліс А. В. Ніковського // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН.—1923.—Кн. 2/3.—С. 94—96.
- Життеліс Г. К. Голоскевича // Там само.—С. 127.
- Жук А. Автобіографія Дмитра Антоновича // Сучасність.—1961.—№ 1.
- Жук А. Пам'яті Миколи Порша (1877—1944) // Там само.—1962.—№ 1.—С. 52—66.
- Жулинський М. Із забуття — в безсмертя. — К., 1990.—448 с.
- Жученко М. Українське життя у Києві на світанку волі // Літ.-наук. вісник.—1917.—Кн. 1.
- Збірник пам'яті Симона Петлюри. — Прага, 1930.
- Зленко П. Симон Петлюра: Матеріали для бібліографічного покажчика. — Париж, 1939.
- Зозуля Я. Другий Універсал Української Центральної Ради та його правноісторична вартість // Вільна Україна. — Нью-Йорк, 1967.—№ 55—56.
- Зозуля Я. Облога Києва // За державність.—1966.—№ 11.—С. 42—64.
- Золотарев А. Из истории Центральной Украинской Рады (1917 г.). — Харьков, 1922.—34 с.
- Іванис В. Симон Петлюра — президент України 1879—1926. — Торонто, 1952; К., 1993.—272 с.
- Ідеї і люди визвольних змагань 1917—1923: 36. статей. — Нью-Йорк, 1968.—399 с.
- Історія української влади. 1917—1919 рр. — Відень; К., 1920.
- Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Укр. історик.—1968.—Ч. 1/4.
- Кедрин І. Михайло Грушевський — не один, а більше їх // Там само.—1984.—№ 1/4.
- Кедровський В. 1917-й рік. — Вінніпег, 1967.
- Кедровський В. Українізація в російській армії // Укр. історик.—1967.—Ч. 3—4.
- Кедровський В. Чого хоче українська партія соціалістів-революціонерів. — К., 1917.
- Ковалевський М. При джерелах боротьби. — Інсбрук, 1960.—719 с.
- Ковалевський М. Про нарізку землі (до селян). — Кам'янець-Подільський, 1919.
- Колард Ю. Народження українського націоналізму серед харківської студентської молоді // З минулого. — Варшава, 1939.—Т. 2.

- Колард Ю. Спогади юнацьких днів 1897—1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія (РУП). — Торонто, 1917.
- Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. — Львів, 1995.—285 с.
- Коновалець Є. Причинки до історії Української революції. — Прага, 1928.—39 с.
- Копиленко О. «Українська ідея» М. Грушевського: Історія і сучасність. — К., 1991.
- Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради. — К., 1992.—204 с.
- Корбут С. Симон Петлюра (1926—1936). — Львів, 1936.—32 с.
- Королів В. Український народний герой Симон Петлюра. — К.; Прага, 1919.—37 с.
- Король Н. Очима звичайного сучасника (спогади за 1917—1921 рр.) // Визвольний шлях.—1967.— № 10.
- Костюк Г. Володимир Винниченко і його доба. — Б. м. і р.
- Костюк Г. Сергій Єфремов і Володимир Винниченко // Літературна панорама. — К., 1990.—С. 262—276.
- Кримський А. Життєпис і літературна діяльність С. О. Єфремова // Зап. іст.-філол. відділу ВУАН.—1923.—Кн. 2/3.—С. 42—48.
- Кулик І. Огляд революції на Україні. — Харків, 1921.—Ч. 1.—40 с.
- Курас І. Ф., Турченко Ф. Г., Геращенко Т. С. М. І. Міхновський: Постать на тлі епохи // Укр. іст. журн.—1992.—№ 9.—С. 76—91.
- Лебединський М. У 15-ліття заіснування Центральної Ради // Історичний календар-альманах Червоної калини на 1932 р. — Львів, 1931.—С. 1—9.
- Леонтович В. Спомини утікача. — Берлін, 1922.—154 с.
- Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського націоналізму. — Відень, 1926.—580 с.
- Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994.—Т. 1—2.
- Лисяк-Рудницький І. Нариси з нової історії України. — Львів, 1991.
- Лицар праці і обов'язку: Збірник, присвячений пам'яті проф. О. Лотоцького-Білоусенка. — Торонто; Нью-Йорк, 1993.
- Лоцицький В. Не сприйнявши нових реалій. Сторінка з політичної біографії В. К. Винниченка // Під прапором ленінізму.—1989.—№ 12.—С. 73—78.
- Лотоцький О. Вірність великій ідеї. Симон Петлюра як політик і державний муж. — Париж, 1951.
- Лотоцький О. Сторінки минулого. — Варшава, 1932—1934.—Ч. 1—3.
- Любинський М. Як прийшли німці // Літ.-наук. вісник.—1918.—С. 202—216.
- Мазепа І. Підстави нашого відродження.—Ч. 1: Причини нашої бездержавності. — Б. м., 1946.—180 с.
- Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917—1921. — Прага, 1941—1942.— Т. 1—3.
- Мазепа І., Феденко П. З історії Української революції. — Прага, 1930.
- Манилов В. Из истории взаимоотношений Центральной Рады с Временным правительством // Летопись революции.—1927.№ 3.—С. 3—26; № 4.—С. 7—32; № 5/6.—С. 67—99.
- Мартос Б. Визвольний здвиг України. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1979.
- Мартос Б. М. С. Грушевський яким я його знав // Укр. історик.—1966.—Ч. 1—2.
- Мартос Б. Перші кроки Центральної Ради // Там само.—1973.—№ 3/4.
- Мартос Б. Українська валюта 1917—1920 років // Україна.—1992.—Лютий.
- Матушевський Ф. З українського життя (про з'їзд УНП) // Літ.-наук. вісник.—1907.—№ 7.
- Меснер Е. Взятие Киева полтавским отрядом. — Киев, 1919.
- Милюков П. Н. История второй русской революции. Т. 1: Борьба буржуазной и социалистической революции. — Киев, 1919.—128 с.
- Миронец Н. Борець за незалежну Україну // Київ. старовина.—1993.—№ 5.
- Миронец Н. З турботою про українську культуру (листування Є. Чикаленка з В. Винниченком) // Укр. слово.—1995.—Ч. 41, 43, 45, 47, 49, 51; 1996.—Ч. 1, 3, 5, 7, 9.
- Миронец Н. Трагічна постать Української визвольної революції: Микита Шаповал про вбивство Симона Петлюри // Розбудова держави.—1994.—№ 6.—С. 48—52.

- Миронець Н. Чи знайдуться ті, що піднімуть національну справу: Листи В. Леонтовича до Є. Чикаленка // Розбудова держави.—1996.—19 вересня.
- Мицюк О. Доба Директорії УНР. — Львів, 1938.
- Мицюк О. Про автономію України в федеративній Росії. — Лубни, 1917.
- Мицюк О. Селянство і економіка большевізму. — Прага, 1930.
- Мірчук П. Від Другого до Четвертого Універсалу. — Торонто, 1955.
- Мірчук П. Українсько-московська війна. 1917—1919. — Торонто, 1957.—80 с.
- Міхновський М. Самостійна Україна // Політологічні читання.—1992.—№ 2.—С. 280—286.
- Міяковський В. Дмитро Антонович. — Вінніпег, 1967.
- Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917—1918. — Львів, 1994.
- Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993.—413 с.
- Ніковський А. М. І. Туган-Барановський в українській політиці // Кооперативна зоря.—1919.—Ч. 6 7.
- (Ніковський А.) Як повстала скоропадщина на Україні // Громада.—1919.—Ч. 4—7.
- Оберучев К. Воспоминания. — Нью-Йорк, 1930.
- Одинець Г. М. Мої спогади про Центральну Раду. — Харків, 1926.—38 с.
- О'Коннор-Вілінська В. Лисенки і Старицькі. — Львів, 1936.
- Омельянович-Павленко М. На Україні. 1917—1918. — Прага, 1935.
- Онацький Є. По похилій площині. — Мюнхен, 1964, 1969.—Т. 1—2.
- Онацький Є. Портрети в профіль. — Чикаго, 1963.
- Основы украиноведения: Пособие для парткружков, совпартшкол, комвузов и самообразования / Под ред. А. Речицкого. — Харьков, 1929.
- Патлах. Киев в январе 1918 г. Воспоминания // Летопись революции.—1923.—№ 3.—С. 18—24.
- Петлюра С. Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956, 1978.—Т. 1—2.
- Петрів В. Спомини. — Львів, 1927.—Ч. 1—4.
- Пиріг Р. Життя і діяльність Михайла Грушевського: Останнє десятиліття. — К., 1993.
- Порш М. Автономія України в світлі «соціал-демократичної» критики. Відповідь т. Лукашевичу. — СПб., 1906.—23 с.
- Порш М. Із статистики України // Україна.—1907.—Т. 3.
- Порш М. Про автономію України. — К., 1918.
- Порш М. Спогади. Симон Петлюра в молодості. — Львів, 1936.
- Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 по 1905 р. // Україна.—1907.—Т. 4.
- Потульніцький В. Історія української політології. — К., 1992.—232 с.
- Проблеми історії національного руху на Україні (до 1917 р.): Тези доповідей // Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція. — К.; Миколаїв, 1992.
- Прокопович В. Київська міліція // Наше минуле.—1918.—Ч. 1.—С. 74—84.
- Рафес М. Два года революции на Украине. — М., 1920.—108 с.
- Рафес М. Накануне падения гетманщины. Из переживаний 1918 г. — Киев, 1919.
- Рафес М. Очерки по истории Бунда. — М., 1923.
- Річицький А. Володимир Винниченко в літературі й політиці: 36. статей. — Б. м., 1928.—79 с.
- Річицький А. Центральна Рада від лютого до жовтня: Нарис з історії Української революції. — ДВУ, 1928.—62 с.
- Р-н Михайло. Хліборобські спілки М. Левицького // Літ.-наук. вісник.—1900.—№ 5.—С. 65—76.
- Романович-Ткаченко Н. З незабутніх днів // Україна.—1927.—Кн. 1/2.
- Романович-Ткаченко Н. По дорозі до революції // Україна.—1925.—№ 4.—С. 103—129.
- Романчук О. Ультиматум. — К., 1990.—62 с.
- Русова С. Мої спомини. — Львів, 1937.
- Русь Малая. Война украинцев с большевиками. 1 ноября 1917 г.—17 февраля 1918 г. — Пг.; К., 1918.—232 с.

- Садовський В. Нарис економічної географії України. — К., 1919.
- Садовський В. Національна політика совітів на Україні. — Варшава, 1937.
- Садовський М. Микола Ковальський. — Нью-Йорк; Торонто, 1954.—16 с.
- Самарцев І. Г. До біографії В. Винниченка // Архіви України.—1991.—№ 4.—С. 72—74.
- Свенціцький І. Винниченко. — Львів, 1920.
- Симон Петлюра в молодості: Зб. споминів. — Львів, 1936.
- Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. праць другого конкурсу петлюрознавців в Україні / Упоряд. та передмова В. Михальчука. — К., 1995.
- Скоропадський П. Спогади. — К.; Філадельфія, 1995.—493 с.
- Славинський М. Історія України. — Подєбради, 1934.
- Солдатенко В. Внесок М. С. Грушевського в концепцію української революції // Укр. іст. журн.—1996.—№ 5.—С. 3—27.
- Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції // Там само.—1994.—№ 6; 1995.—№ 1.
- Солдатенко В. Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Там само.—1992.—№ 7/8.—С. 24—38.
- Солдатенко В. Становлення української державності і проблема збройних сил (березень 1917 р.—квітень 1918 р.) // Там само.—1992.—№ 5.—С. 38—50.
- Солдатенко В. Ф. Українська революція: Концепція та історіографія. — К., 1997.—401 с.
- Солдатенко В. Центральна Рада та українізація армії // Укр. іст. журн.—1992.—№ 6.—С. 26—39.
- Стебницький П. Я. Украина и украинцы. — Пг., 1917.
- Стебницький П. До історії українського руху // Наше минуле.—1918.—Ч. 3.—С. 89—93.
- Стебницький П. (П. Смуток) Поміж двох революцій: Нариси політичного життя за рр. 1907—1918. — К., 1918.—287 с.
- Стрельський Г. Олександр Шульгин — вчений і політик // Київ. старовина.—1994.—№ 3.
- Табачник Д. Вісім пострілів у Симона Петлюру // Вітчизна.—1992.—№ 9.
- Тищенко Ю. Хто такий Винниченко. Біограф. нарис. — К., 1917.
- Ткачук А. Симон Петлюра. Політ. портрет // Київ. старовина.—1992.—№ 6.—С. 60—70.
- Торський А. Валерія О'Коннор-Вілінська // Літ.-наук. вісник.—1931.—№ 4.—С. 346—349.
- Труба І. Хто пануватиме на Україні. — Катеринослав, 1917.—19 с.
- Трубайчук А., Стрельський Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти.—К., 1996.—188 с.
- Туган-Барановський М. И. Социализм как положительное учение. — Пг., 1918.—133 с.
- 1917 год на Киевщине. Хроника событий / Сост. А. Иргизов, В. Манилов, Ф. Ястребов. — Киев, 1928.—580 с.
- Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919—1920 рр. з документами в тексті. — Коломия; К., 1923.
- Украинский вопрос: Составлено сотрудниками журнала «Украинская жизнь».—Изд. 3-е. — М., 1917.—191 с.
- Українська журналістика в іменах. — Львів, 1994—1995.—Вип. 1—3.
- Українська ідея. Постаті на тлі революції. — К., 1994.—180 с.
- Українська Центральна Рада: Передумови створення та причини падіння / Республіканський центр духовної культури. Підготували Д. М. Єсипенко, М. Р. Новиченко. — К., 1991.—24 с.
- Ульяновський В. Історик права і громадський діяч [А. Яковлів] // Київ. старовина.—1994.—№ 5.
- У 70-річчя Паризької трагедії: 1926—1996. Збірник пам'яті Симона Петлюри / Упоряд. В. Михальчук, Д. Степовик. — К., 1997.—302 с.
- Фаворський В. Повалення Центральної Ради // Глобус—1926.—№ 3.—С. 49—53.
- Феденко П. Дмитро Чижевський // Укр. історик.—1978.—№ 1—3.
- Феденко П. Суспільні та політичні рухи в Україні. — Париж, 1953.
- Феденко П. Український рух у XX столітті. — Лондон, 1959.
- Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя: Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. —

Житомир, 1992.—124 с.

- Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес-з'їзд 6—8 квітня 1917 р.). — К., 1994.—62 с.
- Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. — Відень, 1921—1922.—4 т.
- Центральна Рада на тлі Української революції: Науково-теоретичні читання (Інститут історії України НАН України, 16 березня 1995 р.). — К., 1996.
- Центральна Рада і український державотворчий процес: Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. — К., 1997.—Ч. 1—2.
- Черетели И. Воспоминания о Февральской революции. — Париж, 1963.—2 т.
- Чикаленко Є. Уривки з моїх спогадів за 1917 р. — Прага, 1932.
- Чикаленко Л. Уривки із спогадів з років 1919—1920. — Нью-Йорк, 1963.
- Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. — Прага, 1927.
- Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Спогади. — Нью-Йорк, 1958.
- Шаповал М., Слободич О. Великий зрив. Нарис історії Української революції. 1917—1920. Ч. 1: Доба Української Центральної Ради. — Яворів, 1932.
- Шаповал Ю. І. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). — К., 1994.
- Шаповал Ю. І. Україна 20—50-х років: Сторінки ненаписаної історії. — К., 1993.
- Шульгин О. Державність чи гайдамаччина? Зб. статей та документів. — Париж, 1931.—41 с.
- Шульгин О. Політика. Державне будівництво і міжнародні справи: Статті, документи, промови. — К., 1918.—111 с.
- Шеголев С. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма. — Киев, 1912.—588 с.
- Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правничому аспекті. — Мюнхен, 1971.—402 с.
- Яворський М. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. — Харків, 1927—1929.—2 т.
- Яковлів А. Основи Конституції УНР. — Париж, 1937.
- Яковлів А. Українська студентська громада в Дорпаті // 3 минулого. Т. 2. Український студентський рух у російській школі. — Варшава, 1939.—С. 162—174.
- Яневський Д. Б. Українська Центральна Рада: Перші кроки до новітньої національної державності (березень—листопад 1917 р.) // Минуле України: Відновлені сторінки. — К., 1991.—С. 5—25.
- Czopiwska-Bohun Irena. Iwan Feszczenko-Czopiwski (1884—1952) — działacz społeczny, polityk, pedagog, uczony // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. — N 3. Pod redakcją Stefana Kozaka. — Warszawa, 1996.
- Kozak Stefan. Oleksandr Łotockyi — uczony, dyplomata i polityk // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. — N 3. Pod redakcją Stefana Kozaka. — Warszawa, 1996.
- Stępień Stanisław. Symon Petlura — życie i działalność // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. — N 3. Pod redakcją Stefana Kozaka. — Warszawa, 1996.

Документальні публікації

- Вивід прав України: Документи і матеріали до історії української політичної думки. — Нью-Йорк, 1964.
- Видання Української Центральної Ради: Вісті з Української Центральної Ради // Укр. історик.—1987.—Ч. 1—4.
- Винниченко В. Из дневников. Открытое письмо Сталину и членам Политбюро ВКП // Дружба народов.—1989.—№ 12.—С. 161—205.
- Винниченко В. Щоденник. — Едмонтон; Нью-Йорк, 1980, 1983.—Т. 1—2.
- Галенко О. І., Яневський Д. Б. Перший уряд демократичної України // Історичні зошити.—1992.—№ 6.

- Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 // Архив русской революции. — Берлин, 1922.—Т. 1.—С. 288—294.
- Друга сесія Всеукраїнської ради селянських депутатів (2—5 вересня 1917 р.): Постанови. — К., 1917.—15 с.
- Другий Всеукраїнський учительський з'їзд: Тези докладів, дебати, постанови. — К., 1917.—40 с.
- Єфремов С. Українці і справа замирення: Два документи з недавнього часу // Наше минуле. — К., 1918.—Ч. 3.—С. 127—133.
- Записка об украинском движении за 1914—1919 / 3 передмовою Й. Гермайзе // Укр. археогр. збірник. — К., 1926.—Т. 1.—С. 271—354.
- Из истории национальной политики Временного правительства (Украина, Финляндия, Хива): Документы // Красный архив.—1928.—Т. 5.—С. 46—79.
- Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів. — К., 1994.—559 с.
- Перший український з'їзд в Чернігові (8—10 червня 1917 р.). — Чернівці, 1917.
- Симон Петлюра: Статті, листи, документи. — Нью-Йорк, 1956, 1979.—Т. 1—2.
- Постанови Всеукраїнського селянського з'їзду 28, 29, 30 травня і 1 червня і конференції українських соціалістів-революціонерів 3—6 червня (по земельному питанню). — Вінниця, 1917.—16 с.
- Постанови загальноукраїнської конференції УПСР у Києві (3—6.VI.1917 р.) та крайової Лівобережної конференції УПСР в Полтаві (30.V.—2.VI.1917 р.). — К., б. р.—14 с.
- Постанови 3-го військового Всеукраїнського з'їзду. — К., 1917.—16 с.
- Програма і статут Української партії самостійників-соціалістів. — Б.м., 1917.
- Програма і статут УПСР. — К., 1917.
- Протокол съезда представителей народов и областей, созванного Украинской Центральной Радой 8 сентября 1917 г. — Фастов, 1917.
- Революция и национальный вопрос: Документы и материалы по истории национального вопроса в России в ХХ в. / Под ред. С. Диманштейна. Т. 3: 1917 февраль—октябрь. — М., 1930.—467 с.
- Рубач М. До історії української революції: Замітки і документи // Літопис революції.—1926.—№ 1.—С. 41—85; № 6.—С. 7—36.
- Рубач М. До історії утворення Генерального Секретаріату // Архівна справа.—1927.—№ 4.—С. 23—29.
- Труди другого Всеукраїнського кооперативного з'їзду 15—18 вересня року 1917 у м. Києві. — К., 1918.—52 с.
- Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: В 3 т. / Упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Нью-Йорк, 1983.
- Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2 т. — К., 1996—1997.
- Українські політичні партії кінця ХІХ — початку ХХ століття: Програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. — К., 1993.—336 с.
- Чикаленко Є. Щоденник (1907—1917). — Львів, 1931.—496 с.
- Чикаленко Є. Щоденники (1918—1919) / Передмова і підготовка до друку Ф. Погребенника // Україна.—1992.—№ 1.—С. 13—15; № 2.—С. 13—16.
- Чикаленко Є. Щоденники (1918—1919) / Передмова і підготовка до друку Ф. Погребенника // Слово і час.—1993.—№ 10.—С. 30—35; № 11.—С. 67—77; № 12.—С. 68—78; 1994.—№ 1.—С. 73—82; № 2.—С. 96—100.
- Чого прийшли німці на Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови. — К., 1918.—16 с.
- Чотири універсали / Упоряд. В. Д. Конашевич. За ред. Л. Лабезного. — К., 1990.—16 с.
- «Я не біла ворона серед українців і неукраїнців» [Листи В. Винниченка до мілюковських «Последних новостей» 1927 р.] // Трибуна.—1992.—№ 6.—С. 24—26.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВУАН (УАН)	Всеукраїнська (Українська — до 1921 р.) Академія наук
ВУЗО	Всеукраїнська загальна організація
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ДПУ	Державне політичне управління
ЗО УНР	Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР	Західноукраїнська Народна Республіка
КП(б)У	Комуністична партія (більшовиків) України
нар. соц.	народні соціалісти
нац.-револ.	націонал-революціонери
ОЄСРП	Об'єднана єврейська соціалістична робітнича партія
ПДЦ	Польський демократичний централ
ППС	Польська партія соціалістична
ППС(лів)	Польська партія соціалістична (лівиця)
РКДП	Російська конституційно-демократична партія (кадети)
РКП(б)	Російська комуністична партія (більшовиків)
РПСР	Російська партія соціалістів-революціонерів
РСДРП(б)	Російська соціал-демократична робітнича партія (більшовиків)
РСДРП(м)	Російська соціал-демократична робітнича партія (меншовиків)
РСДРП(м.-інт.)	Російська соціал-демократична робітнича партія (меншовиків-інтернаціоналістів)
РТНСП	Російська трудова народно-соціалістична партія
РУП	Революційна українська партія
сіон.	сіоністи
СУАФ	Союз українських автономістів-федералістів
ТУП	Товариство українських поступовців
УАПЦ	Український генеральний військовий комітет
УДП	Українська демократична партія
УКП	Українська комуністична партія
УНКВС	Управління Народного комісаріату внутрішніх справ
УНР	Українська Народна Республіка
УНС	Український національний союз
УНТ	Українське наукове товариство
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
УПСС	Українська партія соціалістів-самостійників
УПСФ	Українська партія соціалістів-федералістів
УПТ	Українське педагогічне товариство
УРДНС	Український революційно-демократичний національний союз
УРДП	Українська радикально-демократична партія
УСДРП	Українська соціал-демократична робітнича партія
УССР	Українська Соціалістична Советська Республіка
УТАТ	Українське технічне та агрономічне товариство
УТП	Українська трудова партія
УЦР	Українська Центральна Рада
ЦСУ	Центральне статистичне управління
ЧСР	Чехо-Словацька Республіка

ЗМІСТ

ВСТУП

5

БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

20

ДОДАТКИ

**Списки членів Української Центральної Ради,
її органів та Генерального Секретаріату**

206

Хронологія найважливіших подій

239

Бібліографія

246

Список скорочень

254

Науково-довідкове видання

Верстюк Владислав Федорович, Осташко Тетяна Сергіївна

ДІЯЧІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Біографічний довідник

Оператори О. В. Клименко, Т. М. Яцків
Комп'ютерна верстка В. М. Клименка

Підписано до друку 30.01.98. Формат 70×100/16. Папір офс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20.64. Обл.-вид. арк. 21.69. Наклад 5000 пр. Зам. 8-2031.

Віддруковано на Київській нотній ф-ці

